

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė (I dalis)

Vilius Šadauskas (II dalis)

LIETUVOS IR LENKIJOS

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI

Kaunas, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2020 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/9786094675645>
<https://doi.org/10.7220/9786094675645.7>

© Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė, 2023
© Vilius Šadauskas, 2023
© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

IVADAS 5

LENKIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS 5

I DALIS. LIETUVOS IR LENKIJOS RYŠIAI IKI XIX A. 7

LIETUVOS IR LENKIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS 7

ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ (IKI XIX A.) ATSPINDŽIAI

ISTORIOGRAFIJOJE 9

LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIŲ (IKI XIX A.) APTARIMAS 11

Pirmieji kariniai kontaktai 11

Lietuvos kunigaikščių ryšiai su Lenkija 12

Jogaila ir jo išsipareigojimai 13

Lietuva priima krikštą iš Lenkijos 15

Jogailos ir Vytauto santykiai iki Žalgirio 16

Žalgirio mūšis 18

Lietuva ir Lenkija po Žalgirio 21

Visuomenių „susibroliavimas“ Horodlėje 22

Vytautas siekia karūnos 23

LDK ir Lenkijos santykiai po Vytauto 24

Jogailaičiai – Lietuvos ir Lenkijos valdovai 26

Palenkė – lenkiškiausias LDK regionas 27

Lenkijos egzekucinis judėjimas ir Lietuva 28

Liublino unija 29

Idomybė 32

LDK padėtis Lietuvos ir Lenkijos valstybėje 32

Tarpuvaldžiai Lietuvos ir Lenkijos valstybėje – lenkų ir lietuvių santykių išbandymas 34

Unijos išsaugojimo klausimai XVII–XVIII a. ir kuo prasikalto Jonušas Radvila? 36

LDK kova dėl lygiateisiškumo unijoje 37

Bajorijos teisių sulginimas 1697 m. 40

LDK ir Lenkijos visuomenių kultūrinis suartėjimas 41

Lenkų kalbos įsigalėjimas 45

Reformų metas ir 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija 45

II DALIS. LIETUVOS IR LENKIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI

XIX–XX A. 48

LIETUVOS IR LENKIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS 48

ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ ATSPINDŽIAI ISTORIOGRAFIJOJE 51

LIETUVOS IR LENKIJOS ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ XIX–XX a.

APTARIMAS 53

LIETUVOS IR LENKIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS
XIX A. PR.–XX A. PAB. 53

Politiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Abiejų Tautų Respublikos
padalijimų 54

Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų 54

Idomybė. Antilenkiškos Lietuvos nuotaikos 57

Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Antrojo pasaulinio karo 58

LIETUVOS IR LENKIJOS EKONOMINIO BENDRADARBIAVIMO
APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB. 59

Idomybė. Juzefas Pilsudskis – Lenkijos maršalas, atidavęs širdį Lietuvai 60

Lietuvos ir Lenkijos ekonominiai santykiai tarpukariu 61

Lietuvos ir Lenkijos ekonomika Sovietų Sąjungos valdžioje 62

Idomybė. Kontrabanda Lietuvos ir Lenkijos pasienyje XIX–XX a. 63

LIETUVOS IR LENKIJOS KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS
XIX A. PR.–XX A. PAB. 64

Idomybė. Adomas Mickevičius ar Adam Mickiewicz? 67

LITERATŪRA 69

CHRESTOMATIJA 74

IVADAS

LENKIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS

Lenkija. Lenkija (lenk. *Polska*), arba Lenkijos Respublika (lenk. *Rzeczpospolita Polska*), – yra valstybė Vidurio Europoje. Šiaurės vakaruose Lenkija turi prieigą prie Baltijos jūros, šiaurėje šalis ribojasi su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, šiaurės rytuose – su Lietuva (sienos ilgis – 104 km), rytuose Lenkija ribojasi su Baltarusija ir Ukraina, pietuose – su Slovakija, o pietvakariuose – su Vokietija. Valstybės teritorijos plotas – 312 685 km². Lenkijos sostinė yra Varšuva¹. Lenkijos valstybingumo ištakos siekia 966 m. Tuomet Lenkijos žemių valdovas Mieško I pasikrikštijo. 1569 m. Lenkijos karalystė ir LDK susijungė į ATR. Po ATR padalijimų Lenkija nebeegzistavo kaip valstybė iki 1918 m., kol atgavo nepriklausomybę². Lenkija yra parlamentinė respublika, o įstatymų leidžiamąją valdžią sudaro dviejų rūmų parlamentas. Lenkija yra suskirstyta į 16 vaivadijų, kurios dar papildomai skirstomos į apskritys. Pagrindinės Lenkijos partnerės eksportui yra Europos šalys: Vokietija (27,4 %), Čekija (6,4 %), Didžioji Britanija (6,4 %), Prancūzija (5,6 %), Italija (4,9 %), Olandija (4,4 %). Į šias šalis Lenkija eksportuoja daugiausia mašinas, transporto priemones (37,8 %), taip įvairias smulkesnes pramonės prekes, maisto produktus ir naminius gyvūnus ar gyvulius. Lenkijos importo partnerės Europoje yra Vokietija (27,9 %), Čekija (4 %), Rusija (6,4 %), Prancūzija (4,2%), Italija (5,3 %). Į šias šalis Lenkija tiekia mašinas, transporto priemones, chemines medžiagas, įvairius smulkesnius pramonės produktus, mineralus, kurą³.

Lietuva. Lietuva – oficialiai vadinama Lietuvos Respublika (*LR*; Lietuva) – yra demokratinė respublika Baltijos jūros pietrytinėje pakrantėje. Dalijama į penkis regionus ir apima 65 286 km² plotą. Nuo 2004 m. Lietuva yra viena iš Europos Sąjungos valstybių. Nuo 2015 m. valstybė priklauso euro zonai. Šalis ribojasi su Latvija, Baltarusija, Lenkija, Rusija. Lietuvos vardas pirmą kartą minimas 1009 m. Kvedlinburgo analuose, kai aprašoma misionieriaus Bruno Kverfurtiečio mirtis Rusijos ir Lietuvos pasienyje. Nuo XIII amžiaus valstybė žinoma Europoje. 1251 m. jos valdovas didysis kunigaikštis Mindaugas

Lenkijos valstybiniai simboliai – vėliava ir herbas

Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkija-26560>

Lietuvos valstybiniai simboliai – vėliava ir herbas

Šaltinis: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt

- ¹ *Lenkija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkija-26560>.
- ² A. Eidintas, A. Bumblauskas, A. Kulauskas, M. Tamošaitis, *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 19, 65–67, 256–259.
- ³ *Poland*. The World Factbook. Prieiga internetu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/pl.html>.

apkrikštijo šalį, o 1253 m. liepos 6 d. karūnavosi pirmuoju Lietuvos karaliumi⁴. Lietuva yra parlamentinė respublika, kurios vyriausybės vadovas yra ministras pirmininkas, o valstybės vadovas – prezidentas, skiriantis ministrą pirmininką. Parlamentas yra vienu rūmų įstatymų leidžiamoji įstaiga. Šalis suskirstyta į 60 savivaldybių, kurių merai renkami tiesiogiai. Svarbiausi Lietuvos ekonomikos sektoriai 2016 m. buvo didmeninė ir mažmeninė prekyba, transportas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos (32,2 %), pramonė (22,1 %), viešasis administravimas, gynyba, švietimas, žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (14,5 %). 61 proc. Lietuvos eksporto iškeliauja į ES valstybes nares (į Latviją – 10 %, Lenkiją – 9 %, Vokietiją – 8 %), o už ES ribų daugiausia eksportuojama į Rusiją (13 %) ir Jungtines Amerikos Valstijas (5 %). 70 proc. importo sudaro importas iš ES valstybių narių (iš Vokietijos – 12 %, Lenkijos – 11 %, Latvijos – 8 %), o už ES ribų – 14 proc. iš Rusijos ir 3 proc. iš Kinijos⁵.

4 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 12. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007.

5 *Lietuva*. Europos Sąjunga. Apie ES valstybes nares trumpai. Prieiga internetu: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt.

I DALIS

LIETUVOS IR LENKIJOS RYŠIAI IKI XIX A.

Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė

LIETUVOS IR LENKIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS

Lenkija ir Lietuva, nuo seno būdamos kaimynės, anksti užmezgė pirmuosius kontaktus. Tai visų pirma buvo lietuvių kariaunų grobiamieji žygiai į lenkų kunigaikščių žemes, siekiant gauti materialinės naudos ir išsivedant karo belaisvius. XIII a. viduryje gimstant Lietuvos valstybei, tokių agresyvių žygių sumažėjo ir ilginiui Lietuvos kunigaikščiai ėmė megzti asmeninius kontaktus su lenkiškas žemes valdžiusiais kunigaikščiais. Asmeninės sąjungos nesitęsavo ilgai, taigi taikius laikotarpius keisdavo karai. Tiek Lietuva, tiek Lenkija jautė grėsmę iš kaimynystėje įsikūrusio Vokiečių ordino, bendra grėsmė skatino sudaryti sąjungas. Kita vertus, XIV a. buvo kovojama dėl įtakos dabartinėje Ukrainos teritorijoje buvusioms Haličo ir Voluinės kunigaikštystėms.

X a. katalikišku krikštu apsikrikštijusi Lenkija siekė į tikrąją tikėjimą atversti ir pagonis lietuvius. Lietuviai, be katalikiško, turėjo ir stačiatikiško krikšto pasirinkimą, kadangi nemažai pietryčiuose užkariautų žemių gyventojų išpažino stačiatikybę. Net keli lenkų valdovų bandymai apkrikštyti Lietuvą buvo bevaisiai, iki tol, kol lenkai pasiūlė pagoniui Jogailai Lenkijos karaliaus karūną, jei pastarasis įsipareigos apsikrikštyti ir apkrikštyti savo šalį. 1387 m. Lietuva tapo katalikiška valstybe, o Jogailos sudaryta sąjunga su Lenkija lėmė, kad ateinantiems 400 metų Lietuva ir Lenkija buvo susisaisčiusios tvirtais personaliniais, dinastiniais ryšiais, netgi sukūrė bendrą valstybę.

Jogailos ir Vytauto laikais prasidėjo LDK ir Lenkijos valdymo modelių paieškos, juos stengiasi atrasti apibrėžiant šalių santykius įvairiomis sutartimis. Sudaromos sutartys lėmė ir visuomenių suartėjimą. Tai buvo dinamiškų pokyčių ir vidaus kovų laikas, taip pat kovota su bendru priešu – Vokiečių ordinu, kurio agresijai galą jungtinė LDK ir Lenkijos kariuomenė padarė 1410 m. Mirus Vytautui prasidėjo įnirtingų LDK vidaus kovų periodas, kuriam būdingas ir Lenkijos kišimasis į LDK vidaus reikalus. Santykiai nusistovėjo XVI a., o Gediminaičių ir Jogailaičių dinastijos atstovai, nors ir privalėjo būti renkami, tapo pripažinti abiejų šalių valdovai.

XVI a. viduryje LDK ir Lenkijos visuomenės dar labiau suartėjo, o dviejų šalių ilgalaikius santykius vainikavo 1569 m. Liublino unija, sukūrusi naują valstybę – Lietuvos ir Lenkijos valstybę, istoriografijoje žinomą kaip Abiejų Tautų Respublika. Kadangi pastarasis pavadinimas nėra vienalaikis, o sugalvotas pavadinti šiam politiniam dariniui tik vėliau, tolesniame tekste šalis bus vadinama Lietuvos ir Lenkijos valstybe (LLV). Šis trumpinys vis dažniau sutinkamas ir naujausioje istoriografijoje. Taip prasidėjo lietuvių ir lenkų sugyvenimas bendroje valstybėje, trukęs daugiau nei 200 metų. Ši valstybė buvo sudaryta iš dviejų dalių – LDK ir Lenkijos. Lietuva šioje sąjungoje išlaikė atskirus valstybinius elementus, todėl nebuvo tiesiog prijungta prie Lenkijos. Iššūkiais tapo valstybės valdovų rinkimas, nes lietuviai ir lenkai nenorėjo paisyti vieni kitų nuomonės. LDK jautė nuoskaudą dėl Liublino unijos metu prarastų teritorijų ir nuolatos priminė lenkams šią skriaudą. XVII a. dvi visuomenės ėmė vis labiau susilieti į vieną, lenkų kalba ėmė dominuoti ir LDK kanceliarijoje, dažnai tapdavo ir kasdien vartojama bajorijos kalba. Lietuvos bajorai siekė savo teisių suliginimo su Lenkijos bajorais, nors dar naudojosi ir Trečiojo Lietuvos Statuto jiems suteikiamomis laisvėmis.

XVII a. II pusėje–XVIII a. aršūs lietuvių ir lenkų politiniai prieštaraivimai slopo, ne tautiniu pagrindu susikūrė tarpusavyje kovojusios ir skirtingus siekius turėjusios generalinės konfederacijos. Lietuvos ir Lenkijos valstybė atsidūrė grėsmės iš Rusijos imperijos akivaizdoje, ir su šia grėsme kovoti nesugebėjo. Lietuvos istorija nuo pat valstybės kūrimosi pradžios buvo neatsiejama nuo Lenkijos. Taigi, kalbant apie Lenkijos ir Lietuvos istorinius ir kultūrinius ryšius, iš esmės reikia prisiminti visą Lietuvos istoriją iki 1795 m., kai buvo galutinai padalyta Lietuvos ir Lenkijos valstybė.

Po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos valstybės (LLV) padalijimo dauguma Lietuvos žemių atiteko Rusijos imperijai, o lenkiškas žemes išsidalijo Rusija, Prūsija ir Austrija. Rusijos imperijoje atsidūrę lenkai ir lietuviai XIX a. suorganizavo du sukilimus. 1830 m. Varšuvoje prasidėjęs sukilimas netruko pasiekti ir Lietuvą. Vienas iš sukilėlių tikslų buvo atstatyti Lietuvos ir Lenkijos valstybę. Ir nors Rusija įvairiais būdais stengėsi, kad sukilimas Lietuvos nepasiektų, lietuviai vis tiek sukiilo. Dar kartą LLV atsikurti pabandė 1863–1864 m. Judėjimas vėl iš Lenkijos persimetė į Lietuvą ir dabartinę Baltarusiją. Abu sukilimai pralaimėjo, o 1918 m. Lietuva jau atsikūrė kaip nacionalinė valstybė, atskirai nuo Lenkijos ir anksčiau LDK priklausiusių baltarusiškų žemių.

Nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir Lenkijos santykius 1918–1940 m. žymėjo ginkluoti konfliktai, ypač konfliktas dėl Vilniaus. Tik atkūrusiai nepriklausomybę Lietuvai teko kovoti dėl išlikimo su išorės priešais, vienu jų tapo ir Lenkija. Pirmojo pasaulinio karo kovų audrose Vilnius tapo derybų objektu, jame šeiminkavo sveitimšalių armijos. 1920 m. Suvalkų sutartimi Lenkija pripažino Vilniaus kraštą Lietuvai, tačiau jau po kelių dienų šį susitarimą sulaužė ir generolas Želigovskis užėmė miestą. Iki 1939 m. Vilnius buvo Lenkijos dalimi ir didelė nuoskauda Lietuvai. Dėl to lietuviai itin neigiamai žiūrėjo į lenkus. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Sovietų Sąjunga Vilniaus kraštą grąžino Lietuvai, tačiau pati Lietuva netrukus buvo okupuota ir išnyko iš žemėlapių 50-iai metų.

1991 m. rugpjūtį Lenkija pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir vėl buvo užmegzti diplomatiniai šalių santykiai. Juos reglamentavo ir sudaryta ne viena bendradarbiavimo sutartis. Itin draugiškus santykius palaikė šalių prezidentai V. Adamkus ir A. Kvasneviskis. Lenkija tapo svarbia sąjungininke Lietuvai siekiant narystės NATO ir ES. Įtampą santykiuose ėmė kurstyti tik požiūris į tautines mažumas ir Lenkijos susirūpinimas Lietuvoje gyvenančių lenkų padėtimi. Aktyviai diskutuota dėl mokymosi programų lenkiškose mokyklose, dėl lenkų pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase. Pastaruoju metu šios diskusijos rimsta. Lietuvoje veikia ir lenkų tautinei mažumai atstovaujančios politinės jėgos, jos aktyviai dalyvauja politiniame ir visuomeniniame gyvenime.

ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ (IKI XIX A.) ATSPINDŽIAI ISTORIOGRAFIJOJE

Visos Lietuvos istorijos sintezės neišvengiamai nagrinėjo tokį platų ir opų klausimą kaip Lietuvos ir Lenkijos ryšiai. Šių santykių epizodus nagrinėja tiek politikos, tiek kultūros istorikai. Pirmasis Lietuvos ir Lenkijos santykių temą dar XV a. palietė lenkų kronikininkas Jonas Dlugošas. Jis pirmasis užrašė lietuvių kilmės iš romėnų teoriją, plėtojo kryžiuočių sukurta prasimanymą apie kunigaikščio Gedimino žemą kilmę. Itin patriotiškai nusiteikęs J. Dlugošas teigė, kad po Krėvos sutarties pasirašymo Lietuva prarado bet kokią suverenumą ir tapo Lenkijos vasale. Dlugošo nubrėžta istorijos pasakojimo linija sekė ir vėliau rašę kronikininkai. Bene daugiausiai diskusijų ir prieštarų vertinimų susilaukė Liublino unijos epizodas. XIX a. suformuluota mintis, kad Liublino unija Lietuvai atnešė tik blogą, o „Lietuvių tautos istoriją“ rašęs Narbutas „sulaužė plunksną“ ties paskutiniojo Jogailaičio mirtimi. XIX a. istorikai teigiamai vertino Lietuvos pagoniškus laikus, o susisieję su Lenkija jau matyta vien tik lenkiškos civilizacijos įtaka. Tarpukariu rašęs istorikas A. Šapoka kalbėjo apie LDK patirtus apribojimus po Liublino unijos, tačiau pripažino, kad po to LDK niekur nedingo. Istorikas Edvardas Gudavičius jau plėtojo LDK europeizacijos ir savaiminės polonizacijos idėjas, jis atmetė etnocentrinį, antilenkišką Lietuvos istorijos naratyvą. Lietuvos polonizacijos proceso neigiami vertinimai Lietuvos visuomenėje ir dalyje istoriografijos niekur nedingo, tačiau E. Gudavičius atvėrė kelią permąstyti šį procesą kaip Lietuvosėjimo į Europą kainą.

Lenkijos istoriografija XIX–XX a. patyrė nemažai pokyčių, kalbant apie požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos santykius. Nuo XIX a. buvo manyta, kad viskas, ką LDK sukūrė geriausio, buvo lenkiškosios civilizacijos laimėjimai, vėliau vystytos ir kitos polonocentrinės idėjos. Lietuvos ir Lenkijos unija buvo nagrinėjama unitarine ir federalistine kryptimis, kai vienu atveju laikyta, kad buvo sukurta viena valstybė, kitu – kad Lietuvos ir Lenkijos valstybė veikė kaip federacija. XX a. istorikai pagrindė faktą, kad LDK savarankiškumas po Liublino unijos niekur nedingo. Tačiau ir priešinga idėja, kur LDK yra pamirštama, vis dar egzistuoja kai kuriuose leidiniuose. Sovietmečiu

įtakingas mąstytojas ir visuomenės veikėjas Jerzy Giedroicas ragino lenkus orientuotis į ateitį be Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos, apeliavo į šių šalių nepriklausomumą ir savarankiškumą, tautinių valstybių egzistavimą pokomunistinėje Europoje. XX–XXI a. lenkų historiografijoje įvykę požiūrio į LDK ir Lenkijos santykius pokyčiai, pripažintas LDK subjektiškumas, buvo itin reikšmingas poslinkis.

Lietuvos istoriografijoje apibendrintas žinias apie Lietuvos ir Lenkijos santykius, atspindinčias šiandienų istorikų požiūrį, galima rasti naujausiose istorinėse sintezėse⁶. Šiuose leidiniuose, aptariančiuose atskirus LDK istorijos laikotarpius, akcentuojami reikšmingi pokyčiai dviejų šalių santykiuose, su jais susiję ir esminiai Lietuvos istorijos periodizacijos lūžiai.

Lietuvos ir Lenkijos santykių problemos buvo nagrinėjamos ir atskirai⁷. Lietuvos ir Lenkijos unijų ir vėlesnių santykių problema yra tokia aktuali, kad sulaukė daugybės juos vertinusių istorinių studijų. Dabartinę historiografinę kryptį rodo E. Gudavičiaus darbai, o reikšmingiausios šio istoriko išvalgos aptariama tema surinktos į straipsnių rinktinę „Lietuvos europėjimo keliais“⁸. Lietuvos kultūros istorijos tyrimai atskleidžia įtaką, kurią LDK darė suartėjimas su Lenkija⁹.

Lietuvos ir Lenkijos santykius atskleidžia ir atskiriems valdovams, ypač Jogailai, Vytautui ir Žygimantui Augustui, jų veiklai aptarti skirti veikalai¹⁰. Šiuose darbuose taip pat galime matyti vykstantį šalių suartėjimą, problemas, su kuriomis susidūrė kiekvienas valdovas. LDK didikams skirta historiografija taip pat atskleidžia šių santykių aspektus, dažniausiai, per asmens (asmenų), apie kurį rašoma, veiklos prizmę¹¹.

- 6 Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999; Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000; Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: XIII a.–1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, t. III, Vilnius, 2011; Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. IV, Vilnius, 2009; Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija: veržli naujųjų laikų pradžia: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, t. V, Vilnius, 2013; Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, t. VI, Vilnius, 2015; Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. VII, I dalis, Vilnius, 2012; Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija: devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, t. VIIa, 1 d., Vilnius, 2011; Mečislovas Jučas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: istorijos bruožai*, Vilnius, 2016.
- 7 Mečislovas Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija: (XIV a. vid.–XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000; Edvardas Gudavičius, *Lenkijos vaidmuo europėizuojantis Lietuvai*, in: *Lietuvos europėjimo keliais*, Vilnius, 2002, p. 211–226; kiti E. Gudavičiaus straipsniai.
- 8 Edvardas Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais*, sud. Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius, 2002.
- 9 *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius, 2001; Juozas Jurginis, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981; *XVIII amžiaus studijos, T. I. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, straipsnių rinkinys, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014; kitos knygos.
- 10 Jadwiga Krzyżaniakowa, Jerzy Ochmański, Jogaila, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius, 2010; Pfitzner Josef, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Vilnius, 1989; Mečislovas Jučas, *Vytautas Didysis*, Vilnius, 2013; Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002; Malgorzata Duczmal, *Jogailaičiai: biografijų žinynas*, Vilnius, 2012; Stanilovas Cynarskis, Žygimantas Augustas, Vilnius, 2007.
- 11 Genutė Kirkienė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008; Kunigaikščiai Radvilos, Vilnius, 2015; *Lietuvos didikai: enciklopedinis žinynas*, teksto autoriai: Nelė Asadauskienė ir kiti, Vilnius, 2011; Raimonda Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002; Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius, 1999; Henryk Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655): Kėdainių šešėlyje*, Vilnius, 2000; Andrzej Załuski, *Mykolas Kleopas Oginskis: gyvenimas, veikla ir kūryba*, Vilnius, 2015; ir kitos knygos.

Svarbius santykių aspektus atskleidžia R. Šmigelskytės-Stukienės LDK konfederacijos veiklos tyrimas¹².

Lietuvos ir Lenkijos santykiai buvo viena aktualiausių lietuvių ir lenkų istoriografijos temų kelis šimtmečius, todėl ir istoriografija šia tema yra itin gausi. Čia aptarti tik pagrindinius, naujausius tyrimus atspindintys veikalai, kurie padeda susidaryti Lietuvos ir Lenkijos santykių vaizdą. Be abejonės, tai tik nedidelė dalis darbų, parašytų šia tema.

LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIŲ (IKI XIX A.) APTARIMAS

Pirmieji kariniai kontaktai

Pirmuosius intensyvesnius lenkų ir lietuvių ryšius galima būtų vadinti priešiškais. XIII a. pradžioje sužinome apie pirmuosius lietuvių grobiamuosius žygius į vis dar susiskaldžiusias lenkų žemes. Tokie žygiai buvo greitas būdas prasimanyti turto, be kurio negalima buvo tikėtis įsitvirtinti, užimti aukštesnės socialinės padėties ar įgyti pagalbos. Lietuviai grobiamųjų žygių metu išsivesdavo ir lenkų belaisvių. Manoma, kad vieno žygio metu buvo išvedama iki 600 belaisvių. Priskaičiuojama, kad visų tokio pobūdžio žygių metu lietuviai galėjo į nelaisvę išvesti 12 500 lenkų¹³. Gyvas iš lietuvių nelaisvės 1295 m. grįžo trejus metus laikytas Bresto kašteliono sūnus Ubyslavas. Norėdamas surinkti reikalingą išpirkai 100 grivinų arba apie 20 kg sidabro sumą, jo tėvas turėjo parduoti kaimą¹⁴. Kadangi lenkų belaisviai buvo apgyvendinami padrikai, tai užkirto kelią kompaktiškų lenkų bendruomenių Lietuvoje susikūrimui. Nuo lietuvių grobiamųjų žygių labiausiai nukentėjo Mazovijos kunigaikštystė, tačiau atstumai buvo per daug tolimi, kad tai virstų rimtesne teritorine ekspansija.

XIII a. II pusėje grobiamųjų žygių jau retai pasitaikydavo, o lietuvių žygiai į lenkiškas žemes įgijo politinį pobūdį. Gimstant Lietuvos monarchijai imti plėtoti labiau civilizuoti santykiai su kaimynais, o lietuvių žygiai į lenkiškas žemes tapo grįsti daugiau draugo ir priešo preferencijomis, bendradarbiavimu su vienais ir konfrontacija su kitais lenkiškų žemių kunigaikščiais. Be to, lietuvių ir lenkų santykiai buvo ir platesnės regiono politikos dalis, čia svarbūs buvo ne tik lietuvių ir lenkų tarpusavio santykiai, tačiau ir jų santykiai su Vokiečių ordinu vakaruose bei Haličo ir Voluinės kunigaikščiais pietuose. Svarbu paminėti, kad XIII–XIV a. valstybių santykiai šiame regione buvo itin dinamiški, priešai virsdavo draugais, o vienas sąjungas keisdavo kitos.

12 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003.

13 Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: XIII a.–1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, t. III, Vilnius, 2011, p. 293.

14 Ten pat.

Lietuvos kunigaikščių ryšiai su Lenkija

Lietuvos ir lenkiškų žemių kunigaikščių santykiai buvo dinamiški, vienus kunigaikščius keičiant kitiems, nustodavo galioti senos asmeninės sąjungos ir būdavo sudaromos naujos. Sąjungos būdavo sudaromos prieš bendrus priešus – Vokiečių ordiną, kitų lenkiškų žemių kunigaikščius. Kartais kovota kartu, kartais – priešingose barikadų pusėse.

Mazovijos kunigaikštystė buvo įtakingiausia to meto kunigaikštystė dar nesuvienytose lenkų žemėse, valdoma kunigaikščių iš vietinės Piastų dinastijos. 1262 m. lietuvių kariuomenė, kuriai vadovavo Treniota, sudariusi sąjungą su kitų lenkiškų žemių kunigaikščių kariuomene, nuniokojo Mazovijos žemes. Grobikiška Treniotos politika santykiuose su Vokiečių ordinu ir Mazovija atnešė nemažą grobį, ilgus dešimtmecius Lietuva iš Mazovijos gavo abiemis šalims svarbios karinės, politinės, ūkinės naudos¹⁵. Po Treniotos atėjusiam valdyti Traideniui nusilpusi Mazovija jau nebebuvo aktuali, jo santykiuose nematome jokio priešiško¹⁶. 1277 m. lietuviai jau saugiai per Mazoviją žengė į tolimesnes lenkų žemes: Kujavų Bresto, Lenčycos, Dobrynės žemes. 1279 m. Mazovijos kunigaikštis Boleslovas II vedė Traidenio dukrą Gaudimantę. Šios vedybos davė pradžią lietuvių ir lenkų dinastiniam giminiavimuisi. Tačiau draugiški santykiai buvo mezgami asmeniškai ir kitas Lietuvos kunigaikštis nebūtinai turėjo išlaikyti savo pirmtako sudarytas sąjungas. Traidenio sudaryta taika su Mazovija yra pavyzdys, kad ilgalaikė taika buvo galima, nors lietuviai ir neskubėjo sudarinėti sąjungų su nuolat tarpusavyje besivaizdijusiais vietiniais lenkiškų žemių kunigaikščiais.

Žygiai į lenkų žemes atnaujinti Gedimino laikais. Gediminas 1323–1324 m. įsigalėjo Palenkėje, kuri tuo metu jau buvo tapusi viena iš Mazovijos bajorų kolonizuojamų sričių. Gediminas aiškiai išreiškė paramą 1320 m. Lenkijos karaliumi vainikuotam Vladislovui Uolektiniui (Lokietkai). 1325 m. didysis kunigaikštis ištekinio dukrą Aldoną už Vladislovo Uolektinio sūnaus Kazimiero. Gediminaičių dinastijai tai buvo pirmą tokia reikšminga ir aukšto rango santuoka. Gediminas kartu su Vladislovu Uolektiniu kovojo prieš Vokiečių ordiną, rengė bendrus karinius žygius, kurių metu plėsdavo Ordinui priklausiusias teritorijas. 1330 m. sutarus kartu pulti kryžiuočius, lenkų kariuomenė sutartu laiku nepasirodė, dėl to lenkų ir lietuvių santykiuose atsirado įtampa. 1333 m. mirė Vladislovas Uolektinis ir Lenkijos karaliumi tapo Gedimino žentas Kazimieras. Tačiau abiejų šalių santykių tai nesušvelnino, Kazimieras buvo linkęs taikiai tartis su Vokiečių ordinu ir netgi pažadėjo nesudarinti sąjungų su lietuviais prieš Ordiną.

Tuo metu lietuvių ir lenkų santykių svarbiu akcentu buvo kova dėl įtakos Haličo ir Voluinės žemėje. Ši konkurencija yra dar viena svarbi plotmė (šalia bendrai juntamo pavojaus iš Vokiečių ordino), charakterizuojanti lietuvių ir lenkų santykius šiuo laikotarpiu. Haličo ir Voluinės kunigaikščiai buvo svarbūs veikėjai regiono politikoje. Lietuviai šiose žemėse pasirodė pirmiausia kaip jotvingių, kariavusių su Haliču ir Voluine, sąjungininkai XIII a. pradžioje¹⁷, o 1219 m. 21 lietuvių kunigaikštis pasirašė

15 Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 483.

16 Artūras Dubonis, „Meilė ir politika. Traidenis tekina dukrą“, in: *Darbai ir dienos*, 2005, nr. 44, p. 27–40, čia – p. 30.

17 Artūras Dubonis, Voluinietiškos Lietuvos užsienio politikos krypties formavimasis (iki Mindaugo mirties 1263 m.), in: *Lituanistica*, 2005, nr. 4, p. 1–12, čia – p. 2.

sutartį su Haličo kunigaikščiu. 1250 m. Mindaugo dukra, kurios vardo nežinome, buvo ištekinga už Haličo ir Voluinės kunigaikščio Danieliaus sūnaus Švarno.

XIV a. pirmojoje pusėje, po Gedimino mirties, Lenkijos karalius Kazimieras III Didysis siekė įsitvirtinti prekybai itin svarbiame Lvovo mieste. Haliče realią valdžią turėjo vietinė diduomenė, Voluinėje – Gedimino sūnus Liubartas¹⁸. Jis buvo Gedimino jauniausias sūnus, vedęs paskutinę Haličo valdančiosios giminės atstovę, taigi pretendavo valdyti visą Haličą ir Voluinę.

Tačiau lietuviams tuo metu įsitvirtinti Haliče ir Voluinėje nepavyko. 1349 m. Kazimieras III surengė karo žygį, kuris baigėsi Lvovo, Haličo ir dalies Voluinės paėmimu. Lietuviai suorganizavo atsakomąjį žygį. Nors Lvovo atgauti nepavyko, lietuviai atsiėmė Voluinę. Po kurį laiką trukusių abipusių antpuolių, 1352 m. pasirašyta taikos sutartis dviem metams, pasidalytos Haličo ir Voluinės žemės, tačiau Lvovas atiteko Lenkijai. Taikos sutartys tuo metu buvo įprastas dalykas ir nebuvo tikimasi, kad ją pasirašiusios šalys griežtai laikysis savo įsipareigojimų. Taigi jau kitąmet lietuviai suorganizavo tris žygius ir vėl puolė. Lietuvių ir lenkų kovos dėl Haličo ir Voluinės žemių tęsėsi nuo 1340 m. iki 1392–1393 metų, kai Voluinė buvo integruota į LDK. Nors būta nemažai lietuvių puolimų ir žygių, pasibaigusią tiek pergalėmis, tiek pralaimėjimais, vis dėlto Lenkijos karalius turėjo įvairesnių ir efektyvesnių karinio bei politinio spaudimo priemonių.

Lietuviams įsitvirtinus Voluinėje, o lenkams – Haliče, nusistovėjo abiejų valstybių santykiai. Taip prasidėjo naujas, ne mažiau sudėtingas, Lietuvos ir Lenkijos santykių etapas.

Jogaila ir jo įsipareigojimai

Mirdamas Lenkijos karalius Liudvikas nepaliko vyriškos lyties sosto paveldėtojo, todėl lenkų didikai valdove pripažino jo vienuolikmetę dukterį Jadvygą. Jadvyga buvo karūnuota 1384 m. spalio 15 d.¹⁹ Iškart po to imtos svarstyti Jadvygos ištekimo galimybės. Vienu iš realių kandidatų tapo Jogaila. Manoma, kad ne vėliau nei 1384 m. rudenį Mažosios Lenkijos didikai pasiūlė Jogailai Jadvygos ranką²⁰. Jogailos kandidatūrai iš esmės lenkų didikai pritarė. Tiesa, buvo svarstomi ir kiti kandidatai į Jadvygos vyrus, kadangi pagonis Lenkijos soste žavėjo ne visus lenkus. Be to, kai kurie ponai užjautė ir Jadvygą, „su pasibjaurėjimu nenorėjusią santuokos su Jogaila“²¹.

Problema buvo ir ta, kad dar būdama ketverių metų Jadvyga, galiojusios bažnytinės teisės pagrindais, buvo sužadėta su kunigaikščiu Vilhelmu Habsburgu. Įžeistas, kad Jadvygą buvo svarstoma išleisti už pagonies, Vilhelmas pats atvyko į Krokuvą, kur susitikę su Jadvyga nutarė slapčia susituokti. Tačiau lenkų ponai užkirto tam kelią ir Vilhelmas buvo priversta išvykti iš Krokuvos²².

18 Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 492.

19 Jadwiga Krzyżaniakowa, Jerzy Ochmański, *Jogaila*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius, 2010, p. 92.

20 Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija, T. I: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 162.

21 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 94.

22 Ten pat, p. 96.

1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos pilyje buvo surašytas Krėvos aktas – asmeniniai Jogailos priešvedybiniai pasižadėjimai²³. Šiuo aktu Jogaila pasižadėjo prišlieti Lietuvą prie Lenkijos, priimti katalikybę ir apkrikštyti Lietuvą, atgauti abiejų valstybių prarastas žemes, o Jadvygos sužadėtiniui Austrijos hercogo Leopoldo sūnui Vilhelmui išmokėti 200 000 auksinų netesybų dėl nutrauktų sužadėtuvių. Krėvos sutartyje pažymėta:

„Mes, Jogaila, Dievo valia didysis Lietuvos kunigaikštis, o Rusios Viešpats ir prigimtinis paveldėtojas, pranešame visiems, kuriems privalu [žinoti] [...] daug imperatorių, karalių ir valdovų norėjo, troško, siekė susijungti su šiuo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu amžinos giminystės ryšiais, tačiau Visagalis Dievas išsaugojo šį įvykį dėl Jos Karališkosios Didenybės. Todėl, Šviesiausia Valdove, šių išganingų apeigų vardan tegu Jūsų Didenybė priima šį poną didįjį kunigaikštį Jogailą kaip sūnų ir tegu atiduoda jam kaip teisėtą žmoną savo mylimą dukterį, garbingąją ponią Jadvygą, Lenkijos karalienę. Tikime, kad dėl to sustiprės Dievo šlovė, sielų išganymas, gyventojų garbingumas, karalystės augimas. O kol visa tai, apie ką kalbama, pasieks numatytą tikslą, didysis kunigaikštis ponas Jogaila su visais savo dar nepakrikštytais broliais, artimaisiais, didikais, didesniais ir mažesniais bajorais, jo žemėse gyvenančiais, siekia, nori ir trokšta priimti Šventosios Romos Bažnyčios katalikų tikėjimą. [...] tas pats didysis kunigaikštis Jogaila žada atverti ir paskirti visus savo turtus, kad padengtų abiejų valstybių – Lenkijos ir Lietuvos – nuostolius, jeigu tik ta pati Vengrijos ponija atiduos jam kaip žmoną savo dukterį Jadvygą, minėtą Lenkijos karalienę. Be to, tas pats didysis kunigaikštis Jogaila žada tam tikrą pinigų sumą kaip užstatą, sutartą tarp ponios ir Vengrijos karalienės iš vienos pusės ir Austrijos kunigaikščio – iš kitos, būtent du šimtus tūkstančių auksinų duoti ir išmokėti. Be to, tas pats didysis kunigaikštis Jogaila žada ir įsipareigojo visas užimtas ir prarastas Lenkijos Karalystės žemes, kad ir kas jas bebūtų atėmęs ir užėmęs, savo pastangomis ir ištekliais vėl suvienyti. Taip pat didysis kunigaikštis Jogaila pažada visiems krikščionims, o ypač abiejų lyčių žmonėms, kurie iš Lenkijos žemių buvo pagrobti ir kariaujančiųjų papročiu išvesti, grąžinti buvusią laisvę ir leisti jiems keliauti, kur panorės.

Pagaliau minėtasis kunigaikštis Jogaila pažada savo Lietuvos ir Rusijos žemes prie Lenkijos karalystės Karūnos visiems laikams prijungti. O mes, Jogaila, didysis Lietuvių kunigaikštis, pasiuntinių pranešimus iš mūsų pusės minėto Skirgailos, brangiausiojo mūsų brolio minėtiems ir išvardintiems Lenkijos karalystės baronams pateiktus ir tam tikru būdu paskelbtus, taip pat per to paties mūsų brolio pasiuntinius Šviesiausiai Valdovei poniai Elzbietai, minėtai Vengrijos karalienei, panašiai ir minėtu būdu išdėstytus, dalyvaujant tiek ponios karalienės, tiek vengrų ir lenkų minėtiems pasiuntiniams, kurie pas mūsų Šviesybę buvo atsiųsti, kartu su žemiau įrašytaisiais mūsų broliais, lietuvių kunigaikščiais, ponu Skirgaila, Kaributu, Vytautu, Lengveniu, taip pat kitų mūsų brolių – dalyvaujančių ir nedalyvaujančių vardu patvirtinome ir paskelbėme tiek minėtai poniai karalienei, tiek minėtiems Lenkijos Karalystės ponams [...].“²⁴ Esminė ir komplikuojanti buvo Krėvos sutarties klauzulė, numatanti Lietuvos prišliejimą prie Lenkijos. Praktika rodė, kad Krėvos sutartis nepanaikino LDK valstybingumo. Jogaila neatsisakė savo tėvoninių teisių į LDK, su niekuo nepa-

23 Su šiuo aktu galima susipažinti leidinyje: *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*, sud. Jūratė Kiaupienė, ir kiti, Vilnius, 2002.

24 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas, [sudarė Jūratė Kiaupienė], Vilnius: Žara, 2002, p. 21–22.

sidalijo savo teisės valdyti šalį, o abiejų valstybių kasdienės administravimo praktikos akivaizdžiai rodė, kad LDK buvo traktuojama kaip atskiras politinis darinys, o Jogaila veikė kaip realus jos valdovas. Tačiau susidariusi situacija iš visų LDK politinės teisės subjektų reikalavo Lenkijos karaliaus ir Lenkijos Karūnos siuzereninių teisių pripažinimo, per Jogailos asmenį prišliejimas reiškė LDK išorinį vasalitetą. Susidarė tokia situacija, kad Jogaila, kaip Lietuvos didysis kunigaikštis, tapo savo paties, kaip Lenkijos karaliaus, vasalu²⁵.

Krėvos aktą sudarė dvi nevienodai išsivysčiusios valstybės. Lenkijoje jau buvo susiformavęs brandusis feodalizmas, formavosi luominė monarchija. Bajorai ir miestiečiai jau buvo įgiję privilegijas, valdantysis visuomenės sluoksnis save jau ėmė suvokti kaip tautą. Karaliaus veikimą ribojó karalystės taryba ir seimas. Lenkija jau kelis šimtus metų buvo krikščioniška valstybė, pripažinta tarptautiniu lygmeniu, todėl užmezgusi ir svarbius tarptautinius ryšius. Lietuvos visuomenė tuo metu dar buvo ankstyvoji feodalinė visuomenė, o valstybingumą įkūnijo tik valdovas. Pagoniška valstybė, valdoma pagonių valdovų, neturėjo nei pripažinimo, nei ryšių Europos politinėje sistemoje²⁶. Lietuva negalėjo Jogailai suteikti Europoje pripažinto monarcho statuso, o Lenkijos Karalystė galėjo, tačiau pastaroji Jogailai nesuteikė tokių prerogatyvų, kokias jam teikė Lietuva. Jogaila niekada neatsisakė savo tėvoninių teisių į LDK, tačiau vis tiek visų pirma labiau rūpinosi Lenkijos interesais. Krėvos aktas suformavo sudėtingą Lenkijos ir Lietuvos santykių hierarchiją. Realiai išspręsti LDK ir Lenkijos valdymo problemas pirmiausia bandyta Jogailos ir Vytauto laikais.

Lietuva priima krikštą iš Lenkijos

Lietuva galėjo pasirinkti priimti krikštą iš Vokiečių ordino, iš Maskvos arba iš Lenkijos. Vokiečių ordino pastangos apkrikštyti Lietuvą buvo bene intensyviausios ir nuosekliausios. Jogaila ir Vytautas, nors kelis kartus ir buvo pažadėję Ordinui apsikrikštyti²⁷, galiausiai atmetė krikšto priėmimo iš Ordino galimybę kaip per daug pavojingą²⁸. Jogaila taip pat svarstė stačiatikiško krikšto priėmimo galimybę, tam įtakos turėjo Jogailos motina Julijona, išpažinusi stačiatikybę. Tačiau jos atsisakyta baiminantis Maskvos įtakos, be to, stačiatikiškas krikštas nebūtų išsprendęs ir Vokiečių ordino problemos. Taigi krikšto priėmimas iš Lenkijos pasirodė patraukliausias variantas iš visų trijų. Lietuvos krikštas buvo vienas iš 1385 m. Krėvos unijoje Jogailos numatytų išipareigojimų. Verta paminėti, kad tai nebuvo pirmasis lenkų bandymas apkrikštyti lietuvius. X amžiuje tapusi krikščioniška valstybe Lenkija net kelis kartus bandė atversti kaimynus pagonis į tikrąjį tikėjimą, tačiau nesėkmingai²⁹. Du kartus Kęstutis buvo sutaręs priimti krikštą, tačiau abu kartus pabėgo ir neįvykdė pažado.

25 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 163.

26 Edvardas Gudavičius, Krėvos sutarties faktinė esmė, in: *Lietuvos europėjimo keliais*, istorinės studijos, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 340–342, čia – p. 340.

27 Edvardas Gudavičius, Lietuvos krikščionybės priėmimo politinė problema, p. 343–354.

28 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 123.

29 Mečislovas Jučas, *Op. cit.*, Vilnius, 2000, p. 49.

Lietuvos krikšto akcija prasidėjo 1386–1387 m. žiemą Jogailai atvykus į LDK (Žemaitijos ši akcija nelietė). Krikšto akcija prasidėjo Vilniuje, čia buvo įsteigtos parapijos, išduotos pirmosios privilegijos. Per pirmuosius krikšto priėmimo metus Lietuvos bažnyčia buvo gerai materialiai aprūpinta, jai buvo suteiktas ekonominis ir teisminis imunitetas valstybėje. Lietuvos bažnyčia teisiškai susilygino su Lenkijos bažnyčia, siekusia tokio imuniteto valstybėje kelis šimtus metų po savo krikšto priėmimo³⁰. Vyskupijas Lietuvoje steigė Lenkijos karaliaus ir lenkų vyskupai. Lenkijos bažnyčia krikščioniškas misijas vykdė mažai, todėl Lietuvos apkrikštijimas jai buvo iššūkis, o svarbius organizacinius darbus atliko pats Jogaila³¹.

Kadangi Lietuvoje nebuvo susikūrusių valstybinių institucijų, Jogaila privalėjo sutikti, kad krikšto reikalus Lietuvoje tvarkytų lenkai dvasininkai ir raštininkai, jie reprezentavo Lietuvos krikšto akciją. Tačiau lenkų dvasininkų veikla krikštijant kraštą nebūtų buvusi sėkminga, jei lietuvių vietininkai ir tijūnai nebūtų parengę krašto krikštui. Lietuviai suvarydavo žmones, statė bažnyčias, aprūpino dvasininkus žemėvalda. Tačiau dažnai toks darbas likdavo šešėlyje, nes oficialiai Lietuvos krikštą vykdė ir reprezentavo lenkų dvasininkai³². Gerai suderindamas administracinio aparato ir iš Lenkijos atsivežtų eilinių kunigų ir vienuolių būrio veiklą, Jogaila sėkmingai įdiegė katalikybę svarbiausiuose krašto punktuose. Jogailos rūpesčiu, manoma, malda „Tėve mūsų“ buvo išversta iš lenkų į lietuvių kalbą.

1388 m. Vilniaus vyskupu įšventintas lenkų pranciškonas Andrius. Vilniaus vyskupija buvo globojama popiežiaus³³, ir, nors su Lietuvos krikštu susijusiuose aktuose neminima, bet Lietuva laikyta Gniezno metropolijos Lenkijoje dalimi. Nors nesukūrė savos metropolijos, praktiškai Lietuvos Bažnyčia tvarkėsi gana savarankiškai, kontroliavo parapijas, neleido lenkams tapti vyskupais Lietuvoje, ruošė savus kunigus³⁴.

Jogailos ir Vytauto santykiai iki Žalgirio

Jogailai tapus Lenkijos karaliumi, o LDK realiai augant Vytauto autoritetui, teko spręsti opius abiejų šalių valdymo ir Jogailos bei Vytauto tarpusavio santykių klausimus. Vytautas – išskirtinė asmenybė Lietuvos istorijoje. Jis, veikdamas Lietuvoje kaip faktinis valdovas, sudarė atsvarą iš Krokuvos valdžiusiam Jogailai. Vytauto ir Jogailos santykiai buvo dinamiški. Visų pirma Vytautas buvo Jogailos konkurentas Lietuvoje, jis, siekdamas kovoti su Lenkijos hegemoniniais siekiais, ieškojo sąjungininkų Vokiečių ordine. Jogaila faktinę valdžią Lietuvoje buvo patikėjęs savo broliui Skirgailai, tačiau neaišku, kiek vietiniai kunigaikščiai iš tiesų pripažino jo autoritetą. Šių pareigų Skirgailai nepavyko tinkamai atlikti, o ir lenkų karinių įgulų įkurdinimas Lietuvoje kėlė vietinių nepasitenkinimą. Nepasitenkinusius Jogailos ir Skirgailos politika Vytautas telkė aplink save. Kelis kartus jis nesėkmingai mėgino užimti Vilnių.

30 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 125.

31 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 166.

32 Edvardas Gudavičius, „Lietuvos krikščionybės priėmimo politinė problema“, p. 350–351.

33 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 169.

34 Mečislovas Jučas, *Op. cit.*, p. 67.

Jogailos ir Vytauto konfliktas nepatiko lenkams, nes rodė, kad karalius vis dar labiau suinteresuotas tuo, kas vyksta Lietuvoje, ir mažiau dėmesio skiria Lenkijos reikalams. Siekdamas išvengti konflikto su Lenkijos didikais ir išsaugoti sostą, Jogaila ryžosi kompromisui su Vytautu, pasiūlė jam taiką ir savo vietininko LDK poziciją. Vytautas su šiuo pasiūlymu sutiko³⁵. 1392 m. Astravo sutartimi Jogaila grąžino Vytautui jo tėvoninę Trakų kunigaikštystę ir suteikė naujų žemių, taip pat Vytautas gavo teisę Jogailos vardu valdyti visą LDK su sostine Vilniumi bei tituluotis Lietuvos kunigaikščiu. Vytautas tapo Jogailos vasalu, o jo žemės po mirties turėjo pereiti Jogailai³⁶. Jogaila be Vytauto nebegalėjo Lietuvoje išspręsti nė vieno valstybės klausimo. 1395 m. Vytautas ėmė tituluotis Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Taigi Lietuvos politika imta koordinuoti nebe iš Krokuvos, o iš vidaus³⁷.

Astravo sutartis buvo pirmasis bandymas sunorminti Lenkijos ir Lietuvos santykius bei išspręsti valstybių valdymo problemas. Šios sutarties punktus vėliau keitė ir koregavo kitos sutartys, kuriomis taip pat buvo tikslinami Lietuvos ir Lenkijos valdymo klausimai. Vytautas stiprino savo ryšius ir su Vokiečių ordinu, o gerėjant santykiams Lietuvai vis mažiau buvo reikalinga lenkų pagalba. Lenkai suprato, kad realus Lenkijos siuzerenitetas Lietuvai virsta niekais ir LDK lenkų kišimosi jau nebepriima. 1398 m. Salyno suvažiavime Lietuvos bajorai viešai paskelbė Vytautą karaliumi. Nors toks paskelbimas jokios teisinės galios ir neturėjo, Lietuvos bajorija aiškiai parodė savo požiūrį į Lenkiją ir Jogailą ir pademonstravo, kad gali patys ginti savo savarankiškumą. Jogailos kompromisinė politika Lietuvoje kėlė lenkų nepasitenkinimą, kadangi lenkai siekė, kad LDK žemės priklausytų Lenkijai³⁸.

1399 m. jungtinė LDK, totorių chano Tochtamyšo, Lenkijos ir Vokiečių ordino kariuomenė, vadovaujama Vytauto, pralaimėjo Vorsklos mūšį prieš Aukso ordą. Tai vertė Vytautą vėl ieškoti kompromiso su Lenkija ir Jogaila³⁹. Atvykusius į Jogailos žmonos Jadvygos laidotuves lietuvių lenkai spaudė išreikšti ištikimybę Jogailai ir Lenkijai, Vytautas neturėjo kito pasirinkimo tik sutikti. Tačiau į šį susitarimą jis įtraukė ir Lietuvos bajorus⁴⁰. 1401 m. pasirašyti Vilniaus ir Radomo susitarimai. Susitarimo aktais Jogaila ir Lenkijos karaliaus taryba juridiškai patvirtino Vytauto, kaip LDK valdovo, savarankiškumą, paskelbė jį didžiuoju kunigaikščiu ir perleido jam visą valdžią LDK. Sutartimi taip pat pažymima, kad jei Jogaila mirtų nepalikęs palikuonio, tai lenkai be Vytauto ir lietuvių pritarimo nerinks sau karaliaus⁴¹. Tiesa, po Vytauto mirties visos jam atiduotos valdos turėjo grįžti Jogailai, taigi susitarimai buvo laikini. Pasirašius šiuos susitarimus, atsivėrė galimybės Vytautui veikti kaip savarankiškam valdovui. Aktyviai vykdyta teritorinės plėtros politika 1409 m. atvedė prie konflikto dėl Žemaitijos, šis savo ruožtu lėmė, kad kilo karas su Vokiečių ordinu ir buvo susikauta Žalgirio mūšyje⁴².

35 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 126–127.

36 Ten pat, p. 127.

37 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 194.

38 Ten pat.

39 Ten pat, p. 130.

40 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 203.

41 Mečislovas Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid.–XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000, p. 141.

42 Rimvydas Petrauskas, Iki ir po didžiojo mūšio: politiniai pokyčiai Rytų Pabaltijyje Žalgirio mūšio epochoje, in: *Jogailos ir Vytauto laikai: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas, 2011, p. 8–20, čia – p. 14.

Žalgirio mūšis

Žalgirio mūšis, Jano Matejkos paveikslas (1878 m.)

Vokiečių ordinas buvo ta jėga, kuri kėlė realią grėsmę tiek LDK, tiek Lenkijai, todėl esminių strateginių prieštaravimų šiaip jau sudėtinguose Lenkijos ir Lietuvos santykiuose šiuo klausimu nebuvo. Vytautas, stengdamasis pagerinti savo santykius su Vokiečių ordinu ir siekdamas nusimesti lenkų hegemoniją, 1398 m. sutartimi perleido Ordinui Žemaitiją. Jis tikėjosi su Ordino pagalba užkariauti plačias teritorijas pietų Rusioje. Tačiau 1399 m. pralaimėjus Vorsklos mūšį, kuriame Vytauto kariuomenę papildė ir Vokiečių ordino kariai, žlugo Vytauto planai įsigalėti Aukso ordoje ir pasirodė, kad Žemaitija buvo paaukota veltui. Tokia padėtis silpnino ir Vytauto pozicijas Lenkijos atžvilgiu, o santykius pagerinti ir Lenkijos užnugarį susigrąžinti siekta pasirašius Vilniaus ir Radomo susitarimus. Ordinas, pasinaudojęs tuo, kad Gediminaičiai kovoja tarpusavyje, pasistengė, kad jų sąjungininku taptų Vytauto konkurentas Švitrigaila. Jis 1402 m. bandė užimti Vilnių, tačiau nesėkmingai. Šalia šių karinių veiksmų iš abiejų kovojančių pusių diplomatiniais keliais buvo skleidžiama ir propaganda. Vokiečių ordinas kaltino Jogailą ir Vytautą, kad jie per mažai rūpinasi Lietuvos krikšto reikalais, o Lietuvoje vis dar gyvena schizmatikai slavai. Lietuvos ir Lenkijos įvaizdį blogino ir dar neapkrikštyta Žemaitija.

Vytautas ėmė laviruoti, stengdamasis išlaikyti gerus santykius tiek su Ordinu, tiek su Lenkija, planuodamas atsiimti iš Ordino Žemaitiją. Vytautas pasireiškė kaip tarpininkas lenkų ir vokiečių derybose dėl Dobrynės, tapo netgi didžiojo magistro patarėjo komunikacijoje su Krokuvos dvaru⁴³. Po derybų su Ordinu 1404 m. gegužę Lenkija ir Lietuva sudarė Rocionžo sutartį su Vokiečių ordinu. Lenkija gavo teisę išsipirkti Dobrynės žemę, bet Lietuva privalėjo užleisti Žemaitiją, o Ordinas atsisakė sąjungos su Švitrigaila. Lenkai pažadėjo Ordinui ir Lietuvos konflikto atveju į karą

⁴³ Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 204.

nesikišti. Nuolaidas Lenkijai Ordinas darė Lietuvos žemių sąskaita ir įtraukė Lenkiją giliau į Lietuvos ir Ordino konfliktą⁴⁴.

Taikos sutartis tik laikinai atitolino problemos sprendimą, o Lenkijos ir Lietuvos santykiai su Ordinu blogėjo. Vytautas suprato, kad geriau susigražinti Žemaitiją, o ne kovoti dėl hegemonijos Rusioje ir Aukso ordoje. 1408 m. užsitikrinęs taikius santykius su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, Vytautas galėjo susikonsoliduoti į Žemaitijos problemos sprendimą. Pasinaudojęs žemaičių nepasitenkinimu, Vytautas siekė išprovokuoti Ordiną sulaužyti Racionžo taikos sutartį. 1409 m. žemaičiai sukilo, išvarė kryžiuočių igulas. Vytautas perėmė Žemaitiją į savo rankas, ir kartu su lenkais pradėjo karą su Ordinu. Pirmajame karo su Ordinu etape, kai pastarasis įsiveržė į lenkiškas Dobrynės žemes, LDK nedalyvavo. Pirmasis etapas baigėsi paliaubomis, per kurias abi pusės kaupė jėgas naujoms kovoms. Paliaubų metu imta aktyviai veikti diplomatinėmis priemonėmis, siekiant formuoti Europos viešąją nuomonę. Siekdamas išardyti Lenkijos ir Lietuvos sąjungą, 1410 m. Vengrijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis netgi pasiūlė Vytautui karūnuotis, tačiau Vytautas nesutiko. Savo ruožtu Lenkija taip pat parengė atsaką. Krokuvos universiteto rektorius, teisės profesorius Stanislovas iš Skalbmiežo 1410 m. paskelbė traktatą *Apie teisingą karą*, kuriuo morališkai pagrindė tezę, kad pagonyys turi teisę sukurti savo valstybę ir ją ginti, o krikščionys negali be tikros priežasties jos pulti⁴⁵. Kovoiant diplomatinėmis priemonėmis buvo kuriami ir realaus karo planai.

Lenkija turėjo gerokai didesnę karinę potencialą negu Lietuva, ji turėjo sunkiąją raitiją. Lietuvos ir Lenkijos stiprybė buvo ta, kad kryžiuočiai dar realiai nebuvo susidūrę su lenkų kariuomene, tik su nedideliais būriais, talkinisiais Vytautui, kariavusiais ir Lenkijos pasienyje, taigi nebuvo įvertinę ir realių lenkų kariuomenės pajėgumų. 1409 m. Jogaila ir Vytautas susitiko Brastoje ir aptarė būsimo karo strategiją, Vytautas buvo pasiryžęs derintis prie Lenkijos karo veiksmų. Karas turėjo būti puolamojo pobūdžio, abiejų šalių kariuomenės turėjo susitikti Mazovijoje ir iš ten veržtis į Ordino teritoriją. Prasidėjo įtempti pasiruošimo karui darbai⁴⁶. Vokiečių ordinas staigiai puolė Brastą ir kiek sutrikdė lietuvius. Jie sužinojo, kad lenkų ir lietuvių kariuomenės kažkur turi susijungti, tik nežinojo detalių, nežinojo kaip nuosekliai tai bus daroma. Vytautui pavyko išsiderėti paliaubas⁴⁷. Birželio pabaigoje lietuvių ir lenkų kariuomenės susijungė prie Červinsko ir persikėlė per Vyslos upę. Aukščiausia valdžia atiteko Jogailai, Vytautas jau formaliai vadovavo pulkams. Ordino kariuomenei vadovavo didysis ordino magistras Ulrichas fon Jungingenas. Lietuviai mūšyje turėjo 40 karių vėliavų, lenkai 51, vokiečiai 52, bet neaišku, kiek žmonių sudarė vieną vėliavą. Labiausiai tikėtina, kad sąjungininkai turėjo 18–20 tūkst., vokiečiai – 12 tūkst. žmonių. Tačiau vokiečiai buvo pranašesni apsiginklavimo kokybe. Lietuvių ir lenkų kariuomenę dar papildė samdiniai iš Čekijos. Jogaila tikėjosi, kad Ordinas, pamatęs tokius sąjungininkų kariuomenės pulkus, ims derėtis ir kariauti neteks. Išrikiavus pulkus Jogaila delsė duoti signalą pulti, Vytautas nekantravo pradėti mūšį. Lietuviai, nesulaukę Jogailos signalo, puolė pirmi, o netrukus į mūšį įsijungė ir lenkai.

44 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 206.

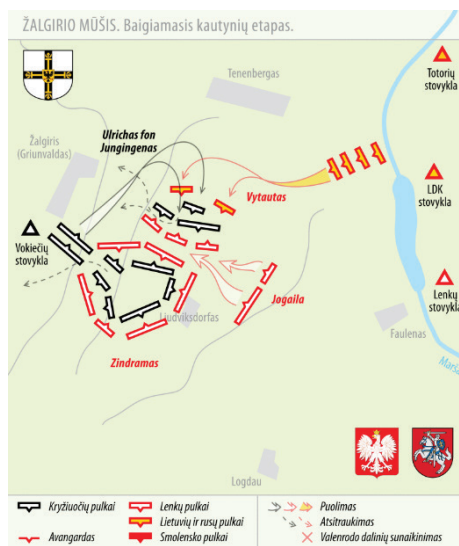
45 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 133.

46 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 212.

47 Ten pat, p. 213.

Pradinis kariuomenių išsidėstymas

Galutinis mūšio etapas

1410 m. liepos 15 d. įvykęs Žalgirio mūšis – vienos didžiausių Viduramžių Europos kautynių⁴⁸. Mūšis truko maždaug 6 valandas ir, prasidėjęs Ordino kariuomenės prasiveržimu, galiausiai baigėsi jos pralaimėjimu ir bendra Lenkijos ir Lietuvos, ilgus šimtmečius kovojusių dėl egzistencijos, pergale. Mūšyje žuvo didysis ordino magistras ir daug kitų svarbių ordino pareigūnų⁴⁹, sąjungininkai užvaldė kryžiuočių stovyklą, kur tris dienas ilsėjosi. Kariai ir žirgai buvo išsekę, be to, kelių dienų prirėmė ir mūšio grobiui – ginklams, papuošalams, drabužiams – susirinkti, palaidoti žuvusiuosius, pasirūpinti sužeistaisiais⁵⁰.

Po trijų dienų kariuomenė gavo įsakymą žygiuoti į šiaurę. Žygiuojanti į Marienburgą sąjungininkų kariuomenė paėmė nemažai Ordino pilių, kurios pasidavė be kovos. Tačiau Marienburgo pilies paimti nepavyko ir Vytautas su Jogaila atsitraukė. Ilgainiui Ordinas atsiėmė sąjungininkų kariuomenės užimtas pilies, nes samdoma kariuomenė ten negalėjo ilgai užsibūti, o ir vokiečiai dar turėjo piniginių resursų. Gruodį buvo paskelbtos paliaubos, bet kitų metų sausį Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė karo veiksmus atnaujino. Tačiau kautasi vangiai, vasario 1 d. buvo sudaryta Torūnės (Torno) taika. Vytautas turėjo derintis prie lenkų, stipriai prisidėjusių prie pergalės, interesų ir Lietuva, nuvarginta karų, turėjo tenkintis lenkų strategija⁵¹.

48 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 134.

49 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 217.

50 William Urban, *Žalgiris ir kas po jo*, Vilnius, 2004, p. 197.

51 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 219.

Lietuva ir Lenkija po Žalgirio

Torūnės taika netenkino nė vienos iš ją sudariusių šalių. Numatyta, kad Žemaitijos siena turi būti nustatyta bendru susitarimu, kurį pasiekti buvo labai sunku. Vytauto netenkino siūlomos Žemaitijos ribos. Jogaila taip pat nebuvo patenkintas, nes vienintelis teritorinis laimėjimas buvo Žemaitija, kurią faktiškai valdė Vytautas⁵². Vokiečių ordinas, kaip pralaimėjusi pusė, įsipareigojo išmokėti kontribucijas – 100 000 kapų čekiškų grašių. Tokią sumą iš nusiaubtų žemių surinkti buvo itin sudėtinga ir Ordinui ši kontribucija buvo didžiausia problema. Suma buvo lygi 150 000 markių, kai tuo metu lankas ir šalmas kainavo po markę, karo žirgas – nuo 8 iki 20 markių, o kvalifikuotas gydytojas uždirbdavo 30 markių per metus⁵³.

Į Ordino ir Lietuvos bei Lenkijos santykius įsikišo užsienio jėgos, konfliktas tapo tarptautinio arbitražo objektu. Lietuva dar neturėjo plačių tarptautinių ryšių ir išugdytų diplomatų, todėl turėjo remtis lenkų diplomatais. Lietuvos ir Lenkijos santykius su Ordinui ėmė spręsti tiek popiežius, tiek Vokietijos imperatoriumi tapęs Zigmantas Liuksemburgietis, aiškiai palaikęs Ordino pusę⁵⁴. Pirmasis derybų etapas prasidėjo 1412 m., jau po Torūnės taikos sudarymo, tarpininkauti ėmėsi Zigmantas Liuksemburgietis. Derybos baigėsi be rezultatų. Konstanco bažnytiniame susirinkime lenkai ir lietuviai vėl bendrai sprendė savo problemas su Ordinui. Diplomatiniomis ir retorinėmis priemonėmis buvo skelbiama, kad Ordinas neturi jokių teisių į Lietuvos žemes, o atvykusi žemaičių bajorų delegacija prisidėjo prie kintančio požiūrio į Lietuvos ir Žemaitijos krikštą⁵⁵. Tačiau svarbesnių sprendimų dėl Žemaitijos nebuvo priimta ir byla grįžo į Zigmanto Liuksemburgiečio rankas. 1420 m. sausį Vroclave buvo priimtas lietuviams ir lenkams nepalankus sprendimas, kuriuo labai susiaurintos Žemaitijos ir Užnemunės ribos.

1422 m. Lietuva ir Lenkija, pasinaudojusios Zigmanto Liuksemburgiečio ištraukimu į kovos su husitais dėl Čekijos sosto reikalus, įsiveržė į Ordino teritoriją. Ordinas sutiko derėtis ir buvo sudaryta Melno taika. Pagal ją Žemaitija grąžinta Lietuvai visam laikui, o ne tik iki Vytauto ir Jogailos mirties, kaip kad buvo numatyta Torūnės taikos sutartyje. Kai Vytautas pažadėjo neremti Čekijos husitų judėjimo, Melno taiką pripažino ir Zigmantas Liuksemburgietis.

Visuomenių „susibroliavimas“ Horodlėje

Žalgirio mūšio pergalė parodė, kiek daug galima padaryti kartu bendradarbiaujant⁵⁶. 1413 m. rugsėjo–spalio sandūroje Jogaila, Vytautas, Lenkijos ir Lietuvos didikai susitiko Horodlėje. Spalio 2 d. buvo priimti nauji aktai, sureguliuavę šalių santykius. Bendras Jogailos ir Vytauto aktas skelbė, kad LDK iš naujo susiejama su Lenkija, bet

52 William Urban, *Op. cit.*, p. 215.

53 Ten pat, p. 215–216.

54 Mečislovas Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1999, p. 154.

55 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. IV, Vilnius, 2009, p. 416.

56 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 221.

Horodlės sutartis

LDK išlieka savarankiška politinė institucija, numatyti bendri bajorijos susiejimai Liubline arba Parčiavoje reikalams aptarti⁵⁷. Taip siekta Lietuvos bajoriją įtraukti į Lenkijos luomines institucijas. Šitaip Jogaila bent jau dalį savo tėvoninių teisių LDK perleido Lenkijai, nes aukščiausiojo kunigaikščio titulas darėsi vien tik Lenkijos valdovo ceremonialu. Taip vyko dėl to, kad Jogaila buvo priverstas dar labiau siaurinti savo tėvonio teises Vytauto naudai: valdovų ir Lietuvos bajorų aktai numatė tęstinę Lietuvos didžiojo kunigaikščio instituciją, panaikindami Vilniaus ir Radomo susitarimo punktą, kad Lenkijos karalius susigrąžina tėvoniinę valdžią po Vytauto mirties. Apie tai tiesiogiai Horodlės aktuose neužsimenama, bet Vytautas paskelbtas Jogailos dukters ir įpėdinės Jadvygos globėju. Jis užėmė pirmą vietą Lenkijos karūnos taryboje, taigi

tapo antru svarbiausiu žmogumi Lenkijos politinėje sistemoje.

Horodlės aktais buvo paskelbta ir lenkų herbų recepcija: lenkiškus herbus iš Lenkijos didikų giminių gavo 47 Lietuvos didikų šeimos⁵⁸. Toks lietuvių ir lenkų diduomenių susibroliavimas pradėjo laipsnišką visuomenių suartėjimą. Tačiau nesant bendrų administracinių luominių sistemų, lietuviai didikai pasisavino lenkų heraldiką, bet niekaip lenkams neįsipareigojo. Lietuvių ir lenkų bajorų aktai iš esmės kartojo Vilniaus ir Radomo sutarties punktus, bet nieko nebuvo užsiminta apie lietuvių dalyvavimą renkant Lenkijos karalių. Šios sąlygos nebuvimas saugojo lenkus nuo lietuvių bajorų įtakos net ir vasaliniais kanalais. Tačiau teisiškai lietuviai tapo dar labiau pavaldūs Lenkijai, nes iš jų buvo atimtas patariamasis balsas karaliaus rinkimų metu. Faktiškai tai dar labiau pabrėžė luominių ryšių tarp abiejų šalių nebuvimą⁵⁹.

Vytautas siekia karūnos

Per pirmuosius XV a. dešimtmečius Vytautas spėjo tapti reikšminga figūra Vidurio ir Rytų Europos politikoje, jis savarankiškai dalyvavo sprendžiant tarptautinės politikos reikalus. 1424 m. gimus Jogailos sūnui Vladislavui, Vytautas tapo vienu jo globėju. 1425 m. Jogailai išgaunant ištikimybės priesaikas iš Lenkijos žemių ir miestų, didelė jų dalis pripažino ir šį Vytauto, kaip globėjo, statusą. Taip Lietuva įgavo ir balsą Lenkijos karaliaus rinkimo procedūroje⁶⁰.

⁵⁷ Mečislovas Jučas, *Vytautas Didysis*, Vilnius, 2013, p. 77.

⁵⁸ Edmundas Rimša, Horodlės aktai ir Lietuvos kilmingųjų heraldika, in: *1413 m. Horodlės aktai, tyrinėjimai ir dokumentai*, sud. V. Almonaitis, J. Kiaupienė, A. Nikžentaitis, E. Rimša, I. Valikonytė, Vilnius, 2013, p. 173–249, čia – p. 197.

⁵⁹ Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 223.

⁶⁰ Ten pat, p. 257.

Vytautą karaliumi Lietuvos bajorai paskelbė dar Salyno suvažiavime 1398 m., tačiau tai traktuotina labiau kaip Lietuvos savarankiškumo deklaracija, negu kaip realus planas Vytautą karūnuoti. Be to, šis paskelbimas neturėjo jokios teisinės galios. Realios galimybės Vytautui siekti karūnos atsivėrė tik XV a. 3 deš. Vytauto karūnacijos klausimas iš esmės supriešino Lietuvos ir Lenkijos didikus, kilo bene didžiausia nuo 1392 metų Jogailos ir Vytauto, taip pat Lenkijos ir Lietuvos santykių krizė⁶¹. Norą karūnuotis Vytautas išreiškė 1428 m. susirašinėdamas su Zigmantu Liuksemburgiečiu.

1429 m. buvo sušauktas suvažiavimas Lucke, kur dalyvavo svarbiausi šio Europos regiono valdovai arba jų pasiuntiniai. Šio suvažiavimo metu svarstyti svarbūs reikalai, kur aiškinantis santykius arbitru dažnai buvo pasirenkamas Vytautas, o tai dar labiau iškėlė jo autoritetą⁶². Buvo iškeltas ir Vytauto karūnacijos klausimas. Vytautas sūnų neturėjo, o Jogaila, galvodamas apie ateitį, planavo padaryti karaliumi dar vieną savo sūnų, taigi pritarė. Lenkijos diduomenė Vytauto karūnavimui pasipriešino, delegacija išvyko iš Lucko. Brendo lietuvių ir lenkų diplomatinis konfliktas⁶³. Diplomatinė kova prasidėjo iš karto: pakeliui į Vengriją Zigmantas gavo Jogailos laišką, kuriame minimos Lenkijos teisės į Lietuvą, o Vytauto karūnacija esą būtų neteisėta ir suardytų šiuos įvairiais susitarimais įteisintus santykius. Tai sužinojęs Vytautas parašė Jogailai ir pasmerkė jį pažėmusius teiginius⁶⁴. Kitame laiške Vytautas įrodinėjo, kad karūnacija nepažeistų jokių Lietuvos ir Lenkijos sutarčių⁶⁵. Prasidėjo derybos su lenkais dėl karūnacijos, lenkai, nenorėdami, kad LDK taptų karalyste, netgi pasiūlė Vytautui tapti Lenkijos karaliumi vietoje Jogailos. Tačiau Vytautas šį pasiūlymą atmetė kaip neetišką.

Paaštrėjus Lenkijos ir husitų konfliktui ir kilus susirėmimams pasienyje, kilo ir pavojus, kad husitai įsikiš į Lenkijos ir Lietuvos reikalus. Sukelta įtampa neleido Vokiečių ordinui paremti Vytauto karūnacijos idėjos⁶⁶. Vytautas dėl susidariusios padėties nusprendė, kad esamomis sąlygomis karūnuotis yra ne-realu ir karūnos jis atsisako, bet imperatorius jau buvo paruošęs ir karūnas, ir reikiamą dokumentaciją. Taigi karūnacija buvo numatyta rugpjūčio 15 d. Delegacija, gabenusi karūnas, buvo pasiūsta per Lenkiją. Avangardas, kur buvo vežami karūnacijos dokumentai, buvo užpultas ir sumuštas, o dokumentai atimti. Likusi delegacijos dalis, gabenusi karūnas, sužinojo, kas atsitiko, ir sienos nekirto. Taip karūnos nepateko į lenkų rankas, bet nepasiekė ir Lietuvos. Tai sužinojęs Vytautas nukėlė karūnaciją į anksčiausią būsimą religinę šventę rugsėjo 8 d., bet lenkai sustiprino pasienio apsaugą ir nebuvo rasta būdų karūnomis atgabenti. Žlugo ir trečioji numatyta karūnacijos data rugsėjo 29 d. Tačiau Vytautas nusprendė, kad karūnas galima būtų nukaldinti ir vietoje. Buvo susitarta ir su Lenkija: Jogaila parėmė Vytauto karūnacijos idėją, o Vytautas savo įpėdiniu Lietuvoje pripažino Jogailos sūnų. Zigmantas karūnas nutarė siųsti

Zigmantas Liuksemburgietis

61 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 385.

62 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 260.

63 Ten pat, p. 261.

64 Mečislovas Jučas, *Vytautas Didysis*, p. 88.

65 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 262.

66 Ten pat, p. 265.

per Prūsiją, pastiprindamas delegaciją karių būriu. Deryboms su lenkais kryptant karūnacijos pusėn, Vytautas nukrito nuo žirgo ir pasijuto blogai, o spalio 27 d. mirė. Mirdamas jis atidavė LDK į Jogailos rankas.

LDK ir Lenkijos santykiai po Vytauto

Žygimantas Kęstutaitis

Švitrigaila

Dar vykstant Vytauto laidotuvėms jo konkurentas dėl didžiojo kunigaikščio sosto Švitrigaila užėmė Trakus ir Vilnių. Lietuvos diduomenei tuo metu svarbu buvo išlaikyti savo savarankiškumą nuo Lenkijos, todėl jie paskalbė Švitrigailą didžiuoju kunigaikščiu, taip pažeisdami Horodlės susitarimus. Jogaila, demonstruodamas savo valdžią LDK, Švitrigailos kandidatūrą patvirtino. Lenkijos karalius pritarė Lietuvos didikų savarankiškai išsirinktą valdovui, tačiau kito pasirinkimo jis ir neturėjo ir neaišku, kiek iš tiesų pritarė brolio valdymui⁶⁷. Negavęs Lietuvos sosto savo sūnui, Jogaila nebepritarė Lietuvos tapimui karalyste, o Švitrigaila neturėjo tokių glaudžių ryšių su Lenkija.

Švitrigaila buvo ambicingas ir drąsus, bet jam, kitaip nei Vytautui, trūko lankstumo ir gebėjimo laviruoti, todėl karo su Lenkija jam išvengti nepavyko. Švitrigailą palaikė Ordinas, galią įgavo iš rusėniškų žemių kilę asmenys. Lenkija kūrė viešąją nuomonę apie Švitrigailą, kaip uzurpatorių ir schizmatiką, LDK buvo pakurstytas sąmokslas nužudyti Švitrigailą Ašmenoje, tačiau to padaryti nepavyko⁶⁸. Sąmokslininkai didžiuoju kunigaikščiu paskelbė Vytauto jauniausią brolį Žygimantą Kęstutaitį ir paprašė Lenkijos tai patvirtinti. 1432 m. buvo sudaryta Gardino sutartis, kartojusi Vilniaus ir Radomo sutarties sąlygas, tik Žygimanto Kęstutaičio palikuonims buvo pripažinta Trakų valda. Atšauktos visos prieš Lenkiją nukreiptos sutartys, Žygimantas įsipareigojo nesiekti karaliaus karūnos⁶⁹. Taip Vytauto karūnavimosi programa buvo užmiršta, o LDK prasidėjo aršių vidaus kovų ir tiesioginės Lenkijos hegemonijos laikotarpis. Šiuo laikotarpiu vyravo abipusio nepasitikėjimo atmosfera. Švitrigaila negerdavo iš Lenkijos atvežto vyno, o Ordino ir lietuvių korespondencijoje atsirado „klastingų lenkų“ įvaizdis⁷⁰.

Lietuvoje vyko ir vidaus kovos: net Žygimantą rėmusiems didikams nepatiko lenkų kišimasis į LDK reikalus, tačiau Žygimantas buvo per daug priklausomas nuo Lenkijos, kad adekvačiai į šias nuotaikas sureaguotų. 1433 m. jis buvo priverstas atnaujinti Gardino sutartį. Tiek Švitrigaila, tiek lenkai spaudė Žygimantą. Švitrigaila užiminėjo LDK pilis, triuškinė Žygimanto kariuomenę, o pasipriešinti Žygimantas galėjo tik su lenkų pagalba. LDK centras liko Žygimanto ir Lenkijos įtakoje. LDK diduomenė buvo susiskaldžiusi, nes nenorėjo nei lenkų, bei rusėnų įtakos. Vieni pasirinko valstybinį prioritetą ir susidėjo su Švitrigaila, kiti – tautinį ir palaikė Žygimantą. Abiem pusėms susitarti nepavyko.

67 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op.cit.*, p. 388.

68 Ten pat, p. 389.

69 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 272.

70 Rimvydas Petrauskas, Lietuvos-Lenkijos unija ir lenkų-lietuvių diduomenės ryšiai: realios unijos link, in: *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius, 2009, p. 60–75, čia – p. 65–66.

Po Jogailos mirties sustiprėjo Žygimantas. Jis be lenkų pagalbos sugebėjo atsikovoti kelias Švitrigailos užimtas pilies, stengėsi užkirsti kelią Lenkijos valstybinių institucijų kišimuisi į LDK vidaus reikalus. 1435 m. Pabaisko mūšyje Žygimantą rėmė Lenkijos kariuomenė, Švitrigailą – Livonijos ordinas. Livonijos ordinas buvo sutriuškintas, o Žygimantas patyrė pergalę. Pergalė suteikė naujų jėgų Žygimantui žiūrėti Lietuvos, o ne Lenkijos interesų. Lenkai buvo priversti pripažinti Žygimanto svorį. Žygimantas su savo kariuomene atsiiminėjo prarastas teritorijas, o lenkai, kuriems nuolat siūsti į Lietuvą savo kariuomenę buvo nelengva, stebėjo įvykius LDK iš šalies ir laukė palankios progos įsikišti. Švitrigaila neturėjo jokio tarptautinio palaikymo. Lenkai pasiūlė Švitrigailai derėtis ir jis sutiko, netrukus buvo sudarytos paliaubos ir iškilo Lietuvos padalijimo planas. Dabar jau lenkai darė įtaką abiem Lietuvoje kovojančioms pusėms. Tačiau sustiprėjus Žygimantui, abi tarpusavyje kovojančios pusės nenorėjo tenkintis tik dalimi Lietuvos ir Lenkijos hegemoniją sutiko pripažinti tik tuo atveju, jei galės valdyti visą LDK. Teigiama, kad Švitrigailai reikia pripažinti tą nuopelną, jog jis išsaugojo Lietuvos valstybingumo idėją iki to laiko, kai jo priešininkas pakankamai sustiprėjo ir tapo jėga, su kuria Lenkija turėjo skaitytis. 1437 m. Žygimantas buvo priverstas dar kartą patvirtinti Gardino sutartį⁷¹. Tačiau kai kurie sutarties dalykai pasikeitė. Žygimantas čia jau figūruoja kaip realus valdovas, o Lenkija taip pat prisiėmė rimtus įsipareigojimus – iki 1438 m. sausio pabaigos pažadėjo Žygimantui perleisti Lucką, neremti Švitrigailos ir laikytis sudarytos unijos sąlygų. Pastaroji sąlyga turėjo užkirsti kelią Lenkijos aneksiniams siekiams ir įtvirtinti tik išorinį Lietuvos vasalitetą. Dabar Žygimantas Lenkijos atžvilgiu pasiekė panašią padėtį, kokią turėjo Vytautas pradėdamas valdyti Lietuvą, o Švitrigaila liko tik sritinio kunigaikščio lygio. Po truputį vidaus padėtis stabilizavosi ir karas buvo baigtas, bet Lietuvos karalystės perspektyva buvo prarasta.

Po Žygimanto mirties Lietuva liko be didžiojo kunigaikščio ir kilo pavojus, kad į LDK reikalus ims kištis užsienio jėgos. 1440 m. į LDK atvyko Jogailos jaunesnysis sūnus Kazimieras su lenkų didikų delegacija ir lietuviai, nepaisydami Lietuvos ir Lenkijos santykius reguliuojančių sutarčių detalių, pasiūlė jam didžiojo kunigaikščio sostą⁷². Kazimieras buvo pakeltas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, o jo brolis Lenkijos karalius Vladislovas išlaikė aukščiausio kunigaikščio titulą. 1444 m. mūšyje prie Varnos žuvo Vladislovas. Lenkai, įsipareigoję, jog sostą užims Jogailos sūnus, taip pat nenorėdami nutraukti ryšių su LDK, pagrindiniu kandidatu laikė Kazimierą.

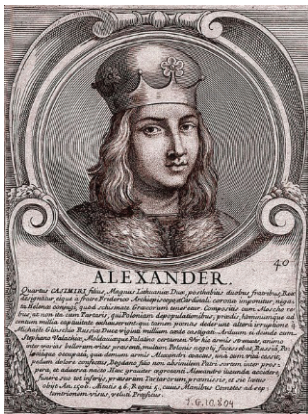
Lenkų delegacija, atvykusi į Gardiną, pasiūlė Kazimierui sostą, tačiau šis delsė atsakyti ir tik po kurio laiko sutiko derėtis. Jis nesutiko su Lenkijos diduomenės siūlomomis sąlygomis ir apgynė savo poziciją, kad valdys abi valstybes, bet neskaitins tolesnės jų unijinės integracijos. Jis taip pat demonstravo, kad yra teisėtas savo tėvo sosto paveldėtojas, o ne lenkų išrinktas karalius, todėl užkirto kelią lenkų siekiams valdovo rinkimų principą perkelti ir į LDK. Tokios sąlygos tenkino ir lietuvių didikus, jie sutiko savo didįjį kunigaikštį išleisti valdyti į Lenkiją. Atsilygindamas Kazimieras 1447 m. išleido privilegiją, kuria pažadėjo

71 Edvardas Gudavičius, *Op. cit.*, p. 282.

72 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 397.

nemenkinti LDK luomų teisių ir išsaugoti teritoriją. Taip buvo užtikrintas LDK savarankiškumas⁷³. Lietuvos didikai taip pat buvo gana vieningi, jie plėtojo ryšius su užsienio valstybėmis, deklaruodami LDK savarankiškumą. Jie atsisakė dalyvauti Trylikamečiame kare tarp Lenkijos ir Ordino teigdami, kad ginklu gins tik Lietuvos interesus. Kazimieras su LDK didikais sugebėjo sukurti gana tvarų ryšį. Galbūt todėl Kazimierui mirus jo sūnus Aleksandras be didesnių kliūčių 1492 m. tapo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.

Jogailaičiai – Lietuvos ir Lenkijos valdovai

Aleksandras, XVII a. raizinyns

Žygimantas Senasis

Aleksandras buvo pirmasis Gediminaičių ir Jogailaičių dinastijos atstovas, į LDK sostą atėjęs taikiai. Jau buvo įsigalėjusi idėja, kad LDK ir Lenkiją turi valdyti Jogailos palikuonys. Aleksandras tapo ir pirmuoju Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, nemokėjusiu lietuviškai. Tačiau tai netrukė jam valdyti. Lenkijos karaliaus soste sėdėjo Aleksandro brolis Jonas Albertas. Vengriją ir Čekiją valdė jų brolis Vladislovas. Jogailaičiai įsitvirtino Vidurio ir Rytų Europoje. Mirus Lenkijos karaliui Jonui Albertui, 1501 m. Aleksandras tapo ir Lenkijos karaliumi. Tais pačiais metais pasirašyta Melniko sutartis sukėlė lietuvių pasipiktinimą. Šia sutartimi buvo žadama stiprinti Lietuvos ir Lenkijos unijinius ryšius, buvo siaurinamos ir paties karaliaus teisės. Ponų Taryba ir LDK seimas atsisakė patvirtinti šią sutartį ir ji neišgaliojo.

Aleksandro laikais Lietuvos ir Lenkijos ryšiai ėmė atsispindėti ir simboliškoje. Didžiajame valdovo antspaude atsirado Vytį supančių dinastinių ir žemių herbų vainiko kompozicija. Tokią heraldinę kompoziciją netrukus perėmė ir Lenkija, tai unikalus atvejis, kai lietuviška sfragistika paveikė lenkiškąją. Lietuviškoje sfragistikoje atsirado lenkiškas erelis, kuris buvo traktuojamas ne kaip unijos, o kaip dinastijos ženklas ir rodė abiejų šalių politines priešpriešas įveikiančią dinastijos perspektyvą⁷⁴.

Aleksandras daug laiko rezidavo Vilniuje, jis – vienintelis Lenkijos ir Lietuvos valdovas, palaidotas Vilniaus katedroje⁷⁵. Būdamas didžiuoju kunigaikščiu, išplėtojo čia savo dvaro organizaciją, o tapęs karaliumi vis tiek daug laiko praleisdavo Vilniuje⁷⁶. Čia jis rezidavo beveik visus 1503 metus. Aleksandrą išrinkus Lenkijos karaliumi, jo jaunesnysis brolis Žygimantas tikėjosi, kad jam bus pasiūlytas Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostas. Tačiau taip neatsitiko. Sužinojęs, kad Aleksandras sunkiai serga, Žygimantas atskubėjo į Vilnių tikėdamasis, kad LDK didikai pripažins jį didžiuoju kunigaikščiu, o lenkai – ir Lenkijos karaliumi. 1506 m. lietuvių didikai, nepaisydami lenkų reikalavimo bendrai rinkti valdovą, paskelbė Žygimantą didžiuoju kunigaikščiu, netrukus buvo pasiūlyta jam užimti

⁷³ Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 399.

⁷⁴ Ten pat, p. 429.

⁷⁵ Audronė Kasperavičienė, Įžanginis žodis, in: *Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 5.

⁷⁶ Rimvydas Petrauskas, Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema, in: *Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 47–55, čia – p. 48.

ir Lenkijos sostą. Žygimantas rado bendrą kalbą su LDK didikais, dar labiau išplėtė Ponų Tarybos teises. LDK kare su Maskva į pagalbą buvo pasitelkta Lenkijos algininkų kariuomenė. Žygimantas apdairiai laviravo Lietuvos ir Lenkijos santykiuose, stengėsi negilinti abiejų šalių nesutarimų, išvengti ginčų dėl unijos, o du jo turimi sostai leido jam stiprinti Jogailaičių prestižą Vidurio Rytų Europoje⁷⁷.

1520 m. gimė Žygimantas Augustas, kuriam 1522 m. Vilniaus seime LDK didikai, nepasitarę su Lenkija, po tėvo mirties patvirtino didžiojo kunigaikščio sostą, taip dar kartą buvo pabrėžtas LDK suverenumas. 1526 m. buvo kreiptasi į Žygimantą ir pateikta Lietuvos karalystės atkūrimo idėja, o Žygimantas Augustas tuo atveju būtų karūnuotas Lietuvos karaliumi. Valdovas šios idėjos nepalaikė, tačiau pasirūpino, kad dar jam gyvam esant, 1529 m. Žygimantas Augustas taptų Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu⁷⁸. Lenkijoje šis Žygimanto sprendimas buvo įvertintas neigiamai, laikytas sutarties tarp visuomenės ir monarcho sulaužymu ir paskatino bajorų radikalizmo stiprėjimą⁷⁹. Tačiau tam, kad nenutrūktų abi valstybes siejanti grandis, tais pačiais metais Piotrkovo seime Žygimantas Augustas buvo išrinktas ir Lenkijos karaliumi, įgyvendinant *vivente rege* principą. Tačiau toks sosto užėmimo būdas lenkams pasirodė nepriimtinas ir netrukus buvo priimtas įstatymas, užkertantis kelią ateityje pasikartoti tokiai situacijai⁸⁰.

Žygimantas Augustas

Palenkė – lenkiškiausias LDK regionas

Palenkė – tai istorinis regionas, kuris buvo sudarytas iš šiandienės rytinės Lenkijos ir vakarinės Baltarusijos žemių. Per jį į LDK sklido lenkiška įtaka: sisteminiai ir administracinės tvarkos pavyzdžiai, naujovės ūkio, teisės srityse, taip pat per Palenkę ėjo ir įtakos iš Vakarų Europos kelias. Palenkė į LDK sudėtį pateko Gedimino laikais ir išbuvo iki Liublino unijos. Teritorija buvo nemaža dalimi kolonizuota bajorų iš Mazovijos, lenkiškos struktūros išliko ir po Palenkės prijungimo prie LDK⁸¹. Čia funkcionavo lenkiška teisė, dokumentai buvo surašomi lenkų ir lotynų, o ne rusėnų, kaip buvo įprasta LDK, kalbomis. Regione dominavo lenkiškos monetos, Valakų sistema (pasiekusi LDK XVI a. viduryje) čia jau imta diegti XIV–XV a. Taigi, nepaisant to, kad priklausė LDK, Palenkė buvo lenkiškos sistemos ir kultūros židiny⁸². Palenkėje, Tykocine, buvo įkurta svarbi Žygimanto Augusto rezidencija, netgi vadinama ko „Versaliu“⁸³. Tykocine 1564 m. ėmė veikti monetų kalykla, kaldinusi pinigus visai LDK ir Lenkijai⁸⁴.

Lietuvos bajorus ir didikus neišvengiamai veikė lenkiška kultūra. Su Palenkės bajorais jie jodavo į karo žygius, nemažai lietuvių didikų turėjo žemės

77 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 438.

78 Ten pat, p. 442.

79 Małgorzata Duczmal, Žygimantas Augustas, in: *Jogailaičiai: biografijų žinynas*, Vilnius, 2012, p. 525.

80 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 443.

81 Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 61.

82 Ten pat.

83 Ten pat, p. 63.

84 Ten pat.

ir dvarų Palenkėje. Palenkės bajorai sėkmingai siekė karjeros LDK, tapo ištikimais Lietuvai. Neretas, veikiamas priešišku nuomonių, nepritarė ir Lietuvos unijai su Lenkija 1569 m.

Palenkė buvo ir aktyvus prekybinis regionas, vystyta prekyba upėmis, buvo užmegzti glaudūs ryšiai su Gdanskio uostu. Regiono reikšmė itin išaugo, kai Lenkijos karalienė ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė Bona Sforca savo dvaruose Palenkėje pradėjo vykdyti Valakų reformą. Palenkė išsiskyrė ir, palyginti su kitomis LDK vietomis, tankiu savivaldžių miestų tinklu. Taigi XV–XVI a. Palenkė buvo ypatingas ir reikšmingas LDK regionas, per kurį ėjo LDK kelias į Lenkiją ir Vakarų Europą.

Lenkijos egzekucinis judėjimas ir Lietuva

XVI a. tarp Lenkijos bajorų gimė egzekucinis judėjimas. Bajorai įsivaizdavo Lenkiją kaip centralizuotą monarchiją, į kurios sudėtį įeina visos su ja kokiais nors ryšiais susijusios teritorijos, tuo pačiu ir Lietuva. 1501 m. Melniko sutartimi buvo bandoma atnaujinti atgyvenusi Lenkijos ir Lietuvos santykių, sukurtų Krėvos sutartimi, modelį. Aleksandro laikais puoselėta idėja, kad Lenkijos Karalystės seimas galėtų tapti visas Aleksandro valdomas žemes atstovavusiu bendru seimu, o Lenkija taip taptų centralizuota valstybe. Šios idėjos, savaime suprantama, LDK nepalaidė ir 1505 m. vykęs Radomo seimas netapo bendru seimu. Lietuvos ir Lenkijos bendruomenės vieną nuo kitos tolimo skirtingos ateities vizijos.

Nepaisant lietuvių prieštaravimų, Lenkijos bajorija neskubėjo atsisakyti centralizuotos monarchijos idėjos. Lenkijos bajoriją vienijusi kilmės iš sarmatų idėja atsispindėjo ir raštijoje. Lenkų autoriai, plėtoję šią idėją, lietuvius taip pat priskyrė sarmatiškajai Europai ir kritikavo lietuvių kilmės iš romėnų teoriją. Kartu buvo kuriamos legendos apie žemą Gedimino kilmę, šį Jogailaičių protėvį vadino uzurpatoriumi. Taip buvo menkinama Lietuva Lenkijos bajorijos akyse ir stiprinamos lenkiškojo hegemonizmo idėjos.

Nors nei Žygimantas Senasis, nei Žygimantas Augustas neskubėjo keisti Lietuvos ir Lenkijos ryšių, glaudinti unijinių santykių, Lenkijoje centralizuotos monarchijos idėjos neslūgo. Egzekucinio sąjūdžio kontekste svarbus 1562–1563 m. Piotrkovo seimas, tapęs pirmuoju reformų seimu. Jame dominavo Lenkijos bajorija. Jų buvo atsiklausoma svarstant ne tik vidaus reikalus, bet ir užsienio politiką⁸⁵. Žygimantas Augustas buvo kritikuojamas Lenkijos egzekucinio judėjimo lyderių kaip mažai besirūpinąs lenkais, o juk jis Lenkijoje nėra prigimtinis valdovas, o lenkų išrinktas karalius. Kritikuojamas buvo ir dėl to, kad nuolat negyvena Krokuvoje, o mėgsta reziduoti Lietuvoje, taip esą pametęs lenkus. Ankstesni valdovai tokiam ilgam laikui Lenkijos nepalikdavo. Taip pat buvo sakoma, kad Žygimantas Augustas per visą savo karaliavimą nieko gero nepadarė Lenkijai⁸⁶.

Tokioje atmosferoje Žygimantui Augustui teko prašyti Lenkijos seimo finansinės paramos prie LDK prijungtai Livonijai išlaikyti. Čia lenkai pamatė galimybę

85 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 110.

86 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 111.

daryti įtaką valdovui ir be kitų dalykų reikalavo įvykdyti ir politines egzekucinio judėjimo idėjas sukuriant unitarinę valstybę, kur LDK liktų tik provincija. Žygimantas Augustas šiuo atvejo solidarizavosi su Lenkija ir prasidėjo Liublino unijos procesas.

Liublino unija

Liublino unija, Jano Matejkos paveikslas (1869 m.)

Į glaudesnius santykius su Lenkija LDK pastūmėjo ir nuo XV a. pabaigos vykę karai su Maskva, kurių metu buvo prarastos nemažos teritorijos. 1558 m. prasidėjo karas dėl Livonijos, o tai dar labiau apsunkino LDK padėtį. Lenkijos parama tapo būtina. Žygimantas Augustas neturėjo įpėdinio ir iškilo grėsmė, kad nutrūkus Jogailaičių dinastijai nutrūks ir Lenkijos ir LDK personalinė unija. Mirus karaliui, galėjo kilti sumaištis, o vykstančių karų fone tai buvo itin pavojinga.

Supratę šias grėsmes, LDK bajorai 1562 m. kreipėsi į Žygimantą Augustą su peticija⁸⁷, kuria prašė bendrai renkamo valdovo, bendro seimo ir teisės, tačiau valdovas turėjo tituluotis ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu bei būti atskirai pakeltas Vilniuje. Sienos ir kariuomenės turėtų išlikti atskiros.

Lietuviai ir lenkai turėjo skirtingas unijos vizijas. Lenkai matė centralizuotą monarchiją, į kurią, provincijos teisėmis, būtų įtraukta ir LDK bei kitos priklausančios teritorijos. Lietuva uniją su Lenkija įsivaizdavo kaip dviejų lygiaverčių valstybių sąjungą, valdant bendram valdovui. Bendrai būtų sprendžiami valdovo

87 Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 157.

rinkimo, gynybos ir užsienio politikos reikalai. Tačiau išliktų atskiros valstybinės institucijos, atskira kariuomenė, finansai.

1563–1564 m. Varšuvos seime prasidėjo viešas abiejų pusių dialogas, kalbėta apie unijos sutarties sąlygas. Idėjinių prieštaravimų buvo gausu ne tik tarp lenkų ir lietuvių, išsiskyrė ir pačių lenkų nuomonės⁸⁸. Varšuvos seime šis klausimas taip ir nebuvo išspręstas, o diskusija atsinaujino tik po penkerių metų.

1569 m. vyko Liublino seimas, kuriame, kartais sakoma, lietuvių komanda žaidė varžovų stadione, apsupta agresyvių sirgalių, o teisėjas Žygimantas Augustas aiškiai palaikė šeiminkų pusę⁸⁹. 1569 m. Liublino seime Lietuvos ir Lenkijos delegacijos posėdžiavo atskirai, formulavo reikalavimus ir projektus, vieni kitiems siuntinėjo peticijas, kalbėjosi su Žygimantu Augustu. LDK delegacijai vadovavo Mikalojus Radvila Rudasis. Kartais paskiri delegacijų nariai susitikdavo ir aptardavo reikalus, tačiau bendras seimo darbas vyko sunkiai. LDK seimo delegatai nebuvo linkę nusileisti. Lietuviai pirmiausia norėjo išgauti Žygimanto Augusto pažadą dėl LDK teisių ir laisvių patvirtinimo ir tik tada tartis su lenkais. Iš lenkų reikalauta pripažinti LDK kaip lygiateisį sąjungos narį. Seimo darbui stringant, Žygimantas Augustas pareiškė, kad kovo 1 d. abi pusės privalo ateiti į bendrą posėdį, nes kitaip jis pats paskelbs apie valstybių sujungimą ir nustatys unijos sąlygas (Žygimantas Augustas palaikė lenkiškąją unijos projektą). Lietuviai pažadėjo dalyvauti, tačiau vėliau paaiškėjo, kad nemaža dalis jų delegacijos nieko nepasakiusi išvyko iš Liublino⁹⁰. Tai buvo lietuvių atsakas į Žygimanto Augusto spaudimą ir grasinimą. Istoriografijoje šis lietuvių poelgis vertinamas nevienareikšmiškai: viena vertus, kaip lietuvių pabėgimas pamačius, kad lenkų nepavyks palenkti į savo pusę, kita vertus, kaip parlamentinis maištas, gerai apgalvotas veiksmas, sąmoningas politinio tikslo siekimas.

Lietuviams nedalyvaujant, Žygimantas Augustas paskelbė, kad atskiria nuo LDK ir prijungia prie Lenkijos Palenkės ir Voluinės vaivadijas. Savo sprendimą grindė ilgametėmis Lenkijos pretenzijomis į šias žemes ir tuo, kad dar prieš valdant Jogailai jos priklausė Lenkijai, o vėliau buvo atplėštos. Viena vertus, Žygimantas Augustas buvo davęs pažadą Lenkijai grąžinti nuo jos atplėštas teritorijas, kita vertus, LDK buvo įsipareigojęs nemažinti valstybės teritorijos. Be to, valstybės sienas ir vientisumą gynė ir Lietuvos Statutai. LDK nutarta delegacijai grįžti į Liubliną ir tęsti kovą, duota aiški instrukcija. Lietuvos delegacijai vadovavo Jonas Chodkevičius, Mikalojus Radvila Rudasis į Liubliną nebevyko⁹¹.

Lietuvių pastangos susigrąžinti prarastas žemes buvo bevaisės, dar daugiau: netrukus Žygimantas Augustas paskelbė atskiriantis ir dar dvi – Braclavo ir Kijevo – vaivadijas. Buvo prarastas daugiau kaip trečdalis LDK teritorijos su gyventojais bei jų mokamais mokesčiais. Nors lietuviai protestavo dėl prarastų žemių, pačios unijos idėjos nebuvo atsisakyta, nes suprata, kad be Lenkijos pagalbos prieš išorės priešus atsilaikyti neįmanoma. Taigi Liubline toliau derėtasi apie du mėnesius, o birželio viduryje imtas rengti unijos sutarties tekstas. 1569 m. liepos 1 d. buvo sukurta nauja valstybė. Unijos akte nurodyta:

88 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 112.

89 Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 157.

90 Ten pat, p. 157.

91 Ten pat, p. 159.

“[...] 3. Kad Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra jau vienas neišskiriamas vienalytis kūnas, taip pat viena bendra neišskiriama valstybė, kuri iš dviejų valstybių ir tautų susidarė ir susijungė į vieną tautą (visuomenę). [...] 5. Lietuvos didžiojo kunigaikščio išrinkimas ir jo apšaukimas (pakėlimas), kuris anksčiau buvo vykdomas Lietuvoje, privalo būti panaikintas taip, kad ateityje neliktų jokio ženklo ar panašumo, kuris rodytų ar reikštų Lietuvos didžiojo kunigaikščio kėlimą, arba inauguraciją. O kadangi Lietuvos didžiosios kunigaikštystės titulas ir urėdijos pasilieka, tad renkant ir vainikuojant jis turi būti kartu apšauktas ir Lenkijos karaliumi, o kartu ir Lietuvos, Rusios, Prūsijos, Mozūrijos, Žemaitijos, Kijevo Volynės, Podliasės ir Inflantijos didžiuoju kunigaikščiu.

[...] 11. Mes, abiejų tautų prelatai, kunigaikščiai, tarybos, didikai ir visi luomai visuose nepasisekimuose turime vieni kitiems iš visų jėgų ir galimybių padėti, jeigu tai naudinga ir reikalinga visiems; samprotaujant, kad ir laimingi, ir atvirkštiniai dalykai yra bendri, bei ištikimai padedant vieni kitiems. *Foedera aut pacta* arba sutartys ir susitarimai su kitomis tautomis pagal bendrą Varšuvos sutikimą negali būti paskui sudaromi, jokie taip pat pasiuntiniai nebus siunčiami į svetimas šalis kitaip, kaip tik pagal abiejų tautų žinojimą, o sandoros ir susitarimai su bet kokia tauta anksčiau sudaryti, kurie būtų kitai šaliai kenksmingi, negali būti išlaikyti.

12. Pinigai tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje turi būti kalami bendru susitarimu vienodi ir lygaus svorio, dydžio ir prabos ir užrašo monetose; tai privalo įvykdyti Jo Karališkoji Didenybė ir tai privalės vykdyti Jo Karališkosios Didenybės įpėdiniai.

[...] 14. Visi statutai ir įstatymai, bet kokie ir dėl bet kokių priežasčių prieš lenkus Lietuvoje nutarti dėl lenko Lietuvos žemės pirkimo ir laikymo, bet kokiu būdu jis ją gavo, arba iš žmonos, arba iš patarnavimo, pirkimo, kaip dovana, keičiant arba kokiu nors įsigijimo būdu pagal paprotį ir visuotinę teisę, tie visi įstatymai galios netenka, nes prieštarauja teisei, teisingumui, abipusiškai meilei ir unijai bei susivienijimui. Todėl tegu visada lenkas Lietuvoje ir lietuvis Lenkijoje gali pagal teisę įgyti ir laikyti turtą.

[...] 16. Jokių kitų seimų, atskirų Lenkijos ir Lietuvos luomams, nuo šio laiko karalius nešauks, bet visada šauks bendrus seimus tų abiejų tautų, kaip vienam kūnui Lenkijoje, kur jo karališkajai malonybei ir Lenkijos bei Lietuvos tarėjams atrodyt tinkamiausia.

17. Dignitoriaus pareigų ir tarnybų, kurie yra laisvi arba bus laisvi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Jo Karališkoji Didenybė neduos niekam, jeigu jis prieš tai neduos priesaikos Jo Karališkajai Didenybei bei Jo palikuonims, karūnuotiems Lenkijos karaliais, ir tai nedalomai Lenkijos Karūnai. [...] O visus čia nutarti dalykai negali būti niekada liečiami, keičiami nei Jo Karališkosios Didenybės, nei ponų Tarybų, nei visų luomų ir žemių pasiuntinių, nei pagal bendrą susitarimą, nei atskirai, bet amžini, nepakeisti ir galiojantys turi būti. Kad aukščiau aprašyti dalykai būtų geriau liudijami ir dėl amžino atminimo, aukščiau išvardyti prelatai, Ponų taryba, ir dvasiška ir pasaulietiška, kunigaikščiai, mes žemių pasiuntiniai ir kiti luomai, tame visuotiname ir bendrame seime Liubline uždėjome ant šio rašto mūsų atspaudus [...]“⁹².

92 *Liublino unija. 1569 m. liepos 1 d.*, Varšuva, 2018, p. 19–29, <http://agad.gov.pl/wp-content/uploads/2018/07/unia-2CLT.pdf>.

Liublino unijos aktas

Įdomybė

UNESCO Tarptautinis patariamasis komitetas (IAC) 2017 m. priėmė sprendimą į tarptautinį registrą „Pasaulio atmintis“ įrašyti Liublino unijos aktą. Bendrą paraišką dėl šios unijos įrašymą į registrą 2016 metų gegužės mėnesį pateikė Lenkija, Lietuva, Latvija, Ukraina ir Baltarusija. Iš viso į Pasaulio atminties sąrašą įrašyti 78 nauji dokumentinio paveldo objektai ar jų kolekcijos.

Vienintelis išlikęs 1569 metų Liublino unijos aktas, saugomas Centriniam senųjų aktų archyve Varšuvoje, yra lietuviškos pusės unijos dokumentas su 78 lietuvių didikų ir bajorų antspaudais. Lenkų bajorų unijos aktas, kurį puošė 140 antspaudų, saugotas Radvilų šeimos kolekcijoje iki Antrojo pasaulinio karo, sudegė 1944 metais Varšuvos gaisro metu⁹³.

LDK padėtis Lietuvos ir Lenkijos valstybėje

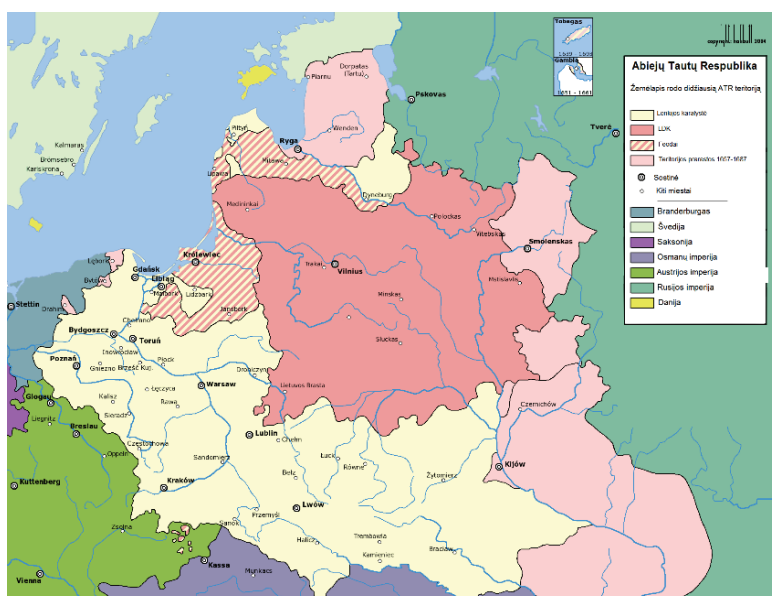
Po 1569 m. sudarytos Liublino unijos Lenkija ir LDK sukūrė naują politinį darinį, istoriografijoje vadinamą Abiejų Tautų Respublika. Toks valstybės pavadinimas vartojamas šiandien, tačiau pačiame Liublino akte jo nebuvo, Liublino aktas pavadinimo naujai valstybei nedavė, o šiandien ji vis dažniau vadinama Lietuvos ir Lenkijos valstybe. Jei Lenkijos Karalystės savarankiškumu ir suverenumu po Liublino unijos niekas neabejoja, tai LDK autonomijos klausimu skirtingų nuomonių turėjo tiek amžininkai, tiek ir šiuolaikiniai istorikai. 1569 m. Lietuvos ir Lenkijos sukurta bendra valstybė buvo sudėtingas politinis darinys, sunkiai apibrėžiamas viena bendra sąvoka. Istorikai ir teisininkai siūlė įvairius jos santvarką apibūdinančius pavadinimus: mišri monarchija (*monarchia mixta*), parlamentinė monarchija, bajorų respublika, bajoriškoji demokratija, mišri valstybė, laisva valstybė. Tačiau nė vienas iš jų gerai neatskleidžia Lietuvos ir Lenkijos valstybės veikimo principų. Šiuolaikinė Europos istoriografija tokiems iš kelių valstybių sudarytiems politiniams vienetams apibūdinti naudoja sudėtinės valstybės sąvoką.

⁹³ Skėrytė Jūratė, 15 min., 2017 m. lapkričio 13 d.

Apie LDK savarankiškumą Lietuvos ir Lenkijos valstybėje liudija keletas dalykų:

1. Valdovas ir toliau titulavosi Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, šią formuluotę tiek Žygimantas Augustas, tiek ir po jo valdę Lenkijos karaliai savo titule išlaikė visuose oficialiuose dokumentuose.
2. Valstybės didžiajame antspaude išliko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavadinimas. Didysis valstybės antspaudas reprezentavo kunigaikštį, jo kilmę iš LDK, ryšius su kitomis Europos dinastijomis, jo valdomas žemes.
3. Išliko atskira Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, siena su Lenkijos Karalyste, pasienyje ir toliau veikė muitinės, o Lenkijos kariuomenei ir toliau buvo draudžiama peržengti LDK sieną be leidimo.
4. Ir toliau veikė atskiros LDK valstybinės institucijos – kanceliarija, išdas, išlaikyta sava kariuomenė.
5. Lietuvos Statutas nenustojo galios. 1566 m. buvo priimtas Antrasis Lietuvos Statutas, jo galiojimo 1569 m. Liublino unija nenutraukė. 1588 m., jau sukūrus Lietuvos ir Lenkijos valstybę, buvo priimtas Trečiasis Lietuvos Statutas. Teisinį Lietuvos atskirumą demonstravo ir 1581 m. įkurta aukščiausia apeliacinė teismo instancija – Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas⁹⁴.

Tačiau sukūrus LLV, LDK turėjo ir atsisakyti kai kurių savarankiškumą demonstravusių dalykų. LDK nebeliko atskiro valdovo pakėlimo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ceremonijos, vykusios Vilniuje ir simbolizavusios tapimą savarankišku Lietuvos valdovu. Po Liublino unijos Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis buvo karūnuojamas Krokuvoje. Egzistavo bendras Senatas, tačiau jo nariai atstovavo Lietuvai arba Lenkijai, o ne bendrai valstybei. Atskirai vykusiuose Lenkijos ir LDK seimeliuose buvo renkami atstovai į žemių pasiuntinių rūmus. Lietuva ir Lenkija vykdė bendrą užsienio politiką, tačiau kai kurie reikalai, pavyzdžiui, LLV santykiai su Rusija, buvo patikėti LDK kancleriui. Visi šie dalykai demonstruoja, kad ir po Liublino unijos LDK nebuvo inkorporuota į Lenkijos Karalystę, buvo išsaugoti esminiai valstybės suverenumo atributai.

Lietuvos ir Lenkijos valstybė

94 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija: veržli naujųjų laikų pradžia: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metai*, t. V, Vilnius, 2013, p. 229–230.

Tarpuvaldžiai Lietuvos ir Lenkijos valstybėje – lenkų ir lietuvių santykių išbandymas

Pirmasis tarpuvaldis (1572 m. liepa–1573 m. gegužė) buvo rimtas išbandymas ką tik susikūrusiai LLV. Dvi valstybės, kurių politinis elitas dar sunkiai susikalbėjo tarpusavyje, turėjo užtikrinti sklandų valstybės, likusios be karaliaus, funkcionavimą ir bendrai išsirinkti naują valdovą. Iki pirmojo tarpuvaldžio neegzistavo bendrų valdovo rinkimų tradicija, nebuvo iš anksto susitarta, kas, mirus karaliui, laikinai perima jo pareigas ir kaip turėtų būti renkamas naujas karalius. Situaciją apsunkino ir į sostą pretendavę užsienio valstybių atstovai, pradėję intensyvią agitacinę veiklą.

Nors teisiškai LDK Ponų Taryba po Liublino unijos nebeegzistavo, realiai pirmojo tarpuvaldžio laikotarpiu aplink ją susitelkė LDK diduomenė. Šiuo laikotarpiu lietuvių senatoriai demonstravo vieningumą, kitaip nei lenkų senatoriai, rengė savus seimus⁹⁵. Egzekucinio judėjimo šalininkai bajorai ėmė šaukti atskirus bajorijos suvažiavimus, nepakviesdami ne tik LDK bajorų, bet nepaisydami ir lenkų senatorių. LDK bajorija bendradarbiavo su diduomene⁹⁶.

Lietuviai pirmuoju tarpuvaldžiu stengėsi įgyvendinti savo politinius tikslus, atsiimti nuo LDK atplėštas vaivadijas, panaikinti LDK suverenumui prieštaraujančius Liublino unijos punktus. Neatsisakyta idėjos, reikalui esant, kaip ankstesnės personalinės unijos laikais, karūnuoti savą kandidatą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir primesti lenkams savo pasirinkimą.

Visi LDK einamieji reikalai spręsti ir veiksmai dėl karaliaus rinkimų derinti atskiruose LDK senatorių ir luomų suvažiavimuose. Tokie suvažiavimai buvo nesankcionuoti ir nenumatyti jokiuose oficialiuose dokumentuose, tačiau per pirmuosius du tarpuvaldžius, istorikų skaičiavimu, įvyko maždaug 13 senatorių suvažiavimų ir 14 luomų suvažiavimų⁹⁷. LDK suvažiavimuose buvo priimami įvairūs dokumentai, pavyzdžiui, instrukcijos pasiuntiniams, siųstiems į Lenkijos senatorių ir luomų atstovų suvažiavimus, taip pat į LLV karaliaus rinkimus, buvo susirašinėjama su Lenkijos Karūna, su kandidatais į LLV sostą, priimami kiti sprendimai. Prieš valdovo rinkimus buvo šaukiamas priešrinkiminis konvokacinis seimas, kuriame buvo priimti nuostatai, reglamentuojantys būsimus karaliaus rinkimus bei galiosiantys ir kitų tarpuvaldžių metu. Remiantis šiais nuostatais, tarpuvaldžiu aukščiausia valdžia visuomet priklausys Gniezno arkivyskupui, į valdovo rinkimus, jei norės, galės atvykti kiekvienas bajoras. Numatyta valdovo rinkimų data, valdovas turėjo būti renkamas elekciname seime.

Pirmuoju tarpuvaldžiu didžiausią tiek lietuvių, tiek lenkų palaikymą turėjo Ernestas Habsburgas. Rimčiausiu Habsburgo konkurentu tapo Henrikas Valua, Prancūzijos karaliaus Karolio IX brolis. Bendrai buvo parengtas pageidavimų būsimam valdovui sąrašas, kuriam prigijo Henriko artikulų pavadinimas. Vėliau kiekvienas LLV monarchas turėjo prisiekti jį laikytis. Buvo parengti ir asmeniniai kandidato į sostą įsipareigojimai *Pacta conventa*, kuris vėliau taip pat tapo privalomas kiekvienam naujam monarchui, tačiau šie įsipareigojimai jau būdavo individualizuojami. 1573 m.

95 Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 167.

96 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Op. cit.*, p. 237.

97 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Op. cit.*, p. 239.

gegužę valdovu buvo paskelbtas Henrikas Valua⁹⁸. Delegacijoje, vykusiose į Prancūziją pranešti Henrikui apie jo išrinkimą ir atlydėti į LLV, iš 11 delegatų du buvo lietuviai. Henriko Valua valdymas truko tik keturis mėnesius. Mirus Prancūzijos karaliui, Henrikas išvyko užimti atsilaisvinusio sosto ir į LLV daugiau nebegrižo. 1575 m. gegužę buvo paskelbtas tarpuvaldis. Jo metu lietuviai vėl mėgino išsiderėti sau palankių būsimo karaliaus malonių.

Karaliumi buvo išrinktas lenkų paremtas Steponas Batoras. LDK politikai ir Lenkijos senatoriai palaikė Maksimilijoną I Habsburgą ir paskelbė jį karaliumi. Taip LLV vidaus krizė dar pagilėjo ir reikalas buvo galutinai išspręstas tik po kelių mėnesių, kai Steponas Batoras vedė Žygimanto Augusto seserį Oną Jogailaitę ir buvo karūnuotas. Tačiau LDK politikai Stepono Batoro nepripažino, nedalyvavo jo karūnacijoje ir oficialiai LDK tarpuvaldis nepasibaigė. Lietuviai kaltino lenkus pažeidus uniją, nepaisius laisvų rinkimų teisių ir reikalavo naujų rinkimų ir net grasino unijos nutraukimu. Tik Steponui Batorui pažadėjus užtikrinti lietuvių teises ir laisves bei atsižvelgti į kitus reikalavimus, lietuviai pripažino jį valdovu ir jam prisiekė. Steponas Batoras valdė dešimt metų⁹⁹.

Po jo mirties 1586 m. atėjęs tarpuvaldis parodė, kad Lietuvos ir Lenkijos politinių bendruomenių siekiai vis dar yra skirtingi, jos susipriešinusios, tačiau šiuo metu bent jau egzistavo aiški ir bendra rinkimų strategija. Kaip ir 1576 m., taip ir po dešimtmečio valdovais buvo paskelbti du asmenys: Kotrynos Jogailaitės ir Jono III Vazos sūnus Zigmantas ir Maksimilijonas Habsburgas, prieš dešimtmetį rinkimus pralaimėjusio Maksimilijono II Habsburgo sūnus. LDK atstovų netenkino nė vienas kandidatas ir nors dalyvavo seime, lietuviai nebalsavo ir rinkimų rezultatų nepripažino. LDK atstovai savo savarankiškumą pabrėžė surengdami savo luomų atstovų suvažiavimą Vilniuje. Kai Zigmantas Vaza patenkino lietuvių reikalavimus, patvirtino Trečiąjį Lietuvos Statutą, taip pat numatė, kad Livonija lygiomis teisėmis priklausos ir Lietuvai, ir Lenkijai ir bus padalyta į dvi lygias dalis, lietuviai jį pripažino.

Per pirmuosius tarpuvaldžius paaiškėjo, kad dviejų šalių politinės tautos veikia vedinos skirtingų interesų. Lietuviai veikė vieningai, tačiau ne siekdami išardyti LLV, bet stengdamiesi užtikrinti LDK lygiavertiškumą Lenkijai šiame politiniame darinyje. Įtampą santykiuose didino ir 1569 m. nuo LDK atplėštos žemės. Lietuvos pozicija akivaizdžiai nederėjo su Lenkijos interesais ir vertė ieškoti kompromisų. 1588 m. valdovu išrinkus Zigmantą Vazą, kuris patvirtino ir Trečiąjį Lietuvos Statutą, Lenkijos ir Lietuvos santykiuose prasidėjo ramesnis laikotarpis, vyko abiejų LLV sudariusių valstybių narių susigijimo procesas. Abiejų šalių politinės tautos sudarytą Liublino uniją suvokė kaip saugotiną ir gintiną dalyką, nešantį naudą tiek Lenkijai, tiek Lietuvai. Po Zigmanto Vazos mirties 1632 m. tarpuvaldis pasižymėjo tuo, kad nebuvo įtampos tarp Lietuvos ir Lenkijos, o LDK politinis elitas sugebėjo pasiekti savo tikslų ir be konfrontacijos su Lenkija, kuri buvo tokia būdinga ankstesniems tarpuvaldžiams.

⁹⁸ Ten pat, p. 242.

⁹⁹ Ten pat, p. 247.

Unijos išsaugojimo klausimai XVII–XVIII a. ir kuo prasikalto Jonušas Radvila?

Liublino unijos akte nebuvo numatytų galimybių ją nutraukti, už bandymą nutraukti uniją numatyta aukščiausia bausmė kaip už valstybinį nusikaltimą. Nepaisant to, lietuviai ne kartą grasino uniją nutraukti, ypač XVII a. viduryje, kai valstybė buvo nusilpusi, vidiniame Lietuvos ir Lenkijos valstybės politiniame gyvenime kilo įtampa. Grasinimai nutraukti uniją daugiau buvo spaudimas Lenkijos didikams priimti kokį nors Lietuvai palankų sprendimą, o realių unijos nutraukimo veiksmų lietuviai nesiėmė. Nors teisiškai negalimas, unijos nutraukimas kėlė neapsimestinį lenkų susirūpinimą.

Vienintelė reali grėsmė unijai iškilo 1655 m., kai Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas Jonušas Radvila sudarė Kėdainių uniją su Švedija. Būtent dėl šio žingsnio jis vertinamas prieštaringai: Lenkijoje laikomas išdaviku, Lietuvoje juo didžiuojamasi. XVII a. vyko kariai su Maskva, į Lenkiją įsiveržė švedai¹⁰⁰. Užspiestas į kampa ir nesulaukdamas lenkų pagalbos, baimindamasis grėsiančios Maskvos okupacijos ir spaudžiamas švedų, J. Radvila sutiko su jų unijos siūlymu. Lietuviai sutiko nutraukti uniją su Lenkija, o švedai pasižadėjo grąžinti maskvėnų užgrobtas LDK žemes. Kartu LDK bajorija atsisakė paklusti karaliui Jonui Kazimierui ir pasidavė Švedijos karaliaus Karolio X Gustavo globon¹⁰¹. Iš esmės LDK prisiėmė silpnesniojo unijos partnerio vaidmenį, o jos padėtis toli gražu nebuvo tokia gera, kaip unijoje su Lenkija. Unija lėmė, kad Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos maskvėnai neužėmė, o 1656 m. buvo išstumti ir švedai. Jonušas Radvila mirė 1655 m. Kaip teigia istorikas Henrikas Wisneris, jis tapo aplinkybių auka, taip ir nespėjusia pasiaiškinti dėl savo priimto sprendimo¹⁰².

Lietuviai išsirinkti sau atskirą valdovą grasino ir 1697 m. elekciname seime. Rėmę Saksonijos kunigaikščio Frydricho Augusto kandidatūrą, grasino, kad jei bus daromos nuolaidos Sapiėgų remtam kandidatui Pranciškui Liudvikui Burbonui de Conti, Lietuvos atstovai išsirinks sau atskirą valdovą. Tokių grasinimų nutraukti uniją būta ne vieno, tačiau jie daugiau taktiniai, siekta išprovokuoti lenkus veikti prieš LDK įsigalėjusią Sapiėgų giminę. Drastiškesni unijos pažeidimai fiksuojami XVIII a. pradžioje. 1700 m. šalia Valkininkų nugalėjus ir išvijus Sapiėgas, buvo suformuota konfederacija, kuri Lietuvos vardu 1702–1703 m. sudarė karinę sąjungą su Rusija prieš švedus ir jų pagalbininkus. Tai reiškė, kad įsipareigota, reikalui esant, dalyvauti kare, kuriame oficialiai LLV nedalyvauja. Toks veiksmas – ne LDK savarankiškos užsienio politikos deklaracija, o siekis užsitikrinti Rusijos karinę paramą kare su Sapiėgomis ir jų šalininkais švedais. Be to, visos sąjunginės sutartys buvo sudaromos su karaliaus žinia. XVIII a. pradžioje unijos su Lenkija nutraukimo reali galimybė iš tiesų net nesvarstyta. Tai rodo, kad su kiekviena karta Lietuvos visuomenės prisirišimas prie unijos su Lenkija vis stiprėjo. Tą patvirtina ir faktas, kad kai XVIII a. pradžioje Lietuvos ir Lenkijos institucijos patyrė krizę, valstybinė sąjunga išliko tvirta. Taigi valstybės

100 Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje* (1588–1733 metais), t. VI, Vilnius, 2015, p. 463.

101 Gintautas Sliesoriūnas, *Op. cit.*, p. 467.

102 Elmantas Meilus, „Jonušas Radvila – didvyris ar išdavikas?“ [interaktyvus], nuoroda internete: http://www.ldkistorija.lt/index.php?act=search&show=12&page=9#jonusas-radvila-didvyris-ar-isdavikas-fact_1242.

tvarumas dabar jau priklausė nuo visuomenių tarpusavio ryšių tvarumo, o ne nuo bendrų institucijų, karaliaus ir seimo tvirtumo ir sklandaus veikimo.

Per visą XVIII a. nepastebėta rimtesnių bandymų keisti Lietuvos ir Lenkijos santykių LLV pobūdį. Laisvuose seimuose galiojant *liberum veto* beveik neįmanoma buvo ką nors nuspręsti¹⁰³, todėl ir didesnių nesutarimų tarp lietuvių ir lenkų buvo išvengta. 1775–1776 m. į pasklidusius gandus, kad Adomas Kazimieras Čartoriskis galvoja tapti Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir nutraukti uniją su Lenkija, nebuvo sureaguota nei LLV, nei užsienyje, kadangi buvo savaime suprantama, kad taip būti negali¹⁰⁴.

Tarpusavyje susipynus Lietuvos ir Lenkijos politinėms grupuotėms, nuolat juntant grėsmę iš užsienio jėgų, apie kokį nors unijos nutraukimą negalėjo būti net kalbos, LDK interesai nebuvo keliami aukščiau už Lietuvos ir Lenkijos valstybės interesus. LLV valstybių ir visuomenių santykiai XVIII a. jau buvo nusistovėję, abi visuomenės laikė LLV savo valstybe.

LDK kova dėl lygiateisiškumo unijoje

Lenkija išliko pranašesnis narys šioje unijoje. Tai lėmė tiek karalystės statusas, tiek ir kiti faktoriai: didesnė ir gausiau gyvenama teritorija, ekonominis pranašumas. Įvairūs teisiniai aktai numatė, kad valdovas turi būti renkamas Lenkijoje, karūnuojamas tik Krokuvoje. Lietuvos senatorių priesaikoje buvo ir punktas apie ištikimybę Lenkijos Karūnai. Tiek senate, tiek ir pasiuntinių rūmuose Lenkijai buvo atstovaujama gausiau negu LDK.

Lietuvos ir Lenkijos bendravimo ir bendradarbiavimo platforma tapo LLV seimas. Dėl lygiateisiškumo bendrame seime LDK maršalams ir kancleriams teko pakovoti. Lenkijos maršalai natūraliai išsaugojo teisę palaikyti tvarką ir užtikrinti saugumą posėdžių metu, o Lenkijos kancleris ir toliau pretendavo į teisę skelbti pasiūlymus karaliaus vardu, lėmusius ir seimo darbotvarkę¹⁰⁵. Unijos susitarime buvo deklaruota Lenkijos bajorijos teisė užimti valstybines pareigybes LDK ir gauti žemės valdų, tačiau Trečiasis Lietuvos Statutas (nors ir negalėjo teisiškai viršyti Liublino unijos nuostatų), realiame gyvenime užtikrino valstybines pareigybes ir valstybinių valdų laikymą LDK išskirtinai LDK piliečiams¹⁰⁶. 1673 m. seime priimtas nutarimas, kad kas trečias Lietuvos ir Lenkijos valstybės seimas bus šaukiamas LDK, Gardino mieste. Iki 1733 m. seimai rinkdavosi Gardine, nors ir rečiau, negu buvo numatyta. Kadangi kas trečio seimo rengimas LDK Lietuvos statuso unijoje iš esmės niekaip nepakeitė, tai reiktų laikyti tik prestižinio pobūdžio laimėjimu, o ne LDK suverenumo erdvės išplėtimu¹⁰⁷.

1588 m. LDK bajorija susitelkė siekdama užtikrinti ne deklaratyvų, bet realų LDK lygiateisiškumą unijoje su Lenkija. Bandyta laimėti LDK maršalų ir kanclerių lygiateisišką su Lenkijos maršalais ir kancleriais padėti LLV senate ir seime, seimo ir

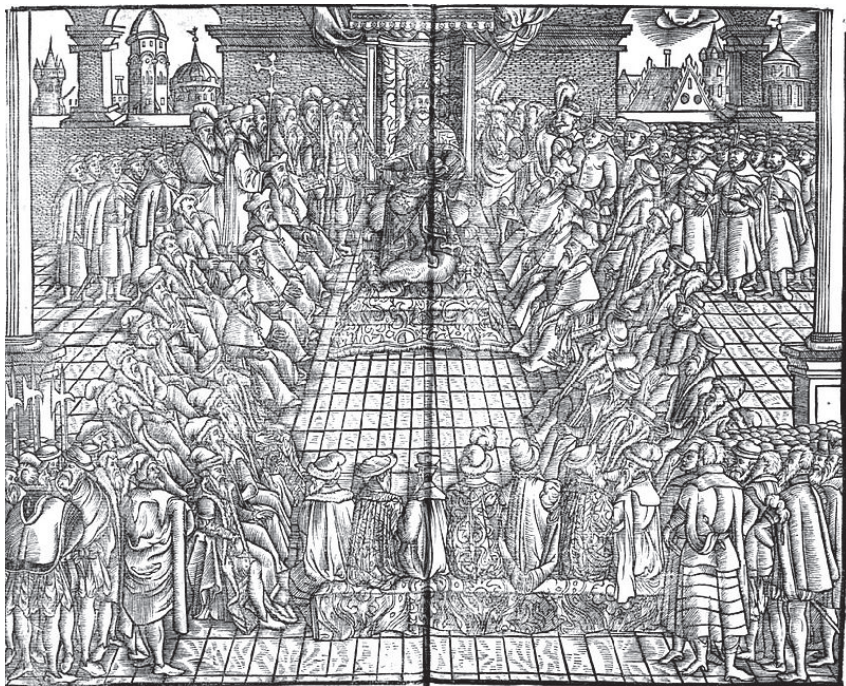
¹⁰³ Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 169.

¹⁰⁴ Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. VII, I dalis, Vilnius, 2012, p. 62.

¹⁰⁵ Gintautas Sliesoriūnas, *Op. cit.*, p. 25.

¹⁰⁶ Ten pat., p. 21.

¹⁰⁷ Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 62.

Lietuvos ir Lenkijos valstybės Seimas

reliacinuose teismuose, taip pat valdovo dvare. Taip pat siekta užkirsti kelią lietuvių įtraukimui į teismus Lenkijos Vyriausiam Tribunole¹⁰⁸. LDK pavyko užsitikrinti savarankišką teismų sistemą ir privilegiją LDK piliečiams užimti valstybines pareigybes ir valdyti valstybines žemes. Zigmantas Vaza taip pat numatė lygiateisišką Livonijos valdymą: trečdalis Livonijos pareigybių buvo suteikiama lietuviams, trečdalis – lenkams ir trečdalis – vietiniams Livonijos bajorams¹⁰⁹. Nepavyko atsikovoti 1569 m. prarastų teritorijų, nebuvo sugrąžinta ir atskira didžiojo kunigaikščio pakėlimo ceremonija Vilniuje. Po 1588 m. šių reikalavimų lietuviai nebekėlė. Tačiau vis dar buvo deramasi, kad kas antras arba kas trečias seimas vyktų Lietuvoje. Stepono Batoro laikais susiklostė tradicija, kad kas trečiame seime seimo pasiuntinių rūmų posėdžiams pirmininkavo LDK maršalas.

Svarbūs buvo LDK prestižą stiprinantys išsikojimai. Jie niekaip nekeitė LDK realios padėties, tačiau buvo svarbūs LDK bajoriškios visuomenės savimonei¹¹⁰. Vladislovo Vazos laikais buvo atkurta ir atskira LDK valdovo dvaro pareigūnų hierarchija. 1633 m. LDK buvo grąžintos tuo metu ir Lenkijoje buvusios titulinės paviato pataurininkio, taurininko, išdininko ir kalavijininko pareigybės, kurių turėtojai realios galios neturėjo, tačiau tai buvo prestižo klausimas. Egzistavo ir išimtinai lietuviškų tituliarinių pareigybių, kurių atitikmenų lenkai nereikalavo.

XVII a. II pusėje sprendžiant Lietuvos vidaus problemas didesnę įtaką nei anksčiau ėmė įgyti bendras seimas. XVII a. viduryje nunyko ir atskiri LDK priešseiminiai generaliniai seimeliai (konvokacijos), kuriuose buvo tariamasi dėl bendrų pozicijų būsimame seime. Taip pat nunyko ir Lietuvos pavietų atstovų ir senatorių suvažiavimai. XVII–XVIII a. LLV seimo neveiknumas tik didėjo, tačiau atskiri generaliniai LDK seimai nebuvo sugrąžinti. Tai aiškinama tiek pačių bajorų nenoru juos šaukti ir

108 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Op. cit.*, p. 259.

109 Gintautas Sliesoriūnas, *Op. cit.*, p. 23.

110 Ten pat, p. 30.

prisiimti mokesčių naštos, tiek ir negalėjimu susitarti dėl vykstančių vidaus kovų tarp didikų, taip pat ir tuo, kad generaliniai seimai neturėjo valdovo palaikymo¹¹¹.

Alternatyva generalinėms konvokacijoms tapo generalinės konfederacijos, veikusios už teisinės sistemos ribų. Jose imta spręsti krašto gynybos, mokesčių, politikos koordinavimo ir kitas aktualias LDK problemas. XVII a. pabaigoje–XVIII a. pirmoje pusėje veikusios generalinės konfederacijos dažnu atveju tapdavo pagrindine LDK problemų sprendimo erdve, jos dažnai užurpuodavo daugiau funkcijų negu XVI–XVII a. pirmoje pusėje veikusios generalinės konvokacijos. Konfederacijų veikla dažnai netilpo nei į unijos, nei į LLV teisinės sistemos rėmus, konfederacijos dažnai atstovavo tik konkrečiai politinei grupei ir nebuvo visą bajoriją vienijantis reiškiny. Generalinės konfederacijos ne visada turėjo valdovo pripažinimą ir palaikymą. Jos demonstruoja, kad Lietuvos politinio savarankiškumo ir atskirumo nuo Lenkijos tradicija vis dar buvo gyva, nors konfederacijos ir nekėlė sau tikslo įsiteisinti politinėje sistemoje¹¹².

Per XVII–XVIII a. vyko palaipsnio politinio ir visuomeninio suartėjimo procesas, bet vis dar buvo ginčijamasi dėl atskirų klausimų. XVIII a. vykstant įvairioms valstybės reformoms, lietuviai, dažnai politiškai išskaidę į atskiras grupeles, siekusių skirtingų tikslų, vieningai stodavo ginti LDK interesus. Tiesa, jie neturėjo prieštarauti LLV interesams¹¹³. XVIII a. ėmė veikti bendra Nuolatinė Taryba, kur lietuviai sudarė trečdalį narių. Buvo kovojama, kad joje lietuvių ir lenkų atstovų būtų po lygiai. Visą švietimo sistemą valstybėje prižiūrėjo 1773 m. įkurta Edukacinė komisija, į kurią buvo įtraukti švietimą išmanę asmenys, neatsižvelgiant į tai, ar jie buvo lietuviai, ar lenkai. Dėl komisijos sudėties didelių ginčų nekilo. Jautrus Lietuvai klausimas buvo valdovo rezidavimo ir politinių institucijų perkėlimo į Varšuvą klausimas. Lietuviai siekė, kad valdovas kas trejus metus reziduotų Lietuvoje, kad čia vyktų ir LLV seimai, tačiau realiai to nebuvo pasiekta. Varšuvoje dirbo ir Lietuvos Asesorių teismas, buvo perkelta ir Lietuvos Metrika. Bajorai nuolat kėlė reikalavimus, kad ir Lietuvos asesorių teismas, ir Lietuvos Metrika būtų grąžinti į LDK. 1792 m. atsižvelgus į daugelio bajorų seimelių reikalavimus, Lietuvos Metrika pradėta atgal į Vilnių¹¹⁴.

XVIII a. LLV valdovai, nepaisydami nusistovėjusių taisyklių, Lietuvoje pareigybės ir žemes dalijo ir lenkams, bajorai stengėsi šį klausimą spręsti seimų metu. Tačiau neįgalūs priimti sprendimus, Lietuvos ir Lenkijos valstybės seimai šio klausimo neišsprendė. Be to, manytina, kad Lenkijos ir LDK bajorijos suartėjimas ir giminiavimasis buvo jau ištrynęs realias ribas tarp savo ir svetimo bajoro. Didikų, kilusių iš vaivadijų, kurios nuo 1569 m. priklausė Lenkijai, dalyvavimas politiniame gyvenime, nuosavybės LDK įsigijimas, nekėlė tokio vietinių bajorų nepasitenkinimo¹¹⁵. 1764 m. įstatymu leista LDK pareigybės užimti visiems, turintiems LDK nekilnojamojo turto, taigi ir lenkams. Ir nors bajorų seimeliuose atstovai buvo įpareigojami priešintis lenkų paskyrimui į pareigybės LDK, tačiau realus pasipriešinimas kokiam nors konkrečiam paskyrimui istoriniuose šaltiniuose kol kas nepastebėtas¹¹⁶.

111 Gintautas Sliesoriūnas, *Op. cit.*, p. 34.

112 Ten pat, p. 36.

113 Ten pat, p. 62.

114 Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 80.

115 Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 80.

116 Ten pat, p. 82.

XVI a. II pusėje–XVIII a. kuriant naują valstybę, vykstant visuomenės, politinių ir valstybinių institucijų suartėjimo procesams, lietuviai nuolat kovojo už tam tikrus lygiateisiškumo LLV principus. LDK bajorija kovojo dėl LDK savarankiškumo unijoje, stengėsi, kad nebūtų pažeidinėjami Liublino unijos principai.

Bajorijos teisių sulyginimas 1697 m.

Simboliškai 1413 m. Horodlėje lietuvių didikai susibroliavo su lenkų didikais perimdami herbus. Visuomenės suartėjimas tęsėsi ir ateinančius šimtmečius. 1564–1566 m. LDK įvykdyta administracijos ir teismų reforma, susijusi su LDK bajorijos siekiais įgyti tokių pat teisių, kokias turi Lenkijos bajorai. Jei XVI a. II pusė–XVII a. pradžia buvo laikas, kai LDK bajorai bandė išsikovoti tai, ko nepavyko išsikovoti sudarant Liublino uniją, tai XVII a. antroji pusė pasižymėjo susigyvenimo su Lenkijos visuomene nuotaikomis. LDK bajorai reikalavo į Lietuvą perkelti tuos valstybinės santvarkos elementus, kurie jiems atrodė demokratiškesni, atspindintys bajorų lygiateisiškumo idealus, taip pat stengtasi apriboti didikų dominavimą. Susigyvenimo laikotarpiu, siekiant lygybės, buvo realiai mažinami skirtumai tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybinių santvarkų.

XVII a. II pusėje liko LDK bajorų judėjimas, vadinamas „koekvacijos“ judėjimu (nuo lotyniško žodžio *coaequatio* – sulyginimas)¹¹⁷. Reikalauta įvesti centrinės ir vietinės pareigybes pagal Lenkijos pavyzdį. Reikalauta panaikinti nemažai LDK valstybinės santvarkos ypatumų ir suartinti ją su Lenkijoje buvusią tvarka. Taip buvo tikimasi sumažinti tuo metu LDK dominavusios Sapiegų giminės hegemoniją. LDK ministrų (ypač etmono ir didžiojo iždininko) galių susiaurinimu buvo suinterasuotas ir karalius Jonas III Sobieskis, kadangi šias pareigybes užėmę Sapiegų giminės atstovai buvo ir karaliaus politiniai priešininkai. Lietuvos valdantysis elitą, užėmęs ministrų pareigas, buvo per daug tarpusavyje susipriešinęs, kad galėtų organizuotai apginti savo pozicijas koekvacijos judėjimo kontekste. Lenkijos ir Lietuvos santvarkų suartinimas buvo patrauklus daugeliui LDK bajorų, taip pat ir nuo realios valdžios nustumtai, mažiau įtakingai daliai didikų, valdovui bei Lenkijos bajoriškajai visuomenei.

Teisių sulyginimo įstatymas (*Coequatio Iurium*) priimtas 1697 m. Įstatymas suvienodino kai kurias Lietuvos ir Lenkijos teisinės normas, apibrėžusias ministrų ir Vyriausiojo Tribunolo įgaliojimus. LDK ministrų įgaliojimai buvo susiaurinti, o Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo – išplėsti. Buvo sumažinta kai kurių LDK pareigūnų kompetencija ir išplėstos bendrųjų Lietuvos ir Lenkijos institucijų galios. Padidintas karaliaus, Lenkijos pareigūnų ir bajorijos vaidmuo sprendžiant Lietuvos vidaus reikalus. Taip pat ir kiti įstatymo punktai priartino LDK tvarką prie Lenkijoje galiojusios tvarkos. Visos teisinės sistemos suvienodinti net nesistengta, nes Trečiasis Lietuvos Statutas garantavo bajorijai tam tikras laisves, kurių neturėjo Lenkijos bajorai, ir lietuviai jas itin brangino.

Koekvacijos įstatymas tapo svarbiu žingsniu Lietuvos ir Lenkijos visuomenių suartėjimo plotmėje. Šiame įstatyme buvo įrašytas ir itin svarbus punktas, niekaip

¹¹⁷ Gintautas Sliesoriūnas, *Op. cit.*, p. 38.

nesusijęs su LDK vykusiomis politinėmis batalijomis, tačiau esmingas kalbant apie LDK ir Lenkijos kultūrinį suartėjimą – LDK teismų raštvedyboje pereita nuo rusėnų prie lenkų kalbos. Vertinant koekvacijos įstatymą ilgalaikėje perspektyvoje galima svarstyti, kad nutarimas pereiti nuo rusėnų prie lenkų kalbos iš esmės paveikė Lietuvos kultūrinę, kalbinę tapatybę ir padarė gerokai reikšmingesnę įtaką Lietuvos ir Lenkijos visuomenių suartėjimui, nei kiti Lenkijos ir Lietuvos teises sulyginančio įstatymo punktai.

XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos bajorų politinės teisės jau bendromis pastangomis buvo įtvirtintos 1768 m. įstatyme. Šios teisės buvo surašytos ir pavadintos kardinalinėmis teisėmis, apibrėžtas LLV visuomenių gyvenimo pagrindas. Aktas skelbė apie tai, kad Lietuvos ir Lenkijos valstybę valdo valdovas, senatas ir pasiuntinių rūmai, viešpatauja katalikų tikėjimas ir tik katalikas gali tapti karaliumi, Lietuvos ir Lenkijos bajorija naudojasi teise rinkti valdovą, dar kartą pabrėžta bajorų *liberum veto* teisė. Iš esmės šiuo aktu buvo įtvirtinta jau susidariusi visuomeninių ir valstybinių santykių tvarka¹¹⁸.

LDK ir Lenkijos visuomenių kultūrinis suartėjimas

Tiek lietuviai, tiek lenkai buvo katalikiškos visuomenės dalis ir priėmus krikštą iš Lenkijos, būtent per šią šalį ėmė skverbtis ir naujovės. Per Lenkiją į LDK atvykdavo menininkai, intelektualai, amatininkai, įvairių profesijų atstovai iš Vakarų Europos, su valdovo dvaru į Vilnių atvykdavo ir daug lenkų. Jau Vytauto kanceliarijoje tarnavo lenkai raštininkai: Mikalojus Cebulka, Mikalojus Maldžikas, Mikalojus Sapienskis, Baltramiejus iš Gurkos¹¹⁹, susiję su kunigaikščiu asmeniniais ryšiais ir buvę jam ištikimi. Lenkų ir lietuvių judėjimas abejomis kryptimis buvo natūralus šalių suartėjimo nulemtas procesas.

Per Lenkiją LDK pasiekdavo asmenys iš Vakarų Europos: menininkai, mokslininkai, intelektualai, amatininkai, pirkliai, medikai ir kiti. Jie veikė ir Lietuvoje, ir Lenkijoje. XVI a. pirmoje pusėje į Krokuvą iš Italijos pakviestas poetas, teisininkas Petras Roizijus, iš Krokuvos po kurio laiko atvykęs į Vilnių, čia gyveno dvidešimt metų. XVI a. I pusėje vaistininkas Franciscus Radicibus iš Novaros nuolatos gyveno Krokuvoje, tačiau turėjo ir vaistinę Vilniuje, Pilies gatvėje. XVII a. Pažaislyje freskas tapęs italas menininkas Michelangelo Palloni po Pažaislio pastatų ansamblio fundatoriaus mirties išvyko dirbti į Lenkiją, XVII a. paskutiniajame dešimtmetyje buvo sugrįžęs į Lietuvą, kur dirbo Šv. Kazimiero koplyčioje, Sapiėgų rūmuose Antakalnyje. Tai tik keletas iš daugelio pavyzdžių.

Nuo XVI a. lenkai jaunuoliai atvykdavo studijuoti į Vilnių, lietuviai vykdavo į Krokuvos universitetą. Pirmuoju jėzuitų akademijos Vilniuje, įkurtos 1579 m., rektoriumi tapo lenkas Petras Skarga. Vienu iškiliausių baroko epochos poetų laikomas Motiejus Kazimieras Sarbievijus yra gimęs Lenkijoje, studijavo

Motiejus Kazimieras Sarbievijus

¹¹⁸ Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 68–69.

¹¹⁹ Rimvydas Petrauskas, Kanceliarijos atsiradimas ir svetimšaliai raštininkai, [interaktyvus], nuoroda internete: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/kanceliarijos-atsiradimas-ir-svetimsaliai-rastininkai-/404>.

Petras Skarga

Motiejus Strijkovskis

Mykolas Kleopas Oginski

Vilniuje, vėliau buvo ir universiteto profesorius, rašė lotynų kalba. Taigi kultūriniai mainai buvo intensyvūs.

Iš Lenkijos kilęs humanistas ir valstybės veikėjas Augustinas Rotundas Meleskis bene pusę savo gyvenimo praleido LDK, kur ėjo Vilniaus vaito pareigas, rašė publicistinius, istorinius ir teisinius veikalus. Karjerą pradėjo kanceliarijoje, tarnavo Lenkijos kancleriui Samueliui Maciejovskiui. Apgynęs teisės daktaro laipsnį, perėjo į Žygimanto Senojo kanceliariją, vėliau tarnavo Žygimantui Augustui, su kuriuo 1551 m. atvyko į Vilnių ir čia pasiliko. Vėliau tarnavo Henrikui Valua, Steponui Batorui. Gyvendamas LDK aktyviai gynė jos interesus, tapo tikru LDK patriotu. Žygimanto Augusto buvo paskirtas Vilniaus vaitu, A. Rotundas dalyvavo rengiant Antrąjį ir Trečiąjį Lietuvos Statutus. Jo autorystei priskiriamas publicistinis tekstas „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“. 1576 m. parengė „Trumpą Lietuvos kunigaikščių istoriją nuo italų atvykimo iki Jogailaičių“. Greičiausiai Radvilų globojamas ėmė rašyti „Lietuvos kroniką, arba Istoriją“, tačiau veikalo nepabaigė. Šį darbą iš Augustino Rotundo Mieleškio perėmė kitas LDK gyvenęs lenkas istorikas Motiejus Strijkovskis.

Motiejus Strijkovskis LDK įsikūrė sulaukęs 16 metų, čia tarnavo kariuomenėje. Tarnaudamas parašė du pirmuosius kūrinius lotynų kalba „Europos Sarmatijos aprašymas“ ir „Apie Maskvos tironiją“. Kiek vėliau atsirado jo veikalas „Apie garbingosios lietuvių, žemaičių ir rusėnų tautos pradžią“ – pusiau eiliuota Lietuvos istorija. Priėmęs žemesniuosius šventinimus, tapo Žemaičių kanauninku. M. Strijkovskis buvo remiamas LDK elito, didikai jam parūpindavo knygų, rėmė jo knygų leidimą. 1582 m. išleista „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios... kronika“. Tai buvo pirmoji spausdinta Lietuvos istorija¹²⁰.

Visuomenių suartėjimas matomas LDK diduomenėje. 1728 m. Vilniuje iškilmingai paminėta lenko jėzuito Stanislovo Kostkos kanonizacija. Stanislovas Kostka gyveno XVI a., jaunas mirė Romoje, 1726 m. kanonizuotas, o 1962 m. paskelbtas Lenkijos šventuoju globėju. Šiandien Vilniaus universiteto Šv. Jono Kirkštytojo ir Šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčioje galime pamatyti XVIII a. jam įrengtą koplyčią. Koplyčios kupolo freskoje, be kitų veikėjų (popiežiaus, kardinolo, universiteto profesorių grupės), pavaizduoti ir LLV didikai: grupelė lenkų didikų ir didesnė grupė LDK didikų¹²¹. Ši scena – simboliškas atspindys abiejų visuomenių, kur Lenkijos ir LDK didikai niekuomet nesusiliejo į vieną bendrą diduomenę, tačiau sudarė vieną LLV visuomenę.

Visuomenės, gimines ir šeimas artino ir santuokos, giminystės nulemti bendri turtiniai interesai. LDK didikai giminiavosi su Lenkijos diduomene. Pavyzdžiui, Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė vedė lenkiškos kilmės, iš Vyšnioveckių giminės kilusią Uršulę Prancišką, kuri tapo pirmąja moterimi rašytoja Lenkijoje ir LDK.

XVIII a. LDK didikas, įtakingas politikos veikėjas, vienas iš Tado Kosciuškos sukilimo vadų, Mykolas Kleopas Oginski šiaandien žinomas ir dėl savo muzikinės kūrybos. Jis buvo garsus polonezų, mazurkų maršų autorius, vienas

¹²⁰ Eglė Patiejūnienė, Trys Motiejaus Strijkovskio Kronikos vertimo ištraukos, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 33 knyga, 2012, p. 215–281.

¹²¹ Irena Vaišvilaitė, *Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių*, Vilnius, 2017, p. 133.

pirmųjų, sukūrusių romansus balsui ir fortepijonui su lenkiškais tekstais. Šis Oginskių giminės, kurios vardas kilęs nuo jų Uogintų dvaro Kaišiadorių rajone, atstovas – lietuvis, kūręs muziką pagal lenkų liaudies šokius (polonezą, mazurką, kitus). Bene žymiausias jo kūrinys – polonezas „Atsisveikinimas su tėvyne“, parašytas 1794 m., kai pralaimėjus sukilimui, vykstant trečiajam LLV padalijimui, didikas buvo priverstas bėgti į užsienį.

Nors Lietuvos bajorai tam ir priešinosi, XVIII a. vis daugėjo lenkų, einančių Lietuvoje tiek valstybines pareigas, tiek tarnaujančių didikų dvaruose. Lenkai tarnavo ir Lietuvos kariuomenėje. Lenkiško kraujo turėjo LDK didikai Kiškos, kilę iš Palenkės, jie jau XVI a. ėjo svarbias valstybines pareigas. XVI–XVIII a. LDK gyvenime dalyvavo iš Mazovijos kilę didikai Kosakovskiai. Simonas Kosakovskis buvo paskutinis LDK didysis etmonas. Buvo didikų gimių, nepriklausomai nuo to, ar buvo lietuviškos, ar lenkiškos kilmės, tapusių įtakingais veikėjais tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje. Čartoriskiai, Potockiai, Poniatovskiai abiejose šalyse ėjo svarbias pareigas, turėjo nuosavybės¹²².

Dar labiau visuomenės suartėti vertė ir lenkų kalbos vartojimas.

Lenkų kalbos įsigalėjimas

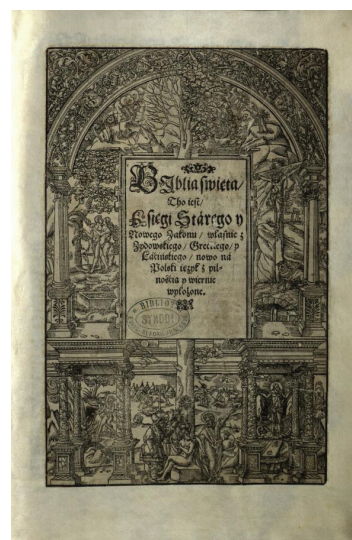
1576 m. LDK visuomenės veikėjas Augustinas Rotundas Antrojo Lietuvos Statuto vertimo į lotynų kalbą pratarinėje rašė: „Lietuviai yra kilę iš italų, kaip tai galima spėti iš liaudies kalbos, kuri daug kuo panaši į italų kalbą, nepaisant to, kad jiedvi skiria taip didelis vietos ir laiko atstumas. Mat bajorai, begyvendami drauge su lenkais ir rusais bendroje valstybėje, vietoj gimtosios įprato vartoti lenkų ir rusų kalbą.“¹²³ A. Rotundas stebėjo visuomenių kalbinį supanašėjimą.

1563 m. Mikalojaus Radvilos Juodojo spaustuvėje buvo išleistas pirmasis Šventasis Raštas šnekamąja kalba – Brastos, arba Radvilų Biblija. Knyga buvo išversta į lenkų kalbą, kuri tuo metu bajorijai jau buvo sava.

XVI a. II pusėje šalia lotyniškos literatūros radosi nemažai ir parašytos lenkų kalba. LDK poeto Venclovo Agripas, rašiusio lotynų kalba, posūnis, taip pat poetas, rašęs Elijaus Pilgrimovijaus vardu, buvo ir LDK raštininkas, dalyvavęs ir tarptautinėse pasiuntinystėse. 1594 metais Vilniuje jis lenkų kalba išspausdino savo kūrinį „Teisingas Lietuvos bajoro dialogas apie (...) karaliaus Stepono (...) Livonijos karą su Maskvos kunigaikščiu“ (sutrumpintas pavadinimas). 1597 m.

Šv. Stanislovo Kostkos
koplyčios kupolas

Brastos Biblija

¹²² Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 19.

¹²³ Sigitas Lūžys, Daugiakalbystė LDK: realijos, politika, žaidimai, in: *Darnioji daugiakalbystė / Sustainable multilingualism*, nr. 1/2012, p. 31–42, čia – p. 35.

parašytas jo kūrinys „Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai“ buvo išleistas ir lotynų, ir lenkų kalba. Tyrinėtojai pastebi, kad lotyniškoji ir lenkiškoji kūrinio versijos skiriasi: lotyniškoji versija skirta išsilavinusiems didikams, dvasininkams, akademinės bendruomenės nariams, lenkiškasis tekstas gerokai paprastesnis ir orientuotas į menkesnio išsilavinimo bajorus¹²⁴. XVI a. ir poetas Andrius Rimša sakė, kad „dėl savo nekilmingumo, visiems prastiems žmonėms, kaip tik tokiems, kurie geriau kar-du silogizmuoja, ietim argumentuoja, čimburu paremia, negu lotynų kalba diskutuoti yra išmokę, eilėmis lenkų kalba šį „Dešimtmetį pasakojimą...“ parašiau“¹²⁵. XVIII a. buvo leidžiami dvikalbiai tekstai, kai, pavyzdžiui, šalia lotyniškai parašyto eilėraščio pats autorius jį išversdavo ir į lenkų kalbą. Tą patį turinį autorius parteikdavo kitaip, tačiau prasmė buvo išlaikoma. Vis dėlto lotyniškame tekste naudoti antikiniai įvaizdžiai lenkiškame būdavo keičiami įprastesniais pasakymais¹²⁶.

XVII a. II pusėje lenkų kalba jau vyravo privačioje raštijoje, viešajame gyvenime, nereliginio pobūdžio literatūroje, taip pat ir didžiojoje valstybinės raštvedybos dalyje taip realiai išstumdama rusėnų kalbą. Tačiau Trečiojo Lietuvos Statuto normą, numatančią, kad teismų raštvedyboje visi dokumentai turi būti surašyti rusėnų kalba, pakeisti galima buvo tik priimant kitą oficialų įstatymą. 1697 m. Teisių suliginimo (Koekvacijos) įstatyme buvo kalbama apie teismų raštvedybą, bet iš tiesų rusėnų kalbos atsisakyta visose valstybinėse sferose, kur tik ja anksčiau buvo surašomi kokie nors dokumentai. Iš esmės įstatymas tik formaliai įteisino jau ilgą laiką egzistavusį lenkų kalbos dominavimą.

XVIII a. lenkų kalba skambėjo bajorų susibūrimuose ir seimuose, skverbėsi į mokyklas, lenkų kalba buvo vartojama valstybės ir bajorų bei miestiečių savivaldos įstaigų kanceliarijose. Ji funkcionavo ir privačiuose bajorų dokumentuose. Ja buvo surašomi dvarų ūkiniai dokumentai, laiškai, įvairūs užrašai ir įrašai. Dalis bajorų, ypač smulkiųjų, išliko dvikalbiai ir šalia lenkų dar vartojo ir rusėnų ar lietuvių kalbą, tačiau viešajame gyvenime pirmenybė teikta lenkų kalbai. Bendrumą su Lenkija lėmė ir bajoriškos gyvensenos panašumai, per Lenkiją iš Europos ir iš pačios Lenkijos ateinančios kultūrinės naujovės. Prisimenant Vytautą ir Jogailą bei vėliau abi šalis valdžiusius valdovus, buvo jaučiamas ir istorinis bendrumas.

Teiginiui, kad esą Lietuvos bajorija buvo visiškai sulenkėjusi, prieštarauja aiškiai skirtingi Lietuvos ir Lenkijos bajorų tikslai, ypač Lietuvos bajorų pastangos apginti LDK valstybingumą LLV. Kai kurie istorikai netgi pastebi XVIII a. Lietuvos visuomenės lituanizaciją: Lietuvos raštijoje, dailėje, kituose menuose stiprėjo prisirišimas prie Lietuvos praeities ir tradicijų, tautosakos. Gediminas, Algirdas, Vytautas, Jogaila ir kiti didieji kunigaikščiai tapo teatrinių pastatymų, proginių pamokslų objektais ir herojais. Visa tai buvo perteikiama lenkų kalba, bet lenkų kalbos vartojimas nevertė lietuvių lenkais.

124 Sigitas Lūžys, *Op. cit.*, p. 36.

125 Ten pat.

126 Asta Vaškeliėnė, XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvikalbė proginė poezija (remiantis Mykolo Korickio kūryba), in: *XVIII a. studijos, t. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: iššūkiai, laimėjimai, netektys*, Vilnius, 2016, p. 154–171, čia – p. 167.

Reformų metas ir 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija

Lenkija ir Lietuva bendrą valstybę išlaikė 1569–1795 m. XVIII a. buvo pažymėtas krizės ir užsienio jėgų kišimosi į Lietuvos ir Lenkijos valstybės politiką. Rusija, Austrija ir Prūsija 1732 m. sudarė „Trijų juodų erelių“¹²⁷ sąjungą, turėjusią padėti išspręsti LLV sosto įpėdinio klausimą. Tuo pačiu ši sąjunga tapo priešiška bet kokiems LLV bandymams reformuotis ir stiprėti, o kiekvienas reformų bandymas sulaukdavo tam tikrų teritorinių praradimų.

1700–1721 m. vykęs Šiaurės karas suformavo LLV nepalankią geopolitinę situaciją, kai šalis tapo užsienio jėgų manipuliavimo objektu¹²⁸. Netrukus po karo išryškėjo Rusijos hegemonijos faktorius, ji ėmė veikti ir LLV vidaus problemų sprendimo procesus. 1768–1772 m. brendo įtampa ir kilo pirmieji planai konfliktą tarp Rusijos, Austrijos ir Prūsijos išspręsti padalijant Šventosios Romos imperiją, Turkiją ir Lietuvos ir Lenkijos valstybę. Tuo metu LLV veikė Baro konfederacija. Konfederaciją sudarę katalikai bajorai buvo nepatenkinti Stanislovo Augusto Poniatovskio politika ir perdėtu Rusijos kišimusi į LLV vidaus reikalus. Konfederaciją sudarė tiek Lenkijos, tiek LDK didikai ir bajorai. Nepasitenkinimą jiems kėlė katalikų ir stačiatikių teisių sulyginimas, iš esmės panaikinęs LLV bajorų luomo, dalyvavusio šalies valdyme, išskirtinumą. Konfederatai reikalavo reformų ir naujo valdovo. Iš lenkų ir lietuvių sudaryta konfederacija paskelbė Rusijai karą, o jame juos ginklais rėmė Prancūzija. Chaosas apėmė visą LDK, prieš konfederatų veiksmus sukilo kazokai, kai kurie valstiečiai. Vidinis nepasitenkinimas gilino krizę. Siekiant suvaldyti anarchiją, buvo įvykdytas pirmasis padalijimas. Tai buvo pirmasis lenkų ir lietuvių bandymas išsivaduoti iš Rusijos įtakos. 1772 m. įvykdžius pirmąjį LLV padalijimą, Rusija, Austrija ir Prūsija bandė pagrįsti šio veiksmo teisėtumą. 1773 m. išleistame „Rusijos imperatoriškųjų rūmų pasiūlymo paaiškinime“ buvo bandoma įrodyti, kad Rusija jau nuo XVI a. jautė grėsmę iš LLV, LLV užgrobinėjant jų žemes, terorizuojant pavaldinius ir t. t. Prūsija akcentavo prigimtines teises į šias žemes, Austrija taip pat sugalvojo savų pasiaiškinimų¹²⁹.

1788–1792 m. posėdžiavo Ketverių metų seimas. Jo metu priimti sprendimai dėl rimtų reformų: nuspręsta padidinti kariuomenę, panaikinti Nuolatinę Tarybą, reformos palietė valstybės administravimą, miestus, imtas kurti konstitucijos projektas. 1791 m. gegužės 3 d. seimas priėmė Konstituciją. Konstitucija buvo vienas esmingiausių ir ryškiausių bandymų reformuotis. Konstitucijos sukūrimo ir vadovavimosi ja valdant šalį idėja buvo moderni, laikytina Apšvietos epochos produktu ir priimta supratęs, kad bajoriškosios demokratijos santvarka yra pasenusi ir nebeatlaiko gyvenamojo meto iššūkių.

Konstitucijoje vartojamas „tautos“ terminas nebereiškė vien bajorijos: matome bandymą miestiečiams suteikti tokias pat teises kaip ir bajorams, kalbama apie valstybės globą valstiečiams. Valstybės santvarka turėjo būti grįsta valdžių padalijimo

¹²⁷ Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Geopolitinė situacija Europoje ir Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimai, in: *Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai, I dalis: Sankt Peterburgo konvencijos*, p. 16–50, čia – p. 26.

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Geopolitinė situacija Europoje ir Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimai, p. 24

principu, t.y. įstatymų leidžiamąją valdžią turėjo tapti seimas, o karaliaus įstatymų leidybos galios buvo apribotos. Panaikinta ir sąstingį sukėlusio *liberum veto* teisė.

Nuspręsta atsikratyti ir daug išorinių bei vidinių konfliktų kėlusio valdovo rinkimų proceso ir valdžią perduoti paveldėjimo būdu. Numatyta ir, šiandieniniais terminais kalbant, Vyriausybė, „Teisių sargyba“, į kurią turėjo įeiti įvairių centrinės valdžios institucijų primininkai (ministrai). Konstitucijoje deklaruojama ir valstybės vientisumo ir suverenumo idėja, kur kiekvienas pilietis yra atsakingas už savo valstybės gynybą. Tai buvo antroji po JAV (1787 m.) ir pirmoji Europoje konstitucija. LLV Konstitucijos principai lygiavosi į Prancūzijos revoliucijos metu priimtos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos principus. Konstitucija sulaukė įvairių istorikų vertinimų. Vieni teigė, kad tai buvo pražūtingas Lietuvai dokumentas, kuriuo kuriama vientisa valstybė ir naikinamas bet koks Lietuvos suverenumas, dingsta Lietuvos vardas. Nepaisant to, įžvelgiama, kad Konstitucijoje minimas ir LDK Vytautas, jo suteiktos privilegijos, minima pati LDK, kalbama apie Lietuvos ir Lenkijos valstybę sudarančias šalis. Konstitucija turėjo daugiau šalininkų Lietuvoje nei Lenkijoje, tas faktas taip pat iliustruoja, kad ji nebuvo suprasta kaip Lietuvą naikinantis dokumentas. 1794 m. lenkiškais ir lietuviškais pamokslais buvo kviečiama sukilti už konstituciją.

Tų pačių metų spalio 20 d. buvo priimta Konstitucijos pataisa, vadinama Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimu. Pataisą pateikė lietuviai, vadovaujami Kazimiero Nestoro Sapiegos. Remiantis šia pataisa, numatyta, kad Kariuomenės ir Išdo komisijose bus po lygiai narių iš Lenkijos ir Lietuvos, o lenkai ir lietuviai joms pirmininkaus paeiliui. Į Konstitucijos tekstą grąžintas ir aiškesnis valstybės dualizmo principas¹³⁰. Šis susitarimas tapo *Pacta conventa* dalimi, tai reiškė, kad jam turės prisiekti kiekvienas būsimas valdovas. Gegužės 3 d. Konstitucija buvo išversta į lietuvių kalbą ir tapo pirmuoju politiniu bei teisiniu dokumentu lietuvių kalba.

Deja, Konstituciją ne visi amžininkai sutiko palankiai. Priešiškai Ketverių metų seimo priimtoms reformoms kai kurie konservatyviai nusiteikę asmenys 1792 m. Sankt Peterburge susibūrė į Targovicos konfederaciją. Stiprią įtaką jos susikūrimui padarė imperatorienė Jekaterina II. Rusija netruko ateiti konfederatams į pagalbą ir kilo LLV ir Rusijos karas. Pasinaudojusi nestabilia politine padėtimi, Rusija, pasirem-dama Targovicos konfederacija, ėmėsi savo tikslų LLV įgyvendinimo¹³¹. Stanislovas Augustas Poniatovskis, priverstas atsisakyti Konstitucijos, prisijungė prie Targovicos konfederacijos ir teigė, kad Rusijos kariuomenei, stovėjusiai prie Varšuvos, priešintis nereikėtų. Kartu su juo posėdžiavo po šešis ministrus iš LDK ir Lenkijos, dauguma balsavusių lietuvių nepritarė Augustui Poniatovskiui ir manė, kad reikia priešintis¹³². Targovicos konfederacijai pritarė ir LDK konfederacija, netrukus jos abi susijungė į Abiejų Tautų konfederaciją.

1793 m. Rusija ir Prūsija įvykdė antrą Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimą. Stanislovas Augustas Poniatovskis buvo priverstas Gardine sušaukti seimą, turėjusį pri-tarti padalijimui. Seimo deputatai buvo apsupti, kai kurie suimti, o seimo salėje budėjo Rusijos armijos kariai. Taigi valdovas ir bajorijos atstovai neturėjo kito pasirinkimo,

¹³⁰ Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 185.

¹³¹ Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 261.

¹³² Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 187.

kaip sutikti su padalijimu¹³³. Esminis pasipriešinimas Ketverių metų seimo reformoms komplikavo situaciją šalyje, o sugrąžinta senoji tvarka nebeatitiko to meto visuomenės poreikių. Konfederacijos egzistavimas pagreitino valstybės žlugimą¹³⁴.

Gardino seimo nutarimai 1794 m. paskatino sukilimą. Pirmiausia jis kilo Lenkijoje, tada persimetė ir į Lietuvą. Lenkijoje jam vadovavo iš LDK kilęs Tadas Kosciuška, Lietuvoje – Jokūbas Jasinskis. Sukilėliai atsiėmė Vilnių, pasmerkė Targovicos konfederaciją ir įvykdė egzekuciją keliems jos nariams, tarp jų – Vilniaus vyskupui Ignotui Jokūbui Masalskiui, Livonijos vyskupui Jonui Kosakovskiui¹³⁵. Sukilimas netrukus pralaimėjo ir 1795 m. buvo įvykdytas trečiasis Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimas. Po jo LDK ir Lenkijos teritorijas galutinai išsidalijo Rusija, Austrija ir Prūsija, nutraukdama šimtmečius gyvavusius Lietuvos ir Lenkijos ryšius. XIX–XX a. vykusio tautų išsivadavimo judėjimo metu buvo sukurtos nacionalinės valstybės ir nors kurį laiką Lietuvoje puoselėta idėja atgaivinti Lietuvos ir Lenkijos bendrą valstybę, galiausiai tokia vizija žlugo.

133 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Geopolitinė situacija Europoje ir Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimai, p. 46.

134 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, p. 264.

135 Alfredas Bumblauskas, *Op. cit.*, p. 193.

II DALIS

LIETUVOS IR LENKIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XIX–XX A.

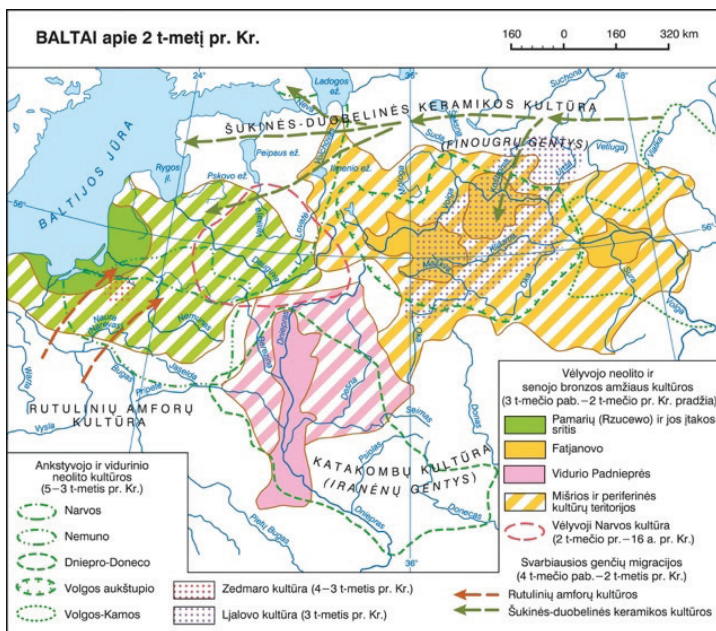
Vilius Šadauskas

LIETUVOS IR LENKIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS

Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiai prasidėjo gana anksti ir nors pobūdis keitėsi, jie tęsėsi ilgą laiką. Pirmasis santykių etapas yra žymimas dar priešistoriniu ikivalstybiniu laikotarpiu, kai užsimezgė lenkų (mazonių, pamarėnų ir kt.) ir baltų genčių ryšiai. Maždaug nuo 2 tūkstantmečio ir iki paskutinių amžių prieš Kristų Lenkijos žemės iki Vyslos buvo apgyvendintos baltų. Baltai iš šių teritorijų pradėjo trauktis pirmojoje 1 tūkstantmečio pusėje, o antroje jo pusėje, po to kai Lenkija apsikrikštijo, sustiprėjo lenkų skverbimasis į baltų žemes. Jis ypač suintensyvėjo XI–XII a.¹³⁶

966 m. Lenkijos žemių valdovui Mieško I pasikrikštijus, Lenkijos diduomenė pradėjo remti popiežių bandant pakrikštyti ir baltus. Lenkijos kunigaikštis Boleslovas I Narsusis teikė paramą Adalberto Vaitiekaus ir Brunono Kverfurtiečio (1009) misijoms į Lietuvos žemes. Lenkijos diduomenė surengė ir rėmė nemažai žygių ir į prūsų žemes, o XII a., kai susikūrė Lietuvių žemių konfederacijos, Lietuva pradėjo žygius į kaimynines Lenkijos žemes¹³⁷.

XIII a. lietuvių ir lenkų žygiai į vieni kitų žemes itin suintensyvėjo. Kariniai konfliktai santykinai susilpnėjo tada, kai lenkų ir lietuvių žemių pasienyje atsirado Vokiečių ordino grėsmė, XIII a. pabaigoje. Tada kunigaikštis Boleslovas II vedė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio dukrą Gaudemundę,

Baltai apie 2 tūkstantmetį prieš Kristų.

Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/baltai-68466>

¹³⁶ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹³⁷ JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 35–39.

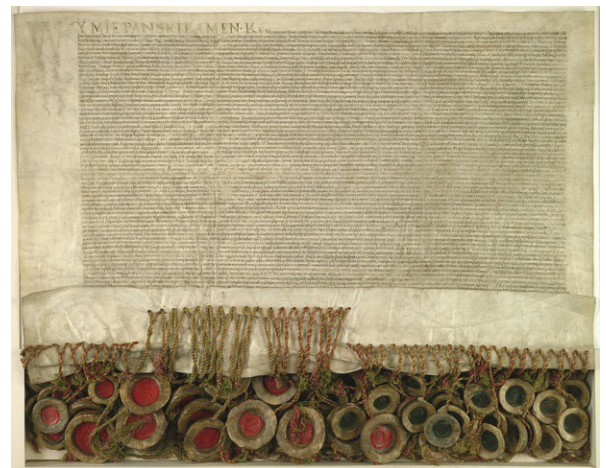
ir tai iš esmės žymėjo naujų – daugiau diplomatinių ir vedybinių – Lenkijos ir Lietuvos kunigaikščių santykių pradžią. Tiesa, XIV a. 7–8 dešimtmetyje LDK ir Lenkijos santykiai vėl tapo priešiški, nes abi valstybės negalėjo pasidalyti įtakos sferų Haličo ir Voluinės žemėse¹³⁸.

Naujas Lenkijos ir Lietuvos santykių etapas prasidėjo XIV a. 9 dešimtmetyje, kai vėl sustiprėjo Vokiečių ordino grėsmė abiem šalims. Be to, LDK valdovai pradėjo suprasti krikšto reikšmę, o šiam klausimui racionaliausią spendimą galėjo padėti rasti tik ryšiai su Lenkija, kuri tuo metu jau buvo gilią tradicijas turinti krikščioniškos Europos valstybė. Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai pagal 1385 m. Krėvos sutartį apsikrikštijus, jis 1386 m. tapo ir Lenkijos karaliumi. Greta Lietuvos valstybės krikšto 1387 m. personalinė Lenkijos ir LDK unija padėjo 1410 m. pasiekti pergalę Žalgirio mūšyje¹³⁹.

Vis dėlto, Lenkija LDK daugiau traktavo kaip Lenkijos Karūnos dalį ir siekė ją integruoti į Lenkiją. Šios pastangos iš pradžių, ypač valdant kunigaikščiui Vytautui, neatnešė reikšmingesnių rezultatų. XV a. pirmoje pusėje LDK buvo itin stipri, konfliktai su Lenkija buvo dažniausiai sprendžiami kompromisiniais susitarimais (1413 m. Horodlės susitarimai, 1432 m. Gardino sutartis)¹⁴⁰.

XVI a. viduryje dėl Livonijos karo Lietuvos diduomenė suartėjo su Lenkijos didikais, o jau 1569 m. buvo sudaryta Liublino unija ir sukurta federacinė Lenkijos ir Lietuvos Valstybė (nuo 1582 m. vadinta Abiejų Tautų Respublika). Tai žymėjo naują Lenkijos ir Lietuvos sudėtingų tarpusavio santykio pradžią, kai aiškiai išsiskyrė bendrumą su Lenkija puoselėjančių bei LDK tradicijas ir autonomiją norėjusių išsaugoti bajorų interesai. Vis dėlto dėl ilgo priklausymo nuo Lenkijos įtakos (iki pat ATR padalijimų) didelė lietuvių dalis, ypač bajorija – sulenkėjo. Iki XIX a. pabaigos lenkų kalba beveik 80 proc. Lietuvos bajorų ir daugeliui miestiečių išliko gimtąja¹⁴¹.

Naujus Lietuvos ir Lenkijos santykius pradėjo priklausymo Rusijos imperijai laikotarpis. Ji 1795–1915 m. valdė daugumą Lenkijos ir Lietuvos žemių. Nors abiejų tautų visuomenės siekė išsivaduoti iš politinės priklausomybės ir surengė 1794 m., 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimus, šios pastangos neatnešė norėtų rezultatų. Numalšinus sukilimus, Rusijos imperija savo vykdytą rusinimo politiką tik dar labiau sustiprino¹⁴². Vėliau – XIX a. viduryje ir pabaigoje – pasipriešinimo judėjimus daugiausia inicijavo naujų nacionalinių idėjų skatinami šalių inteligentijos atstovai. Teigiama, kad

Liublino unijos aktas 1569 m.

Šaltinis: http://www.wikiwand.com/en/Union_of_Lublin

¹³⁸ *Lenkijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.

¹³⁹ *Lenkijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.

¹⁴⁰ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 138–143.

¹⁴¹ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹⁴² JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas, MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 121–123.

1863 m. sukilimo herbas.
Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/1863_m._sukilimas

lenkų tauta susiformavo kiek anksčiau (lenkai kaip tauta pradėjo skirtis XVIII a. pabaigoje–XIX a., o lietuviai – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje)¹⁴³. Galima manyti, kad dėl šios priežasties XIX a. lietuviai patyrė ne tik rusinimo, bet ir lenkinimo apraiškų – XIX a. ypač lenkėjo Pietų ir Rytų Lietuvos etninės žemės. Be to, kai kurių Lenkijos politinių veikėjų įsitikinimu, lietuviškos žemės etniškai priklausė Lenkijai. Reikia pastebėti ir tai, kad dalis lietuvių pradėjus formuotis tautinio atgimimo judėjimams šioms tendencijoms priešinosi ir stengėsi puoselėti grynai lietuviškos tautos idėjas¹⁴⁴.

Lenkijos pretenzijos į lietuviškas žemes pasireiškė ir XX a. pradžioje. 1915–1922 m. Lenkijoje nebuvo nė vienos partijos ar politinės grupuotės, kuri nesiektų Lietuvos aneksijos ar sujungimo su Lenkija. Lietuvoje jau beveik visa visuomenė ir beveik visos partijos siekė nepriklausomybės. Išsiskyrusios Lietuvos ir Lenkijos politinės nuostatos viena kitos atžvilgiu itin išryškėjo per I pasaulinį karą. Kovoiant dėl Lietuvos nepriklausomybės, buvo kilusi politinė įtampa ir net kariniai konfliktai tarp abiejų valstybių. 1922 m. Vilniaus krašte buvo įkurta vadinamoji Vidurio Lietuva, kuri 1922 m. buvo prijungta prie Lenkijos. Lietuva šio prijungimo nepripažino. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Vilnius buvo Lietuvos sostinė, tad Vilniaus krašto priklausymo klausimas tapo opia Lietuvos ir Lenkijos politinių santykių problema. Lenkijos valdymo laikotarpiu Vilniuje buvo vykdyta prievartinė lenkinimo politika. Dėl Vilniaus krašto užgrobimo Lietuva atsisakė su Lenkija užmegzti bet kokius diplomatinis santykius. Tokie santykiai buvo užmegzti tik 1938 m., kai Lenkijos vyriausybė įteikė Lietuvos vyriausybei ultimatumą¹⁴⁵.

Lenkijos vyriausybė neatsisakė pretenzijų į Lietuvą dar ilgai, tačiau po to, kai Vilnių okupavo Sovietų Sąjunga, dėl šių siekių įgyvendinimo buvo mažai praktinių galimybių. Po Antrojo pasaulinio karo šalių santykiai pakito, nes abi valstybės patyrė Sovietų Sąjungos rusinimo politiką. Tuo metu tarp valstybių egzistavo kultūriniai santykiai, Lenkijoje lietuviai galėjo vykdyti tam tikrą tautiško puoselėjimo veiklą¹⁴⁶.

1989 m. žlugus komunistų režimui, Lenkija rėmė Sąjūdžio vadovaujamos Lietuvos visuomenės nepriklausomybės tikslus. XX a. 9 dešimtmetyje užmegzti intensyvesni diplomatiniai ir politiniai santykiai tarp abiejų valstybių¹⁴⁷. Nuo to laiko, kai abi šalys tapo nepriklausomos nuo sovietinės ideologijos, bendradarbiavimo kryptys išsiplėtė, buvo galima ir naujai persvarstyti abiejų šalių bendrą paveldą, tautinės priklausomybės klausimą ir kitus su praeityje kilusiais konfliktais susijusius klausimus.

¹⁴³ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas, KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 45–49..

¹⁴⁴ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹⁴⁵ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ Ten pat.

ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ ATSPINDŽIAI ISTORIOGRAFIJOJE

Lietuvos ir Lenkijos santykiai sulaukė nemažai istorikų dėmesio. Bendrai vertinant, matyt, reikėtų sutikti, kad pradedant analizuoti tyrimus, nagrinėjančius Lietuvos politinės istorijos procesus, sunkiai rastume darbų, kuriuose viename ar kitame kontekste nebūtų paminėta Lenkija. Nesusikoncentruojant vien ties politinės istorijos dėmeniu, atsižvelgiant į tai, kad vieni pirmųjų ir intensyviausių socialinių ir kultūrinių naujovių srautų į Lietuvą pirmiausia judėjo per Lenkiją, tiek lenkų kilmės visuomenės veikėjų, tiek konkrečių sociokultūrinių fenomenų, užgimusių Lenkijoje ir per ją pasiekusių Lietuvos visuomenę, tyrimai sudaro reikšmingą Lietuvos istoriografijos dalį. Kalbant apie nagrinėjamąjį laikotarpį, jau pradedant XIX a. tautinio atgimimo idėjomis, mokslininkai atskirą dėmesį yra skyrę nagrinėti Lietuvos savarankiškumo nuo Lenkijos klausimams. Žinoma, kai kuriais atvejais dėl politinių ir filosofinių aplinkybių ir autorių nuostatų neapsieita ir be kraštutinio Lenkijos įtakos Lietuvos valstybingumui ir tautiškumui vertinimo.

Analizuodamas XIX a. situaciją, istorikas Egidijus Aleksandravičius viename savo darbų stengėsi perteikti Lietuvos atskirumo nuo Lenkijos koncepciją¹⁴⁸. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, ši tendencija itin išryškėjo. Istorikų darbuose atsispindi Lietuvos etninės ir valstybinės nepriklausomybės šaknų puoselėjimas. Istorijos mokslui šiuo požiūriu buvo reikšminga Lietuvių mokslo draugija¹⁴⁹. Laikotarpio istoriografijoje išsakoma nuostata, kad Lenkija norėjusi nepagrįstai pasisavinti Vilniaus kraštą, reiškė nepagrįstas imperialistines pozicijas Lietuvos atžvilgiu. Dėl šių aplinkybių, pavyzdžiui, istorikas Paulius Šležas Michailą Muravjovą buvo net linkęs vadinti Lietuvos vaiduotoju nuo lenkų¹⁵⁰. Lietuviai, kurie pritarė ATR atkūrimui ir buvo sulenkėję, neretai buvo vertinami neigiamai, reiškiamą pozicija, kad būtent dėl lietuvių pasyvumo buvo jaučiama didelė lenkų įtaka¹⁵¹.

Tiesa, kai kurių kitų autorių nuomone, lietuviai mažai ką galėjo padaryti būdami Rusijos imperijos sudėtyje, o kaip reikšmingas pasipriešinimo veiksmas ypač pabrėžiamas lietuvių aktyvumas 1830–1831 m. sukilime¹⁵². Manyta, kad būtent ši lietuvių karta, veikusi buvusiomis priespaudos sąlygomis, padėjo stiprų tautinį pagrindą tolesnei valstybės raidai jau XX–XXI amžiuje.

Po Antrojo pasaulinio karo daugelis Lietuvos profesionaliųjų istorikų emigravo į Vakarų. Vienas iš svarbesnių išeivijos autorių, rašęs lietuvių valstybingumo ir kilmės klausimu, yra Vincas Trumpa, bandęs konceptualiai aiškinti XIX amžių ir pateikęs

148 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa. *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius, 1993, p. 94.

149 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas, KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 31.

150 ŠLEŽAS, Paulius. Muravjovo veikimas Lietuvoje 1863–1865 m. Kaunas, 1933.

151 URBŠIENĖ, Marija. *1830 ir 1831 m. sukilimų emigracijos propaganda Prancūzijoje*. Kaunas, 1935.

152 JANULAITIS A. *Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje*, Kaunas, 1923.

Lietuvos XIX amžiaus istorijos modelį. Pagal jį, šio laikotarpio Lietuvos istorijos modelio sudėtinės dalys yra lenkų ir rusų, lietuvių ir lenkų, lietuvių ir rusų konfliktai¹⁵³.

Sovietų Sąjungos valdymo laikotarpiu vykdyti objektyvią istorinę tiesą atspindinius istorinius tyrimus buvo sunku, nes valdžia vykdė rusinimo politiką, stengtasi diegti Rusijos svarbą šalių istorijose. Sovietinę marksistinę koncepciją skleidė vienas iš Lietuvos komunistų lyderių Zigmas Aleksa-Angarietis¹⁵⁴. Tai, kad Rusija padėjo lietuviams išsivaduoti, bandyta įteigti ir rašant visos Lietuvos istorijos tomus. Šiai koncepcijai daug reikšmės turėjo pirmosios marksistinės akademinės Lietuvos istorijos rašymui vadovavęs Juozas Žiugžda¹⁵⁵.

Naujausioji lietuvių istoriografija siekia nešališkai rekonstruoti įvykius, išaiškinti tikrąsias Lietuvos ir Lenkijos santykių tendencijas. Atsiribota ir nuo sovietinės ideologijos. Vienas pirmųjų įvardytinų svarbesnių darbų yra Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakauskos darbas *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*¹⁵⁶. Konkrečiai XIX a. sukilimams nagrinėti ir lietuvių vaidmeniui jame atskleisti yra skirta Darius Staliūno monografija¹⁵⁷.

Siekiant objektyviai pateikti Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu, buvo išleistas Algimanto Kasparavičiaus straipsnis¹⁵⁸. Lietuvos valstybingumui ir kultūriniam identitetui stiprinti buvo svarbi Adolfo Šapokos parengta *Lietuvos istorija*¹⁵⁹, kurioje, kaip ir daugelyje kitų Lietuvos valstybės istorijos visumą aptariančių darbų, neapsieita be santykių su Lenkija aptarimo. Lenkijos ir Lietuvos ryšius įvairiais aspektais yra nagrinėję Gintautas Vilkelis¹⁶⁰, Edmundas Gimžauskas, Artūras Svarauskas¹⁶¹, Arūnas Gumuliauskas¹⁶² ir kiti Lietuvos istorikai.

153 TRUMPA, Vincas. *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989.

154 ANGARIETIS, Zigmas. *Apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje*. Kaunas, 1938.

155 *Lietuvos TSR istorija, Nuo seniausių laikų iki 1861 metų*, T.1. Vilnius, 1957; *Nuo 1861 iki 1917 metų*, T.2. Vilnius 1963.

156 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas, KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996.

157 STALIŪNAS, Darius. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis, 2008.

158 KASPARAVIČIUS, Algimantas. Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir Dienos*, 2002, 30, p. 66–67.

159 ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 1989.

160 VILKELIS, Gintautas. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius: Versus Aureus, 2006.

161 GIMŽAUSKAS, Edmundas ir Artūras, SVARAUSKAS. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki I. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalį)*. Lietuvos istorijos institutas, 2012.

162 GUMULIAUSKAS, Arūnas. Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 7, 2008.

LIETUVOS IR LENKIJOS ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ XIX–XX a. APTARIMAS

LIETUVOS IR LENKIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.

Politiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų

Lietuvos ir Lenkijos politiniai santykiai pradėjo formuotis sudėtingomis sąlygomis. Pirmieji kontaktai viduramžiais buvo pažymėti konfliktais. Vėliau, siejant su tarpusavio santykių gerinimu ir regione atsiradusiomis išorės grėsmėmis, buvo ieškota kompromisų. Padėtis pradėjo keistis, kai abiem šalims iškilo Vokiečių ordino grėsmė. Tai vertė LDK ir Lenkijos karalystę susivienyti į vieną valstybę – Abiejų Tautų Respubliką, kurioje politinę ir kultūrinę pirmenybę daugeliu klausimu turėjo Lenkija. Tai nulėmė dalies lietuvių sulenkėjimą, kuris išliko iki pat tautinio atgimimo sąjūdžio XIX a. Nepaisant to, lenkai Lietuvos žemes dar ilgai traktavo kaip Lenkijos valstybės dalį¹⁶³.

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų iki pat Pirmojo pasaulinio karo beveik visas Lenkijos ir Lietuvos žemes valdė Rusijos imperija. Nuo pat pradžių patekus į imperijos politinę valdžią, abiejų šalių visuomenės intensyviai priešinosi. Tokius veiksmus daugiausia skatino ATR atkūrimo siekiai – visuomenėje dar buvo gyva buvusios valstybės idėja. Priešindamiesi Rusijos imperijos valdžiai bei siekdami nepriklausomybės, Lenkijos ir Lietuvos bajorai ir kitos išsivadavimo iš imperinės valdžios siekusios visuomenės grupės dalyvavo 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimuose¹⁶⁴. Dėl bendros kovos garsūs sukilimo dalyviai šiandien gerbiami ir Lietuvoje, ir Lenkijoje. Pavyzdžiui, Emilija Pliaterytė, lietuvių kilmės sukilėlių karinių pajėgų kapitonė, laikoma nacionaline didvyre tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Kovos vyko Lenkijoje, Lietuvos teritorijose, Baltarusijoje ir Ukrainoje¹⁶⁵.

Visgi karine prasme pranašesnė Rusijos imperija sukilimus numalšino. Jų rezultatas buvo imperijos vykdytos politikos sugriežtinimas ir dar didesnės represijos. Tai nulėmė ATR atkūrimo idėjų palaipsnį nykimą, tuo pačiu ir Lenkijos ir Lietuvos visuomenių bendrų siekių ir bendro tautinio mentaliteto pabaigą.

Emilija Pliaterytė.
Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Emilija_Pliateryt%C4%97

163 MASTIANICA, Olga ir Darius, STALIŪNAS. Lietuva tai Lenkijos tęsinys: teritorinis Lietuvos vaizdinys lenkiškame diskurse. *Lietuvos erdvės sampratos ilgame XIX šimtmetyje*. Vilnius: UAB Baltijos kopija, 2015, p. 175–203.

164 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas, KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 56–57.

165 DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys, 1990, p. 239.

Vėliau šalių istorijoje išsivadavimo kovas vykdė tautinio atgimimo sąjūdžių dalyviai – lietuvių tautos atstovai atskirai¹⁶⁶. Šių kovų lyderiai daugiausia buvo valstiečių kilmės inteligentijos atstovai. Naujojo išsivadavimo pamatinės idėjos yra nacionalinės vertybės – savo kalbos ir kultūros saugojimas. Lenkijoje šis judėjimas prasidėjo kiek anksčiau. Tokių idėjų vedami visuomenės atstovai veikė jau XVIII a. pab.–XIX a. pr., Lietuvos tautinis identitetas pradėjo formuotis XIX a. pab.–XX a. pr.¹⁶⁷

Kadangi Lenkijos nacionalinių idėjų sklaidimo metu dar buvo gyvi ATR atkūrimo siekiai, nenuostabu, kad Lenkijoje susiformavo nuostata, jog Lietuva yra jos sudėtinė dalis. XIX a. dar gana lenkiškos buvo Pietų ir Rytų Lietuvos etninės žemės (Augustavo, Geldapės, Suvalkų apylinkės). Dauguma lietuvių bajorų buvo sulenkėję, todėl Lietuvoje lietuviškos tautos idėjoms vystytis nebuvo palankios kultūrinės terpės. Situacija pasikeitė tik XIX a. antroje pusėje, susiformavus lietuviškos kilmės inteligentijos kartai¹⁶⁸.

Tuo metu ir išryškėjo Lenkijos bajorų, sulenkėjusių Lietuvos bajorų ir lietuviškoms tautinėms idėjoms atstovaujančių inteligentų priešprieša, nes vieni jų vis dar siekė atkurti LDK, o kiti – ATR. Tik nedaugelis buvusių prolenkiškų bajorų XX a. 2 dešimtmčio pabaigoje rėmė nepriklausomos lietuvių valstybės kūrimą. XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmoje pusėje Vilnius buvo labai svarbus lenkų kultūrinis centras, todėl nenuostabu, kad šį miestą jie matė kaip integralią lenkų valstybės dalį¹⁶⁹. Rusijos imperijos laikotarpiu Lenkijos ir Lietuvos santykiai išgyveno pereinamąjį etapą. Nors iš pradžių dar egzistavo bendri siekiai ir bendras tautinio identiteto suvokimas, amžiaus pabaigoje šalių interesai pradėjo stipriai išsiskirti.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų

Po Pirmojo pasaulinio karo prasidėjus valstybių kovoms dėl nepriklausomybės pasireiškė ypač konfliktiški Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Dauguma Lenkijos atstovų, kurdami nepriklausomą valstybę, neįsivaizdavo Lietuvą galint būti nepriklausoma atskira valstybe. 1915–1922 m. Lenkijoje buvusios partijos ir politinės grupuotės beveik vienbalsiai siekė Lietuvos sujungimo su Lenkijos valstybe. Lietuvoje po tautinio sąjūdžio jau buvo susiformavusi lietuviška savimonė, todėl Lietuva savęs kaip Lenkijos valstybės dalies nematė ir siekė nepriklausomybės¹⁷⁰.

166 STALIŪNAS, Darius. Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m. *Lietuvos erdvės sampratos ilgame XIX šimtmetyje*. Vilnius: UAB Baltijos kopija, 2015, p. 141–175.

167 SPECIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

168 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 148–155.

169 VILKELIS, Gintautas. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius, 2006, p. 13–15.

170 EIDINTAS, Alfonsas ir Vytautas, ŽALYS. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic*. Vilnius: VAGA, 1998, p. 11–33.

Lietuvos istorikas, rašytojas, švietėjas, vienas iš pirmųjų tautinio atgimimo ir lietuviškos sąmonės skleidėjų Simonas Daukantas. Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Simonas_Daukantas

Kai 1916–1920 m. kūrėsi nepriklausomos valstybės, tokios priešiškos nuostatos ypač išryškėjo, o kartais net pereinavo į karinius konfliktus¹⁷¹. Jau 1919 m. balandžio mėn. Lenkijos kariuomenė okupavo Vilnių ir Lietuvos pietrytinę dalį, o 1919 m. vasarą Lietuvoje buvo atskleistas lenkų karinės organizacijos (POW) rengtas sąmokslas, kurio tikslas buvo nuversti teisėtą to meto Lietuvos valdžią. Sąmokslas turėjo baigtis visos Lietuvos prijungimu prie Lenkijos¹⁷².

Šalių kariniai konfliktai sulaukė tarptautinio dėmesio. Antantės Aukščiausioji Taryba siekė nutraukti Lenkijos ir Lietuvos ginkluotus konfliktus. Taip pat norėta šalis sutaukyti bendrai kovai prieš Sovietų Rusiją. Tam tikslui 1919 m. birželio mėn.–1920 m. lapkričio mėn. ji nustatė keturias Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linijas¹⁷³.

Dar besitęsiant Lietuvos ir Lenkijos karui, 1920 m. liepos mėn. Sovietų Rusija užėmė Vilnių. Tiesa, pagal 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartį, Lietuvai buvo grąžintas Vilnius. Tačiau neilgai trukus Lenkijos kariuomenė išstūmė Sovietų Rusiją ir kariniai konfliktai tarp Lietuvos ir Lenkijos vyko toliau. 1920 m. lapkričio 7–21 d. vyko Giedraičių mūšis tarp Lietuvos ir Lenkijos karinių junginių. Konfliktai baigėsi 1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutartimi¹⁷⁴.

Tačiau Suvalkų sutartis iš Lenkijos pusės buvo sulaužyta. Pagal Juzefo Pilsudskio įsakymą, kariuomenė, vadovaujama generolo Luciano Želigowskio, 1920 m. spalio 9 d. įžengė į Vilnių. Po besitęsiančių karinių susidūrimų tarp Lietuvos ir Lenkijos, 1920 m. lapkričio 29 d. Kaune tarp želigovskininkų ir Lietuvos buvo pasirašyta paliaubų sutartis. Pagal ją Vilniaus krašte buvo įkurta vadinamoji Vidurio Lietuva, kuri jau 1922 m. buvo prijungta prie Lenkijos ir liko sudėtyje per visą tarpukario laikotarpį¹⁷⁵.

Lenkų kariuomenės paradas Vilniuje 1919 m.
Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Vilniaus_kra%C5%A1tas.

Lietuvos kariuomenės 2-ojo pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulko karininkai užėmus Giedraičius. 1920 m. lapkričio 22 d. Šaltinis: <http://alkas.lt/2010/11/21/lietuvas-kariuomenes-pergalei-prie-sirvintu-ir-giedraiciu-%E2%80%93-90/>.

¹⁷¹ *Lietuvos karai*. Sudarė Gediminas Vitkus. Vilnius: Eugrimas, 2014, p. 177–196.

¹⁷² EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 135–149.

¹⁷³ GIMŽAUSKAS, Edmundas ir Artūras, SVARAUSKAS. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki I. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalio)*. Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 23–26.

¹⁷⁴ NAUJALIENĖ, Dalia ir Andriejus STOLIAROVAS. Lietuvos kariuomenės pergalė prie Širvintų ir Giedraičių. *Voruta*. 2010, 23(710), p. 14.

¹⁷⁵ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 153–156.

Vilniaus krašto inkorporavimo į Lenkiją šventė, 1922.
Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Vilniaus_kra%C5%A1tas

Rusų ir lietuvių karininkai prie pasienio užtvaros. Perpjaujama užtvara, kuri skyrė Vilniaus kraštą nuo Lietuvos. 1939 m. spalio 28 d. Šaltinis: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/143356/lenkija-nuo-ultimatumo-iki-draugisku-santykiu-deklaracijos>.

Kaip ir galima numanyti, Lietuva šiam prijungimui nepritarė, nes pagal 1918 m. priimtą Lietuvos Respublikos Konstituciją Vilnius buvo laikomas Lietuvos sostine¹⁷⁶. Tačiau tuo metu nebuvo pakankamai resursų ir politinių galimybių organizuoti kampaniją Vilniui susigrąžinti, todėl galiausiai su sutartimi Lietuva turėjo sutikti. Lenkijos okupuotame Vilniuje buvo vykdoma lietuvių lenkinimo politika, buvo persekiojamos lietuvių kultūros organizacijos, stengtasi performuoti kraštą į lenkišką. Dėl to 1920–1939 m. į Vilniaus kraštą buvo atkelta daugiau kaip 100 000 lenkų¹⁷⁷.

Per visą Vilniaus priklausymo Lenkijai laikotarpį lietuviai išlaikė siekį sostinę susigrąžinti. Visuomenėje per visą tarpukario Lietuvos egzistavimo laikotarpį netilo šūkis: „Mes be Vilniaus nenurimsim.“ Tarpukariu Lietuvoje veikė visuomeninė organizacija Vilniaus vadavimo sąjunga. Dėl susidariusios situacijos lietuviai atsisakė su Lenkija megzti bet kokius diplomatinis santykius. Šie priešiški santykiai antrą kartą atsidūrė tarptautinės politikos akiratyje 1938 m., kai Lenkija Lietuvai pateikė politinių santykių užmezgimo ultimatumą. Lietuvai nesutikus jo priimti, Lenkija planavo imtis karinių veiksmų¹⁷⁸. Antantės valstybės vėl stengėsi Lietuvą ir Lenkiją sutaisyti, vyko kelerios derybos šiuo klausimu. Tarpukario pabaigoje didėjo ir tarptautinė įtampa, todėl kai kurioms šalims Lietuvos ir Lenkijos sutaukymas turėjo politinę reikšmę. Norinčių rasti kompromisą atsirado ir tarp Lietuvos politikų (pvz., Stasys Lozoraitis). Galiausiai, po ilgos pertraukos – 1938 m., nors Vilniaus kraštą išlaikant Lenkijai, vėl buvo užmezgti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai¹⁷⁹.

Galbūt dėl šių derybų ir atnaujintų santykių 1939 m. Lenkijos ir Vokietijos karo metu Lietuva Lenkijos atžvilgiu buvo neutrali, į savo teritoriją priėmė nuo karo bėgančius lenkus¹⁸⁰. 1939 m. rugsėjį Sovietų

¹⁷⁶ EIDINTAS, Alfonsas ir Vytautas, ŽALYS. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic*. Vilnius: VAGA, 1998, p. 29–30.

¹⁷⁷ *Lenkijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.

¹⁷⁸ SKIRIUS, Juozas. Lietuvos–Lenkijos santykiai 1938–1939 m. *Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės*. Elektroninės leidybos namai, 2002. Prieiga internetu: <http://mkp.emokykla.lt/gimtoji/?id=10118>.

¹⁷⁹ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 164–167.

¹⁸⁰ ŽALYS, Vytautas. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1939–1939. *Lituanistica*. 1990, 1, p. 39–52.

Sąjunga užėmė Vilnių ir pagal 1939 m. spalio 10 d. sutartį jį grąžino Lietuvai. Lenkija tuo metu buvo okupuota Vokietijos. Reikia pastebėti, kad ir Vokietijos okupacijos metu (1939–1944 m.) Lenkija neatsisakė pretenzijų į Vilniaus kraštą. Yra žinoma, kad tų pačių politinių pažiūrų valdžią pripažįstantys lenkų kardiniai daliniai puldinėjo lietuvių kaimus¹⁸¹. Taigi nors politinė prasme Vilniaus krašto klausimas buvo išspręstas, kultūrine bei tautinės savimonės prasme Lenkijos ir Lietuvos interesai jo atžvilgiu mažai skyrėsi nuo tarpukario situacijos.

Lenkijos vykdoma politika Vilniuje ir Vilniaus krašte lietuviams buvo nepriimtina. Yra žinoma, kad tuo metu buvo vykdoma ne tik oficiali lenkinimo programa, bet ir neoficiali, t. y. realaus įstatymo pagrindo neturint, bet vykdančios antilietuviškas veiklas Vilniuje. Po 1926 m. valstybinių perversmų Lenkijoje ir Lietuvoje itin supaprastėjo tautinių mažumų padėtis (lietuvių Vilniaus krašte buvo laikoma tautine mažuma). Spauldoje nuolat pasirodydavo prieš lietuvius nukreiptos karikatūros, straipsniai, kuriuose lietuvių vaizduoti negatyviai¹⁸². Tokie Lenkijos veiksmai kėlė lietuvių nepasitenkinimą ir to meto sąlygomis galimas pasipriešinimo formas. Lietuvos Šaulių Sąjunga, kaip atsakas Lenkijos represijoms, kartais išleisdavo ir antilenkiškų karikatūrų, pajuokiančių lenkų pretenzijas ir interesus Vilniaus krašte.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Antrojo pasaulinio karo

Sovietų Sąjungos valdymo laikotarpiu Lenkijos pretenzijos į Vilniaus kraštą neturėjo galimybės pasireikšti. Abi šalys patyrė mažesnę ar didesnę rusinimo politiką, o kadangi okupacijos laikas buvo pakankamai ilgas, atsirado naujų visuomenės kartų, kurios jau nebegyveno tarpukario egzistavusio konflikto nuotaikomis. Sovietų Sąjungos valdžios laikotarpiu Lietuvos ir Lenkijos santykiai nutolo ir intensyvesni tapo tik XX a. pabaigoje.

Po Antrojo pasaulinio karo į Lenkiją buvo išsiųsta (per 1945–1948 m. ir 1955–1958 m. sutartis) apie 218 000 lenkų¹⁸³. Kartu vyko ir kai kurie lietuvių, daugiausia norėdami išvengti sovietinio režimo (prieš išvykdamieji užsirašė lenkais). Lenkijoje buvo sudarytos palankesnės sąlygos puoselėti lietuvišką tautinį paveldą nei Lietuvoje. Komunistinio režimo Lenkijoje laikotarpiu lietuviams nuo XX a. 6 dešimtmečio leista turėti visuomeninę kultūros draugiją, kurios tikslas iš esmės buvo plėtoti ir saugoti lietuvišką kultūrą bei švietimą. Nuo 1960 m. jie čia leido žurnalą *Aušra*¹⁸⁴.

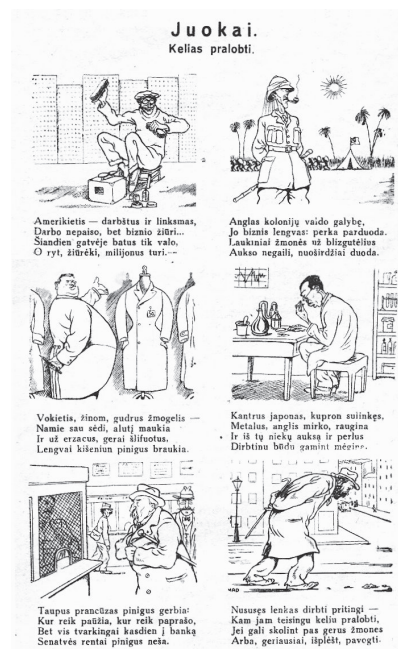
¹⁸¹ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹⁸² GUMULIAUSKAS, Arūnas. Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 7, 2008.

¹⁸³ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹⁸⁴ *Lenkijos lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-lietuviai-120487>.

Įdomybė. Antilenkiškos Lietuvos nuotaikos

Antilenkiška karikatūra tarpukario Lietuvos spaudoje. Šaltinis: Trimitas, 1925 June 18, Nr. 23, p. 274–275.

Sąjūdžio logotipas

Šaltinis: [http://alkas.lt/tag/](http://alkas.lt/tag/lietuvas-persitvarkymo-sajudis/)

[lietuvas-persitvarkymo-sajudis/](http://alkas.lt/tag/lietuvas-persitvarkymo-sajudis/)

Sovietų Sąjungos valdymas ir centralizuotas Lietuvos, kaip Tarybinės respublikos, valdymas iš Maskvos nulėmė tai, kad šalių diplomatiniai santykiai visiškai išblėso. Nors Lenkijoje buvo silpnesnė rusinimo politika, ji vis tik turėjo įtakos abiejų šalių visuomenei. Susidariusiomis sąlygomis visuomenė labiau rūpinosi turimos kultūros ir tautinio identiteto išsaugojimu, o ne kaip prijungti ar susigrąžinti naujų žemių ar demonstruoti galią viena kitos atžvilgiu.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai naujai pradėjo formuotis tik pradėjus silpnėti Sovietų Sąjungai. 1989 m. žlugus komunistų režimui, Lenkija rėmė Sąjūdžio vadovaujamos Lietuvos nepriklausomybės siekį. 1991 m. rugpjūčio 28 d. Lenkija pripažino atkurtos Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, o 1991 m. rugsėjį buvo naujai užmegzti abiejų valstybių diplomatiniai santykiai¹⁸⁵. Per 1991–2005 m. laikotarpį tarp Lietuvos ir Lenkijos buvo pasirašyta apie 150 dvišalių sutarčių ir susitarimų. Daugumos šių sutarčių tikslas buvo formuoti diplomatinis santykius bei valstybių ekonominį bendradarbiavimą. Daug reikšmės taikų ir progresyvių santykių įtvirtinimui turėjo teisiniu lygiu išspręstos tautinių mažumų problemos. 1992 m. buvo paskelbta Deklaracija, o 1994 m. pasirašyta Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis, kurių tikslas – garantuoti Lietuvos lenkams ir Lenkijos lietuviams teisę laisvai reikšti, saugoti ir plėtoti savo kultūrinį tapatumą, steigti ir išlaikyti organizacijas ir mokyklas. Lenkija rėmė Lietuvos siekį tapti Europos Sąjungos ir NATO nare, tad ilgainiui šalys tapo strateginėmis partnerėmis. Buvo bendradarbiaujama ir kariinėje srityje – 1997 m. buvo kurtas abiejų valstybių bendras Litpolbat batalionas, o nuo 1997 m. veikia Lenkijos ir Lietuvos Seimų narių Asamblėja, Prezidentų konsultacinis komitetas ir vyriausybių Bendradarbiavimo taryba¹⁸⁶.

XX a. pabaigos Lenkijos ir Lietuvos santykiai žymi naują bendradarbiavimo etapą. Sudarytos sutartys rodo naują pakitusią Lenkijos savimonę – pretenzijas į Vilniaus kraštą jei dar pasireiškia, tai tik netiesiogiai ir politinės reikšmės neturinčiais veiksmais.

¹⁸⁵ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 234–237.

¹⁸⁶ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

LIETUVOS IR LENKIJOS EKONOMINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.

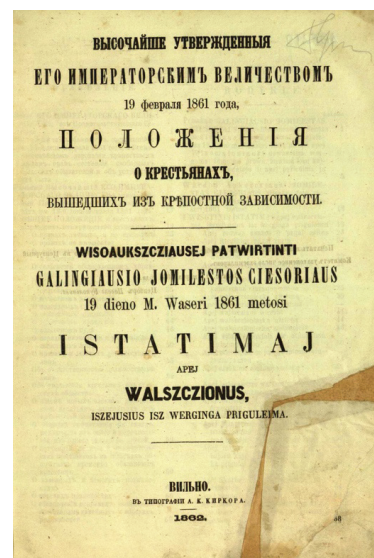
Lenkija ir Lietuva nuo pat Rusijos imperijos valdymo pradžios patyrė ekonominę nuosmukį. Buvo uždaryta daug bankų, manufaktūrų, naujai sudarytos sienos trukdė prekybos plėtrai, sutrikdyta XVIII a. prasidėjusi žemės ūkio pažanga bei reformos¹⁸⁷.

Užėmusi valstybių teritorijas, rusų administracija gerokai apribojo iki tol veikusias bajorijos savivaldos teises. Lietuvoje buvo sumažintas seimeliuose posėdžiauti teisę turinčių bajorų skaičius (įvestas turto ir pajamų cenzas), sutrumpintas posėdžiavimo laikas ir kt. Tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje buvo pristatyta imperijos administravimo ir valdymo sistema. Pagal Rusijos imperijoje galiojusią rangų lentelę, asmens statusas buvo susietas nebe su kilme, kaip buvo ATR, o su imperijos administracijoje užimamomis pareigomis. Jeigu bajorai negalėjo pagrįsti savo kilmės, jie buvo priskiriami prie kitų socialinių grupių, kurios turėjo mokėti mokesčius ir atlikti karinę tarnybą. Kai kurių bajorų žemės buvo nusavinamos ir atiduodamos rusų dvarininkams¹⁸⁸. Rusijos imperijai priklausiusioje Lenkijos dalyje XIX a. pradžioje veikė Lenkijos karalystės konstitucija, tačiau ji dažnai buvo pažeidinėjama, buvo sunku suderinti konstitucijos teisinę bazę ir rusų valdžios reikalavimus.

Buvusiems Lenkijos ir Lietuvos ATR bajorams reikėjo susitaikyti su tokia sistema, todėl buvo tiek lokalių, tiek visuotinio masto pasipriešinimų. Po 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų visose Rusijos imperijos okupuotose žemėse buvo sustiprinta rusinimo politika. Sukilėlių žemės ir dvarai buvo konfiskuojami ir atiduodami rusų didikams, uždaromos aukštosios mokyklos (buvo uždaryti Vilniaus ir Varšuvos universitetai). Po šių įvykių daug Lenkijos kultūros ir visuomenės veikėjų emigravo į Vakarų šalis¹⁸⁹.

Nepaisant XVIII a. ATR prasidėjusios ūkinės pažangos, dėl Rusijos imperijos okupacijos Lenkijos ir Lietuvos ūkyje XIX a. pirmoje pusėje ir viduryje išliko feodalizmas. Rusijos imperijos valdymas labai smukdė ūkio pažangą ir net oficialiai panaikinus baudžiavą feodalizmo bruožai ekonomikoje išliko maždaug iki XIX a. pabaigos¹⁹⁰.

Baudžiavos panaikinimas nebuvo sėkmingas, nes nebuvo sąlygų nuo baudžiavos atleistiems valstiečiams įsitvirtinti savarankiškai. Pagal 1861 m. baudžiavos panaikinimo nuostatus valstiečiai įgijo teisę išsipirkti ir disponuoti žeme, tačiau išpirkos sąlygos buvo nepalankios, be to, valstiečiai tebeprivalėjo

Aleksandro II baudžiavos panaikinimo manifesto antraštinis lapas

Šaltinis: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/155>.

¹⁸⁷ *Lenkijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.

¹⁸⁸ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 123–125.

¹⁸⁹ SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

¹⁹⁰ JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 121–123.

Lietuvos dvarininkai ir valstiečiai XIX a. pab.–XX a. pr.
Šaltinis: <http://www.emuziejai.lt/sedevriniu-senuju-fotografiju-paroda-visos-musu-vakar-dienos/>

atlikinėti prievoles žemvaldžiams. Dėl minėtų priežasčių valstiečiai nors ir buvo laisvi, tapo labai skurdžia visuomenės dalimi. Nors ir ne formaliai, bet praktiškai vis dar egzistavo luomai, Vakarų Europoje jų seniai jau nebebuvo¹⁹¹.

Ekonomikos pažanga labiau jautėsi miestuose. Pramonės centrai Lietuvoje buvo Vilnius, o Lenkijoje – Varšuva (XIX a. viduryje joje buvo 230 000 gyventojų). Pramonės augimas ypač pasijautė XIX a. antroje pusėje. Lietuvoje XIX a. viduryje ir antroje pusėje buvo diegiama nemažai to meto pramonės naujovių, kurios miestuose sukūrė darbo vietų. Kadangi gyventojų skaičius vis tiek buvo palyginti nedidelis, o pramonė dar tik vystėsi, Lietuvoje daugiau veikė maži fabrikai ir amatininkų dirbtuvės¹⁹².

Lenkijoje nuo 8 dešimtmečio labai išaugo žemės ūkio produkcija. Per XIX a. žemės ūkio produkcija Lenkijos žemėse padidėjo 3–4 kartus, o pramonės – apie 20 kartų. Kaip ir Lietuvoje, čia daugėjo darbininkų skaičius (1880 m. sudarė 2 %, 1900 m. – 4 % Lenkijos gyventojų)¹⁹³.

Nors tam tikra ūkio pažanga šalyse egzistavo, palyginti su kitomis Europos šalimis, ji buvo labai lėta. Rusijos imperijos centralizmas buvo sunkiai suderinamas su ATR gyvavusiais bajorų interesais ir įpročiais. Didelė dalis pramonėje gaunamų pajamų visada buvo skiriama Rusijos imperijos išdui¹⁹⁴. Šiuo laikotarpiu šalių ekonominė padėtis buvo skurdi, egzistavo labai menkos ekonominių ryšių ir bendradarbiavimo sąlygos.

Įdomybė.

Juzefas Pilsudskis – Lenkijos maršalas, atidavęs širdį Lietuvai

Po Rusijos imperijos žlugimo atkurtos Lenkijos respublikos maršalą ir faktinį diktatorių Juzefą Pilsudskį pagrįstai galima laikyti viena kontroversiškiausių ir dar šiandien įvairių vertinimų ir mokslinių diskusijų susilaukiančia XX a. Lenkijos ir Lietuvos politine figūra. Nors J. Pilsudskis politiniu požiūriu save laikė lenku ir, vadovaudamasis tautos sąmonėje išlikusiais istorinės atminties reliktais apie bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybę, siekė jos atkūrimo, geografinės kilmės prasme save siejo su Lietuva. Juzefas Pilsudskis 1867 m. gimė Zalave, dabartiniame Švenčionių rajone. 1874 m. sudegus Zalavo dvarui, su šeima persikėlė į Vilnių, kur lankė rusų gimnaziją. 1885 m. įstojo į Charkovo universiteto Medicinos fakultetą, bet 1886 m. už anticarinę veiklą buvo pašalintas. 1888–1892 m. už dalyvavimą pasikėsinant į carą Aleksandrą III kartu su broliu Bronislavu ištremtas į Sibirą. Dar 1914–1916 m. atvirai organizavo Lenkijos kariuomenę (POV) ir lenkų legionus. 1916 m. lapkričio 5 d. paskelbė Lenkijos nepriklausomos valstybės atkūrimą, o save paskyrė Lenkijos vyriausybės karinio departamento

191 DAVIES, Norman . *Europa: Istorija*. Vilnius: Vaga, 2002.

192 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 26, 38–40, 65–67, 92, 258–260.

193 *Lenkijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.

194 *Ukrainos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Ukrainos-santykiai-su-Lietuva-123973>.

direktoriumi¹⁹⁵. Buvo laikomas antrosios Lenkijos respublikos de facto vadovu (1926–1935 m.). Nuo jauno amžiaus aktyviai įsitraukęs į politinę veiklą, pradedant I pasauliniu karu, J. Pilsudskis buvo įtakinga Lenkijos politinė figūra, žinoma ir tarptautinėje arenoje. Istorinėje lenkų sąmonėje laikomas 1918 m. atkurtos antrosios Lenkijos respublikos tėvu¹⁹⁶. Lietuvos, kuri buvo jo gimtinė, atžvilgiu J. Pilsudskis turėjo aiškią viziją – Lietuva turi būti integrali atkurtos Lenkijos valstybės dalis, o ne atskira savarankiška valstybė. Tokia J. Pilsudskio politinė linija ir praktiniai veiksmai, peraugę į 1919–1920 m. Lietuvos ir Lenkijos karą, pasibaigusį Vilniaus krašto ir Vilniaus miesto okupacija, visam laikui lietuvių istorinėje sąmonėje suformavo negatyvų Lenkijos maršalo įvaizdį¹⁹⁷.

1935 m. susirgęs kepenų vėžiu, J. Pilsudskis mirė Varšuvos Belvederio rūmuose. Jo kūnas buvo balzamuotas ir palaidotas Krokuvos Vavelyje, o širdis – Vilniuje, Rasų kapinių panteone, šalia jo motinos palaikų. Balzamuotos J. Pilsudskio širdies palaidojimas Vilniuje yra vienas aiškiausių meilės Vilniaus kraštui įrodymų. Vilnius Juzefui Pilsudskiui išliko mylimiausiu miestu. Visi žinojo, kad jam atvykus čia, galima greičiau sutvarkyti reikalus. Meysztowicius rašo, kad jis net apgynė Vilniaus vežikus, leidęs jiems neprisiūti numerių, nors tai buvo daroma Varšuvoje. Paradoksalu, kad tokia jo meilė Vilniui, svajos apie bendrą abiejų tautų valstybę tik dar labiau atitolino lietuvius nuo lenkų¹⁹⁸.

Antrosios Lenkijos respublikos maršalas ir faktinis vadovas Juzefas Pilsudskis
Šaltinis: Muzeum Narodowe w Kielcach syg. MNKi/H/3049.

Lietuvos ir Lenkijos ekonominiai santykiai tarpukariu

Po Pirmojo pasaulinio karo tarp Lenkijos ir Lietuvos buvo susiformavę labai įtempti politiniai santykiai, pasireiškę ir ginkluotais susirėmimais. Tai savaimė apribojo ir ekonominio bendradarbiavimo galimybes. Dėl Vilniaus krašto užgrobimo Lietuva atsisakė megzti diplomatinčius santykius, todėl ekonominiai ryšiai taip pat praktiškai neegzistavo. Padėtį apsunkino dar ir tai, kad Vilnius priklausė Lenkijai, o likusioje Lietuvos žemių dalyje buvo pastebimai mažiau išplėtotą pramonę nei Vilniuje. Tai trikdė vientisą šalies ekonominį augimą.

Lietuvos tarpukario ekonomika gerokai pažengė, palyginti su Rusijos imperijos laikotarpiu. Čia buvo pereina prie intensyvaus ūkininkavimo, kūrėsi agroalimentarinė pramonė¹⁹⁹. Didelę reikšmę šalies ekonomikai turėjo 1922 m. rugsėjo 22 d. į apyvartą išleistas litas²⁰⁰. Lietuva, sekdamą Anglijos ūkinės sistemos pavyzdžiui, šiuo laikotarpiu taip pat pritraukė ir užsienio investicijų. 1938 m. užsienio kapitalas Lietuvoje sudarė apie trečdalį viso šalies kapitalo (daugiausia kapitalo buvo iš Belgijos, Vokietijos ir Švedijos). 1936 m. Lietuvoje

195 MIKNYS, Rimantas. *Pilsudski Józef* (Juzefas Pilsudskis). Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. 8. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2010, p. 259–260.

196 PLACH, Eva. *The Clash of Moral Nations: Cultural Politics in Pilsudski's Poland, 1926–1935*. Athens, Ohio: Ohio University Press, 2006.

197 GRIGOLYTĖ, Rūta. J. Pilsudskio širdies kapas vėl gali tapti karštų diskusijų objektu. *Lietuvos žinios*, 2014 m. kovo 31 d. Prieiga internetą: <https://www.lzinios.lt/Lietuva/j-pilsudskio-sirdies-kapas-vel-gali-tapti-karstu-diskusiju-objektu/176656>.

198 SAVUKYNAS, Virginijus. Ko vertas Pilsudskis: meilės ar neapykantos? Delfi.lt, 2018 m. kovo 31 d. Prieiga internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/virginijus-savukynas-ko-vertas-pilsudskis-meiles-ar-neapykantos.d?id=77546131>.

199 ALEKNAVIČIUS, Pranas ir Vytautas, SKUODŽIŪNAS. Tarpukario Lietuvos 1918–1939 m. laikotarpis. Žemėtvarka Lietuvoje. Vilnius, 2004, p. 59.

200 EIDINTAS, Alfonsas ir Vytautas, ŽALYS. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic*. Vilnius: VAGA, 1998, p. 49–51.

Salantų Balono Šmuilio batų dirbtuvė, apie 1928 m.
Šaltinis: <http://www.emuziejai.lt/sedevriniu-senuju-fotografiju-paroda-visos-musu-vakar-dienos/>

veikė Prekybos, pramonės ir amatų rūmai. 1938 m. iš viso Lietuvoje fiksuota buvus 12 461 įvairių amatų įmonė²⁰¹.

1918–1939 m. Lenkijos ekonomikoje dominavo žemės ūkis. Vertinant bendrai, pramonė buvo silpna, trūko ekonominio savarankiškumo, ūkio vystymasis didžia dalimi priklausė nuo užsienio kapitalo. Lietuvoje šiuo laikotarpiu pagerėjo įsidarbinimo sąlygos. Lenkijos kaimiškose vietovėse buvo didelė bedarbystė, kaimų gyventojų skaičius buvo per didelis esamai darbo pasiūlai. Pagrindinis šalies ekonomikos centras buvo Silezijos regionas, kuriam 1931 m. buvo sukuriama 46 proc. šalies BVP. Vis dėlto šio regiono sukuriamas produktas visais šalies teritorijai ir gyventojų skaičiui buvo palyginti nedidelis. 1929 m.²⁰² Lenkijoje susidarė ūkio krizė, sukėlus masinius streikus ir demonstracijas²⁰³.

Lietuvos ir Lenkijos ekonomika Sovietų Sąjungos valdžioje

Įsigalėjus komunistinei valdžiai, Lietuvoje ir Lenkijoje buvo pradėti socialistiniai pertvarkymai. Šalyse buvo nacionalizuota pramonė, sovietų valdžia permetė prekybos monopolį. Valstybių ekonomika buvo paremta socialistine gamybos priemonių nuosavybe. Tokiomis sąlygomis prekybiniai santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos galėjo egzistuoti tik pagal sovietų valdžios tvarką, o tai reiškia, kad į savarankiškus ekonominius santykius išsivystyti galimybių nebuvo.

Ypač šalių ekonomika buvo paveikta mažesniuose miestuose ir kaimuose. Greitai po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjunga vykdė prievartinę žemės ūkio kolektyvizaciją tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje. Lietuvos ekonominę ir socialinę plėtrą itin stabdė vykdyti masiniai trėmimai į Rusijos teritorijos gilumą²⁰⁴.

Per 5–6 dešimtmetį Lietuvoje ekonomika buvo šiek tiek pagerėjusi. Tuo metu visoje Sovietų Sąjungoje buvo stengiamasi pakelti ekonomiką. Lietuvoje šiek tiek išaugo pramonė, atsirado keletas naujų pramonės šakų²⁰⁵.

Lenkijoje situacija buvo kiek sunkesnė, nes čia dar labai skyrėsi ekonominis išsivystymas nuo Vokietijos valdytos Lenkijos dalies. Po 1970 m. Sovietų Sąjungos

²⁰¹ POVILIŪNAS, Antanas. *Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida*. Vilnius, 2008, p. 448.

²⁰² CHWALBA, Andzej. *Kurze Geschichte der Dritten Polnischen Republik*. Wiesbaden, 2010, p. 79–82.

²⁰³ *Lenkijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.

²⁰⁴ BUTKUS, Zenonas. Žemės ūkio kooperacija ir Lietuvos ekonominė pažanga XX amžiaus trečiame dešimtmetyje. *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 39, 2017, p. 40–63.

²⁰⁵ TARVYDIENĖ, Elena, Marytė. Žemėtvarkos pagrindai. *Mokomoji knyga. Lietuvos žemės ūkio universitetas, akademija*, 2007, p. 94–96.

itakoje buvusioje Lenkijos dalyje buvo 13–38 proc. pakeltos kainos, ir tai sukėlė gyventojų protestus. Po šių protestų valdžia kurį laiką kainų nebedidino, tačiau nuo 1976 m. birželio 24 d. vėl buvo suplanuotas kainų augimas, kuris vėl sulaukė didelio visuomenės pasipiktinimo. Tuo metu (1980 m.) Lenkijos užsienio skola pasiekė 24,1 mlrd. zlotų²⁰⁶. Tokiomis sąlygomis Lietuvos ir Lenkijos ekonominiai santykiai praktiškai neegzistavo, nes šalyse pirmiausia reikėjo sutvarkyti vidaus ekonomiką. Be to, prekyba bei investicijos buvo kontroliuojami Sovietų Sąjungos.

XX a. pabaigoje žlungant Sovietų Sąjungai, situacija pradėjo keistis. 1988 m. Lenkijoje pradėtos pirmosios reformos, kuriomis siekta Lenkijos ekonomiką performuoti į rinkos ekonomiką. Reformos buvo gana sėkmingos, nes, skirtingai nuo kitų socialistinių šalių, Lenkijoje jau 1988 m. apie 20 proc. verslo sudarė privačios įmonės²⁰⁷. Lietuvoje ūkio privatizacija įvyko kiek vėliau. Nepriklausomai nuo to, kiek skyrėsi šalių ekonominė padėtis, atgavus nepriklausomybę buvo galima pradėti megzti naujus ekonominius santykius. Tiesa, greitai ir sėkmingai pertvarkyti nusistovėjusius santykius buvo sudėtinga, todėl Lenkijos ir Lietuvos prioritetuose pirmiausia buvo politiniai veiksmai ir stabilios politinės santykių linijos suformavimas.

Nors galima pagalvoti, kad kontrabanda yra aktuali valstybių ekonomikos ir šėšelinės rinkos problema, realybė yra kiek kitokia. Nelegalus daiktų, prekių ir žmonių judėjimas iš vieno politinio vieneto į kitą gali būti identifikuojamas visuose istorinėse epochose giliau tyrinėjant konkrečių urbanistinių ar politinių darinių ekonominį gyvenimą. Ne išimtis šiuo požiūriu ir aptariamasis laikotarpis. Nors savarankiška Lietuvos valstybė iki XX a. pr. ir neegzistavo, tačiau jei nagrinėsime nelegalaus kapitalo judėjimą iš kitų šalių per Rusijos imperijos sieną į dabartinės Lietuvos teritoriją, sužinosime išties įdomių dalykų. Pradedant XIX a., kontrabandininkų tinklas buvo ypač platus. Intensyviausiai nelegali prekių gabenimo per sieną tradicija buvo išsiaknijusi Telšių ir Raseinių apskrityse. Oficialiuose raštuose (pavyzdžiui, 1893 m. pasirodžiusiame Kauno gubernijos įsteigimo penkiasdešimtmečiui skirtame leidinyje) rusų valdininkams tekdavo pripažinti, kad dauguma pasienyje su Prūsija ir Lenkijos Karalyste gyvenančių valstiečių bei žydų užsiima kontrabanda, o spiritą gabena itin dideliais kiekiais. Tokio kontrabandos suklestėjimo viena iš priežasčių buvo neracionali Rusijos imperijos muitų politika. Kontrabandininkų būriai, kurie kartais siekdavo iki 70 asmenų, dažniausia gabendavo sidabro lydinius, sachariną, spiritą, arbatą, cigarus, galanterijos gaminius, maisto produktus²⁰⁸. XX a., kaip sako Gediminas Kulikauskas, prekės atkeliaudavo iš Rytprūsų, šiek tiek – iš Latvijos, mažiausiai – iš Lenkijos, nes dėl įtemptų valstybių santykių pasienyje vyko ir labai daug susišaudymų, taigi žmonės vengė dėl tokių dalykų, kaip maistas, rizikuoti. Šiuo laikotarpiu populiariausia kontrabandinė prekė buvo spiritas. Taip pat dėl egzistavusio kainų skirtumo ir Lietuvoje egzistavusios paklausos buvo gabenami pačių įvairiausių rūšių maisto produktai – sviestas, Briuselio kopūstai, špinatai, šparagai, ryžiai, mielės ir kt.²⁰⁹

Fabrikas „Drobé“, 1960 m.
Šaltinis: [http://www.
autc.lt/lt/architekturos-
objektai/1833?rt=3&oe=5](http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1833?rt=3&oe=5).

Įdomybė.

Kontrabanda Lietuvos ir Lenkijos pasienyje XIX–XX a.

206 The Economic History of Poland, 1918–1990. Prieiga internetu: [https://www.zum.de/whkmla/
sp/0809/pkw/pkwlog.html](https://www.zum.de/whkmla/sp/0809/pkw/pkwlog.html).

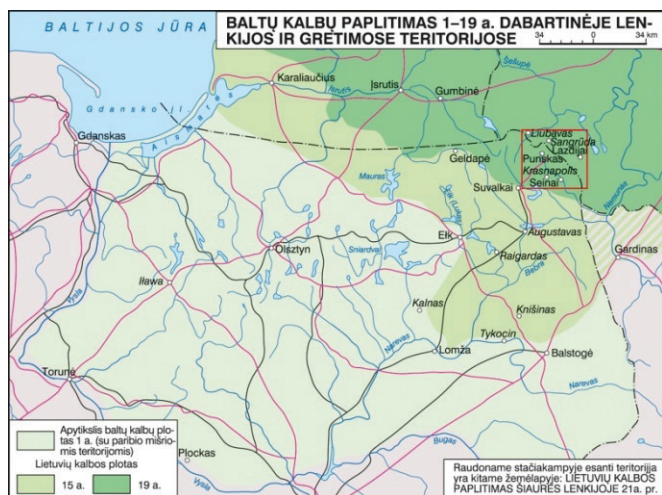
207 CHWALBA, Andzej. *Kurze Geschichte der Dritten Polnischen Republik*. Wiesbaden, 2010, p. 79.

208 *Kontrabandos karai XIX a. Lietuvoje*. Verslo žinios, 2015 m. birželio 4 d. Prieiga internetu: https://www.vz.lt/archive/straipsnis/2007/10/31/Kontrabandos_karai_XIX_a_Lietuvoje.

209 KULIKAUSKAS, Gediminas. Kontrabanda tarpukario Lietuvoje: žmonės žūdavo ir dėl 100 kg sviesto. LRT.lt, 2018 sausio 19 d. Prieiga internetu: [https://www.lrt.lt/naujienos/
lietuvoje/2/200312/kontrabanda-tarpukario-lietuvoje-zmones-zudavo-ir-del-100-kg-sviesto](https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/200312/kontrabanda-tarpukario-lietuvoje-zmones-zudavo-ir-del-100-kg-sviesto).

LIETUVOS IR LENKIJOS KULTŪRINIO BENDRAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pat ATR laikų buvo pažymėti lenkiškų, o kartu ir vakarietiškų bei krikščioniškų tradicijų puoselėjimu. Dauguma Lietuvos bajorų buvo sulenkėję, todėl ir priklausydami Rusijos imperijai, galvodami apie nepriklausomybę, jie pirmiausia turėjo omenyje ATR atkūrimą.

Baltų kalbų paplitimas I–XIX a. dabartinėje Lenkijos ir gretimose teritorijose. Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-lietuviai-120487>.

Tai nulėmė, kad iki pat XIX a. pabaigos lenkų kalba beveik 80 proc. Lietuvos bajorų ir daugeliui miestiečių liko gimtąja. Ilgainiui išgaliojo vedybos su lenkiškomis šeimomis, lenkų didikų žemėvalda išplito visoje Lietuvoje, o lietuvių didikų – Lenkijoje. Dėl to pirmoje Rusijos imperijos okupacijos dalyje Lietuvos bajorai jau nebe taip intensyviai gynė LDK indigenato (vietos bajorų) teises, kaip tai buvo po Liublino unijos²¹⁰.

Lenkai lietuvius taip pat laikė savo valstybės dalimi, Lietuvą jie traktavo kaip integralią Lenkijos dalį. Dėl šios priežasties, priešinant Rusijos imperijai, daugumos bajorų tikslas pirmiausia buvo atkurti lenkiškąją ATR. Šių lūkesčių kulminacija pasireiškė per 1830–1831 m. sukilimą, kuriame dalyvavo Lietuvos ir Lenkijos bajorai²¹¹.

Svarbų vaidmenį plėtojant pasipriešinimo ir išsivadavimo iš Rusijos imperijos idėjas suvaidino Filomatų ir Filaretų draugijos. Organizacijos, pirmiausia susiformavusios kaip saviugdos, savišvietos ir į asmens tobulėjimą orientuoti būreliai, ilgainiui pradėjo domėtis ir rašyti visuomenei aktualiais ekonomikos ir politikos klausimais. 1819 metais, kalbėdami apie draugijos tikslus, filomatai pabrėžė, kad ji privalo siekti, jog būtų iš pagrindų išplėstas tautos švietimas, pagerintas mokymas. Filomatai svarstė ir specialius pedagogikos klausimus, ypač daug dėmesio skyrė duomenų apie esamą švietimo padėtį rinkimui, analizavimui, vadovėlių vertimui, ruošiant juos Lietuvos mokykloms. Švietimą filomatai laikė bendra sąlyga, be kurios neįmanoma spręsti socialinių ir ekonominių problemų²¹². Filaretų draugija, kita vertus, vadovavosi kiek kitokiais filosofiniais principais – mokslu, draugiškumu ir tėvynės meile. Filaretai, kaip ir filomatai, siekė atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę²¹³. Nors šių organizacijų pagrindą

210 SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

211 JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 121–123.

212 SKUODIS, Vytautas. *Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai, jų likimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

213 SPAZIER, Richard, Otto. *The history of the creation of the Polish nation in 1830 and 1831*. Volume 1, p. 85.

sudarė jaunuoliai iš kilmingų Lietuvos ir Baltarusijos didikų šeimų, dirbė ar studijavę Vilniaus universitete, atsižvelgiant į tuometį šios visuomenės dalies tautinį identitetą, reikėtų sutikti, kad politinės diskusijos, šalies nepriklausomumo siekiai – tai bendros Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo siekiai.

XIX a. pirmoje pusėje dar buvo gyva Abiejų Tautų Respublikos idėja. Apie jos atkūrimą galvota ir kovota ginklu. Visgi dėl įvairių politinių ir sociokultūrinių priežasčių visi šie veiksmai nedavė konkrečių rezultatų. Pasipriešinimų nuslopinimas, kita vertus, gali būti laikomas naujų kultūrinių santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos pradžia. Jei anksčiau, mąstant apie nepriklausomybę, buvo keliami ATR atkūrimo idėja, tai dabar tokie siekiai pamažu blėso. Visuomenės tikslus ir vizijas Rusijos imperijoje pradėjo veikti naujos srovės, kurių pagrindu susiformavo tautinio atgimimo sąjūdžiai. Lenkijoje šis tautinis judėjimas prasidėjo kiek anksčiau, tokiomis idėjomis disponuojanti visuomenė pradėjo veikti jau XVIII a. pabaigoje–XIX a. Pažymėtina, kad šio judėjimo tautinės sąmonės dalimi buvo laikomos Lietuvos žemės, t. y. lenkai jas laikė tautiškai, etniškai ir kultūriškai priklausančias Lenkijos valstybei²¹⁴. Lietuvos tautinis identitetas pradėjo formotis vėliau, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, ir čia judėjimo atstovų sąmonėje nebuvo lenkiškų šaknų – visuomenė save laikė savarankišku tautiniu dariniu²¹⁵.

Tautinio sąjūdžio raiška sustiprėjo Rusijos imperijai po 1830 ir 1863 m. sukilimų numalšinimo sugriežtinus rusinimo politiką²¹⁶. Po sukilimų Vilniuje ir Varšuvoje buvo uždaryti universitetai, lietuvių ir lenkų kalbas stengtasi pakeisti rusų kalba, persekiojami lietuvių ir lenkų nacionaliniai judėjimai²¹⁷.

Vykdytos represijos tik sustiprino tautinio sąjūdžio judėjimus šalyse. Lenkija, savo dalimi laikiusi Vilnių, svarstė apie bendros valstybės atkūrimą, o Lietuvoje formavimosi nepriklausomos valstybės idėjos. Lenkų prisirišimą prie Vilniaus iš dalies paaikškina tai, kad Vilnius XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmame trečdalyje buvo virtęs vienu iš svarbiausių lenkų kultūros centrų²¹⁸. Žinoma, Vilnius buvo Lietuvos sostinė, todėl patys lietuviai jį taip pat laikė savo kultūriniu centru. Kuriantis nepriklausomoms Lenkijos ir Lietuvos valstybėms, dauguma lenkų be Vilniaus neįsivaizdavo savo valstybės, o lietuviai be išimčių jį laikė savo sostine²¹⁹.

Lenkijos pretenzijas į Lietuvos žemes stiprinio dar ir tai, kad pačioje Lenkijos teritorijoje buvo nemažai lietuvių²²⁰. Jie XVIII–XIX a. vyko mokytis, dirbti į Varšuvą, Krokuvą, Lodzę, kitus Lenkijos miestus. Tautinio sąjūdžio metu XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Lenkijoje studijavo svarbūs Lietuvos kultūros veikėjai: Juozas Naujalis, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Jurgis Šlapelis, Juozapas

214 MASTIANICA, Olga ir Darius, STALIŪNAS. Lietuva tai Lenkijos tęsinys: teritorinis Lietuvos vaizdinys lenkiškame disкурсе. *Lietuvos erdvės sampratos ilgajame XIX šimtetyje*. Vilnius: UAB Baltijos kopija, 2015, p.175–203.

215 STALIŪNAS, Darius. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis, 2008.

216 Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos. Vilnius: UAB ALIO, 2013, p. 154–159.

217 DOLINSKAS, Vydas. *Ukraina ir Lietuva, Lvovas, Luckas ir Vilnius. Kelios pastabos apie istorinius ryšius*. Prieiga internetu: <https://www.valdovurumai.lt/muziejaus-veikla/straipsniai/vydas-dolinskas-ukraina-ir-lietuva-lvovas-luckas-ir-vilnius>.

218 KLIMKA, Libertas. Rimtos, juokingos ir gaudžios senojo Vilniaus istorijos. Vilnius: Žara, 2016.

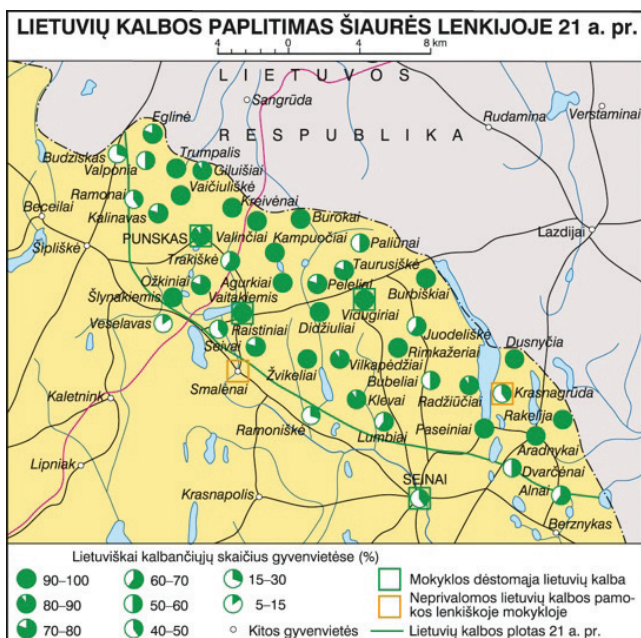
219 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas, TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 100–104.

220 MARDOSA, Jonas. *XIX a. pabaigos–XXI a. pradžios Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.

Albinas Herbačiauskas, Petras Rimša, Stasys Šimkus, Antanas Varnas, Antanas Žmuidzinavičius, Justinas Vienožinskis. XIX a. pabaigoje Lenkijoje pradėjo kurtis ir lietuvių organizacijos, pavyzdžiui, 1888 m. Varšuvoje įsikūrė švietėjiška organizacija *Lietuva*, kuri iš esmės propagavo lietuviškas nacionalistines idėjas. Tokio pobūdžio organizacijos bei draugijos veikė ir Krokuvoje (*Rūta*, 1904–1914 m.), Lomžoje (*Pagalba*, 1905–apie 1914 m.). 1904 m. Lenkijoje įsikūrė Varšuvos lietuvių savišalpos draugija, prie kurios veikė lietuviškas dramos būrelis ir choras (chorui vadovavo M. K. Čiurlionis, J. Bendorius, S. Šimkus). Draugija rengė vaidinimus, koncertus, paskaitas, suaugusiųjų kursus. 1905 m. Lenkijoje buvo įkurtos lietuviškos leidyklos *Laukaitis*, *Dvaranauskas*, *Narjauskas*²²¹.

Svarbiu lietuvių kultūrinio ir tautinio sąjūdžio centru Lenkijoje tapo Seinai. XVII–XIX a. Seinuose veikė dominikonų spaustuvė, kurioje 1863 m. buvo išleista knygų lietuvių kalba. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Seinų kunigų seminarijoje mokėsi Vincas Kudirka, Vincas Mykolaitis-Putinas, Pranciškus Būčys, Juozas Staugaitis ir kt. Lietuvos visuomenės veikėjai²²².

Iki Pirmojo pasaulinio karo dabartinės Lenkijos teritorijoje gyveno apie 3 000 lietuvių imigrantų²²³. Po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvos ir Lenkijos valstybėms atsikūrus nepriklausomybes, daugelis Lenkijoje studijavusių ir dirbusių lietuvių grįžo į Lietuvą ir jų Lenkijoje liko tik apie 1 000²²⁴. Daugumai buvo nepriimtina Lenkijos vykdoma politika Vilniaus atžvilgiu, jie visiškai nesutiko su Vilniaus priklausomybe Lenkijai. Vilnius okupacijos metu buvo stipriai lenkinamas, persekiojami lietuviški judėjimai, vykdytos bausmės už lenkiškos kultūros puoselėjimo atsisakymą.

Lietuvių kalbos paplitimas Šiaurės Lenkijoje
 XXI a. pr. Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-lietuviai-120487>

221 SPEČIŪNAS, Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.

222 Ten pat.

223 EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius, Mintis, 1993.

224 STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais. *Lituanistica*, 2006, 2(66), p. 24–25.

Priešiški politiniai šalių santykiai Sovietų Sąjungos valdymo laikotarpiu kiek išblėso. Lenkijos ir Lietuvos santykiai šiuo metu vyko daugiau kultūrinėje sferoje, nors jie ir nebuvo intensyvūs. Po Antrojo pasaulinio karo iš Lietuvos į Lenkiją pasitraukė daug lenkų, o kartu ir lenkais užsirašę nuo rusiškos priespaudos bėgantys lietuviai²²⁵. Jie daugiausia įsikūrė šiaurės rytinėse Lenkijos dalyse – Seinų ir Punsco krašte²²⁶. 1957 m. buvo įkurta Lietuvių visuomeninė kultūros draugija (1992 m. pertvarkyta į Lenkijos lietuvių draugiją). Pirmas lietuvių leidinys (žurnalas *Aušra*) po II pasaulinio karo Lenkijoje buvo išleistas 1960 m., vėliau buvo pradėta leisti žurnalus *Varsnos* (1972–1973 m.), *Susitikimai* (1983–1989 m.)²²⁷.

Naują Lietuvos ir Lenkijos santykių pradžią žymi Sovietų Sąjungos žlugimas. Daug reikšmės naujų santykių įtvirtinimui turėjo teisiniu lygiu išspręstos tautinių mažumų problemos. 1992 m. buvo paskelbta Deklaracija, o 1994 m. pasirašyta Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis, kurių tikslas – garantuoti Lietuvos lenkams ir Lenkijos lietuviams teisę laisvai reikšti, saugoti ir plėtoti savo kultūrinį tapatumą, steigti ir išlaikyti organizacijas ir mokyklas. Dėl šių veiksmų abiejose šalyse padaugėjo kultūrinės tautinių mažumų raiškos formų, suaktyvėjo lietuvių organizacijų Lenkijoje veikla, o Lietuvoje – lenkų veikla. XX a. 10 dešimtmetyje buvo įkurta Lenkijos lietuvių Šv. Kazimiero draugija (1992 m.), Lenkijos lietuvių bendruomenė (1993 m.), Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugija (1997 m.) ir kt. Lenkiškoje mokykloje kai kur buvo dėstoma ir lietuvių kalba²²⁸. Taigi šiuo laikotarpiu visiškai persiformavo Lietuvos ir Lenkijos politiniai bei kultūriniai santykiai. Lenkija daugiau nebereišė agresyvių pretenzijų į Vilniaus kraštą.

Neretai ryškios, išskirtinės ir visuomenės gyvenimui įtaką savo veikla padariusios asmenybės tampa dviejų ar net daugiau šalių diskusijų objektu. Tokiose diskusijose dažniausia bandoma išsiaiškinti, kurios iš šalių nacionaliniu poetu, rašytoju, visuomenės veikėju, mokslininku ir t. t. reikėtų laikyti konkretų asmenį. Tokios situacijos priežastimi dažnai tampa konkrečiai neapibrėžta asmens kilmė, jo subjektyvus nacionalinio tapatumo klausimas, veiklos ir ryškiausių darbų laikotarpis, gyvenamoji vieta ir kt. Tokia situacija yra susiklosčiusi vieno garsiausių lietuvių ir lenkų poeto Adomo Mickevičiaus atveju.

Adomas Mickevičius, arba Adam Mickiewicz, gimė 1798 m. gruodžio 24 d. Zaosėje netoli Naugarduko. A. Mickevičius yra kilęs iš senos lietuviškos bajorų Rimvydų-Mickevičių giminės, kuri yra gyvenusi pačiame etnografinės Lietuvos pakraštyje – Rodūnės apylinkėse, o XVII a. pabaigoje išsikėlė į Naugarduko apylinkes. Senoji to krašto bajorija, kaip ir Mickevičiai, kalbėjo lenkiškai, nors pagal tradiciją laikė save lietuvių bajorais. Pirmasis A. Mickevičiaus kūrybinis debiutas įvyko 1818 m. literatūros ir istorijos žurnale „Tygodnik Wileński“ su eilėraščiu „Miesto žiema“ (Zima miejska)²²⁹. Visuomenei geriausiai žinomi

Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugijos simbolis
Šaltinis: <http://etnopunkas.pl/>

Įdomybė.
Adomas Mickevičius ar
Adam Mickiewicz?

225 STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais. *Lituanistica*, 2006, 2(66), p. 24–25.

226 MARDOSA, Jonas. *XIX a. pabaigos–XXI a. pradžios Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.

227 *Lenkijos lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-lietuviai-120487>.

228 GARŠVA, Kazimieras. Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 11. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007, p. 785–787.

229 VENCLOVA, Tomas. Native Realm Revisited: Mickiewicz's Lithuania and Mickiewicz in Lithuania. *Lituanus*, Volume 53, No 3. Prieiga internetu: http://www.lituanus.org/2007/07_3_03%20Venclova.html.

Adomas Mickevičius apie 1842 m.
Šaltinis: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adam_Mickiewicz_wed%C5%82ug_dagerotypu_paryskiego_z_1842_roku.jpg.

tokie A. Mickevičiaus kūriniai kaip „Gražina“, „Vėlinės“, „Ponas Tadas“, „Konradas Valenrodas“²³⁰.

Adomas Mickevičius, kurio darbai buvo parašyti lenkų kalba, paprastai yra žinomas kaip lenkų poetas²³¹. Kai kurie autoriai jį traktuoja kaip lenkų ir lietuvių arba baltarusių ir lenkų poetą. Kembridžo Rusijos istorijoje jis apibūdinamas kaip lenkų poetas, bet jo etninė kilmė įvardijama kaip „lietuvių-baltarusių (o gal ir žydų)“. Pasak Baltarusijos istoriko Rybczoneko, Mickevičiaus motina turėjo totorių šaknų²³². Visgi Juozapas Girdzijauskas rašo, kad Mickevičiaus šeima buvo kilusi iš senos lietuvių didikų šeimos (Rimvydų). Tačiau visuotinai pripažįstama, kad Mickevičius, kalbėdamas apie Lietuvą, ją suvokė kaip istorinį, o ne lingvistinį ir kultūrinį vienetą. Mickevičius, mokydamasis Vilniaus universitete, prisijungė prie filomatų draugijos – organizacijos, kuri siekė Lenkijos valstybės atkūrimo, tačiau nepalaikė atskirų Lietuvos ar Baltarusijos valstybių atsiradimo idėjos²³³. Kas jis – Adomas Mickevičius ar Adam Mickiewicz? Tai yra klausimas, neturintis vieno atsakymo...

²³⁰ WYKA, Kazimierz. Mickiewicz, Adam Bernard. *Polski Słownik Biograficzny*, Vol. 20, 1975, p. 696.

²³¹ O'CONNOR, Kevin. *Culture and customs of the Baltic states*. London: Greenwood Publishing Group, 2006, p. 123.

²³² RYBCZONEK, Sergiusz. Przodkowie Adama Mickiewicza po kądzieli. *Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza*, 1999, No. 12/13, p. 177–187.

²³³ ROMANUCCI-ROSS, Lola, DE VOS, George ir Tsuda, TAKEYUKI. *Ethnic Identity: Problems And Prospects for the Twenty-first Century*. Rowman Altamira, 2006, p. 74.

LITERATŪRA

- 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas, sud. Jūratė Kiaupienė ir kiti, Vilnius, 2002.
- Aleknavičius Pranas, Skuodžiūnas Vytautas, Tarpukario Lietuvos 1918–1939 m. laikotarpis. Žemėtvarka Lietuvoje, Vilnius, 2004.
- Aleksandravičius Egidijus, 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa. XIX amžiaus profiliai, Vilnius, 1993.
- Aleksandravičius Egidijus, Kulakauskas A., *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996.
- Angarietis Zigmas, *Apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje*, Kaunas, 1938.
- Bairašauskaitė Tamara, Medišauskienė, Zita, Miknys, Rimantas, *Lietuvos istorija: devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, t. VIIIA, 1 d., Vilnius, 2011.
- Baronas Darius, Dubonis Artūras, Petrauskas Rimvydas, *Lietuvos istorija: XIII a.–1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, t. III, Vilnius, 2011.
- Buchowski Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius, 2012.
- Bumblauskas Alfredas, *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*, Vilnius, 2005.
- Butkus Zenonas, Žemės ūkio kooperacija ir Lietuvos ekonominė pažanga XX amžiaus trečiame dešimtmetyje, Lietuvos istorijos studijos, Nr. 39, 2017, p. 40–63.
- Chwalba Andzej, *Kurze Geschichte der Dritten Polnischen Republik*, Wiesbaden, 2010.
- Cynarskis Stanislovas, Žygimantas Augustas, Vilnius, 2007.
- Dalecka Teresa, Lenkų Literatūros recepcija Lietuvoje paskutiniaisiais dešimtmečiais, *Krantai*, 2013, Nr. 147, p. 14–17.
- Daugirdaitė-Sruogienė Vanda, *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vyturys, 1990.
- Daujotytė Viktorija, Speičytė Brigita, Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas* Lietuvoje, *Lietuva tėvyne mano... Adomas Mickevičius ir jo poema Ponas Tadas*, sudarytojai Marijus Uzoraka, Małgorzata Orzeł, Gintarė Džiaugytė, Živilė Mikailienė, Vilnius, 2018, p. 143–150.
- Davies Norman, *Europa: Istorija*, Vilnius: Vaga, 2002.
- Dolinskas Vydas, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus žemutinėje pilyje, *Vavelis Vilniuje. Nuo Jogailaičių iki Abiejų Tautų Respublikos*, Vilnius, 2009, p. 23–24.
- Dolinskas Vydas, *Ukraina ir Lietuva, Lvovas, Luckas ir Vilnius. Kelios pastabos apie istorinius ryšius*. Prieiga internetu: <https://www.valdovurumai.lt/muziejaus-veikla/straipsniai/vydas-dolinskas-ukraina-ir-lietuva-lvovas-luckas-ir-vilnius>.
- Drungilas Jonas, *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis*, Vilnius, 2019.
- Dubonis Artūras, Meilė ir politika. Traidenis tekina dukrą, *Darbai ir dienos*, 2005, nr. 44, p. 27–40.

- Dubonis Artūras, Voluinietiškos Lietuvos užsienio politikos krypties formavimasis (iki Mindaugo mirties 1263 m.), *Lituanistica*, 2005, nr. 4, p. 1–12.
- Duczmal Malgorzata, *Jogailaičiai: biografijų žinynas*, Vilnius, 2012.
- Eidintas Alfonsas, Bumblauskas Alfredas, Kulakauskas Antanas, Tamošaitis Mindaugas, *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija, Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Eidintas Alfonsas, Žalys Vytautas, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic*, Vilnius: VAGA, 1998.
- Eidintas Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, Vilnius, Mintis, 1993.
- Garšva Kazimieras, Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 11. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007, p. 785–787.
- Gimžauskas Edmundas, Svarauskas Artūras, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki I. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalį)*. Lietuvos istorijos institutas, 2012.
- Grigolytė Rūta, J. Pilsudskio širdies kapas vėl gali tapti karštų diskusijų objektu. *Lietuvos žinios*, 2014 m. kovo 31 d. Prieiga internetą: <https://www.lzinios.lt/Lietuva/j-pilsudskio-sirdies-kapas-vel-gali-tapti-karstu-diskusiju-objektu/176656>.
- Gudavičius Edvardas, Lenkijos vaidmuo europeizuojantis Lietuvai, *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, sudarė Aurimas Švedas, Vilnius, 2019.
- Gudavičius Edvardas, Lenkų kultūrinio fenomeno užuomazgos, to paties, *Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius, 2002.
- Gudavičius Edvardas, *Lietuvos istorija, T. I: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999.
- Gumuliauskas Arūnas, Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 7, 2008.
- Janulaitis A., *Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje*, Kaunas, 1923.
- Jučas Mečislovas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: istorijos bruožai*, Vilnius, 2016.
- Jučas Mečislovas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid.–XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000.
- Jučas Mečislovas, Lukšaitė Ingė, Merkys Vytautas, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslo, 1988.
- Jučas Mečislovas, *Vytautas Didysis*, Vilnius, 2013.
- Jučas Mečislovas, Žalgirio mūšis, Vilnius, 1999.
- Jurginis Juozas, Lukšaitė Ingė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981.
- Kasparavičius Algimantas, Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir Dienos*, 2002, 30, p. 66–67.
- Kiaupa Zigmantas, Kiaupienė Jūratė, Kuncevičius Albinas, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000.
- Kiaupa Zigmantas, *Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. VII, I dalis, Vilnius, 2012.
- Kiaupienė Jūratė, Lukšaitė Ingė, *Lietuvos istorija: veržli naujųjų laikų pradžia: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, t. V, Vilnius, 2013.

- Kiaupienė Jūratė, Petrauskas Rimvydas, *Lietuvos istorija: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. IV, Vilnius, 2009.
- Kirkienė Genutė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008.
- Klimka Libertas, Rimtos, juokingos ir graudžios senojo Vilniaus istorijos. Vilnius: Žara, 2016.
- Kontrabandos karai XIX a. Lietuvoje. Verslo žinios, 2015 birželio 4 d. Prieiga internetu: https://www.vz.lt/archive/straipsnis/2007/10/31/Kontrabandos_karai_XIX_a_Lietuvoje.
- Krzyżaniakowa Jadwiga, Ochmański, Jerzy, *Jogaila*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius, 2010.
- Kubilius Vytautas, *Adomas Mickevičius: poetas ir Lietuva*, Vilnius, 1998.
- Kulikauskas Gediminas, Kontrabanda tarpukario Lietuvoje: žmonės žūdavo ir dėl 100 kg sviesto. LRT.lt, 2018 sausio 19 d. Prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/200312/kontrabanda-tarpukario-lietuvoje-zmones-zudavo-ir-del-100-kg-sviesto>.
- Kunigaikščiai Radvilos, sud. Volodymyr Aleksandrovič, Olga Baženova, Raimonda Ragauskienė, Genutė Kirkienė, Alfredas Bumblauskas, Vilnius, 2015.
- Lenkijos istorija. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-istorija-120476>.
- Lietuvos didikai: enciklopedinis žinynas, teksto autoriai: Nelė Asadauskienė ir kiti, Vilnius, 2011.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai, sud. Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius, 2001.
- Lietuvos karai, Sudarė Gediminas Vitkus. Vilnius: Eugrimas, 2014, p. 177–196.
- Lietuvos TSR istorija, Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, T.1. Vilnius, 1957; Nuo 1861 iki 1917 metų, T. 2. Vilnius 1963.
- Lūžys Sigitas, Daugiakalbystė LDK: realijos, politika, žaidimai, *Darnioji daugiakalbystė / Sustainable multilingualism*, nr. 1/2012, p. 31–42.
- Mardosa Jonas, *XIX a. pabaigos–XXI a. pradžios Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.
- Mastianica Olga, Staliūnas Darius, Lietuva tai Lenkijos tęsinys: teritorinis Lietuvos vaizdinys lenkiškame diskurse. *Lietuvos erdvės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, Vilnius: UAB Baltijos kopija, 2015, p.175–203.
- Meilus Elmantas, Jonušas Radvila – didvyris ar išdavikas?, http://www.ldkistorija.lt/index.php?act=search&show=12&page=9#jonusas-radvila-didvyris-ar-isdavikas_fact_1242.
- Miknys Rimantas, *Piłsudski Józef* (Juzefas Pilsudskis). Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. 8. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2010. p. 259–260.
- Naujalienė Dalia, Stoliarovas Andriejus, Lietuvos kariuomenės pergalė prie Širvintų ir Giedraičių. *Voruta*. 2010, 23(710), p. 14.
- Nikžentaitis Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002.
- O’connor Kevin. *Culture and customs of the Baltic states*. London: Greenwood Publishing Group, 2006, p. 123.

- Patiejūnienė Eglė, Trys Motiejaus Strijkovskio Kronikos vertimo ištraukos, *Senoji Lietuvos literatūra*, 33 knyga, 2012, p. 215–281.
- Petrauskas Rimvydas, „Lietuvos-Lenkijos unija ir lenkų-lietuvių diduomenės ryšiai: realios unijos link, *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius, 2009, p. 60–75.
- Petrauskas Rimvydas, Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema, *Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 47–55.
- Petrus Ježis T., Krokuva ir Vilnius, *Vavelis Vilniuje. Nuo Jogailaičių iki Abiejų Tautų Respublikos*, Vilnius, 2009, p. 7–8.
- Pfitzner Josef, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Vilnius, 1989.
- Plach Eva, *The Clash of Moral Nations: Cultural Politics in Pilsudski's Poland, 1926–1935*. Athens, Ohio: Ohio University Press, 2006.
- Poviliūnas Antanas, *Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida*, Vilnius, 2008.
- Ragauskienė Raimonda, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius, 1999.
- Ragauskienė Raimonda, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002.
- Rimša Edmundas, Horodlės aktai ir Lietuvos kilmingųjų heraldika, *1413 m. Horodlės aktai, tyrinėjimai ir dokumentai*, sud. V. Almonaitis, J. Kiaupienė, A. Nikžentaitis, E. Rimša, I. Valikonytė, Vilnius, 2013, p. 173–249.
- Romanucci-Ross Lola et al., *Ethnic Identity: Problems And Prospects for the Twenty-first Century*. Rowman Altamira, 2006.
- Rybczonek Sergiusz, Przodkowie Adama Mickiewicza po kądzieli. *Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza*, 1999, No. 12/13, p. 177–187.
- Šapoka Adolfas. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 1989.
- Savukynas Virginijus. Ko vertas Pilsudskis: meilės ar neapykantos? Delfi.lt, 2018 m. kovo 31 d. Prieiga internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/virginijus-savukynas-ko-vertas-pilsudskis-meiles-ar-neapykantos.d?id=77546131>.
- Sirutavičius Vladas, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988–1994 metais*, Vilnius, 2017.
- Skirius Juozas, Lietuvos–Lenkijos santykiai 1938–1939 m. *Gimtoji istorija. Nuo 7 iki 12 klasės*. Elektroninės leidybos namai, 2002. Prieiga internetu: <http://mkp.emokykla.lt/gimtoji/?id=10118>.
- Skuodis Vytautas, *Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai, jų likimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šležas Paulius, Muravjovo veikimas Lietuvoje 1863–1865 m. Kaunas, 1933.
- Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, t. VI, Vilnius, 2015.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Geopolitinė situacija Europoje ir Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimai, *Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai, I dalis: Sankt Peterburgo konvencijos*, p. 16–50.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003.

- Spazier Richard, Otto, *The history of the creation of the Polish nation in 1830 and 1831*. Volume 1, p. 85.
- Spečiūnas Vytautas. *Lenkijos santykiai ir ryšiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lenkijos-santykiai-ir-ryšiai-su-Lietuva-120477>.
- Staliūnas Darius, *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis, 2008.
- Staliūnas Darius. Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m. *Lietuvos erdvės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*. Vilnius: UAB Baltijos kopija, 2015.
- Stravinskienė Vitalija. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais. *Lituanistica*, 2006, 2(66), p. 24–25.
- Tarvydienė Elena Marytė, *Žemėtvarkos pagrindai*. Mokomoji knyga. Lietuvos žemės ūkio universitetas, akademija, 2007.
- The Economic History of Poland, 1918–1990. Prieiga internetu: <https://www.zum.de/whkmla/sp/0809/pkw/pkwlog.html>.
- Trimonienė Rita Regina, Polonizacija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius, 2001, p. 492–501.
- TRUMPA, Vincas. *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, 1989.
- Ukrainos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Ukrainos-santykiai-su-Lietuva-123973>.
- Urban William, *Žalgiris ir kas po jo*, Vilnius, 2004.
- Urbšienė Marija, *1830 ir 1831 m. sukilimų emigracijos propaganda Prancūzijoje*. Kaunas, 1935.
- Vaišvilaitė Irena, *Pasivaikščiojimai po krikščioniškąjį Vilnių*, Vilnius, 2017.
- Vaškelienė Asta, XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvikalbė proginė poezija (remiantis Mykolo Korickio kūryba), *XVIII a. studijos, t. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: iššūkiai, laimėjimai, netektys*, Vilnius, 2016, p. 154–171.
- Venclovas Tomas, Native Realm Revisited: Mickiewicz's Lithuania and Mickiewicz in Lithuania. *Lituanus*, Volume 53, No 3. Prieiga internetu: http://www.lituanus.org/2007/07_3_03%20Venclova.html.
- Wisner Henryk, *Jonušas Radvila (1612–1655): Kėdainių šešėlyje*, Vilnius, 2000.
- Wyka Kazimierz, Mickiewicz, Adam Bernard. *Polski Słownik Biograficzny*, Vol. 20, 1975, p. 696.
- XVIII amžiaus studijos, T. I. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, straipsnių rinkinys, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014.
- Załoski Andrzej, *Mykolas Kleopas Oginskis: gyvenimas, veikla ir kūryba*, Vilnius, 2015.
- Žalys Vytautas, Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1939–1939. *Lituanistica*. 1990, 1, p. 39–52.
- Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos. Vilnius: UAB ALIO, 2013, p. 154–159.

LIETUVOS IR LENKIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XIX–XX A.

CHRESTOMATIJA

Parengė Viktorija Moščuk

Lietuvos ir Lenkijos ryšiai užsimezgė labai anksti, o ilgą laiką jų istorija buvo bendra. Tad nenuostabu, kad literatūros apie ryšius tarp šių šalių, apie bendrą istoriją, kultūrinį bendradarbiavimą yra nemažai. Visko aprėpti vienoje dalyje neįmanoma, todėl pasirinkta literatūra – daugiausia moksliniai tekstai – apibendrinanti ar labai konkreti, atspindinti bendravimą tarp šalių, darytą įtaką vienu ar kitu istoriniu laikotarpiu, susiformavusius įvaizdžius apie šalis viena kitos atžvilgiu. Siekta, kad šioje dalyje atsispindėtų įvairi chronologiniu požiūriu medžiaga. Atrinktų tekstų ištraukos siejasi su medžiaga dėstymo dalyje, ją iliustruoja. Tekstai pateikiami laikantis chronologinio principo.

Pateikiama medžiaga galės būti įtraukta į lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, padės studentams formuoti atitinkamą žodyną. Didaktiniais tikslais publikuojamame rinkinyje tekstų komentarai ar šaltinių ir literatūros nuorodos praleidžiami.

Lenkų kultūrinio fenomeno užuomazgos

Edvardas Gudavičius, Lenkų kultūrinio fenomeno užuomazgos, to paties, Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius, 2002, p. 203–210.

Lenkų kultūrinio fenomeno užuomazgos

Lenkų kultūrinį poveikį Lietuvoje, prasidėjusį XIV a. pabaigoje, reikia vertinti kaip civilizacijos plitimo reiškinį ir apibūdinti konkrečius jo ypatumus. Pasak A. J. Toynbee'o, Lietuva tuo metu buvo neišplėtotos civilizacijos būklėje, veikiama bizantinės Rusijos ir konfrontuojanti su Europos Vakarais, kurių poveikio konkrečiu vokiečių įtakos pavidalu vis dėlto taip pat negalima neigti. Sąjunga su Lenkija lėmė galutinį Lietuvos pritapimą prie Vakarų civilizacijos, konkrečią jos išraišką pakeičiant lenkiškąją atmainą. Lenkijos pritapimą prie Vakarų civilizacijos labiausiai veikė vokiškasis veiksnys, o dabar Lietuvos pritapimą – lenkiškasis. Tačiau Lietuvos atotrūkis nuo Lenkijos XIV a. buvo didesnis negu Lenkijos atotrūkis nuo Vokietijos X a. Be to, lietuviai Lietuvos valstybėje sudarė mažumą ir slavų rusų (gudų) kultūros poveikis stiprino taip pat slavų lenkų poveikį.

Paprastai konstatuojama lenkų įtaka lietuvių kultūrai, teisei, valstybės sandaros raidai ir t. t. Dažnai tai daroma atskirai kiekvienai šiai sričiai, aptariant būtent ją pačią. Tai ir būtina daryti specializuotai tiriant, bet kartu reikia kalbėti ir apie bendrą Lenkijos civilizacijos fenomeno, kaip šių sričių visumos, poveikį. Civilizacija veikė ir buvo priimama kaip gyvenimo būdas, o iš to išplaukė gyvenimo ir jo reiškinų samprata.

Lietuvių socialinis elitas pirmiausiai susidūrė su katalikų tikėjimo ir šalies valdymo sampratomis, t. y. su ideologijos, pasaulėžiūros, administravimo praktikos ir politinės kultūros fenomenais. Šių reiškinų susidūrimo pobūdis labai skyrėsi. Lenkijos valstybės struktūra ir institucijos buvo labiau išplėtotos, tačiau lietuvių elitas taip pat turėjo pusantro šimto metų valstybingumo patirtį bei tradicijas. Vilniaus ir Trakų dvarų politinė kultūra, patyrusi ir tam tikrą vokiečių politinės kultūros įtaką, jau rėmėsi akiračiu, atitinkamu lygiu galinčiu suvokti bei išreikšti savo interesus. Tokiomis sąlygomis Lenkijos institucijos ir jų prerogatyvos tapo sektinu pavyzdžiu, net ir labai nulėmusiu Lietuvos valstybinio modelio raidą, tačiau visa tai buvo priimama ir pritaikoma visados žvelgiant į lietuvių elito poreikius. Tai lėmė žymų, bet kartu ir švelnų posūkį, kryptingą bet labai suderintą su esamomis galimybėmis sekimą.

Kas kita pasakytina apie pasaulėžiūrą: čia įvyko staigus lūžis. Organizaciniu požiūriu šį lūžį žymėjo Katalikų Bažnyčios struktūrų atsiradimas. Jos buvo tiesiog perkeltos iš Lenkijos. Todėl šioje srityje atsvaros lenkišakajam fenomenui nebuvo, jis tiesiog įsigalėjo, o ne buvo pritaikytas.

Lietuvos visuomeninių ir teisinių santykių raidą kurią žymėjo gausios lenkų institucijų ir teisės recepcijos, vykusios suderino pastarąsias su vietinių struktūrų realijomis. Nuo pat Jogailos kiekvienas didysis kunigaikštis (išskyrus tik dvejus metus valdžiusį Švitrigailą) išleido bent po vieną šalies privilegiją bajorams, į XVI a. pra-

džią jau įformindami luominį jų statusą. Nepaprastai intensyvi įstatymų ir valdymo aktų leidyba, pasiremama lenkų leno teisės normomis, kryptingai kūrė lietuviškąją jos modelį. I Lietuvos Statutas (1529 m.) žymėjo šį modelį vainikuojančios teisinės sistemos sukūrimą. Lenkų herbų priėmimas Horodlėje (1413 m.) pagreitino lietuviškosios heraldikos susiklostymą. Ši sintezė lėmė organizuojantį lenkiškojo prado vaidmenį grafikoje ir vardyne, bet padėjo tvirtai susiformuoti lietuviškai herbo sampratai, išreikštai Bychovco kronikos „senosios romėnų bajorijos“ pasąžu ir Jono Dlugošo „Kleinodų“ lietuviškosios kopijos (Alšėniškių rankraščio) miniatiūromis, skirtomis didžiojo kunigaikščio institucijai. Valdovo sfragistika, insignijos ir vainikavimo ceremonialas, iš esmės susiklostęs jau XV a. antrame ketvirtyje, atitiko tipišką Vidurio Europos valstybingumo koncepcijos lygį. Pradedant 1387 m. Jogailos magdeburgine privilegija Vilniui, Lietuvoje buvo pritaikytas vietos sąlygoms lenkiškas miesto savivaldos (vokiečių teisės) modelis.

Buitiniu lygiu nuostabiai greitai buvo įdiegtas teisinis aktas. Lietuviškasis jo formuliaras ilgiau išliko lotyniškojoje dokumentacijoje. Jis gerokai paveikė ir rusų (gudų) aktų pagrindu išplėtotą dokumentaciją, tačiau pastaroji sintezės pagrindu įgavo specifiskų bruožų jau antroje XV a. pusėje. Akto įdiegimas reiškė, kad Lietuvos visuomenės gyvenimo būdas jau negalėjo išsiversti be rašto. Buitiniu lygiu lenkų civilizacija sužadino ir organizavo lietuviškųjų santykių raidą, bet neužgožė jų savaimingumo.

Kitaip ši sąveika klostėsi dvasinės kultūros srityje, kur, kaip sakytą, įvyko staigus lūžis. Žmonių Bažnyčios institucijoms Lietuva neturėjo. Valstybė palyginti sparčiai sukūrė vyskupijų ir parapijų tinklą, nes galėjo jas aprūpinti žemėvalda. Kur kas sudėtingiau buvo parūpinti mokykloms reikiamos literatūros ir surasti tinkamų žmonių. Todėl rengti dvasininkus Lietuva tik iš lengvo išmoko. Vadinasi, bažnytinės vietos ilgą laiką išliko lenkų monopolium. Tai reiškė, kad krikščionybė buvo įdiegiama daugiausia nelietuvių kalba. Gudų kalba čia suvaidino tarpininko, bet kartu ir tilto lenkų kalbai įsitvirtinti vaidmenį. Tradiciškai manoma, kad katalikų tikėjimo įdiegimas čia suvaidino lemiamą vaidmenį. Šio vaidmens nereikia neigti, bet viską priskiriant vien jam, klausimas supaprastinamas. Galima lenkų kalbos poveikį per Bažnyčią pripažinti lietuvių diduomenei ir svarbesniųjų parapijų bajorijai, taip pat Vilniaus miestui. Tačiau dar nėra tinkamai įvertintas lietuvių vikarų instituto vaidmuo. Atsirandančios mokyklos ar pavieniai mokytojai parapijose ėmė parengti tam tikrą lietuvių kunigų skaičių. Parengimo lygis buvo žemas, be to, tai nebuvo prestižinė karjera, pritraukianti stambesniųjų bajorų vaikus. Vis dėlto valstybės politika, siekianti giliau įdiegti krikščionybę ir todėl suinteresuota jos skleidimu gimtąja kalba, ilgainiui jau galėjo šitokiais kunigais remtis. Apčiuopiamos galimybės jau išryškėjo suteikiant 1501 m. Vilniaus vyskupui privilegiją skirti klebonais savo kandidatus kai kuriose didžiojo kunigaikščio patronato parapijose su sąlyga, kad jose būtų sakomi lietuviški pamokslai. Todėl reikia kalbėti ne tiek apie lenkinimą per Bažnyčią, kiek apie lėtą katalikų kulto praktikos sava kalba įtvirtinimą. Lėtai visų pirma plito pati krikščionybė, bet ten, kur ji įsitvirtino kiek vėliau, buvo jau platinama ir lietuvių kalba. Dėl to reformacijai prasidedant didikai jau vartojo lenką bajorai dar lietuvių kalbą bet visi jie buvo pakankamai susipažinę su tikėjimo tiesomis, o liaudis dar jų neišmanė. Svarbiausia

buvo tai, kad lietuviškai kalbėti poteriai ir sakyti pamokslai. Pamokslų literatūra paplito vyskupijose ir vienuolynuose. Pavyzdžių rinkinys „Aukso legenda“ minimas Vilniaus vyskupijoje jau XV a. pradžioje, o tarp seniausių Lietuvą pasiekusių inkunabuų pamokslų knygos sudaro didžiausią grupę. Jos parodo, kuo buvo remiamasi sakant lietuviškus pamokslus. Beje, tai buvo ir labiausiai Lenkijoje paplitusi ir net išleista pamokslų literatūra. Taigi galima kalbėti apie lenkų pavyzdžiu susikūrusį lietuviškojo pamokslo fenomeną dar XV a. antroje pusėje.

Krikščionybė plito XIV–XV a. Lietuvoje intensyviau negu X–XI a. Vengrijoje ar Lenkijoje. Prisimenant, kad čia pat buvo gudai, su kuriais lietuviai nemažai bendravo, pereiti prie lietuvių kalbos kulto praktikoje buvo sunkiau: kartu su tikėjimo tiesomis buvo perimamas ir gudų lenkų kalbų mišinys. Pačiame šiame mišinyje lenkiškasis komponentas stūmė gudiškąjį. Seniausioji krikščioniškoji lietuvių kalbos terminija yra gudiška, tačiau krikščioniškasis vardynas, kaip rodo XV–XVI a. šaltiniai, buvo labiau perimtas iš lenkų.

Intensyvesnis krikščionybės platinimas reikalavo santykiškai didesnio dvasininkų skaičiaus. Į X–XI a. Vidurio Europos šalis ėjo vien benediktinų ordinas, į XIV–XV a. Lietuvą – kelios kongregacijos, tarp jų elgetaujantys vienuoliai. Lėtai atsirandant lietuviams dvasininkams, šis antplūdis vyko ir toliau. 1447 m. Kazimiero privilegijos išlyga, kad nesant vietinių žmonių bus skiriami į dvasininkų vietas svetimšaliai, diktavo pats gyvenimas. Socialinis lietuvių elitas užsitikrino sau vyskupų postus (išėiviai iš Lenkijos jau nuo XV a. antrosios pusės čia tapo reta išimtimi), tačiau vyskupijų kapitulose bei parapijose ir toliau vyravo lenkai. Čia daug lėmė lėta Lietuvos mokyklų raida.

Pats toks šios raidos apibūdinimas yra, žinoma, santykiškas. Panašiai kaip parapijos, vėlyvųjų viduramžių Lietuvoje mokyklos kūrėsi ir plito greičiau negu brandžių viduramžių Vidurio Europos šalyse. Tačiau šie tempai negalėjo patenkinti konfesinių ir kultūrinių Lietuvos poreikių, kuriuos jai diktavo pati jos padėtis. Mokykloms reikėjo mokytų žmonių ir mokomosios raštijos, o tai buvo sunkiai įgyjami dalykai. Lenkų mokytojai čia suvaidino pradininkų vaidmenį kaip ir lenkų dvasininkai. Taip, kaip ir kulto praktikoje, lenkų kalba tapo žinių per teikimo priemone: mokinyms turėjo bent jau susipažinti su ja, kad galėtų mokytis lotynų kalbos. Tačiau pažymėtinas ir vienas svarbus skirtumas: mokytojų užimtumą lėmė jų kvalifikacija, o ne šventimai. Taip pat ir pasirengimo galimybių reikšmė padėjo vietiniams gyventojams imtis šio verslo. Ypač tai keitė sąlygas atsiradus inkunabulams (pastebimai jie ėmė pasiekti Lietuvą nuo XV a. pabaigos). Todėl reikia kalbėti apie savarankiško pasirengimo veiksnį, kurį rodo lietuvių studentų imatrikuliacija Krokuvos universitete. Šis veiksnys atsirado jau pačioje XV a. pradžioje, bet pastebimu kultūriniu reiškiniu tapo tik šio amžiaus antroje pusėje. Taigi mokykla tapo labiau lietuviška negu Bažnyčia. Tai tvirtinti leidžia ankstyvoji, bajoriškoji reformacijos banga: ji buvo perdėm lietuviška. Žinoma, buvo ir antroji šio reiškinio pusė: lietuvejanti Lietuvos mokykla tarpo labai sunkiomis sąlygomis (mokslo investicijos negalėjo būti didelės) ir jos lygis liko žemas. Tai gerai suprato Abraomas Kulvietis rašydamas savo „Tikėjimo išpažinimą“.

Aptartomis sąlygomis raštija – viena svarbiausių civilizacijos vertybių – plėtojosi unikalio kryptimi. Staigus jos poreikis, krikštui pašalinus beraštės Lietuvos izoliaciją, privertė valstybę kurti raštines beveik nesiremiant tik įsikuriančios Bažnyčios perso-

nalų. Jau XIV a. pabaigoje susiklostė du šių raštinių produkcijos lygiai: viršutinis (daugiausia lotynų kalba) ir žemutinis (beveik vien gudų kalba). Viršutinį lygį formavo juos pakeičiantys lenkų rašovai, žemutinį – raštingi gudai. Raštinės tapo ir rudimentinėmis mokyklomis, suteikiančiomis labai ribotą rašovo kvalifikaciją. Jų personalo lygį kažkiek kėlė pats gyvenimas, iš mokyklų netrukus atėjo elitinis rašovų sluoksnius. Tačiau mokančių lotynų kalbą žmonių skaičius augo maždaug vienodai su raštijos poreikiais, todėl santykis tarp lotynų ir gudų raštijos liko toks pat. Tai reiškė, kad lotynų kalbai esant prestižinei, kiekybiškai vyravo gudų kalba. O pastaroji buvo ne tik rašto, bet ir šnekamoji kalba. Todėl raštinėse parengiami lietuviai rašovai perimdavo ją ir kaip bendravimo priemonę. Tokia padėtis neleido lietuvių kalbai virsti rašto kalba, nes buitiniu lygiu norint naudotis raštu užteko išmokti (ar jau mokėti) gudų kalbą, tad nesirūpinta pritaikyti rašmenis lietuvių kalbai. Pastarą lemtas rašto industrijos sukūrimas. Lėtai lietuviėjanti ir atsiliekanti Lietuvos mokykla negalėjo čia nieko pakeisti. Vartodamos gudų kalbą, valstybės institucijos diegė joje plačiai perimamą europinę terminiją jos lenkiškuoju pavidalu. Patirdama didelę lenkų kalbos įtaką, gudų rašto kalba vis labiau ėmė atlikti lenkų kalbos laidininko vaidmenį. Lenkiškieji aktai (nors dar negausūs) ėmė atsirasti XVI a. pirmojo ketvirčio pabaigoje. O lietuvių kalba esant tokiai padėčiai vis labiau buvo stumiamą iš visuomeninio gyvenimo.

Išauginęs dar pagonybės laikais politinę lietuvių kultūrą, didžiojo kunigaikščio dvaras atliko kultūros organizatoriaus ir puoselėtojo vaidmenį. XV a. pradžioje jis tam pasitelkė užsieniečius ir vietinius gudus. Lenkų čia irgi būta, bet naudotasi ir vokiečiais. Vytauto dvaras rėmėsi labai pajėgia valdovo kanceliarija, jame buvo sukurti traktatų elementų turintys laišakai ir pirmoji Lietuvos kronika. Visa tai buvo daroma lotynų, vokiečių ir gudų kalbomis. Duomenų apie lietuvių išitraukimą į šį darbą neturime, o pats šis darbas labai sumenko, kai XV a. antrojoje pusėje bendras su Lenkija valdovo dvaras Lietuvoje faktiškai nefunkcionavo. Kai Vilniuje iš naujo pradėjo rezi-duoti Aleksandras, jo dvaro kultūrinį potencialą jau formavo lenkai. Tai jau nebuvo nutrukusios Lietuvos valdovo dvaro veiklos atnaujinimas. Aleksandro dvaras tapo lenkų humanistų kultūrine oaze jai svetimoje dar tik europinio lygio minimumą pasiekusioje lietuviškoje aplinkoje. Žinoma, ši oazė stiprino lenkų kultūrinę įtaką.

Aleksandro dvaro veikla liko epizodu, tačiau ji įtakojė didikų dvarus. Šie dvarai tapo europinės lietuvių kultūros puoselėjimo centrais: čia buvo rašomos kronikos, traktatai, kaupiamos bibliotekos ir meno kolekcijos. Visa tai tarnavo terpei, įkūnijančiai lietuvių tautinės savimonės politiką, visa tai formavo šią savimonę atitinkančią saviraišką. Tačiau visa tai rėmėsi ne vien vietinių, bet ir lenkų inteligentų darbu. Pastarųjų darbas politiškai buvo kreipiamas lietuviškos saviraiškos kryptimi, bet kultūriškai jis įtakojė šią saviraišką, visų pirma stiprindamas lenkų kalbos pozicijas. Ir antroji, t. y. ponų, reformacijos banga buvo jau ne lietuviška, o lenkiška. Pirmąją bangą simbolizuoja lietuviškas Martyno Mažvydo katekizmas, antrąją – Mikalojaus Radvilos Juodojo lenkiška Biblija. Bet katekizmą išleido pabėgėliai Karaliaučiuje, o šią Bibliją – Brastoje galingiausias Lietuvos didikas. Knygų spausdinimas, skirtas lietuviškajai Lietuvos valstybės daliai, pasireiškė kaip lenkiškos literatūros plitimo veiksnys.

Susidurdama su Europos civilizacija labiausiai per Vokietiją, Lenkija patyrė ir vokiečių kolonizaciją. Etniškai ji prarado Sileziją ir Pamarį, Krokuvoje XIII a. pabai-

goje vokiškasis elementas reiškėsi kaip politinis veiksnys. Su šia problema susidūrė ir Lietuva: jau Kęstučio ir Jogailos konflikto metu negausi, bet įtakinga vokiečių bendruomenė Vilniuje nulėmė šio miesto politinę poziciją. Kauno magdeburgija atsirado būtent kaip vokiečių bendruomenės savivalda. Vilniuje XV a. apsigyveno lenkų, vokiečiai išliko kaip negausus elitas, Kaunas ne lenkėjo, o lietuvojė. Santykį tarp lietuvių ir lenkų Vilniuje šiek tiek paaiškina miesto parapijos pamokslininkų parinkimas: lenkiškąjį išlaikė magistratas, lietuviškąjį – klebonas. Vadinasi, miesto savivaldos struktūrose buvo stiprus lenkų gaivalas, o lietuviškąjį gaivalą sudarė ne vienas elementas, tarp jų ir turintys mieste savo posesijas bajorai. Kadangi sostinėje turėjo savo rūmus didikai, taip pat buvo vyskupo ir kapitulos jurisdikcijos, visose jose būta lenkų dvasi-
ninkų ar ponams tarnaujančių lenkų. Kartu su paties miesto lenkais miestiečiais visa tai lenkino Vilnių. XV–XVI a. Vilnius visų pirma žinomas kaip daugiatautis miestas (nepamirština gudiškoji miesto pusė), tačiau, šiaip ar taip, jis tapo lenkų kalbos ir kultūros plitimo centru Lietuvoje.

Vis dėlto negalima kalbėti apie tokią intensyvią lenkų kolonizaciją Lietuvoje, kokią vokiečiai išplėtojo vakarinėse lenkų žemėse ar Čekijoje. Lietuvoje ji veikė ne demografinę persvara, o labiau užimdama prestižinę (ypač kultūros požiūriu) padėtį. Tik vieną sritį Lietuvos valstybėje galima lyginti su Silezija – tai Palenkė. Nuo XV a. pradžios čia vyko mozūrų bajorų ir miestiečių kolonizacija. Jau XV a. pabaigoje Palenkė iškilo kaip susiformavusi autonominė sritis su lenkų bajorų teise ir nedideliais, bet savivaldžiais lenkiškais miestais. Šie miestai ir bajorai nebuvo turtingi, visiškos autonomijos Palenkė negavo (atskira vaivadija ją padarė tik 1564–1566 m. reforma), tačiau tam tikrą padėtį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje ji išsikovojo. Jos miestų vaidmuo tranzitinėje prekyboje ir muitų–mokesčių srityje buvo pastebimas, o bajorija irgi sudarė pastebimą karinių kontingentų dalį. Todėl politiškai ją varžė lietuvių ir gudų diduomenės valdos. Taigi kompaktiškai lenkų gyvenama sritis Lietuvos valstybės gyvenimą įtakojo mažiau negu negausūs lenkai, užimantys prestižines vietas diduomenės dvarų, Bažnyčios ir Vilniaus miesto struktūrose. Net lenkiškų potvarkių iš centro Palenkės bajorams nepavyko išsikovoti, jie liko gudiški.

Apibendrinant reikia pasakyti:

Lenkiškasis kultūrinis fenomenas Lietuvoje suvaidino tokį vaidmenį, kokį kitose Vidurio Europos šalyse, joms pritampant prie lotyniškosios Vakarų civilizacijos, suvaidino kultūrinis vokiečių fenomenas.

Kaip ir kitur, lenkiškasis kultūrinis fenomenas atliko katalizatoriaus vaidmenį susidarant lietuviškajam europinės kultūros modeliui.

Kadangi atotrūkis tarp Lietuvos ir Europos kultūrų buvo didesnis negu kitose Vidurio Europos šalyse ir didesnė Lietuvos valstybės gyventojų dalis buvo slavai, lenkų kultūrinio fenomeno poveikis buvo kur kas stipresnis.

Europinio lygio tautinė lietuvių savimonė susiklostė, tačiau pagrindinę vietą lietuvių kultūros vertybių kūryboje užėmė ne lietuvių, o lenkų kalba. Tai buvo stipresnio negu kitur lenkų kultūrinio fenomeno poveikio pasekmė.

Lenkijos vaidmuo europeizuojantis Lietuvai

E. Gudavičius, Lenkijos vaidmuo europeizuojantis Lietuvai, *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį, sudarė Aurimas Švedas, Vilnius, 2019, p. 94–112.*

Lenkijos vaidmuo europeizuojantis Lietuvai

Pagrindinis Lenkijos vaidmuo pritampant Lietuvai prie Europos Vakarų civilizacijos nediskutuotinas. Tačiau kur kas sunkiau yra pasakyti, kaip tas vaidmuo reiškėsi ir koks buvo Lietuvos atsakas į šį vaidmenį.

1385–1387 metai Lietuvos istorijoje buvo tai, kas Lenkijos istorijoje buvo 1065–1066-ieji. Tačiau Jadvyga (tiksliau, jos išteikėjimas) buvo visai ne tai, kas buvo Dambravka. Ir Dambravkos, ir Jadvygos niekas neklausė, ką ji myli, bet Dambravką tekėti vertė jos tėvas, o Jadvygą – pradėjusių klostytis luominių institucijų viršūnė. Tokių institucijų Lietuvoje dar nebuvo. Dambravka atėjo į tokią pačią visuomenę, kokią paliko. Pas Jadvygą atvyko kitokios visuomenės jaunikis: lyg iš laiko mašinos išlipęs. Jogaila stebino lenkus savo dosnumu – dar išlikusiu vikingų konungo bruožu.

Žinoma, šis bruožas buvo tik reliktas. XIV a. pabaigos Lietuva jau nebuvo tai, kas buvo X a. pabaigos Lenkija, tačiau istorinės raidos atotrūkis lieka akivaizdus. Ir tie keturi šimtmečiai, kurie skyrė Lietuvą nuo Lenkijos, buvo ne tokie keturi šimtmečiai, kurie skyrė Lenkiją nuo Vokietijos. Raida vėlyvaisiais viduramžiais vyko keleriopai greičiau negu ankstyvaisiais ir todėl Lietuva savo vėlavimą pajuto kur kas skaudžiau. Lenkija pritapo prie Europos Vakarų, kai šie ką tik patys susiformavo ir dar suvokė save kaip ketvirtosios pasaulinės monarchijos universaliją. O Lietuva jau susidūrė su tautinėmis valstybėmis, kurių kiekviena veikė ir įtakojo remdamasi savo specifiniu civilizaciniu potencialu. XI a. Vokietija ir Čekija buvo Lenkijai ir veikėjai, ir tarpininkai, XV a. Lenkija Lietuvai buvo tik veikėjas. Todėl ir europinis poveikis buvo specifiškai lenkiškas.

Civilizaciją kuria visuomenė ir išreiškia tos visuomenės gyvenimo būdas. Lenkijos valstietis ūkininkavo trilaukiu, Lietuvoje taisyklingo trilaukio užuomazga pasirodė tik XV a. pabaigoje. Kalbėti apie lietuvių ir lenkų valstiečių kontaktus netenka, tačiau reikia kalbėti apie dvarų administravimo patyrimo įsisavinimą. Baudžiava ir lažas rutuliojosi lietuviškų ūkinių santykių pagrindu, tačiau spraudė šiuos santykius į lenkiškas analogijas. Viską vainikavo Valakų reforma, kurią vykdė lenkų specialistai. Beje, valakas – lenkiškas ploto ir prievolės vienetas. Lietuvoje XVI a. viduryje buvo sukurtas lenkiškojo dvarų ūkio modelis.

Valakas Lietuvoje buvo įdiegtas dar nesusiklosčius lietuviškam kvadratūros matui ir todėl jis žymėjo ploto sampratą lūžį: plotas buvo suvoktas kaip ilgio ir pločio sandauga. Todėl valaką lydėjo ištisa seka tarpinių ilgio vienetų (karčių, rykščių, virvių). Tačiau šie nominalai buvo suderinti su lietuviška uolektim ir pėda, todėl ir atneštinis valakas įgavo specifinius lietuviškus parametrus. Didžiojo kunigaikščio administracijos bandymas reglamentuoti lenkišku karčium paremtą statinę (tai nurodant II ir III Lietuvos Statute) tedavė pusinį rezultatą. Kai kur ši statinė prigi-

jo, tačiau virš vietinių statinių iškilo ne ji, o Vilniaus, arba lietuviškoji, statinė, kurią XVIII a. reglamentavo išdo komisija. Susidarančiam originaliam lietuviškam svarui kaip marksvariui (šiuo atveju prilygstančiam dviem transformuotiems skandinaviškos kilmės ilgiesiems) lenkiškas svaras turėjo nebent netiesioginį poveikį, nes tai buvo bendras viso regiono reiškinys. Todėl ir lietuviški pinigėliai, atsiradę truputį anksčiau už Krėvos sutartį, buvo kalami kaip Prahos, o ne kaip lenkiškojo grašio dalis, atitinkamai jų pagrindą XV–XVI a. sandūroje atsirado skirtingas nuo lenkiškojo lietuviškas pusgrašis, o vėliau ir grašis. Iš viso to seka, kad lenkų įtaka lėmė ne esminį, o tik baigtinę lietuviškosios matų sistemos susiklostymą, išskyrus ploto sampratą, kur šios įtakos vaidmuo buvo lemiamas.

Žemdirbystė ir matų sistema – šalies gyventojų daugumos veiklos sritis ir rodikliai. Galima pasakyti, kad Lenkijos poveikis čia susidūrė jau su savo esminius įgūdžius išugdžiusią technologiją ir suvaidino tik kažkiek paspartinantį bei sisteminantį vaidmenį. Tiesa, valakų sistemos įdiegimas vadintinas lūžiu, tačiau tai buvo užbaigiantis, o ne viską keičiantis lūžis, ką įrodo palyginti lengvas valako įsisavinimas visuotiniu valdovo ūkinio domeno mastu. Cecho amatų lygiu Lietuvos atsilikimas buvo didesnis, nes, sudarant Krėvos sutartį, vos keli didžiausieji etninės Lietuvos miestai tebuvo pasiekę vietinės teisės lokavimo etapą, beje, esant santykiškai dideliame nelietuvių amatininkų skaičiui juose (Vilniuje rusų ir vokiečių, Kaune – pastarųjų). Iki XV–XVI a. sandūros lietuviškos monetos buvo kalamos rusiška technika (iš vielos), kol buvo įsisavintas kalimas iš skardos ruošinių vokiečių ir lenkų pavyzdžiu. XVI a. viduryje Vilniuje vokiečių meistrai gerai taisė vargonus ir darė sudėtingus laikrodžius, ir vis dėlto, norint suremontuoti didesnę lėkštinių šarvų partiją, reikėjo ją siųsti į Karaliaučių. Pirmas cechų (auksakalių) įsisteigė Vilniuje tik 1495 m., ir tai neabejotinai tik elito poreikių sferoje. Rinką įtakojantys cechai sostinėje atsirado tik XVI a. pirmojo trečdalyje antroje pusėje. Lietuvių artilerija minima dar 1382 m., į Žalgirio mūšį lietuvių kariuomenė žygiavo su patrankomis, tačiau XVI a. septintąjį dešimtmetį prireikus žmoniško artilerijos parko, viską lėmė pabūklų ir specialistų injekcijos iš Lenkijos. Pirmieji cechų statutai buvo surašyti Krokuvos ir Gdansko cechų statutų pavyzdžiu. Tai, žinoma, liudija vokiškojo elemento poveikį, bet šis poveikis plito iš Lenkijos. Kaip rodo Jogailos dvaro sąskaitos, karo amunicija iš Lenkijos į Lietuvą buvo siunčiama nuo pat XIV a. pabaigos. Importuojami buvo ne tik ginklai, bet ir metalo žaliava, siurbliai bei kita technika. Zigmanto Augusto ūkinės instrukcijos nurodo kvieisti lenkų rūdos lydytojus savo balų rūdynams eksploatuoti, jei tokių trūks Lietuvoje. Visa tai verčia tvirtinti, kad cechų industrija XIV a. pabaigos Lietuvoje klostėsi didelėje Lenkijos įtakoje.

Miško gėrybės sudarė Lietuvos eksporto pagrindą dar ir visą XV a., tik XVI a. antrą ketvirtį atsirado kiek žymesnis javų ir amatų dirbinių eksportas. Tokiomis sąlygomis negalėjo būti kalbos apie didesnes pirklių kapitalo sankaupas. Į šią erdvę brovėsi Krokuvos ir kitų Lenkijos miestų kapitalas, kai kada atpirkdamas šalies muitus. Jis ir pats nebuvo didelis, tačiau to užteko, kad Vilniaus pirklių gildija klostytųsi lenkų gildijų, su kuriomis jos buvo susijusios skolų ir paskolų ryšiais, pavyzdžiu. Kaip pačios Lenkijos miestuose vokiečių kolonistai paveiks amatų technologijos ir prekybinio kapitalo augimą ir to įtakotą cechų bei gildijų struktūrų susidarymą, taip tokį vaidmenį

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos miestuose atliko Lenkijos miestų kolonistai. Tiesa, čia jis nebuvo vienareikšmis, ypač pradiniu (XIV a. pabaigos–XV a.) laikotarpiu. Lenkų etninis elementas pasireiškė Didžiosios Kunigaikštijos pietų vakarų dalyje – nuo Lucko iki Vilniaus, Palenkėję suvaidindamas ypač svarbų monopolinį (mozūrų) ir lokalinį vaidmenį. Net ir šioje zonoje, ypač Vilniuje, šį vaidmenį atliko ir vokiečių etninis elementas. Tuo tarpu Kaune šiuo laikotarpiu reikia kalbėti tik apie pastarojo elemento vaidmenį. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rytinės dalies miestai išlaikė savo gudiškąjį etninį veidą. Štai būtent į tokį miestiečių organizacinių struktūrų pobūdį ir jo santykį su etninėmis struktūromis reikia atsižvelgti aptariant miestų savivaldos klostymąsi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje.

Labai silpno vietinio lokavimo etapą etninėje Lietuvoje sekė savivaldos suteikimo vokiečių teisės pagrindu etapas. Pasitaikius vos porai išimčių, tai buvo Magdeburgo teisė, ir savivaldos sinonimu Lietuvoje tapo magdeburgija. Didžiąja dalimi buvo sekama lenkiškąja magdeburgija, žinoma, mažiau ją išplėtojant. Kauno magdeburgija taip pat buvo neišplėtota, bet ją jau reikėtų vadinti Prūsijos miestų teisės surogatu. XV a. pabaigoje tapo akivaizdus miestelių su turgaus teise be savivaldos tinklas. Vietinės (Šėtos, Labanoro, Luokės ir t. t.) statinės XVII–XVIII a. liudija miestelių lokalinius rinkos arealus, t. y. menką magdeburginių miestų prekybinį potencialą. Lietuvos statutų reikalavimas teisti miestuose bajorus pagal jų (statuto) teisę rodo principo „miesto teisė pašalina krašto teisę“ efemerškumą. Neišbaigtas liko ir savivaldos principas: miestus valdė valdovo skiriami vaitai. Šiuo atveju vėl išskirtinas Kaunas: jis pirmas išsikovojo ribotą vaito išrinkimo teisę (1584 m.) aplenkdamas net Vilnių (gavusį ją tik 1610 m.). Kaunas atlaikė svarbiausią kovos su Hanza krūvį. Čia išliko gana aktyvi vokiečių bendruomenė, tačiau ir lietuviškas etninis elementas čia buvo iš didesnių magdeburginių Lietuvos valstybės miestų žymiausias. Apibendrinant Lietuvos miestų raidą, galima pasakyti, kad buvo aiškiai kartojamas Lenkijos magdeburgijų modelis, lenkų ir Lenkijos vokiečių miestiečiams bei lenkų kalbai atliekant tokį vaidmenį, kokį vokiečiai ir vokiečių kalba atliko pačios Lenkijos miestuose. Tačiau Kaime, labiau už kitus miestus patyrusiame vokiečių ir mažiau lenkų įtaką, bei etnines Lietuvos miesteliuose išaugo lietuvių miestiečių ir miestelėnų terpė. XVI a. viduryje ji išsikovojo panašų vaidmenį į tą, kurį išsikovojo Lenkijos miestiečiai ir miestelėnai lenkai XV a. pirmoje pusėje, tik Lietuvoje buvo kur kas ryškesni šio reiškinio lokaliniai bruožai.

Lenkijos poveikis susidūrė su neseniai atsiradusiais, nedideliais ir gyventojų neausiais Lietuvos miestais, o visuomenės viršuje jį pasitiko išplėtota karo tarnybinių struktūra. Lietuvoje plėtojosi alodinė visuomenė su individualiais valstiečių ir karo tarnybinių ūkiais. Pastarųjų viršūnė rėmėsi patriarchalinių vergų darbo jėga, kiti karo tarnybinkai žemę dirbo patys. Žodis *bajoras* – rusiškas, *veldamas* – lietuviškas. Tai liudija, kad šie socialiniai sluoksniai atsirado dar nesireiškiant Lenkijos įtakai. Tiesa, šaltiniuose veldamus randame tik nuo XIV a. pabaigos, bet jų atsiradimas buvo natūrali Lietuvos visuomeninių santykių raidos pasekmė. Lenkų teisinė samprata lėmė padėties reglamentavimą įstatymais, visų pirma bajorų ir karo tarnybinių tėvoninį žemės paveldėjimą. Per pusę šimtmečio didžiojo kunigaikščio bajorams perleistos veldamų prievolės virto pastarųjų baudžiavine priklausomybe nuo

bajorų. Tai įtvirtino Kazimiero 1447 m. šalies privilegija ir 1468 m. teisynas, reglamentavęs tėvoninį žemėvaldžio teismą. XV a. antrojoje pusėje Lietuvoje baigė susiklostyti riterio dvaras, kuriame šio amžiaus pabaigoje randame palivarką, jau pradėjusį eksportuoti į užsienį grūdus. Šalies privilegijomis buvo recipuota būtent lenkiškoji leno teisė, jose tai buvo akivaizdžiai pabrėžiama. Tačiau visa tai rėmėsi Lietuvos karinėje monarchijoje susiklosčiusia valstiečių prievolių didžiajam kunigaikščiui sistema. Ši sistema buvo perkelta į privataus žemvaldžio dvarą ir savo elementais buvo perdėm lietuviška, kaip rodo grynai lietuviški prievolių pavadinimai ir kokybiniai bei kiekybiniai jų ekvivalentai. Lenkiškoji forma rikiavo lietuviškąjį turinį. Ir ne tik rikiavo, bet ir organizavo, visa tai stimuliuojant abiejų šalių politinei unijai. Lenkijoje *ius militare* kūrė dar labai neišplėtotą riterių korporaciją, labai greitai peraugusią į bajorų luomą, o Lietuvoje abu šie statusai klostėsi beveik vienu metu. Žinoma, visa tai formavo kur kas siauresnės socialinės ir teisinės sampratos bajorystę, nes ir pati ši bajorystė rėmėsi menkesniu ūkiniu ir prievoliiniu potencialu. Amžininkai tai vadino mažesnėmis už lenkų lietuvių bajorų teisėmis. To niekas neneigia, bet tai buvo tik geriausiai matoma viso šio reiškinių išorė. Esmė ta, kad susiklostė būtent bajoriškosios kilmės principas ir samprata, fiksuojami jau XV a. pabaigos aktuose ir išsamiai teisiškai reglamentuoti 1522 m. nuostatu.

Lietuvoje susidarė lenkiškas bajorų luomo modelis su ryškia lietuviška specifika. Abejūr šis luomas buvo gausus. Ypač ryškiai luomo daugumos formaliųjų teisių neatitiko faktinės galimybės. Lietuvos bajorų luomas turėjo labai stiprią ir gerai funkcionuojančią galvą – poniją ir labai menką kūną – visą kitą bajoriją su dar menkesnėmis galūnėmis – labai gausiais bajorais dūmininkais, neturinčiais valstiečių, kurie patys dirbo savo žemę. Ponai atkirai (savo vėliavomis) atliko karo prievolę, tik 1564–1566 m. administracinė reforma panaikino jų išskirtinę jurisdikciją. Tik 1529 m. šalies privilegija užtikrino bajorams laisvos valdinystės (senjoro pasirinkimo) teisę. Forsuota bajorų teisės recepcija neužfiksavo žemesniosios bajorystės pakopos, kaip lenkų skartabelato, palikdama karo tarnus (šarvuočius, keliuočius) už bajorų luomo ribų. Horodlės privilegija pusei šimto lietuvių elito šeimų suteikė lenkiškus herbus. Ši recepcija neleido perimti vokiškosios neheraldinių figūrų grafikos, jau pradėjusios smelktis į Lietuvą, ir įdiegė lenkiškąją herbo sampratą su herbo vardu. Būtent tokia linkme buvo nukreiptas žymenų vartimo herbais procesas Lietuvoje. Tačiau didele dalimi susiformavo vis dėlto lietuviškos grafikos heraldika, kaip XVI a. pabaigoje pažymėjo Baltramiejus Paprockis. Smulkūs lietuvių bajorai XV a. pabaigoje dar neturėjo herbų.

Krėvos unija Lietuvoje užtiko stiprų ir kilmingą (suvokiant papročių teise) socialinį elitą, turintį kaimus (kiemus) su nelaisvąja šeimyna, kaimynais ir įsikeitėliais, užimančią vietininkų ir valdovo dvaro personalo pareigybes, monopolizavusią aukštą tarnybinę padėtį, bet savo kaimų dar neišplėtusį į latifundijas su valstiečių (veldamų) ūkiais. Šiam elitui teko pradėti dalyti veldamų liūto dalis, jis tapo didelių dvarų, valdomų tėvonine ir beneficine leno teise, savininkas. Šalies privilegijos skelbė lenkiškuosius šio valdymo etalonus, bet ši formalioji pusė tik aiškiau pabrėžė tas garantijas, kurias savaime teikė objektyviai vykstantis stambiosios žemėvaldos susidarymo procesas (sudėtingėjant valdymui, valdovui reikėjo save išlaikančių gerai ginkluotų ir

turinčių stiprias palydas valdinių). Unijos lemiamos politinės sąlygos spartino šį procesą, bet ne jos jį sukėlė. Tačiau suinteresuotas šiuo skatinimu elitas unijinėje sąveikoje naudojo gatavomis lenkiškojo etalono formomis savo siekiams įgyvendinti, kas lėmė šių formų deklaratyvumą minėtus siekius patenkinančiuose didžiųjų kunigaikščių aktuose. Lenkų politikai, vertindami lietuviškuosius partnerius savo kategorijomis, vardiavo tokias pačias sąvokas. Taip skirtingi, bet vienodai išreikšti motyvai formavo lietuvių feodalinio elito įsigalėjimo lenkiškąjį vaizdą ir lietuviškąjį turinį. Tačiau klystume vaizdo veiksnį apribodami vien parodančiąja išore. Tai buvo ir kreipiančioji bei pagreitinančioji išorė. Ji neveiktų, jei nebūtų jos veikiamo objekto, bet toks objektas buvo.

Toks santykis ypač buvo būdingas klostantis tuometiniam atstovavimui. Genčių sueigas pakeitusios feodalinio elito sueigos, valdovams reikalingos kontaktuoti su pareigybes turinčiais valdiniais, šaltinių minimos dar XIV a. pradžioje. Jų viršūnę – didžiojo kunigaikščio tarybą matome jau Mindaugo aktuose. Lenkų partneriams šias struktūras buvo paranku vertinti kaip savo karūnos tarybos ir seimo analogus. Iš tikrųjų iš jų klostėsi Ponų taryba ir išplėstinė jos sueiga, nuo XV a. vidurio vis labiau įtraukianti bajorų elitą ir evoliucionuojanti į seimą. Ponų tarybos prerogatyvas, ribojančias didžiojo kunigaikščio valdžią, patvirtino Aleksandro 1492 m. privilegija, bet jau Kazimiero pakvietimą į sostą 1440 m. ši taryba lėmė kaip institucija. Iki pat jai susiliejanč su Lenkijos senatu 1569 m., Ponų taryba neturėjo tiek teisių ir galios kiek pastarasis, tačiau šių teisių ir galios pakako, kad ji būtų veiksmingas Lenkijos senato kontrahentas. Kitaip sakant, ji tapo šio senato lietuviškuoju analogu, nemažiau ryškiai išreiškiančiu Lietuvos oligarchų interesus, kaip lenkiškasis etalonas išreiškė savųjų. Mažiau išsivysčiusi už Lenkijos, Lietuvos bajorija menčiau buvo ir atstovaujama Didžiosios Kunigaikštijos seimo, kaip institucijos, baigusios susiklostyti XVI a. pradžioje. Įstatymų leidimo prerogatyvą seimui suteikė tik 1564–1566 m. administracinė reforma. Taip Lietuvoje susikūrė labiausiai panaši į lenkiškąją, galima sakyti, analogiška bajorų luomo atstovavimo sistema, prieš pat Liublino uniją įgavusi tokią pačią struktūrą. Tačiau faktiškai veiksminga buvo dar tik šios struktūros viršūnė – Ponų taryba. Seimas dar netapo lietuviškojo senato atsvara, kaip buvo Lenkijoje. Tai gi lietuviškoji atstovavimo sistema, formaliai kartodama lenkiškąjį modelį faktiškai išreiškė ne viso bajorų luomo, o tik jo viršūnės interesus. Kitaip sakant, lietuviškasis modelis savo esme išlaikė ryškiai oligarchinį pavidalą. Lenkų įtaka lėmė oligarchų diktatūros formų susiklostymą, bet šios diktatūros esmė glūdėjo dar pačioje lietuvių oligarchijos genezėje, kur karinės monarchijos administratorių diduomenė buvo iškilusi virš menką žemėvaldą teturinčių ir valstiečių, nevaldančių karo tarnybininkų. Primenant, kad iki XIV a. pabaigos valstiečių ūkininkų nevaldė ir pati administratorių diduomenė, lieka akivaizdu, kad lietuviškasis bajorų luomo teisių ir atstovavimo modelis klostėsi vėluojant stambiosios ir apskritai feodalinės žemėvaldos raidai (tik 1564–1566 m. administracinė reforma formaliai leido bajorams neribotai disponuoti savo žeme). Atitinkamai galima apibūdinti ir Lietuvos valdymo pareigybių bei dignitorijų sistemą: beveik visais savo elementais kartodama lenkiškąjį etaloną, ji ištiesai pateko į oligarchų rankas, net ir žemutines jos grandis užimant jų klientams.

Yra ne vienas civilizacijos apibrėžimas ir, žinoma, ne viena jos samprata. Šiandien vyrauja išoriškai sociologizuotas, bet faktiškai primityviųjų visuomenių

duomenimis sumodeliuotas etnografiškas civilizacijos genezės aiškinimas. Jis, be abejo, vaizdžiai parodo, kad A. J. Toynbee'o ar O. Spenglerio civilizacijų raidos ir klasifikavimo schemas yra jau praeitas šios problematikos etapas, tačiau akivaizdus ir šių etnografinių koncepcijų atotrūkis nuo tokios istorinių faktų visumos, kokią buvo sukaupęs, apdorojęs ir pateikęs A. J. Toynbee's. Juk, šiaip ar taip, lakioje formulėje, nurodančioje, kad civilizaciją apibūdina trys elementai – raštas, architektūra ir valstybė, du pastarieji išreiškia ūkį ir visuomeninius santykius, t. y. materialinį ir organizacinį visuomenės pagrindą. Todėl, manyčiau, esminis yra ne tiek etnografinis, kiek sociologinis civilizacijų genezės problematikos akcentas. Taip pat ir visuomeninius santykius laikyčiau centrine ir jungiančiąja visos civilizacijos vertybių sistemos grandimi. Taigi XV–XVI a. Lietuvoje susiklostęs ir gyvuojantis tam tikras Lenkijos visuomenės ir valstybės analogas, perėmęs lenkiškąją formą ir išlaikęs savo lietuviškąją esmę, geriausiai parodo ir lemia Lietuvos pritaipimo prie Europos Vakarų civilizacijos Vidurio Europos arealo pobūdį. Lietuva vystėsi kaip šio arealo periferija, kaip vėluojanti feodalinė visuomenė, pasiekusi šios raidos luominę stadiją daug kur tik surogatiniu pavidalu. Svarbu pažymėti, kad net ir tokiu surogatiniu pavidalu ji sugebėjo savo regione, su kai kuriomis išlygomis, išsilaikyti, pačiam šiam regionui nuo XV–XVI a. sandūros patiriant vis didesnę išorinį spaudimą iš rytų, pietų ir vakarų. Ginanti savo esatį ir kartu Lenkijos įtakojama, Lietuva sukūrė tokį surogatinės luominės visuomenės modelį, kuris integravo gudiškąją jos valstybės dalį ir leido pasinaudoti visu jos gana didelės erdvės potencialu. Gudų diduomenės ir bajorijos žemėvalda įgavo tą patį lenkiškosios leno teisės (plačiąja prasme) pavidalą. Joms buvo išplėtos luominės teisės (pradedant Zigmanto I 1434 m. privilegija) ir jos buvo įtrauktos į luminio atstovavimo struktūras. I Lietuvos Statutas (1529 m.) galutinai įtvirtino šią luominę integraciją. Miestų struktūroje tai žymėjo gudų miestų magdeburgijų suteikimai (suintensyvėję XV a. pabaigoje) ir nesavivaldžių miestų lokacijos. Didesnėje gudų žemių dalyje išliko bendruomeninis žemės valdymas su atskirais valstiečių kiemais, paveldėtas iš Kijevo Rusios, tačiau virš šių bendruomenių įsitvirtino individuali bajorų ir miestiečių žemės nuosavybė. Taip Lietuva išplėtė Vidurio Europos luominės struktūros surogatinę atmainą į pusę senosios Rusijos teritorijos. Europos Vakarų civilizacijos plėtimo požiūriu tai buvo Lietuvos vykdomas ir Lenkijos įtakojamas indėlis.

Išoriškai šių visuomeninių santykių plėtimą žymėjo vadinamosios lietuviškosios ar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bendrosios teisės susiklostymas. Pati ši samprata aiškiai iškylo jau XVI a. pirmųjų dešimtmečių teismo praktikoje ir išbaigtą pavidalą kaip teisinę sistemą įgauna kodifikavus I Lietuvos Statutą. Ši sistema sulydė savo esme feodalinės lietuvių papročių ir lenkų leno (plačiąja prasme) nuosavybės teisę, integravo atskiras lietuvių ir gudų teisės normas, pasinaudojo normindama paveldą romėnų teise. Savo sistemiškumu Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588 m.) pasiekė aukščiausią Vidurio Rytų Europos dalies teisinių sistemų lygį. Tai visų didžiausias Lietuvos ir jos valstybės tautų pasiekimas jai integruojantis į Europos Vakarų civilizaciją. Ši teisinė sistema įsigalėjo ir gudų žemėse, žymėdama jų integraciją į minėtąją civilizaciją.

Minėtoje trijų civilizacijų vertybių formulėje teisė (šiuo atveju jos kodifikacija) sujungia valstybės ir rašto elementus. I Lietuvos Statutą sukūrė gerai žinantys Krokuvos universiteto teisės kursą praktikai (tuo metu Lietuvoje jau funkcionavo kanonų teisės

dekretalijų ir ikihologandinių *Corporis iuris civilis* inkunabulai ar paleotipai. Statuto kodifikatoriai naudojo Alberto Laskio 1506 m. teisyne). I Lietuvos Statuto kultūrinė vertybė atsirado kaip vertybių vartotojų kūrybinės veiklos rezultatas. Jis liudijo Lietuvos feodalinės oligarchijos – labiausiai sueuropėjusios visuomenės dalies – politinę kultūrą. Sudarant Krėvos uniją, ši kultūra buvo viena labiausiai išplėtotų Lietuvos socialinio elito vertybių. Valdovo dvare jau Mindaugo laikais buvo suprata, kas yra krikščioniškosios šalies karalius ir kaip to reikia siekti. Politinė situacija šią sampratą pakoregavo į regiono specifikai pritaikytą didvalstybės koncepciją vaizdžiai išreikštą Algirdo pretenzijomis į visą Rusiją. Šio pasiekto lygio teigiamas ir neigiamas puses gerai parodo Jogailos asmenybė. Lenkų visuomenė galėjo jam prikišti daug etiketo nusižengimų, bet greta to pripažino jį žymiu valdovu. Šiaip ar taip, būtent šis beraštis karalius pasirūpino atkurti merdintį Krokuvos universitetą ir sugebėjo tai padaryti. Tautos samprata, išdėstyta Vytauto laiške Zigmantui Liuksemburgui, atsakant į Vroclavo sprendimą, vestina būtent iš šios lietuvių valdovų politinio mąstymo tradicijos, atsiskleidusios dar Gedimino samprotavimuose apie Lietuvos teisę egzistuoti ir tikėjimą į vienatinį Dievą.

Ši tradicija nutrūko 1440 m. šventų Petro ir Pauliaus dieną Vilniaus katedroje vainikavus berniuką krauju beveik gryną lietuvį, bet išaugusį Krokuvos karališkajame dvare. Tačiau šis, dar neišmokęs lietuvių kalbos, berniukas tapo Lietuvos Ponų tarybos kreatūra, užkirtusią kelią vokiečių išauklėtai riteriškajai lenkų politikų kreatūrai – lietuviškiausios Gediminaičių šakos atstovui Mykolui. Tai buvo aplinkybių lemtos etninės ir valstybinės priešpriešos paradoksas, gerai parodantis feodalinio lietuvių elito politinę orientaciją. Buvo surastas turbūt vienintelis būdas manifestuoti suverenaus Lietuvos valdovo ir Gediminaičių dinastijos teises, išvengiant karo su Lenkija ir faktiškai nenutraukiant su ja dinastinių ryšių. Šiuo valstybinės orientacijos sprendimu Ponų taryba pasirodė sugebanti pratęsti didžiųjų kunigaikščių išpuoselėtą Lietuvos valstybingumo koncepciją. Kazimiero 1446 m. sutikimo priimti Lenkijos karūną aktas žymėjo abiejų valstybių išimtinai „brolišką sąjungą“, pirmą kartą viešai deklaruodamas tik šią idėją. Konstanco suvažiavime, dar būdami tik stebėtojai, Lietuvos politikai palaipsniui išmoko atitinkamu lygiu formuluoti savo nuostatas ir siekimus. Zigmanto II 1506 m. šalies privilegija Lietuvos suverenumą pažymėjo dar buitisku pažadu nežeminti Ponų tarybos, bet Alberto Goštauto memorialas, skirtas apginti Lietuvos Statutą, išdėsto principą, kad lietuviai turi valdytis tik pagal savo teisę. Zigmanto Augusto karūnavimo Lietuvos karaliumi projektas (1526 m.) karalystės rangą įvardijo kaip neriboto suverenumo garantiją („Karūna negali būti įjungta į karūną“). Valstybingumo sampratą lietuvių diduomenė jau atsinešė į unijinį laikotarpį. Pirmąją šio laikotarpio kartą kvalifikuočiau šią sampratą išreikšti mokė tiek lenkų oponentai, tiek ir didžiojo kunigaikščio dvaras. Pastarajam pasitraukus, lietuvių aristokratija jau įsisavino šį mokslą. Varšuvos receso (1561 m.) išvakarėse Mikalojus Radvila Juodasis pagrįstai galėjo pareikšti, kad Lietuvos pusė derasi *cum re publica bene ordinata*. Nepaisant plačių bajorijos sluoksnių simpatijų lenkų bajorų privilegijoms, Vitebsko karinio seimo nutarimuose (1562 m.) buvo įrašytas Lietuvos valstybingumo garantijų reikalavimas. Tai liudijo, kad Lietuvoje susiklostė bajorų tauta.

Lietuvos architektūrą dar reikės atskirai aptarti. Šioje vietoje tik pažymėtina, kad Vidurio Europa mūryti pilis mokėsi iš mūro bažnyčių. Lietuvai teko daryti priešingai: į unijinį ir krikščioniškąjį laikotarpį ji atėjo su mūro pilimis. Tokia buvo karinės monarchijos tikrovė, taip atrodė tie du (valstybės ir architektūros) ne kartą cituotos formulės elementai, kuriuos lenkų įtaka atrado ir tik išoriškai veikė tolesnę jų raidą. Visiškai kitaip susiklostė trečiojo elemento – rašto – raida. Išplečiant juo sutrauktą formulėje turinį, čia reikia kalbėti apie dvasinę kultūrą ir mentalitetą. Šiandien Lietuvoje verčiama daug gerų knygų, tarp jų pageidautina matyti išverstą Henryko Samsonowicziaus veikalą apie Lenkijos viduramžių paveldą (*Dziedzictwo średniowiecza*). Jį perskaitę, gal geriau suprasime, ko 1385–1387 m. trūko turinčiai savo valstybę, bet beraštei Lietuvai. Paties rašto (siaurąja prasme) problemą išsprendė valstybė, sukurdamą raštinės instituciją Lietuvos kultūros istorijoje suvaidinusią ypatingą vaidmenį. Tuo tarpu Bažnyčia su jos struktūromis Lietuva gavo iš Lenkijos, ir pastarosios indėlis čia santykiavo su lietuvių pagoniškosios dvasinės kultūros paveldu taip, kaip Bažnyčia ir jos atnešta mokykla santykiavo su raštinės mokinukais. Tai sakydamas jokių būdu nepritariu Janui Fijalekui, kad Lietuvą apkrikštijo Lenkija. Lietuva apsikrikštijo pati, ir tai padarė valstybė, tačiau visą techninį arsenalą šiam darbui Lietuvos valstybei pateikė Lenkijos Bažnyčia, kaip sudėtinė Lenkijos visuomenės dalis. Valstybė pajėgė iš karto sukurti lietuviškųjų diecezijų ir parapijų struktūras, tačiau ji turėjo šias struktūras formuoti iš atvykstančių iš Lenkijos žmonių. Trys bruožai šį procesą skyrė lyginant Dambravkos ir Jadvygos laikus. Viena: XIV a. Lietuvos poreikis intensyvinti šį procesą buvo keleriopai didesnis už X a. Lenkijos poreikį. Antra: šis intensyvumas toks ir buvo, jį užtikrino tiek Lietuvos, tiek Lenkijos atitinkamos galimybės. Trečia: Lenkijoje vokiečių poveikis nebuvo monopolinis, o Lietuvoje lenkų poveikis buvo būtent toks. Tai lėmė istorinės aplinkybės.

Kadangi Lietuvos mokyklos kūrėsi tuščioje vietoje, lėta jų raida negalėjo patenkinti Lietuvos bažnytinių struktūrų poreikių. Visą XV ir XVI a. lietuviai sudarė kunigų ir vienuolių mažumą. Vis dėlto net ir tokiomis sąlygomis galima kalbėti apie etniškai lenkiškos Lietuvos dvasininkijos tam tikrą prisitaikymą. Jau XV a. antrojoje pusėje vyskupais ėmė tapti lietuviai arba vietiniai Lietuvos gyventojai. Svarbiausias rodiklis buvo vadinamosios lietuviškosios klauzulės parapijų steigimo aktuose, įpareigojančios sakyti lietuviškus pamokslus arba laikyti galinčius juos sakyti vikarus. Tokiomis sąlygomis plito naujasis tikėjimas, galingą didžiojo kunigaikščio Dievą suvokiant kaip iškilusį virš gamtos jėgų ir jų personifikacijų magijos. Buvo suvoktas šio Dievo susidomėjimas morale, ligi tol reglamentuota tik papročių ir kaimynų opini jos. Pomirtinio gyvenimo, kur laukė atpildas už moralės normų laikymąsi, „kolonizavimą“ rodo testamentų ir užrašymų Bažnyčiai plitimas. Iki vėlyvųjų viduramžių „naujojo pamaldumo“ (*devotio moderna*) Lietuvai dar buvo toli, bet jį nedaug pažino ir pati Lenkija. Žinoma, galima šnekėti tik apie bajorų ir miestiečių sukreikščionėjimą. Liaudis dar ir XVI a. visą savo kasdieninę buitį siejo su pagoniškaisiais gamtos jėgų vaizdiniais, tačiau mirusiųjų deginimas išnyko jau XIV–XV a. sandūroje. Pamokslų ir vadinamųjų pavyzdžių (*exempla*) leidiniai, įskaitant ir garsiąją Jokūbo Voraginiečio „Aukso legendą arba šventųjų Lombardiškąją istoriją“ (beje, Lietuvoje žinomą nuo XV a. pradžios), sudaro gausiausią grupę tarp pirmųjų pasiekusių Lietuvą inkunabuų. Prasta lietuvių

kalba sakomą pamokslą reikėtų laikyti tuo fenomenu, kuris, ko gero, labiausiai lėmė krikščionybės plitimą Lietuvoje. Tai buvo Lenkijoje sakomų pamokslų kopija. Šiuo atveju nėra paprasta kalbėti apie pačių šių lenkiškųjų pamokslų originalumą. Inkunabulų srautas pačioje Lenkijoje rodytų geroką jų suuniversalinimą tačiau Lietuvoje išlikę inkunabulai atskleidžia būtent tokią pačią leidinių nomenklatūrą. Lietuvoje plito viduramžių krikščionybė su pagrindiniu puikybės, o ne gobšumo blogio įvaizdžiu. Šv. Brigitos regėjimai ir mirties šokis dar nepasiekė vaizduojamosios simboliškos, tačiau atsiradęs intelektualinis elitas jau susipažino su išaugusiu šv. Augustino ir šv. Jeronimo, kaip mokslingumo įvaizdžių, kultu. Visa taiėjo per Lenkiją.

XV–XVI a. sandūroje šaltiniai mini mokyklas trečdalyje Vilniaus vyskupijos parapijų. XVI a. pradžioje Vilniaus katedros mokykloje, minimoje dar 1397 m., buvo diegiamas triviumas. Sunku ką nors pasakyti apie mokytojų tautybę, bet nėra abejonės, kad mokančių lotynų kalbą lietuvių mokytojų atsirasdavo dar mažiau negu lietuvių dvasininkų. Tai reiškia, kad lotynų kalba buvo išmokstama ne per gimtąją lietuvių kalbą o per lenkų–gudų kalbą mišinį. Rašymas lotynų kalba nebebuvo problema didžiojo kunigaikščio, vyskupų ir kapitulų didelių (Lietuvos mastu) miestų kanceliarijose, tačiau lotynų rašovas kainavo dar 4–5 kartus brangiau už gudiškąjį. Per XV a. Krokuvos universitete įsimatrikuliavo apie 200 studentų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos. Vilniaus kapituloje susispietė bene didžiausioji šio universiteto absolventų dalis. Atsiradusios spausdintos knygos suintensyvino lotyniškosios literatūros importą į Lietuvą (daugiausiai perkant ją Lenkijoje). Mokymasis buvo orientuotas į Krokuvos universitetą. Anksčiausių proveniencijų filosofinės ir teologinės literatūros inkunabulai Lietuvos bibliotekose aiškiai rodo vėlyvojo realizmo (šv. Tomo Akviniečio aristotelizmo) sampratą. Tik XV a. pabaigoje atsirado lietuvių Vokietijos ir Italijos universitetuose, bet tai buvo vienetai.

Grįžtant prie rašto ir architektūros vertybių sandūros, galima pasakyti, kad lenkų kultūra lėmė šios sandūros aukštojo lygio raidą. Tai buvo mokslas, tikėjimas, mentalitetas. Iš Lenkijos atėjo ir gotika, tačiau Lietuvoje ji jau rado savo tradicijas sukūrusią pilių architektūrą. Vokiečių architektai įtakojo ir ankstyvųjų gotikinių bažnyčių statybą. Beje, tai buvo būdinga ir pačios Lenkijos elitiniams statiniams. XVI a. atsirado italų meistrų, pasiekusių ir Lietuvos elito užsakovus. Taigi Lietuvos meno raidoje lenkų įtaka nebuvo vienareikšmė. Šiuo atveju būtina įvertinti gudų tapybą (Liublino pilies Šv. Trejybės koplyčios dekoras rodo ir jos poveikį pačiai Lenkijai). Vis dėlto jau į XVI a. pradžią reikia pripažinti einančių iš Lenkijos naujovių persvarą. Ji buvo labiau išoriška, veikė naujai perimamas menų šakas (pvz., miniatiūrų tapybą). Senas tradicijas turinčioje architektūroje, ypač kalbant apie techninį pagrindą, jis reiškesi mažiau (XV a. pabaigoje pastatyta šv. Jurgio bažnyčia Kaime skaičiuota lietuviškomis uolektimis). Molbertinėje Lietuvos tapyboje dar dažnai išlieka bizantiškoji povyzos koncentracija, tačiau ją jau stumia universaliosios Europos vėlyvosios gotikos naujovės: XVI a. pradžios Sapiegų Madona pavaizduota apglobta spindulių (*mulier amicta sole*).

Kalbant apie raštą taip pat reikia pažymėti elitinį lotyniškosios (kaip lenkiškojo fenomeno) ir buitinį gudiškosios (kaip vietinio, taigi ir lietuviškojo, fenomeno) raštijos pobūdį. Greta mokyklų ir lotyniškųjų sekretorių kultūros kasdienybėje didelį vaidmenį atliko raštinių kultūra, labiausiai besiremianti gudiškąja raštija. Čia

neturėtų apgauti gudų kalba ir kirilinė rašyba. Jos tapo savotišku apvalkalu, gaubiančiu didelius pokyčius, kurių tautinius bruožus apibūdinti nėra paprasta. Visų pirma, kirilinis kraštas įgavo gotikinę struktūrą. Be to, etninėje Lietuvoje gudų kalba tapo prisodrinta lietuviškos leksikos ir frazeologizmų. Svarbiausia, šioje kalboje susidarė lenkiškųjų skolinių – abstrakcijų ir terminų – sluoksnis. Pastarąjį reikia vertinti kaip lietuvių diduomenės indėlį. Nepamirština, kad gudų diduomenė ir bajorų elitas, integruodamiesi į luomines ir luomų atstovavimo struktūras, ėmė perimti politinę Lietuvos valstybės, o toliau ir bajoriškosios lietuvių tautos savimonę. Todėl tokia transformuota gudų kalba esamomis aplinkybėmis vis labiau įgavo antrosios lietuvių tautinės kalbos (ypač elitinių sluoksnių) pobūdį. Šį reiškinį aiškiai pažymi Erazmas Ciolekas (mūsų istoriografija tradiciškai vertina jo žodžius kaip vien kalbinį reiškinį). Visa tai įvertinant, reikia kalbėti apie lotynų (per lenkiškas kalkes) ir lenkų kalbų poveikyje susiklosčiusios kultivuotos europinės gudų kalbos, vartojamos lietuvių ir taip kaimynų suvokiamos (Maskvoje taip ir vadinamos), fenomeną. Žinoma, netrukus tokia gudų kalba tapo tiltu įsigalėti lenkų kalbai.

Visa tai vyko greitai, gal net staigiai. Dambrevkos laikais raštija nebuvo įgavusi tokio poreikio ir vaidinusi tokį vaidmenį, kokie buvo Jadvygos laikais. Esant tokiai padėčiai, kai daugiatautėje valstybėje rusų–gudų kalba rėmėsi plėtojama raštija, šia nesiremianti lietuvių kalba buvo išstumta iš visuomeninio gyvenimo. XVI a. pradžioje lenkiškai jau kalbėjo ponija, XVI a. pabaigoje – neabejotinai bajorų elitas. Bet nepamirština, kad lenkų kalba buvo perimama kartu augant tautinei lietuviškajai (bajorų tautos) savimonei. Lietuvių feodaliniam elitui kalbant lenkiškai, labai palengvėjo atvykstančiųjų lenkų integravimosi į bajoriškąją lietuvių tautą procesas. Tarnaudami lietuvių diduomenei, lenkų inteligentai persiimdavo jos interesus, kaip tai vaizdžiai parodo Augustino Rotundo asmenybė.

Parodo šį procesą ir Lietuvos kronikinės istoriografijos raida. Atsiradusi didžiojo kunigaikščio dvare kaip jo veiklos išliaupsinimas, pirmaisiais XVI a. dešimtmečiais ši istoriografija ponų dvaruose išaugo į tautinę kroniką, kurioje lietuvių tautos atsiradimo ir senosios praeities baltąją dėmę užpildė konjunktūrinė fantazija, paremta atitinkamais ekskursais į rusų metraščius ir lenkų kronikas. Svarbiausias jos elementas (tipiškas XV–XVI a. Europos žurnalistinės istoriografijos atvejis) buvo lietuviškųjų Krokuvos universiteto auklėtinių mokslinė išmonė apie romėniškąją lietuvių kilmę. Pati šios istorijos, išsiskleidusios keliais variantais, idėja laikytina dar viduramžių tautinės kronikos reiškiniu, kur paralelės tarp romėnų ir lietuvių tikėjimo tebuvo argumentas įrodyti romėniškąją lietuvių kilmę. Šiuos argumentus lietuvių šviesuoliai sėmėsi iš antikos autorius perpasakojančios mokomosios lektūros, veikliausiai iš Justino perteikiamo Liucijaus Floro. Tai buvo ypač vykusį paslauga kylančiai lietuvių tautinei savimonei. Gudų kalba išdėstyta „romėniškoji“ Lietuvos istorija vaizdžiai parodo lenkiškosios mokyklos katalizatoriaus ir subrendusio europietiško lietuvių šviesuomenės bei jos aristokratiškųjų užsakovų mentaliteto vaidmenį.

Štai taip išaugo europinės lietuvių kultūros modelis. Jokioje kitoje Vidurio Europos šalyje atskirų etnosų kūrybos sintezė nebuvo tokia didelė kaip Lietuvoje. Niekur nebuvo tokio europietiškojo etalono jo lenkiškąja atmaina vaidmens. Galbūt niekur kitur tokio didelio vaidmens neatliko visuomenės luominės struktūros

susiklostymas. Bajoriškoji lietuvių tauta tai pasiekė prarasdama savo gimtąją kalbą. Nuo tautinės kronikos ir I Lietuvos Statuto pasirodymo prasideda originalioji europinės lietuvių kultūros raida, pateikianti atitinkamas vertybes. Jų rodikliai: teisinė sistema, politiniai traktatai, lietuviškoji religinė raštija, grožinė literatūra ir jėzuitų atneštos aukštosios mokyklos įsisavinimas. Beje, lietuviškoji šviesuolių komanda, susidedanti iš vokiečių universitetus lankusių žmonių, suvokė ir kėlė tautinės kultūros, besiremiančios lietuvių kalba, idėją. Tačiau nuo integruoto lietuvių kultūros modelio buvo nueita jau per toli, ir todėl ši idėja aiškiai vėlavo. Laimėjo ponų dvaruose išpuoselėta Lietuvos europėjimo polonizuotoji kryptis. Lenkiškasis katalizatorius išliko jos sudėtine dalimi.

Lietuva dar tiek nevėlavo, kad negalėtų šiuo katalizatoriumi pasinaudoti, bet lygia greta jau tiek pavėlavo, jog negalėjo be jo išsiversti.

Lietuvos ir Lenkijos unijos

Mečislovas Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid.–XIX a. pr.)*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 115.

Lenkija turi būti dėkinga Jogailai ne tik už jo ilgą ir nepriekaištingą Lenkijos valdymą. Jis padarė Lenkiją kartu su Lietuva didžiausia ir stipriausia Europos valstybe. Lietuviai kaltino Jogailą už Krėvos uniją, kurią laikė Lietuvos išdavyste, už pagoniškosios lietuvių kultūros išsižadėjimą ir jos palaidojimą, už Lietuvos valstybingumo sunykimą. Jogailos koncepcija, lenkų vadinama „idea Jagiellonska“, anot jų, buvo vienos valstybės ir vienos tautos idėja, bet ji buvo priimta tam, kad su lenkų pagalba apgintų Lietuvą nuo kryžiuočių (H. Paszkiewiczus). Čia mes turime priminti, kad, be Jogailos, nė vienas Lietuvos kunigaikštis nesprendė ir neišsprendė tokio masto uždavinių: 1) Jogailos pastangomis su Lenkijos pagalba Lietuva buvo apginta nuo kryžiuočių (Žalgirio pergalė buvo neįmanoma be unijos); 2) Lietuva buvo išplėsta iš pagoniškojo anachronizmo ir žengtas lemiamas žingsnis Vakarų kultūros kryptimi, nepatiriant jokių teritorinių nuostolių (t. y. neatsisakant Žemaitijos); 3) Jogaila iš visų trijų sąjungų – su Ordin, su Rusia ar Lenkija – pasirinko mažiausią blogybę – uniją su Lenkija.

Krokuva ir Vilnius

Ježis T. Petrus, *Krokuva ir Vilnius, Vavelis Vilniuje. Nuo Jogailaičių iki Abiejų Tautų Respublikos, Vilnius, 2009, p. 7–8.*

Krokuva ir Vilnius

Krokuva ir Vilnius – tai dvi sostinės nepaprastos lenkų ir lietuvių valstybės, gražiai vadinamos Abiejų Tautų Respublika: Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Šie miestai vienas nuo kito atskirti ne vienu šimtu kilometrų, tačiau yra artimi. Prabėgę šimtmečiai juos susiejo įvairiais politiniais, religiniais ir kultūriniais saitais, tarsi sulydė į vieną nuostabų brangakmenį – nepaprastą vietą žemėlapyje. Vavelis yra legendomis apipinta klinčių kalva, kylanti upės, tekančios per Krokuvą, vingyje. Vilniuje jis turi savo atitikmenį. Vienur Vyslos, kitur Neries bangos skalauja į dangų kylančius piliakalnius.

Abiejų sostinių, kuriose neretai būdavo sprendžiamas šios Europos dalies likimas, istorija klostėsi skirtingai. Jogailaičių laikais ir Krokuva, ir Vilnius valstybėje traktuojami kaip lygiaverčiai. Tačiau miesto prie Vyslos padėtis pamažu ėmė keistis, nes XVII a. pradžioje karaliaus rezidencija ir sostinė perkeltos į Varšuvą. Vilnius kur kas mažiau negu Krokuva pateko į jos šešėlį. Krokuva jau niekad nebeatgavo ankstesnio statuso, o Vilnius, neilgam vadžias perleidęs Kaunui, vėl tapo nepriklausomos valstybės sostine.

Šie miestai vienodai dalijosi bendros valstybės likimu, džiaugėsi jos laimėjimais ir kentė dėl nesėkmių. Abu patyrė didžiulę okupantų spaudą – ją ypač skausmingai pajuto Vilnius.

Specialų miestų statusą lėmė tai, kad juose stovėjo valdovų rezidencijos, koncentravosi dvarai ir savo pareigas ėjo vyriausieji valstybės dignitoriai. Ne mažiau reikšminga tai, kad Krokuva ir Vilnius buvo ir vyskupijų sostinės. Juose, plačių vyskupijų centruose, įsikūrė vyskupų buveinės ir su jomis susiję pareigūnai. Abiejuose miestuose statomos katedros, skirtos tam pačiam valstybės globėjui – šv. Stanislovui. Jos buvo svarbūs religinio gyvenimo centrai – visam kraštui itin reikšmingi šventųjų (vyskupo Stanislovo prie Vyslos ir karaliaičio Kazimiero Jogailaičio prie Neries) sanktuariumai. Taip pat šiuose miestuose formavosi kultūriniai papročiai, meninių užsakymų ir bažnytinių fundacijų iniciatyvos, susijusios visų pirma su monarchais, bet kartu ir su vyskupais bei didikais. Buvo sukurta didžių kūrinių, kurie tapo pavyzdžiu visai šaliai ir nubrėžė naujas valstybės meno kryptis.

Tik vienoje srityje Krokuva ir Vavelis neturėjo konkurentų. Karališkojoje katedroje vykdavo svarbiausi valstybiniai ir religiniai renginiai – karūnavimo ceremonijos ir laidotuvės. Jos požemiuose amžinojo poilsio atgulė Abiejų Tautų Respublikos valdovai. Sis faktas buvo toks svarbus, kad XIX a. Krokuva ir Vavelio kalva tapo istorinių kelionių tikslu. Čia atvykdavo lenkų, lietuvių ir kitų tautų, gyvenusių Abiejų Tautų Respublikoje, okupantų suardytoje j dalis, atstovų.

Politiniai sprendimai, priimti po Pirmojo pasaulinio karo, o ypač tvarka, įsigaliojusi pagal Jaltos sutartį, pasirašytą po Antrojo pasaulinio karo, vieną nuo kitos atskyrė dvi senąsias Abiejų Tautų Respublikos sostines. Atrodė, kad tuomet iškilusios sienos į

užmarštį nustums bendrą lenkų ir lietuvių ilgaamžės praeities paveldą. Laimė, taip ne-
nutiko. Lenkija ir Lietuva tapo Europos Sąjungos narėmis ir, nors XIX ir XX a. abi vals-
tybės išgyveno daug dramatiškų akimirkų, dabar jų, kaip ir anksčiau, neskiria siena. [...]

Vilniaus ir Vavelio rezidencijų paralelės

V. Dolinskas, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus žemutinėje pilyje, Vavelis Vilniuje. Nuo Jogailaičių iki Abiejų Tautų Respublikos, Vilnius, 2009, p. 23–24.

Vilniaus ir Vavelio rezidencijų paralelės

Trūkstant istorijos šaltinių ar archeologinių tyrinėjimų duomenų Lietuvos di-
džiųjų kunigaikščių rūmų Vilniaus Žemutinėje pilyje raidos pažinimui, dažnai tenka
remtis kitų rezidencijų raidos analogijomis, valdovų statybinėmis iniciatyvomis, už-
fiksuotomis kituose paminkluose. Nuo pat 1385 metų Krėvos sutarties bei Lietuvos
didžiojo kunigaikščio Jogailos tapimo ir Lenkijos karaliumi prasidėjo itin intensy-
vus ne tik dinastinis, politinis, karinis, bet ir kultūrinis, meninis dviejų šalių sosti-
nių – Vilniaus ir Krokuvos – bei jose buvusių valdovų rezidencijų dialogas. Pamažu
Krokuvos Vavelio karališkoji pilis ir didžiųjų kunigaikščių Vilniaus rūmai tapo tarsi
broliai dvyniai, kurių išvaizdą ir paskirtį nė dažniausiai tų pačių valdovų užgaudos, o
jas įgyvendino tie patys meistrai. Jogailos laikais iš Lietuvos į Lenkiją valdovo valia
ko bizantinei sienų tapybos tradicijai atstovavę menininkai, papuošę freskomis ne
tik Krokuvos katedrą, bet greičiausiai Vavelio rezidenciją, Liublino pilies koplyčią, o
vėliau dažniausiai iš arba per Krokuvą į Vilnių vyko italų ir kiti meistrai, dirbę prie
valdovų objektų Lietuvos sostinėje. Tiesa, Krokuvos Vavelio katedros garsiosios Žygi-
mantų koplyčios statybos projektą italų architektas B. Berečis su Žygimantu Senuoju
1517 metais derino Vilniaus rūmuose.

Aleksandro Jogailaičio ir Žygimanto Senojo vykdyti Krokuvos Vavelio karališko-
sios pilies perstatymo ir plėtros, interjerų dekoravimo darbai, žinios arba prielaidos
apie patalpų funkcinę paskirtį yra labai svarbi analoginė informacija, siekiant suvokti
ir bandyti atskleisti istorinėje tėkmėje labiau nukentėjusių bei menkiau dokumentuo-
tų Vilniaus rūmų istorinę raidą, jos svarbiausius etapus, suprasti negausių rašytinių
šaltinių užuominas ir jas adekvačiai interpretuoti.

Vavelio pilis ir Vilniaus rūmai turi panašumų tiek mažomis detalėmis (pvz.,
renesansinių koklių formos, ornamentika ir pan.), tiek ir kardinaliais architektūri-
niais sprendimais. Kaip liudija rašytinių šaltinių užuominos bei vėlesnė ikonografija,
Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų *piano nobile* taip pat, kaip ir Lenkijos Vavelio
karališkojoje pilyje, buvo įrengtas netradiciškai – būtent trečiajame aukšte. Bendri
valdovai akivaizdžiai siekė, kiek tai leido objektyvios vietos sąlygos, kad jų pagrindi-
nių valdomų valstybių, 1569 metais Liublino seime sukūrusių Abiejų Tautų Respubli-
ką, sostinių rezidencijos būtų panašios ir patogios. Tiesa, Vilniaus rūmuose nebuvo
taip sureikšmintą parlamentinės veiklos funkcija, neminimos specialios salės, nors ir

čia rinkosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų seimai, buvo rengiami Ponų tarybos susirinkimai, vyko Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pakėlimo, taip pat valdovų jungtųjų ir laidotuvių ceremonijos, o po Liublino unijos rinkosi Vilniaus konvokacijos, pratęsusios atskiros Lietuvos parlamentarizmo sistemos gyvavimo tradiciją. Kaip ir Vavelyje, Vilniaus rūmuose kurį laiką buvo saugomas valstybės ir valdovo išdas (Vilniuje netgi čia pat greta buvo kalamos monetos) bei archyvas, arba Lietuvos Metrika. Žygimantas Augustas, daugiau laiko praleisdavęs Lietuvos sostinėje nei Krokuvoje ar kitoje Lenkijos rezidencijoje, Vilniaus rūmuose sukaupė išpūdingų kolekcijų. Didžioji dalis išsaugotų ir šiandien Krokuvos Vavelio karališkosios pilies vertingiausią branduolį sudarančių rinkinių yra Žygimanto Augusto gobelenai (arasai), ne kartą puošę ir Vilniaus rūmų menių sienas.

Panašus yra ir Vavelio bei Vilniaus rezidencijų istorinis likimas. Vavelio pilis bendrų Lietuvos ir Lenkijos valdovų iš Vazų dinastijos buvo apleista jau XVII amžiaus pradžioje, pirmenybę atidavus Varšuvos rezidencijai, kurioje taip pat rinkosi bendri lietuvių ir lenkų bajorų seimai. Tiesa, Vavelio pilis iki pat XVIII amžiaus pabaigos nuolat atgydavo karūnavimo ceremonijų metu. Vilniaus rūmų likimas buvo kur kas skaudesnis. Jau XVII amžiaus vidurio Abiejų Tautų Respublikos karinio konflikto su Maskva ir Švedija metu, kuris lenkų istoriografijoje dažnai vaizdžiai pavadinamas „tvano“ laiku, Vilnių okupavo ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijoje ilgai šeiminkavo rusų kariuomenė. Tuo metu nusiaubti Vilniaus rūmai niekada nebetarnavo kaip valdovų rezidencija, čia niekada nebesilankė Lietuvos ir Lenkijos valdovai. Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo metais Krokuvos Vavelio pilis paskutinį kartą pasirengė valdovo priėmimui, o Vilniaus rūmams Ketvirtų metų seimo metu buvo nušvitusi viltis, kad jie bus remontuojami ir pritaikomi valstybės institucijų buveinei. Deja, po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, sunaikinusio tiek Lenkijos Karalystę, tiek Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, abi rezidencijos, nors ir nevienodai, tačiau vėl tuo pačiu metu labai nukentėjo. Liberalesnė austrų administracija Lenkijos karalių rezidenciją ant Vavelio kalvos pavertė savo kariuomenės kazarmomis, o daug agresyvesnes priemones aneksuotose žemėse naudojusi Rusijos valdžia paskatino, kad Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje būtų nugriauti iš esmės iki pat pamatų (išskyrus rytų korpuso dalį) ir sulyginti su žeme. Buvo siekiama, kad neliktų net pėdsako istorinį Lietuvos valstybingumą simbolizavusio pastato. Tik dailininkai romantikai iki pat XIX amžiaus vidurio greta Vilniaus katedros vis dar piešė sunaikintą rezidenciją, kurią kartais pavadindavo Jogailaičių pilimi arba rūmais. Beje, kituose Žemutinės pilies pastatuose taip pat įsikūrė rusų kariuomenė.

Atpirkę iš austrų kariuomenės Vavelio pilį, lenkai jau pačioje XX amžiaus pradžioje ėmėsi buvusios karalių rezidencijos šlovės atkūrimo. Didžiausi darbai buvo atlikti jau tarpukariu. Pradėtos kaupti naujos muziejinės institucijos ekspozicijų vertybės, kurių nemažą dalį padovanojo mecenatai. Kita dalis buvo įsigyta, siekiant, kad atkurtuose rūmuose būtų galima pristatyti ir prikeltų renesanso bei ankstyvojo baroko karališkosios rezidencijos dvasių. Vilniaus rūmų prikėlimas iš nebūties pradėtas beveik visu šimtmečiu vėliau. Ir darbas Vilniuje nepalyginamai sunkesnis: neišlikusios sienos, rūmus atkurti reikia nuo pat pamatų, turima mažiau atkūrimui reikalingų duomenų, pakankamai trumpalaikė buvo visuomenė užvaldžiusi Vilniaus rūmų

atkūrimo euforija, nebėra tokių dosnių mecenatų ir didelių kolekcijų, kurios galėtų suformuoti atkurtų rūmų rinkinių pagrindą, atkūrimo klausimas dažnai tampa partijų politinių žaidimų priemone. Tačiau Krokuvos Vavelio karališkosios pilies atkūrimo ir pritaikymo šiandienos kultūriniais bei turizmo poreikiams, ekspozicijų įrengimo metodika, visuomenės traukos ir švietimo būdų pavyzdys buvo tas variklis, kuris skatino puoselėti ir įgyvendinti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų atkūrimo planų. Vavelio pilies vadovų bei daugelio specialistų nuoširdi ir vertinga parama, pagalba, konsultacijos leido lietuvių specialistams, dirbusiems ir dirbantiems prie Vilniaus rūmų atkūrimo, ieškoti labiausiai pagrįstų ir mažiausiai klaidingų sprendimų, jausti nuolatinę atramų sunkiais abejonių ir net nusivylimo periodais. Be Krokuvos Vavelio karališkosios pilies atkūrimo XX amžiaus pradžioje greičiausiai nebūtų ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų Vilniuje atkūrimo XX–XXI amžių sandūroje.

Polonizacija

Rita Regina Trimonienė, Polonizacija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius, 2001, p. 492–501.

Polonizacija

Polonizaciją (lenkėjimą) reikėtų suprasti ne tik siaurąja prasme, kaip dalies Lietuvos visuomenės kalbinį nutautėjimą, bet ir plačiąja prasme, kaip europietiškos civilizacijos pasisavinimą per lenkiškąją jos modelį. Lenkijos politinė, kultūrinė, vėliau ekonominė įtaka Lietuvos valstybei ir visuomenei nebuvo staigi ir trumpalaikė, bet tęsėsi ilgas šimtmečius, laipsniškai paveikdama visas gyvenimo sritis.

Seniausi kontaktai su lenkais

Pirmi Lietuvos ir lietuvių ryšiai su Lenkija ir lenkais prasidėjo kur kas anksčiau, negu sudaryta Krėvos unija, Lenkijos karalaitė Jadvyga ištekojo už Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos ir lietuviai priėmė krikštą. Pradžią lenkų–lietuvių dinastinių ryšių tradicijai davė Plocko bei Mozūrų kunigaikščio Boleslovo II ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio dukters Gaudemundos santuoka 1279 m. Iki 1385 m., Jogailos ir Jadvygos vedybų, priskaičiuojama apie 20 lietuvių–lenkų dinastinių santuokų. Jogaila buvo Gediminaičių giminės palikuonis, bet savo giminystės ryšiais priklausė ir lenkų Piastų dinastijos palikuonims.

Gediminas 1323 m. laiške vokiečių pranciškonams prašė atsiųsti keturis dvasininkus, mokančius lenkų, žemgalių arba rusų kalbą. Istorinių šaltinių minimos žinios apie lenkų aukles (belaisves), gyvenusias tarp lietuvių ir jotvingių, apie karo belaisvius vyrus, kurių dalis vėliau galbūt tapo pirmais lenkų kolonistais Rytų Lietuvoje, papildomai nušviečia šį prašymą. Iki krikščioniškoje Lietuvoje apsigyvenę katalikai lenkai, vokiečiai bei kitų tautų atstovai buvo vieni pirmųjų Vakarų kultūros nešėjų ir skleidėjų stabmeldiškame krašte. Tačiau tos sklaidos ribos galėjo būti tik labai siauros ir apimti nežymią Lietuvos visuomenės dalį.

Kaip senos praeities atgarsis Goštautų giminės istorijoje išliko ar gimė pasakojimas (užrašytas Bychoveco kronikoje, kurios versiją papildė Albertas Vijūkas-Kojalavičius) apie Podolės vaivados Petro Goštauto iš Lenkijos į Vilnių atsikviestus pranciškonų vienuolius, turėjusius skleisti krikščionybę tarp pagonių. Anot pasakojimo, lietuvių didikas, artimas didžiojo kunigaikščio dvarui, giminystės saitais susijęs su lenkų aristokratija, lenkų misininkų pagalba savo krašte bandęs „įveikti stabmeldžių prietarus“. Tačiau nugalėjęs pagoniškasis gaivalas, o vienuoliai mirę kankinių mirtimi. Siame pasakojimo motyve galima išvelgti tam tikrą simbolį – krikščionys lenkai tapo tiltu Lietuvos politiniam elitui perimant Vakarų krikščioniškąją kultūrą ir skleidžiant ją tarp savo valdinių.

1387 m. krikštą priėmusi Lietuva susidūrė su susiformavusiomis tautinėmis valstybėmis, kurių kiekviena buvo savito civilizacijos potencialo nešėja. Naujai krikščioniškai valstybei reikėjo kuo greičiau pritapti prie naujosios šeimos, mokantis ir perimant svarbiausius to meto Vakarų civilizacijos elementus. Artimiausia mokytoja buvo Lenkijos karalystė.

Įtaka Lietuvos valstybės modeliui

Ar Viduramžių Lenkija turėjo įtakos Lietuvos valstybės modeliui? Vidurio Rytų Europoje, kuriai priklausė ir Lenkija, įsigalėjo tik kai kurios feodalizmo formos, be to, smarkiai vėluodamos. Feodalinės sistemos pagrindą sudaro leno santykiai tarp senjoro ir vasalo, kurių asmeniniai susitarimai sutvirtinami atsilyginant žemę – lenu. Lenkijoje leno santykiai apėmė tik hierarchinės piramidės viršūnę. Tai lėmė nepilnos luominės monarchijos susiformavimą, luomus atstovaujančioje institucijoje (seime) dominuojant vieno luomo – bajorijos – interesams. Feodas galėjo atsirasti tik esant dirbamos žemės nuosavybei – alodui.

Ikikrikščioniškoje Lietuvoje plėtojosi alodinė visuomenė su individualiais valstiečių ir karo tarnybininkų ūkiais. XIV a. pabaigoje jau aiškiai išsiskyrė didžiojo kunigaikščio valdomas domenas – tėvonija su valstiečiais prievolinkais – veldamais. Tokius domenų turėjo ir sričių kunigaikščiai. Kronikose minimos lietuvių bajorų tėvoninės gyvenvietės, tad Jogailos 1387 m. privilegijoje patvirtinta bajorų žemė buvo pavaldė iš tėvų. Ryšys tarp senjoro ir vasalo, atsiradęs karinės tarnybos pagrindu, buvo susietas su ūkinėmis paslaugomis. Vadinasi, socialiniai sluoksniai Lietuvoje atsirado be Lenkijos įtakos. Tačiau lenkų teisinė samprata lėmė esamos padėties reglamentavimą įstatymais. XV a. privilegijos bajorams (1434, 1447 ir 1492) galutinai įtvirtino valstiečių priklausomybę nuo bajorų. XV a. pabaigoje LDK susiklostė palivarkinis dvaras. Neabejotina, kad minėtomis privilegijomis, perkėlusiomis į Lietuvą lenkiškąją leno teisę, įvesti lenkiški valdymo etalonai, bet nepakeista senoji prievolių sistema. Ši net išlaikė lietuviškus prievolių pavadinimus.

Per 1413 m. Horodlės uniją 47 Lietuvos bajorų šeimos gavo lenkų kilmingųjų herbus ir buvo priimtose į lenkų bajorų herbines šeimas. Pagal lenkų tradiciją įvestos aukštesniosios vaivadų ir kaštelionų pareigybės, numatyti bendri lietuvių–lenkų bajorų seimai. Tačiau šios privilegijos praaugo Lietuvos visuomenės galimybes jas įgyvendinti. Gautomis teisėmis sugebėjo pasinaudoti tik Lietuvos bajorijos elitas – ponių. Būtent jos rankose atsidūrė valdovo beneficijinė leno teisė ir tėvoninėmis teisėmis

dalijamų dvarų dalis. 1529 m. Lietuvos Statute įteisintas didžiojo kunigaikščio teismas ponams, o ponų teismas – bajorams. Tuo Lietuvos vidutinė ir smulkioji bajorija skyrėsi nuo lenkų bajorų, kurie per egzekucines kovas su ponais įtvirtino savo teises jau XV a. ir XVI a. pradžioje.

LDK susiklostęs luominis atstovavimas, pavadintas lenkišku seimo vardu, taip pat įgijo savitų bruožų. XVI a. pr. įstatymais įteisintame seime LDK bajorijai palikta vien teisė pritarti Ponų tarybos nutarimams. Įstatymų leidimo prerogatyva seimui suteikta tik 1564–1566 m. administracine reforma. Tais pačiais metais ponai „gera valia“ ir iš meilės „jaunesniesiems broliams“ pasidavė bendram viso bajorų luomo teismui. Politiškai vis labiau bręstanti Lietuvos bajorija formaliai išsireikalavo bemaž tokių pat teisių, kokias turėjo jų lenkų „broliai“ (Lenkijos seime bajorijos atstovai sprendžiamąjį balsą gavo 1493 m.). Pagal Lenkijos pavyzdį pertvarkytas administracinis teritorinis valstybės padalijimas į vaivadijas ir pavietus, sukurta pareigybių bei dignitorijų sistema. Šios reformos įteisintos Lietuvos II Statute (1566). Šitaip Lietuvoje dar iki Liublino unijos susikūrė analogiška lenkiškajai bajorų luomo atstovavimo sistema. Tačiau Lenkijoje seimas buvo atsvara kilmingųjų dignitorijų senatui, o LDK Ponų tarybos nariai faktiškai tebekontroliavo seimą, ponų bei jų klientų rankose išlaikydami valstybės valdymo aparatą.

Po Liublino unijos ir Jogailaičių dinastijos išmirimo visi valdžios svertai perėjo į ponų oligarchijos rankas, tuo tarpu Lenkijoje vis labiau išsigalėjo bajorų valdžia. XVIII a. LDK vidaus politinė padėtis pasikeitė. Pasitraukus organizuotą Lietuvos luominio elito politiką atstovaujančioms ponų grupuotėms, valdžia išskydo tarpusavyje kovojančių grupuočių rankose. Apšvietos epochos idėjų veikiamos pradėtos vykdyti Stanislovo Augusto ir Čartoriskų reformos iškėlė unitarinės Lenkijos valstybės sukūrimo planą. 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija faktiškai skelbė unitarinę valstybę. Lietuvos atstovai neapgynė dualizmo principo, nors atsiliepė programa – „Abiejų tautų tarpusavio garantijos įstatymu“ (Zaręczenie wzajemne obojga narodów), priimtu 1791 m. spalio 20 d. Ši kolizija rezultatų nedavė, nes įvykiai padiktavo kitus sprendimus.

Valakų reforma ir lenkiško ūkininkavimo poveikis

XVI a. antroje pusėje Lietuvos ūkis priartintas prie to meto Europos ekonominių reikalavimų ir poreikių. Taisyklingas trilaukis Lietuvoje pasirodė XV a. pabaigoje. Baudžiava ir lažas rutuliojosi lietuviškų ūkinių santykių pagrindu. XV–XVI a. atsirado skirtingas nuo lenkiško lietuviškasis pusgrašis, vėliau ir grašis. Tačiau XVI a. Vakarų Europoje vis labiau augantis javų bei medienos poreikis ir jų kainų šuoliai tarptautinėse rinkose privertė Lietuvos valdovą paspartinti ūkio reformas.

1557 m. Žygimanto Augusto paskelbta Valakų ir miškų ūkio reforma buvo vykdoma iš atsiųstų Lenkijos specialistų. Apie 1552 m. Kališo pakamaris, Knyšino ir Zabielsko seniūnas Petras Chvalceviskis paskirtas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valdovo pilių ir dvarų valdytoju“, o po šešerių metų jam suteikti platūs įgaliojimai vadovauti visai žemės reformai Lietuvoje. Daugelis matininkų ir revizorių buvo kilę iš Mozūrų smulkiosios šlėktos. Pats valakas buvo lenkiškas ploto ir prievolės vienetas. Lietuvoje juo įvesta visiškai nauja ploto matavimo sistema (ilgio ir pločio sandauga), pakeitusi archajišką sampratą, pagal kurią žemė matuota darbo ir derliaus kiekiu:

žagrėmis (daugiausia Žemaitijoje), javų statinėmis ir šieno vežimais (Aukštaitijoje). Nauji ilgio matavimo vienetai (kartis, rykštė, virvė) suderinti su lietuviškąja uolektimi ir pėda, todėl įgijo specifinius Lietuvai būdingus parametrus. Taigi per Valakų reformą atkeltas lenkiško ūkininkavimo modelis (palivarkinis dvaras, trilaukis, ploto vienetų sistema) susidūrė su jį adaptuoti pasirengusiu Lietuvos ūkiu, kurio plėtojimas buvo tik paspartintas ir įgijo sisteminę kryptį. Tačiau Valakų reformos rezultatai stabdė Lietuvos miestų augimą ir atsirandančius cechinius amatus.

1387 m. Jogailos privilegija Vilniui padėjo atsirasti Lietuvos miestų savivaldai vokiečių teisės pagrindu. Lietuvos miestai paprastai gaudavo vadinamąsias Magdeburgo (kartais Kulmo) teises. Dažniausiai būdavo sekama lenkiškąja, o ne vokiškąja magdeburgija. Pavyzdžiui, privilegija Vilniui surašyta pagal Krokuvos miesto savivaldos teisę. Miestų savivaldą turėjo garantuoti vaitas, magistratas (taryba) ir šuolininkų teismas. Tačiau daugelyje Lietuvos miestų savivaldos principas liko neužbaigtas ir miestus valdė valdovo skiriami vaitai.

Lietuvos miestai buvo finansiškai nepajėgūs įgyvendinti dar vieno laisvųjų miestų reikalavimo – turėti gynybinius įtvirtinimus, ne tik saugančius nuo priešų, bet ir simbolizuojančius miesto atskirumą nuo kaimo. Net valstybės sostinė Vilnius nebuvo apjuosta visu žvaigždinių bastioninių gynybinių įrenginių kompleksu. Per Valakų reformą pamažu pertvarkytas valstybinių miestų ir miestelių planavimas. Dėl Pamaro kraštų (Silezijos ir Rytų Prūsijos, priklausiusių Lenkijos karalystei) specialistų įtakos Lietuvos miestų planavimui pritaikytas taisyklingas stačiakampis planas. Iki XVII a. vidurio jau apie 30 % miestų turėjo taisyklingo stačiakampio plano gatvių tinklą arba ryškius jo pradmenis. Šio tipo miestų plitimą sustabdė XVII a. viduryje prasidėję karai ir juos sekusios įvairios epidemijos.

Pirmi amatininkų cechų statutai surašyti Krokuvos ir Gdansko (Dancigo) cechų statutų pagrindu. Lenkų tautybės asmenys buvo svarbūs amatų technologijos ir prekinio kapitalo augimo procese pietvakarinėje LDK dalyje, tuo tarpu rytinėje dalyje tebedominavo gudai. Tačiau vokiečių kolonistų įtaka Vilniuje ir ypač Kaune kai kuriais etapais daug pastebimesnė. Pirmųjų auksakalių ir patrankininkų cechų atsiradimas susijęs būtent su vokiečių kolonistų veikla. XIII–XV a. Lenkijos miestai galėjo turėti savo atstovus seime, tuo tarpu Lietuvos miestiečiai tokios teisės taip ir neįgijo. Tik 1791 m. balandžio 18 d. seimas priėmė miestų įstatymą, kuriuo miestų atstovai gavo teisę dalyvauti seimo darbe, nors sprendžiamąjį balsą turėjo tik amatų ir prekybos klausimais.

Lietuvių kalba bažnyčioje

Viduramžių visuomenėje svarbiausią vietą užėmė religija ir Bažnyčia. Bažnyčios rankose buvo visuomenės dvasinis gyvenimas ir švietimas. Vidurio Rytų Europoje Bažnyčia buvo ir Vakarų kultūros skleidėja. Bažnytinė organizacija Lenkijoje pradėjo formotis apie 1000 m., o jai vadovavusi Gniezno arkivyskupija buvo tiesiogiai pavaldi Šventajam Sostui. XII a. pabaigoje – XIII a. susiskaldžiusioje Lenkijoje Bažnyčia buvo svarbiausias nacionalinės vienybės elementas. Tuo metu ji išsikovojo atskirą jurisdikciją, pasaulietinės valdžios pripažintą bažnytinę nuosavybę ir savivaldą. Bažnyčia inspiravo ir nacionalinės kultūros pradų atsiradimą bei plėtojimąsi (lokalinis

šv. Stanislovo kultas, Galo Anonimo kronika ir kt.). 1285 m. Lenčicos susirinkime greta lotynų kalbos įteisintas lenkų kalbos vartojimas katedrų ir vienuolynų mokyklose.

Lietuvoje, kaip ir visoje Vidurio Rytų Europoje, krikščionybė buvo skleidžiama „iš viršaus“. Tuo rūpinosi didžiojo kunigaikščio dvaras. Buvo įsteigtos vyskupijos, plečiamas parapijų tinklas. Tačiau visą tiesioginį darbą krikštijant lietuvius ir aptarnaujant tikinčiuosius, tvarkant Bažnyčios administraciją, atliko Lenkijos Bažnyčia. Lietuvos vyskupijos buvo pavaldžios Gniezno bažnytinei provincijai, Vilniaus katedra dedikuota Krokuvos vyskupui šv. Stanislovui.

Lėtai kuriantis katedrų bei parapijų mokyklų tinklui, Lietuvoje trūko savų kadrų, todėl kunigų ir vienuolių daugumą XV ir XVI a. sudarė atvykėliai iš Lenkijos. Pirmasis Vilniaus vyskupas buvo lenkas Andriejus (1387–1398), tiesa, misijų veiklą Lietuvoje plėtojęs jau Algirdo laikais, taigi galėjęs mokėti lietuviškai. Sudarant Horodlės uniją, Vilniaus vyskupu buvo lenkas Mikalojus Gožkovskis (Mikołaj Gorzkowski, 1407–1414). Tuo metu daug Vilniaus, Trakų ir Ašmenos miestiečių įsirašė į Krokuvos universitetą. Iš Lietuvoje apsigyvenusios lenkų giminės buvo kilęs ir Vilniaus vyskupas (1453–1457) Mikalojus Derškavičius (Mikołaj Dzierzkowski). Medininkų vyskupijoje XV a. lenkų kilmės buvo vyskupai Baltramiejus I ir Motiejus II. Iš 123 žinomų (iki XVI a. vidurio) Vilniaus kapitulos kanauninkų tik 33 buvo lietuviai. Žymiausi kanauninkai lenkai XV a. buvo Petras iš Vartos, Stanislovas iš Niemučino, Jonas iš Pyzdry, Mikalojus iš Veliūnės, Jonas iš Varšuvos, Martynas iš Radomo, XVI a. – Laurynas Miendzyleskis, Martynas iš Dušnikų, Jonas Domanovskis, Jurgis ir Antanas Chvalčevskiai, Petras iš Poznanės, Jonas iš Krokuvos. Lenkų vienuoliai padėjo Lietuvoje kurti vienuolijoms. Ypač tai pasakytina apie pranciškonų vienuolynus, įsikūrusius Vilniuje, Kaune, Lydoje, Ašmenoje, Drogičine ir Pinske. 1467 m. sudaryta bendra Lenkijos ir LDK bernardinų provincija. Tarp 80–90 vienuolių lenkai sudarė daugumą. Vis dėlto jau XV a. antroje pusėje aukščiausios bažnytinės pareigybes užėmė lietuviai arba LDK piliečiai. 1447 m. Kazimiero bei 1492 m. Aleksandro privilegijomis ir Lietuvos Statutais mėginta reguliuoti kitataučių skyrimą į bažnytinės pareigybes.

Nedaug žinoma apie Vilniaus katedros ir vyskupijos parapijų mokyklų mokytojų tautybę. Bet turint omenyje, kad net didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje XV a. pabaigoje – XVI a. pirmoje pusėje dauguma lotynistų buvo atvykę lenkai, mažai tikėtina, kad lietuviai būtų sudarę tų mokyklų mokytojų daugumą. Jau Vytauto valdymo metais kanceliarijoje tarp vokiečių ir lotynų sekretorių dominavo lenkai, iš kurių garsiausi buvo Mikalojus Cebulka, Mikalojus Sapienskis, Mikalojus Maldžikas (Maldrzyk), Baltramiejus iš Gorkos ir Jonas Lutkovicus iš Bžezo. Mikalojus Cebulka sekretoriumi Vytauto dvare dirbo ilgiausiai (1407–1430). Tačiau dirbdami Lietuvoje, lenkų sekretoriai nenutraukė ryšių su tėvyne ir visi vėliau tęsė karjerą ar įsigijo dvarus Lenkijoje.

Dauguma mokslo siekusių lietuvių studijavo Krokuvos universitete, prie kurio atkūrimo daug prisidėjo Lietuvos valdovai Jogaila bei Vytautas, vėliau ir šalies politinis elitas – ponija. Kunigaikštis Hermanas Giedraitis († 1439) mokėsi Krokuvos akademijoje, liko gyventi Lenkijoje ir tapo Krokuvos bei Vroclavo kanauninku. Mykolas Giedraitis († 1485) ilgus metus gyveno Krokuvoje, ten ir mirė. 1488 m. į Krokuvos

akademiją įsirašė Jonas Goštautas. Jos auklėtiniai buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro notaras Adomas iš Vilniaus, Vilniaus vyskupas Albertas Taboras. Lenkų kalba tapo antrąja po gudų Lietuvos kultūrinio elito kalba. 1513 m. Krokuvos universiteto teisme, nagrinėjusiam bylą dėl lietuvių studentų išpuolių prieš mozūrus, paminėta, kad lietuvių studentai šaipėsi iš savo kolegų mozūrų prastos lenkų kalbos.

Viena aktualiausių Lietuvos Bažnyčios problemų – lietuviškai šnekančių kunigų trūkumas – išliko beveik visą XVI a. Lenkų kronikininkas Motiejus iš Miechovo jau XVI a. pradžioje pastebėjo, kad Lietuvos bažnyčiose pamokslai sakomi lenkų kalba. 1579 m. popiežiaus nuncijaus Giovanni Andrea Caligari auditorius Tarkvinijus Pekulas, lankydamasis Žemaičių vyskupijos bažnyčiose, atkreipė dėmesį į kunigų nesugebėjimą sakyti pamokslus lietuviškai. Buvo suprantama, kad Dievo žodžio plitimas liaudyje neįmanomas be vietinės kalbos vartojimo. Todėl tiek bažnytinės, tiek pasaulietinės valdžios (daugiausia fundatorių) pastangomis bandyta kontroliuoti, kad bent jau vikarai apeigas atliktų lietuviškai: *z ludźmi po litewsku mówić*.

[...]

Antra vertus, net XVI a. pabaigos – XVII a. pirmos pusės lituanistinis sąjūdis buvo tik pakitusios kalbinės situacijos LDK visuomenėje atspindys. Ponams išitraukus į Reformaciją, Mikalojus Radvila Juodasis, išleisdamas lenkišką Brastos Bibliją, nuėjo lengviausiu šnekamosios kalbos pasirinkimo keliu. Taip jis parodė, kad lenkų kalba jau buvo tapusi ponijos tautine kalba, tegul ir pajungta lietuviškai jos savimonei. Lenkų kalbos įsitvirtinimas dvasiniame, politiniame ir kasdieniame gyvenime vertė net didžiausius lietuvių kalbos puoselėtojus kreiptis į savo skaitytojus (kunigus, bajorus, miestiečius) lenkiškai (Daušos „Katekizmo“ prakalba, Sirvydo „Punktų sakymų“ lietuviškų pamokslų vertimai į lenkų kalbą, jo trikalbis lenkų – lietuvių–lotynų kalbų žodynas, Merkelio Petkevičiaus lietuvių ir lenkų kalbomis parengtas katekizmas). Jau XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje lenkų kalba vis dažniau vartota vietoj gudų kaip oficiali LDK rašto kalba. Dauguma XVII a. seimelių instrukcijų rašytos lenkų kalba.

Net Žemaičių bajorai, sudarydami testamentus ir užrašymus Bažnyčiai, vartojo lenkų kalbą. 1697 m. Respublikos seimas, įteisinęs lenkų kalbą kaip oficialią LDK raštinių kalbą, tik įstatymiškai patvirtino jau seniau susidariusią kalbinę situaciją. Jėzuitų akademijos ir kitos spaustuvės XVII – XVIII a. persiorientavo į leidybą lenkų kalba.

Lietuvos lenkėjimas

Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 336.

Lietuvos lenkėjimas

Jau kalbėta apie tai, kaip LDK didikai rusėnai prisidėjo prie Lietuvos 138 lenkėjimo šio proceso pradžioje – XVI a. I p. Nauju lenkėjimo postūmiu tapo reformacija: antai Radvila Juodasis 1563 m. teigė, kad Bibliją reikia versti į lenkų (o ne į kokią kitą) kalbą dėl to, kad ji „būtų liaudžiai suprantama“. Lietuvos didikų reformacija anaip tol neskatinio lietuviškosios raštijos. Panaši buvo ir atgimstančios katalikybės, arba kontrreformacijos, nuostata. Be to, kai kurie iškilūs tiek reformacijos, tiek kontrreformacijos veikėjai, kilę iš Lenkijos, pvz., Petras Skarga, rašė ir lotynų, ir lenkų kalba.

Lenkėjimo pradžios kulminacija tapo 1582 m. Motiejaus Strijkovskio kronika. Ilgainiui „suprantama kalba“, t. y. lenkiškai, pradėjo rašyti ir lietuvių kilmės rašytojai, pvz., Andrius Rimša. Lenkų kalbos vaidmenį Lietuvos kultūroje vienas iš Radvilų apibendrino 1615 m. laiške: „Nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau turime vartoti mūsų tėvynėje lenkų kalbą.“ Vėliau jis pareiškė, kad ateis laikas, kai lenkai ne pro duris, bet pro langus bus išmėtyti. Tad nors Lietuva ir toliau bandė rašyti ir lotyniškai, ir net lietuviškai, tačiau lenkėjimo procesas, ypač XVIII a., ilgainiui apėmė visą Lietuvos politinį ir kultūrinį elitą. Pakanka paminėti istoriką Albertą Kojalavičių-Vijūką ar inžinierių Kazimierą Semenavičių.

Abu savo pavardes veikaluose, išleistuose XVII a. vid. lotynų kalba, parašė lenkiška forma (Siemienowicz, Kojalowicz). Pamažu lenkų kalba įsigalėjo ir oficialiojoje raštijoje – 1697 m. seime jai suteiktas valstybinės kalbos statusas (anksčiau šiam reikalui vartota rusėnu kalba). Lenkų kalba buvo įteisinta kaip valstybinė pačių Lietuvos bajorų reikalavimu, vadinasi, ji platinta ne prievarta – tai buvo Lietuvos visuomenės pasirinkimas arba kalbinis lenkėjimas, o ne polonizacija.

Ilgainiui įsivyravo ne tik lenkų kalba, bet ir atitinkamos savimonės formos. Tiesa, formulotė *gente lituanus, natione polonus* (lietuvių kilmės, lenkų tautybės), žinoma Adomo Mickevičiaus laikais, matyt, ir atsirado XIX a. Taigi tuomet Lietuva jau buvo laikoma tik Lenkijos dalimi, kaip ir Mozūrija. Tuo tarpu kol gyvavo LDK, lietuvių savimonėje Lietuva turėjo prilygti Lenkijai. Jeigu ir pasivadinama lenkais, tai turima omeny, kad lietuviai yra dar didesnės etnopolitinės bendrijos – lenkų makronacijos dalis (panašiai kaip šiandien anglai, amerikiečiai, kanadiečiai, australai laikomi anglosaksais), aiškiai suprantant, kad esame kitokie, gal net geresni lenkai negu pačioje Lenkijoje, pabrėžiant priklausomybę Abiejų Tautų Respublikai. Kad ir kaip būtų, Lietuvos lenkėjimo procesas yra vienas svarbiausių Baroko epochos reiškinių. Perimama ne tik kalba, bet ir kultūra bei gyvensena. Dėl šio proceso ir Lietuvos to meto kultūra kartais pavadinama „antrąja lenkų kultūros laida“. Tokio reiškinio analogijos – angliškosios kultūros laida Airijoje (jau nekalbant apie JAV ir Australiją), daniškosios – Norvegijoje, prancūziškosios – Kanados Kvebeke, ispaniškosios kultūros laidos Meksikoje ar Argentinoje, portugališkosios – Brazilijoje.

Bendros su Lenkija valdymo institucijos

G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija, t. 6: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 139.

Bendros su Lenkija valdymo institucijos

Dvinarėje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje tebuvo dvi pilnavertės bendros abiem unija suvienytoms valstybėms valdžios institucijos – monarchas ir seimas. Monarchas jungė Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio prerogatyvas bei titulus. Seimas atstovavo bei vienijo abiejų valstybių politines tautas. Seimo struktūroje išsiskyrė senatas, Lenkijoje išsivystęs iš karaliaus tarybos, o po 1569 m. Liublino unijos pasipildęs dalimi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų tarybos narių. Aptariamuoju metu senatas laikotarpiuose tarp seimų toliau vykdė karaliaus kolektyvinio patarėjo ir pagalbininko funkciją. Instituciškai ši funkcija reiškėsi per senatorių tarybas, kurias periodiškai sukviesdavo valdovas.

Jų metu senatoriai kartu su valdovu priimdavo sprendimus einamosios politikos ir valstybės valdymo srityje. Šių dienų supratimu, senatorių tarybų sprendimai priskirtini vykdomosios valdžios sričiai. Todėl senatorių tarybas su tam tikra išlyga būtų galima vadinti bendra Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdžios institucija, kuri faktiškai vykdė jungtinės valstybės protovyriausybės funkcijas. Žinoma, teigti, kad tai buvo bendra pilnakraujė Respublikos vyriausybė – negalima. Ilgainiui, stiprėjant seimo darbo destrukcijai, realus senatorių tarybų vaidmuo Respublikos valdžios struktūroje augo, nors žiūrint vien formaliu teisiniu požiūriu – seimui priskiriamos kompetencijos iki pat 1717 m. reformų didėjo. Tik šias kompetencijas seimams vis sunkiau sekėsi įgyvendinti.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lenkai

G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija, 6 tomas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. p. 353–366.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lenkai

Iš visų į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę migravusių kitų, nevietinių, tautų ir etninių grupių atstovų Lietuvos, tiek siaurąją prasme – „tikrosios“ (*Lithuania Propria*), tiek plačiąją – valstybės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, etnolingvistinį, kultūrinį, konfesinį poveiklį labiausiai paveikė imigracija iš Lenkijos Karalystės, ir būtent etninių lenkų. Per Lenkiją į Lietuvą migravo ir kitos etninės grupės – žydai, vokiečiai, škotai, rusėnai.

Lenkų imigracija į Lietuvos valstybę, prasidėjusi dar XIV a. pabaigoje ir paspartėjusi po 1569 m. sudarytos Liublino unijos, kokybiškai skyrėsi nuo visų kitų etninių grupių imigracijos, nes vyko sistemingai, truko keturis šimtmečius ir prisidėjo prie pačių radikaliausių Lietuvos visuomenės pokyčių. Esminis lenkų imigracijos skirtumas nuo kitų atvykėlių grupių buvo tas, kad lenkai nesusitelkė į savo atskirą etnolingvistinę bendruomenę, bet įsiliejo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenę, ją keisdami, o dar tiksliau – spartindami Lietuvos visuomenėje dėl politinių ir kultūrinių aplinkybių prasidėjusius pokyčius. XVI a. pabaigoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau buvo akivaizdūs išitvirtinusios daugiakalbystės, dažniausiai – dvikalbystės (diglosijos) požymiai, nors formaliai lenkų kalba jokių įstatymais įtvirtintų teisių, išskyrus nutarimus dėl miestų valdžios sprendimų viešo skelbimo gyventojams taip pat ir lenkų kalba Vilniuje bei keliuose kituose svarbiuose Didžiosios Kunigaikštystės miestuose, neturėjo. Tačiau ji jau buvo įprasta tiek tarp bajorų, tiek ir daugumoje miestų. Su lenkų kalba dėl vyravimo viešojoje erdvėje konkuravusi rusėnų kalba stipresnes pozicijas turėjo stačiatikių bendruomenėje ir tuose regionuose, kur stačiatikiai vyravo. XVIII a. pirmajame trečdalyje lenkų kalba viešojoje erdvėje jau vyravo absoliučiai. Ši pasikeitimą lėmė įvairūs faktoriai, daugiausia kultūrinis ir politinis Lietuvos ir Lenkijos, ypač abiejų kraštų bajorijos suartėjimas. Lenkų imigracijos į Lietuvą vaidmuo čia nebuvo lemiamas, tačiau atvykėliai, įsiliedami į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenę, šiuos pokyčius lengvino, spartino, jie tapo natūralesni. Visoje visuomenėje vykę kalbiniai, kultūriniai, religiniai ir tapatybės pokyčiai bei, atitinkamai – atvykstančių lenkų ir vietos gyventojų kultūrinės ir kalbinės asimiliacijos procesai lėmė, kad lenkų, kaip vienos iš į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę migravusių etnolingvistinių grupių, išskyrimas ir tyrimas, ypač statistinis, yra nepaprastai sunkus, o istoriografijoje sutinkamos nuomonės labai skiriasi (pvz., W. Wielhorskio, J. Jurkiewicziaus, M. B. Topolskos).

Lenkai kaip atskira etnolingvistinė grupė iš vietos senbuvų labiau išsiskyrė ankstesniu laikotarpiu, kai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo aiškos dvi pagrindinės vietinės tautybės, kurios skyrėsi savo kalba, beveik visada ir religija, o dėl to ir teisiniu statusu – katalikai lietuviai ir stačiatikiai rusėnai, o Lietuvos ir Lenkijos valstybės siejo tik bendras valdovas. Į tokią Lietuvą atvykstantieji iš Lenkijos Karalystės buvo traktuojami kaip svetimšaliai. Lenkai buvo labiausiai pastebimi ir išsiskyrė iš kitų gyventojų daugumos tam tikruose visuomenės elitiniuose segmentuose – XV ir, matyt, XVI a. jie sudarė daugumą tarp katalikų kunigų ir vienuolių, o didžiojo kunigaikščio raštinėje – tarp atsakingų už dokumentaciją lotynų kalba [...]. Gana paplitęs buvo reiškinys, kai atvykę dvasininkai nepajėgdavo bendrauti su parapijiečiais. Tai kėlė bažnyčių fundatorių susirūpinimą – iš čia reikalavimai, kad bent jau vikarai kalbėtų lietuviškai. Lietuvą apėmus Reformacijos sąjūdžiui, priekaištų, kad į Lietuvą atvykę lenkai kunigai nemoka lietuviškai, sulaukta ir iš aukštesnės Katalikų bažnyčios vyresnybės. Dėl negebėjimo sakyti pamokslų vietos (Žemaitijos) gyventojams suprantama kalba 1579 m. priekaištavo popiežiaus nuncijaus auditorius Tarkvinijus Pekulas. Atvykstančiųjų iš Lenkijos bajorų ir specialistų, suvokiamų kaip nesaviškių – užsieniečių srautas XVI a. viduryje kėlė tam tikrą rūpestį ir didikams. 1550 m. pusbroliai Mikalojai Rudasis ir Juodasis Radvilos svarstė, kad reiktų suvaržyti lenkų

„lindimą“ į Lietuvą, nes jei niekas nepasikeis, tai neilgai trukus savo Tėvynėje lietuviai bus priversti tarnauti atvykėliams [...].

XVI a. pabaigoje atvykstančiųjų iš Lenkijos statusas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iš esmės pakito, jie jau buvo suvokiami kaip „mažiau svetimi“. Lenkų kalbos plitimas viešajame gyvenime, Reformacijos proveržio sukeltos permainos visuomenės konfesinėje struktūroje, po 1569 m. Liublino unijos beveik išnykę teisiniai suvaržymai, trukdę Lenkijos Karalystės gyventojų migracijai į Lietuvą, labai palengvino tiek pačią migraciją, tiek ir įsigyvenimą Lietuvoje. Naujai atvykstantieji kur kas mažiau išsiskyrė iš vietos gyventojų, nei buvo amžiaus pradžioje. Tačiau lenkų bendruomenė vis dar buvo pastebima. Lietuvą aplankydavę užsieniečiai paprastai sugebėdavo išskirti lenkus iš kitų tautinių grupių. Pačioje XVI a. pabaigoje Vilniuje viešėjęs anglų keliautojas Samuelis Lewkenoras pastebėjo, kad mieste gyvena įvairių tautybių ir tikėjimų žmonės, o lietuviai, lenkai, rusėnai ir maskvėnai, nors ir nesiskiria pagal papročius, rūbus ir ginklus, tačiau skiriasi vieni nuo kitų pagal kalbą.

Formaliai 1569 m. Liublino unija Lenkijos Karalystės gyventojams panaikino visus suvaržymus keltis į Lietuvą ir čia įsigyti dvarus ar kitą nuosavybę, gauti valstybinę tarnybą, suteiktis valdyti valstybines („karališkąsias“) valdas – seniūnijas ir tenutus. Iš tikrųjų taip neįvyko. Ir iki 1588 m., ir vėliau – patvirtinus Trečiąją Lietuvos Statutą (nors karaliaus Zigmanto Vazos patvirtinimo akte buvo išlyga, kad niekas Statute negali būti priešinga unijai), išliko suvaržymų Lenkijos Karalystės piliečiams, jei jie dar nebūdavo įgiję Lietuvos pilietybės, t. y. netapę „čiabuviais“, gauti Lietuvoje valstybines pareigybes ir suteiktis valstybinėms valdoms valdyti. Taip buvo apgintos išimtinės Lietuvos elito teisės į politinę valdžią tiek valstybės, tiek ir pavietų lygmenyje, taip pat išimtinė teisė pelnytis iš valstybinių valdų valdymo. Trečiasis Statutas užkirto kelią Lenkijos Karalystės piliečiams ir į Lietuvos vyskupų sostus, nes vyskupo kaip senato nario pareigos buvo suprantamos ne tik kaip bažnytinės, bet ir kaip valstybinės. Analogiški suvaržymai buvo taikomi ir vėliau įkurtai Lietuvos dvasinio referendoriaus pareigybei. Visi šie pirmiausia lenkams taikyti apribojimai, nors ir kėlė Lenkijoje nemažą susierzinimą ir nepasitenkinimą, buvo efektyvūs, užtikrinant Lietuvos valstybės senbuviams politinės valdžios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje monopolį bei privilegijuotą padėtį pretenduojant į karaliaus dalijamus materialinius apdovanojimus – seniūnijas ir tenutus. Tai padėjo Lietuvai išvengti Lenkijos didikų giminių „invazijos“, tokios, kokia po 1569 m. prasidėjo prie Karūnos prijungtose Ukrainos žemėse.

Tačiau visų kitų migravimo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę būdų Trečiasis Lietuvos Statutas ir visi 1588–1733 m. buvę įstatymų papildymai nevaržė. Lenkijos Karalystės bajorai galėjo keltis į Lietuvą, čia pirkti nekilnojamąjį turtą – dvarą, sodybą, namą mieste, arba jį išsinuomoti, taip pat įgyti per santuoką, paveldėjimą, jei turėjo giminių Lietuvoje, mainus, perimti nekilnojamojo turto valdymą įkaito būdu – už suteiktą savininkui sutartą pinigų sumą ir valdyti, kol suma bus grąžinta. Nebuvo visiškai jokių kliūčių imigracijai, jei atvykstantieji pretendavo ne į valstybines pareigybes, bet į tarnybą Lietuvos didikų dvaruose. Atvykęs, įsigijęs nekilnojamojo turto, nebūtinai pilnos nuosavybės teise, bet ir nuomos ar įkaito, netrukus galėjo pretenduoti į tai, ką šiandien vadiname Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietybe. Realiai tai atrodė ne kaip sprendimas Lietuvos valstybės lygmenyje, bet kaip pavieto bajorų duodamas

pripažinimas, kartais formaliai patvirtinamas atitinkamu seimelio nutarimu. Po tokio sprendimo būdavo įgyjama teisė dalyvauti pavieta bajorų savivaldoje – seimelio veikloje, atsiverdavo galimybės naudotis ir visomis kitomis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams pripažįstamomis teisėmis, išskyrus teisę į pačias aukščiausias valstybines pareigybes, pretendentai į kurias turėjo atitikti daugiau reikalavimų – turėti pakankamai nekilnojamojo turto (*dobrze osiadły*) bei būti piliečiais ne tik dėl Lietuvoje įsigyto nekilnojamojo turto (pagal „žemę“), bet ir pagal kilmę („kraują“) – ne tik „čiabuviais“, bet ir „čiagimiais“.

Buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių – Palenkės, Voluinės, Podolės, Kijevo bajorijai dažniausiai buvo keliami dar mažesni reikalavimai, ypač XVI a. pabaigoje ji vis dar buvo suvokiama kaip „sava“. Iš Ukrainos atvykstantys bajorai dažniausiai būdavo rusėnai, o iš Palenkės labai dažnai – etniniai lenkai.

Tokiu būdu, nors po 1588 m. ir nebuvo visiškai panaikintos teisinės kliūtys Lenkijos Karalystės bajorams – ne tiek keltis į Lietuvą, kiek nevaržomai siekti čia tarnybinės ir turtinės karjeros, tie suvaržymai riboja tik vieną iš bajorijos grupių, statistiniu požiūriu nedidelę – potencialių pretendentų į tarnybas bei valdovo suteiktis. Pagrindiniam srautui atvykstančiųjų, nekėlusių konkurencijos Lietuvos valdančiajam elitui bei turtingajai pavietų bajorijai, keliai į Lietuvą buvo atviri. Be to, prie Lenkijos prijungus Palenkę ir tris vaivadijas Ukrainoje, iki 1569 m. buvusias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje, atsirado daug bajorų su „dviguba pilietybe“, kuri tiesiogiai buvo susieta su nuosavybės turėjimu tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Seni turtiniai ir giminytės ryšiai lengvino pasienio migraciją, taip pat ir Palenkės vaivadijos bajorų, etninių lenkų, tolesnį migravimą į rytus – vėl į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

Nebajorų imigracijai iš Lenkijos Karalystės į Lietuvą teisinių suvaržymų išvis jokių nebuvo. Apsigyventi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose, įgyti miesto piliečio teises atvykėlis iš Lenkijos galėjo tokiu pačiu būdu kaip ir bet kuris kitas pretendentas į naujuosius miestiečius, taip pat ir kilęs iš kitos Lietuvos vietovės.

Į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę iš Lenkijos kėlėsi gyventi visų visuomenės luomų žmonės. Tačiau įvairių luomų bei smulkesnių visuomenės grupių atstovų santykiniai dydžiai ir ypač poveikis Lietuvos visuomenėje vykusioms permainoms skyrėsi. Daugiausia neaiškumų kyla dėl valstiečių imigracijos iš Lenkijos. Ši problema istoriografijoje dar buvo ir labai politizuota. Labiausiai tikėtina, geriausiai argumentuota ir istoriografijoje vyraujanti nuomonė yra tokia, kad XVI a. pabaigoje (ir anksčiau) – XVIII a. valstiečių migracija iš Lenkijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę nebuvo įgavusi kiek didesnio masto (J. Jurkiewiczus, J. Jakubowskis, M. Kosmanas, W. Wielhorskis). Kad lenkų valstiečių migracijos mastai buvo reikšmingesni, o jų kompaktiškai apsigyvenusios grupės atsirado ne tik pasienyje su Lenkija, bet ir kai kuriose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos gilumoje buvusiose vietovėse, pavyzdžiui, Belyničiuose, kurie yra šiandieninės Baltarusijos rytuose, teigia Maria B. Topolska. Jos manymu, lenkų valstiečiai lengviau įsikurdavo, susitapatindavo ir sparčiau būdavo asimiliuojami rusėniškose Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, nei patekę į lietuvišką terpę, kurioje dėl didelio kalbų skirtumo lengviau galėjo išsaugoti lenkų kalbą [...]. Tokios išvados buvo padarytos remiantis šaltiniuose užfiksuotais valstiečių asmenvardžiais. Tai nėra visai patikimas metodas etninei priklausomybei

nustatyti. Be to, kuo vėlesnis laikotarpis, tuo daugiau buvo vietinės kilmės gyventojų, taip pat valstiečių, kuriems buvo suteiktos, prigijo ar jie patys perėmė lenkiškus ar jiems labai giminingus asmenvardžius. Istoriniuose šaltiniuose duomenų apie stambių žemvaldžių vykdytas valstiečių perkėlimo (kolonizavimo) iš valdų Lenkijoje į savo valdas Lietuvoje nėra [...]. Pasienyje su Lenkija valstiečių migracija, be abejo, vyko. Tačiau Lenkijos žemėse, po 1569 m. besiribojusiose su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, valstiečiai dažniausiai buvo ne lenkai, bet rusėnai. Šiandien nėra pakankamo pagrindo ginčyti teiginį, kad lenkų valstiečių migracija į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę buvo nežymi ir nelėmė vėlesnių lenkų kalbos paplitimo arealų susiformavimo Lietuvos ir Baltarusijos žemėse.

Istoriniuose šaltiniuose geriau atsispindi etnolingvistinės permainos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose. XVI a. pabaigoje svarbiausiose Lietuvos valstybės vakarinės dalies miestuose – Vilniuje, Kaune, Gardine, Breste, taip pat mažesniuose šio regiono miestuose radosi ar jau buvo susiformavusios lenkakalbių miestiečių ir miestelėnų, dažniausiai – katalikų, rečiau – protestantų grupės. Vilniuje lenkai buvo labiau pastebimi, o pavyzdžiui, Kaune lenkakalbiai ilgą laiką buvo retas reiškinys. Lenkakalbių gyventojų sluoksniui atsirasti ir toliau plisti padėjo ir nuo XIV a. pabaigos vykęs ne itin intensyvus, bet nepertraukiamas migracijos iš Lenkijos į šiuos miestus veiksnys. Per keletą kartų imigrantai įsigyvendavo į naują aplinką, susitapatindavo su naujuoju kraštu, o stiprios lenkų kalbos pozicijos katalikų bendruomenėse (pamokslai, giesmės, maldos) lėmė, kad lenkų kalbą dažnai išlaikydavo ir vėlesnės miestiečių kartos. Rytinėse Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse buvusiuose miestuose XVI a. pabaigoje lenkakalbės bendruomenės, jei kur buvo, tai labai nežymios, susitelkusios apie katalikų parapijas. Istoriografijoje teigiama, kad miestiečių migracija iš Lenkijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę paspartėjo XVI a., ypač antroje pusėje, o ši banga tęsėsi ir XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais. Tai siejama su tuo laikotarpiu vykusiu Lietuvos valstybėje ekonominiu pakilimu, sparčiu miestų augimu ir krašto urbanizacija – miestų ir miestelių tinklo formavimusi. Kaip tik tuo laikotarpiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vakarinės dalies miestuose, visų pirma Vilniuje, įvyko didelių etnolingvistinės gyventojų sudėties, kalbų vartojimo viešajame gyvenime permainų. Lenkų kalba užėmė vyraujančią padėtį. XVII a. pradžioje nustota miestiečiams viešai skelbti miesto valdžios – magistrato, šuolininkų teismo sprendimus lietuvių kalba (XVI a. to dar buvo reikalaujama), vietoje anksčiau šioje viešojo gyvenimo srityje vartotų trijų kalbų liko dvi – lenkų ir rusėnų. Daugumos istorikų nuomone, šias permainas lėmė ne atvykėlių iš Lenkijos Karalystės gausa, o procesai, vykę (visoje valstybėje, ne tik miestuose) kultūros srityje, pokyčiai miestų gyventojų konfesinėje struktūroje – katalikų bei protestantų dalies padidėjimas, stačiatikių sumažėjimas, bei stačiatikių bendruomenės skilimas (unitų atsiradimas). Naujai atvykę bei ankstesnių imigrantų iš Lenkijos kelių kartų palikuonys, išlaikę lenkų kalbą, nors ir nenulėmė, bet palengvino ir paspartino lenkų kalbos įsivyravimą Vilniaus viešojoje erdvėje [...]. Ta pačia kryptimi, tik lėčiau permainos vyko Kaune, Kėdainiuose, net Biržuose. Šie ir kiti didesni miestai taip pat pritraukdavo šiek tiek miestiečių ir kitų asmenų, nepriklausiusių privilegijuotam luomui, t. y. plebėjų, atvykstančių iš Lenkijos. Etnolingvistinės permainos rusėniškuose miestuose, išskyrus dinamiškai

augusius naujus, tokius kaip Radvilų privatus Nesvyžius, vyko kur kas lėčiau, o rytiniame valstybės pakraštyje XVII a. pirmoje pusėje buvo visai nežymios. Patikimų statistinių duomenų, parodančių atvykėlių iš Lenkijos dalį tarp pagrindinių Lietuvos miestų gyventojų, nėra. Tiesa, M. B. Topolska teigia, kad Kėdainiuose 1604 m., Geranainiuose 1614 m., Biržuose 1666 m. lenkų kilmės miestiečiai sudarė apie 10 proc. visų gyventojų, o valstybės rytuose buvusiuose Kopysėje ir Šklove (beje, šis miestas nuo XVII a. vidurio buvo Lenkijos didikų Sieniavskių nuosavybė, o 1731 m. perėjo į iš Lenkijos į Lietuvą „sugrįžusių“ Čartoriskių rankas) lenkų kilmės dalis tarp gyventojų buvo gerokai mažesnė [...]. Tokie duomenys buvo gauti remiantis asmenvardžiais, tačiau, kaip jau minėta, ne visada šis metodas yra patikimas. Turimi duomenys iš vėlesnio laikotarpio – XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pirmojo trečdalis rodo, kad imigracija iš Lenkijos į Lietuvos miestus, nors ir vyko, bet buvo nedidelė, nesudarė daugiau nei kelių procentų naujųjų miestiečių. Šią išvadą išsamiausiai patvirtina žinomi duomenys apie Vilniaus naujuosius miestiečius. 1661–1700 m. atvykėliai iš Lenkijos (67) sudarė 5,8 proc. visų naujųjų Vilniaus miestiečių [...]. Tiesa, tarp atvykstančiųjų į Vilnių ir kitus didžiuosius miestus tam tikrą, nors, matyt, nežymią dalį turėjo sudaryti jau seniau iš Lenkijos į Lietuvą atvykusiųjų imigrantų palikuonys. Demografinis nuopuolis, ištikęs Lenkiją XVII a. viduryje ir pasikartojęs XVIII a. pradžioje, taip pat neskatino Lenkijos miestiečių bei kitų plebėjų palikti savo kraštų ir keltis į Lietuvą. Nors imigracijos mastai nuo XVII a. vidurio sumenko, bet Lietuvos miestų ir miestelių viešojoje erdvėje lenkų kalbos pozicijos tebestiprėjo. Lūžis jau buvo įvykęs ankstesniu laikotarpiu. XVII a. pabaigoje ir ypač po XVIII a. pradžios karų iš miestų, net ir buvusių rusėniškose žemėse, viešojo gyvenimo ėmė sparčiai trauktis ir rusėnų kalba.

Iš visų į Lietuvą iš Lenkijos migravusių grupių didžiausią poveikį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenei padarė plačiai suvokiamos bajorijos imigracija. Į Lietuvą įvairiais keliais kėlėsi visų bajorijos luomo sluoksnių atstovai, išskyrus patį luomo elitą – didikus. Lenkijos Karalystės didikai taip ir nesugebėjo rasti būdų, kaip prasiskverbti į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir priversti Lietuvos didikus pasidalinti savo valdžia ir įtaka. Kas kita buvo gausios Lenkijos didikų dukterų santuokos su Lietuvos valdančiojo elito atstovais. Lenkaitės didikės kartu su savo palydomis atnešdavo savų papročių į Lietuvos didikų šeimas. Giminytės ryšiai stiprino Lietuvos ir Lenkijos didikų kultūrinį suartėjimą, taip pat sudarė prielaidas kai kurioms lenkų didikų giminėms paveldėjimo būdu perimti valdas Lietuvoje, ar atvirkščiai – Lietuvos didikams – Lenkijoje, pavyzdžiui, Sapiegos – Bobruisko seniūnas Jonas Kazimieras XVIII a. pradžioje per santuoką įgijo Opalinskių valdas Didžiojoje Lenkijoje. Buvo keli išskirtiniai atvejai, kai paveldėjimo būdu Lenkijos didikai įgijo Lietuvoje dideles žemės valdas. Didžiausia jų – Myšo ir Šklovo „grafystė“, kažkada valdyta Goštautų, nors XVII a. viduryje ir atiteko Sieniavskiams (*Sieniawscy*), tačiau jie niekada nemėgino įsijungti į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elitinių pareigūnų ratą ir sėkmingai tęsė savo karjerą Lenkijoje. XVII a. pabaigoje Lietuvoje į elitą prasimušė Potockių atstovai, tačiau tai nebuvo pagrindinės, įtakingiausios šios Lenkijoje XVII–XVIII a. ypač iškilusios giminės šakos atstovai. Į Lietuvą atsikėlusią Potockių šaką iki XVIII a. vidurio nepajėgė pakilti iki senatoriškų Lietuvos pareigybių, tačiau įsitvirtino tarp

Lietuvos centrinių dignitorių. Iš šių postų toliau kelis kartus pakilo į senatorius, bet jau Lenkijoje: pavyzdžiui, Lietuvos didysis sargybinis Stanislovas Vladislovas Potockis 1729 m. Lenkijoje tapo Belzo vaivada. Kelios į Lietuvą imigravusios lenkų bajorų giminės per trumpą laiką sugebėjo gana aukštai iškilti ir trumpam įsilieti į pačią Lietuvos valdančiojo elito viršūnę. XVII a. viduryje ryškiausias tokios karjeros pavyzdys buvo iš Mazovijos XVI a. pabaigoje atvykę Gosievskiai. Aleksandras Korvinas Gosievskis (*Aleksander Korwin Gosiewski*) 1625 m. tapo neseniai iš Maskvos atkovoto Smolensko vaivada, jo sūnūs taip pat tapo senatoriais – Kristupas Smolensko vaivada (1639 m.), o giminės karjeros viršūnę pasiekęs Vincentas Aleksandras buvo didysis iždininkas nuo 1652, o nuo 1654 m. dar ir lauko etmonas. Vėliau giminei sekėsi prasčiau, bet į senatą pavyko patekti ir XVIII a. – Boguslavas Korvinas 1725–1744 m. buvo Smolensko vyskupas, nors Lietuvos valstybėje tuo metu tebuvo likusios tik trys šios vyskupijos parapijos. XVII a. pabaigoje dar vienos Mazovijos bajorų giminės atstovas tapo Lietuvos ministru – Lenkijos Karalystės referendorius Stanislovas Antonijus Ščuka 1699 m. tapo Lietuvos pakancleriu. Lietuvoje Ščukoms buvo pavykę prasimušti iki pavieto lygmens pareigūnų Trakų vaivadijoje. Busimojo Lietuvos pakanclerio karjerą Lenkijoje rėmė giminaitis – Kulmo vyskupas Kazimieras Ščuka. Iš Liublino vaivadijos į kaimyninę Bresto vaivadiją Lietuvoje imigravusių Poniatovskių giminės atstovas, busimojo karaliaus tėvas Stanislovas XVIII a. pradžioje tapo Lietuvos ministru – buvo didžiuoju iždininku (1722–1731 m.), toliau tęsė karjerą Lenkijoje, kur tapo vienu įtakingiausių senatorių – 1731 m. buvo Mazovijos vaivada ir Lenkijos kariuomenės vadas – generalinis regimentorius, vėliau Krokuvos kaštelionas. Į elitą Lietuvoje pateko ir kelios vokiečių kilmės giminės, atvykusios iš Lenkijos Karalystei priklausiusios karališkosios Prūsijos, taip pat bendrai valdytos Livonijos. Taigi, iš Lenkijos atvykusių giminių antrąs–trečiąs kartas palikuonys ne kartą sugebėjo patekti į pačią Lietuvos elito viršūnę, o pasitaikius tinkamai progai mieliai tęsdavo karjerą Lenkijoje.

Lenkijos bajorija į Lietuvą kėlėsi įvairiais būdais. Per vedybas, karo tarnybą, tarnybą didikų dvaruose, paveldėdami ar pirkdami čia nekilnojamąjį turtą, atvykdavo kaip bažnytinėms institucijoms reikalingi dvasininkai ar specialistai, galiausiai – kaip studentai bei dėstytojai Vilniaus akademijoje, jėzuitų kolegijose ar evangelikų reformatų mokyklose. Tarp dvasininkų ar intelektualine veikla sau pragyvenimui užsidirbančiųjų imigrantų buvo ne tik bajorai, bet ir gana daug plebėjų. Sėkmingai susiklosčius karjerai jie ar jų palikuonys (kalbant apie dvasininkus tenka apsiriboti protestantais) čia kartais patekdavo ir į bajorų luomą. Jei atvykus į Lietuvą įsigyvenimas ir karjera susiklostydavo sėkmingai, tai toks pavyzdys bei galimybė sulaukti paramos ir protekcijos pritraukdavo ir kitus giminaičius iš Lenkijos.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVIII a. pirmame trečdalyje bajorai sudarė apie 5–7 procentus visų gyventojų, į šį luomą įsiliejęntys ateiviai iš Lenkijos bendros krašto demografinės struktūros labai nepakeitė. Esminiu būdu nepakeitė ir bajorų luomo demografinės struktūros. Tačiau dėl svarbaus vaidmens, kurį lenkų bajorai ir inteligentija bei specialistai atliko kultūriniame krašto gyvenime, bažnytinėse institucijose, administruojant didikų valdas, kariuomenėje, šių imigrantų iš Lenkijos poveikis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenei buvo labai reikšmingas.

Smulkiosios bajorijos pasienio migracija į Lietuvą vyko jau iki 1569 m. Ji apėmė ne tik unijos metu prie Lenkijos prijungtą Palenkę, bet ir kitus artimus regionus, tokius kaip Bresto vaivadijos centrinį pavieta. Tačiau lenkų kilmės bajorai čia, kitaip nei Palenkėje, buvo aiški mažuma ir tarp smulkiosios bajorijos [...], priešingai kartais istoriografijoje reikštai nuomonei (W. Wielhorsko ir kt.). Atvykusieji iš Lenkijos ir jų palikuonys niekada nenustelbė vietinės bajorijos – rusėniškos Bresto vaivadijoje, Valkavisko, Gardino pavietuose bei lietuvių kilmės bajorijos likusioje Trakų vaivadijos dalyje, Žemaitijoje (taip pat ir „Liaudoje“) ar Vilniaus vaivadijoje, jos Ašmenos paviete. Iš tokių XVII a. „pasienio migrantų“ sėkmingiausios karjeros pavyzdžiu tapo Poniatovskiai (XVIII a.).

Statistiškai reikšmingas imigravusių iš Lenkijos bajorų skaičius atvyko į Lietuvą per karo tarnybą. Lenkų bajorai samdėsi į Lietuvos kariuomenę arba atvykdavo su Lenkijos kariuomenės daliniais, kurie dalyvaudavo karo veiksmuose prieš švedus ar maskvėnus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei gretimuose kraštuose, pavyzdžiui, Livonijos teritorijoje. Bajorai galėjo persisamdyti į Lietuvos kariuomenę ar likti čia po karo kampanijos išformavus dalinius. Kartais lenkų bajorai už karo tarnybą čia sugebėdavo gauti žemės valdų dovanojimų ar suteikčių. Tai buvo įprastas reiškinys bendrai valdytoje Livonijoje bei XVII a. pradžioje prijungtos Smolensko vaivadijos žemėse, kur dėl jų valstybinės priklausomybės neapibrėžtumo kurį laiką nebuvo taikomi Trečiojo Lietuvos Statuto apribojimai tokioms suteiktims bei dovanojimams. Matyt, neatsitiktinai šiose ginčijamose žemėse, dėl kurių buvo kovojama su Švedija ar Maskva, anksčiau nei visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo teisiškai įtvirtintas lenkų kalbos vartojimas vietinėje teismų raštvedyboje – Smolensko vaivadijoje ir Starodubo paviete XVII a. trečiame dešimtmetyje, Livonijoje 1677 m. 1621–1629 m. praradus Dorpatą (Tartu), Pernu vaivadijas bei didesnę Vendeną (Cėsių) vaivadijos dalį su Ryga, didelė dalis lenkų kilmės ten žemes įgijusių bajorų persikėlė į Lietuvą. Dar daugiau tokių pabėgėlių (egzilantų) buvo apgyvendinta Vilniaus ir Trakų vaivadijoje XVII a. viduryje praradus Smolenską ir Starodubą. Kaip vieną iš daugelio tokių „karo imigrantų“ pavyzdį galima būtų paminėti XX a. prieštarai išgarsėjusius Želigovskius. Lenčycos vaivadijos bajorų giminės, turėjusios „Belynų“ herbą, atstovas rotmistras Jokūbas Želigovskis (*Jakub Żeligowski*) XVII a. pradžioje dalyvavo kovose su švedais Livonijoje, įsigijo žemių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pietryčiuose – Mozyriaus paviete, kur giminės atstovams pavyko įsilieti ir į pavieto lygmens pareigūnų gretas. XVII a. antroje pusėje aktyvus buvo pavieto taurininkas Kazimieras Želigovskis [...]. Jis tapo svarbiu Jono III Sobieskio ekonominiu klientu, karaliaus vardu tvarkė Mogiliavo ekonomijos reikalus, po karaliaus mirties toliau tarnavo Sobieskiams Lenkijoje, rūpinosi karalaičių turtais reikalais (Vilanove). XVIII a. pirmoje pusėje Želigovskiai – svarbiausios Sobieskių valdos ukrainietiškos Karūnos žemėse – Žulkvės reikalų tvarkytojai (Simonas Želigovskis). Žulkvę paveldėjęs Radviloms giminė vėl glaudžiau tapo susijusi su Lietuva. Epizodiškai XVII a. Želigovskiai pastebimi ir Ašmenos paviete, bet čia nebuvo nuosavybės teise įsigiję žemės valdų, niekada nebuvo pavieto pareigūnais. Giminės XVII–XVIII a. istorija yra pavyzdys, kaip iš Lenkijos atvykusių bajorų giminių atstovų pagrindinė veikla per kelias kartas įvairuodavo tarp Lenkijos ir Lietuvos. Riba, skyrusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės „politines tautas“ XVII–XVIII a., nebuvo griežta. Karo tarnybos keliu į Lietuvą

atsikėlusieji ir valstybės rytiniame paribyje, kur vietinė bajorija nebuvo tokia gausi kaip kitose Lietuvos vaivadijose, įsikūrę, šiek tiek keitė tų kraštų bajorijos veidą, gausino katalikų ir lenkakalbių santykinę dalį. Matyt, tam tikru mastu prisidėjo prie rytinių rusėniškųjų Lietuvos vaivadijų bajorijos kultūrinio ir lingvistinio suartėjimo su katalikiškosios Lietuvos valstybės dalies bajorija, XVII a. pabaigoje ir XVIII a. daugiausiai jau lenkakalbe (arba dvikalbe, kai lenkų kalba – pirmoji). Istoriniai šaltiniai patvirtina taip pat ir tokį faktą, kad XVIII a. pradžioje rytinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionus lankydavę Maskvos emisarai susidurdavo su neslepiamu bajorijos priešišku ir gana atvirai reiškiamomis miestiečių, valstiečių ir ypač stačiatikių vienuolių simpatijomis.

Skaičiumi mažiausią, bet reikšmingumą Lietuvos istorijai ir įnašu į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą – svarbiausią atvykusiųjų iš Lenkijos grupę sudarė plačiai suvokiama inteligentija. XVI a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje Lietuvoje vykęs ekonominis augimas, Reformacijos sąjūdis ir katalikiškoji reforma sukūrė intelektinę įtampą, skatinusią ne tik religinę polemiką, bet ir intelektinę kūrybą apskritai, švietimo bei spaudos pakilimas paskatino didelį išsilavinusių žmonių, specialistų poreikį. Tai atvėrė galimybes daugeliui išsilavinusių Lenkijos bajorų, dvasininkų, per mokslus socialinę karjerą mėginusių daryti neprivilegiuotojo luomo žmonių realizuoti save Lietuvoje, tuo pačiu užsidirbti. Ypač gausias intelektualines pajėgas iš Lenkijos XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje pritraukė Lietuvos evangelikai reformatai, taip pat antitrinitoriai. Iš Lenkijos buvo kilę pirmieji protestantų spaustuvininkai, pavyzdžiui, Jonas Karcanas (*Jan Karcan*) iš Veličkos. Tuo laikotarpiu apie pusę visų Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios vyresniųjų buvo atvykę iš Lenkijos, dar šiek tiek iš karališkosios Prūsijos. Evangelikų reformatų globėjai – Biržų šakos Radvilos XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje pritraukė į savo dvarą iš Lenkijos daug gabių asmenybių, pasižymėjusių ne tik administravimo darbe, bet ir literatūrine kūryba. Tai Petras Kochlevskis (*Piotr Kochlewski*), Danielius Naborovskis (*Daniel Naborowski*), Samuelis Pšypkovskis (*Samuel Przytkowski*), Zbignevas Morštinas (*Zbigniew Morsztyn*) ir kiti. Savo polemine kūryba ypač garsėjo Andrius Volanas, pakėlęs religinę polemiką į iki tol Lietuvoje nematytą intelektualinį lygį.

Katalikų bažnyčia, stiprėjantis Lietuvoje jėzuitų ordinas XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje pritraukė iš Lenkijos ne mažesnes intelektualines pajėgas. Skaičiuojama, kad XVI a. Vilniaus akademijoje profesoriai lenkai sudarė apie 40 procentų profesūros, XVII a. atvykusiųjų iš Lenkijos skaičius išaugo iki 60 procentų, o XVIII a. sumažėjo iki 30 procentų [...]. Ypač vaisingu intelektine kūryba laikotarpiu – XVII a. pirmoje pusėje Vilniuje atsiskleidė europinę šlovę pelniusių dviejų iš Mazovijos kilusių giminių atstovų – Arono Aleksandro Olizarovskio (Olizarovijaus) (*Olizarowski*, gimė Ukrainoje 1610 m.) ir Motiejaus Sarbievijaus (*Maciej Sarbiewski*, gimė 1595 m. Mazovijoje) mokslinis ir literatūrinis talentas.

XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje dauguma Lietuvoje dirbusių iš Lenkijos kilusių intelektualų, religinių polemistų savo kūrybą skyrė ne tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, bet ir Lenkijos visuomenei. Tiek autorių kilmė, tiek numanomas kūrinių adresatas skatino platesnį lenkų kalbos vartojimą kūryboje ir leidyboje. Tuo pačiu laikotarpiu jų kurti bei spausdinami darbai lotynų kalba buvo dar universalesni.

Galima įžvelgti tendenciją, kad XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje Lietuvos intelektualiniame gyvenime aktyviai veikė itin daug pirmos kartos atvykėlių iš Lenkijos, nuo XVII a. vidurio pirmos kartos imigrantų dalis sparčiai mažėjo, XVII a. pabaigoje – XVIII a. įsivyravo vietinės kilmės inteligentija, prie kurios galima taip pat priskirti Lietuvoje jau įsigyvenusius ankstesnių imigrantų iš Lenkijos antros–trečios kartos palikuonis. Mažėjanti atvykstančiųjų į Lietuvą intelektine veikla užsiimančiųjų srautą galima aiškinti dvejopai. Pirmas ir svarbiausias paaiškinimas būtų, kad kraštas jau buvo pajėgus išsiugdyti jo poreikius atitikusią intelektualinę elitą ir specialistus; iš kitos pusės, XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pirmajame trečdalyje Lietuvos kultūrinis gyvenimas prarado savo ankstesnį dinamiškumą, mažesni tapo naujovių ir naujų žinių galinčiųjų pateikti poreikiai, Lietuva tapo mažiau patraukli potencialiems intelektine veikla duoną sau pelniusiems imigrantams.

Nemažai imigrantų iš Lenkijos pritraukdavo Lietuvos didikai savo dvarų administravimo poreikiams. Priklausomai nuo didiko valios pirmenybė buvo teikiama arba per daugelį kartų ištikimai tarnavusių klientų dinastijų atstovams, arba mažiau su vietos bajorija susietiems, nuo patrono malonės visiškai priklausomiems, bet pakankamai išsilavinusiems ir dvarų administracijoje pajėgiantiems dirbti asmenims iš kitų regionų. Valdant Biržų Radvilų „latifundiją“ ypatingas buvo iš Lenkijos Karalystės Palenkės vaivadijos kilusių klientų vaidmuo. Juos ir kitus lenkų bajorus savo dvarų valdymui ypač noriai pasitelkdavo Boguslavas Radvila. XVII a. antroje pusėje iškilę du pagrindiniai Biržų Radvilų valdų administratoriai, abu kilę iš Lenkijos ir net turėję jos pavietų dignitorių tituliarines pareigybės – iš Palenkės kilęs Slucko ekonomas, Kališo pataurininkis Stanislovas Niezabitovskis (*Stanisław Niezabitowski*), kuravęs didesnę dalį valdų, bei Biržų ekonomas Siverų Naugardo vėliavininkas Jonas Jurgis Chvalkovskis (*Jan Jerzy Chwałkowski*), kuravęs ne tik Biržus, bet ir valdas, buvusias netoli Dauguvos Baltojoje Rusioje. Nuo jų buvo priklausoma visa su Biržų Radvilų valdomis susijusi šios giminės klientelė, jie buvo ir įtakingiausi asmenys Lietuvos evangelikų reformatų bendruomenėje, praradusioje savo globėjus senatorius. Tuo laikotarpiu bendruomenėje, tarp jos bažnyčios vyresniųjų ir aktyvių pasauliečių itin žymus buvo lenkų kilmės giminių vaidmuo, tik reiktų pabrėžti, kad tai jau buvo per kelias kartas Lietuvoje įsigyvenę, su Lietuva ir jos bajorija susitapatinę žmonės. O tuo pačiu ir likę ištikimi tam tikėjimui, kurį puoselėti ir skleisti į Lietuvą XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje atvyko jų protėviai.

XVII a. pabaigoje – XVIII a. pirmame trečdalyje Lietuvoje visą laiką buvo aktyvūs bei visuomeniniame gyvenime pastebimi ir pirmos kartos atvykėliai iš Lenkijos, sugebėdavę užimti aukštas ir įtakingas pozicijas Lietuvos visuomenėje, ypač bažnytinėse struktūrose. Jie nenutraukdavo ryšio ir su Lenkija, dažnai joje tęsdavo savo karjerą, buvo mobilūs – karjera Lietuvoje ir Lenkijoje jiems buvo vienodai patraukli, Lenkijoje galbūt net patrauklesnė. Įstabiausias tokio asmens pavyzdys galėtų būti Vilniaus kapitulos narys, scholastikas Konstantinas Felicijonas Šaniavskis. Spėjama, kad jis buvo pagrindinis 1700 m. lapkričio 24 d. paskelbto Valkininkų nutarimo redaktorius. Nuo 1703 m. jis buvo dar ir valstybės pareigūnas – Lietuvos dvasinis referendorius. Netrukus padarė puikią karjerą Lenkijoje – 1705 m. tapo Vloclaveko, o 1720 m. – Krokuvos vyskupu ir vienu artimiausių karaliaus Augusto II patikėtinių. Iš

Vilniaus, tik vyskupo, o ne eilinio kapitulos nario pareigų, tokią karjerą istorijoje buvo padaręs tik kardinolas Jurgis Radvila XVI a. pabaigoje.

XVI a. pabaigoje – XVIII a. pirmame trečdalyje iš Lenkijos į Lietuvą atvykusių bajorų ir inteligentijos vaidmuo, poveikis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenei buvo reikšmingas, didesnis nei jų santykinė dalis gyventojų ar bajorų luomo demografinėje struktūroje. Pirmos kartos imigrantų ryšiai su Lenkija, ten likusiais giminaičiais dažniausiai būdavo stiprūs, o vėlesnės kartos įsiliedavo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenę, tuo pačiu sustiprindamos jos kultūrinį, kalbinį, iš dalies ir konfesinį bendrumą su Lenkijos Karalyste. XVI a. pabaigoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenei, taip pat ir bajorijai bei miestų gyventojams dar buvo būdingi ryškūs regioniniai skirtumai. Kaune, Vilniuje ir, pavyzdžiui, Mogiliave skyrėsi kalbinė, konfesinė padėtis, šiek tiek net miestiečių buitis ir papročiai. Tų patį galima būtų pasakyti ir apie Didžiosios Kunigaikštystės vakarines vaivadijas, ypač tas, kuriose vyravo etniniai lietuviai, daugiausia katalikai, kartu su mažumų sudariusiais protestantais, bei Didžiosios Kunigaikštystės rytines ir pietines rusėniškas ir daugiausia stačiatikiškas žemes. XVIII a. pradžioje ir vėliau Lietuvos bajorija, kiek mažiau – miestų gyventojai, buvo jau labai pasikeitusi, kultūriškai ir religine sudėtimi – vienalytiškesnė, nors buityje dažniausiai dvikalbė, bet jau perėmusi lenkų kalbą kaip pirmąją, kuria bendrauta viešajame gyvenime. Ši visuomenė taip pat turėjo kur kas daugiau bendrumo su Lenkijos Karalystės visuomene, pirmiausia – bajorija, nei tai buvo XVI a. pabaigoje. Į šias permainas Lietuvos bajorijų vedė ne du, bet trys keliai. Ne tik lietuviai (katalikai ir protestantai) bei rusėnai (daugiausia dar stačiatikiai), bet ir atvykę į Lietuvą lenkai (katalikai ir protestantai) buvo šios evoliucijos dalyviai, savo buvimu ir veikla spartinę minėtas permainas. Populiarus posakis, apibūdinantis dvipakopę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos tapatybę XVII ir ypač XVIII a. – *gente lituanus, natione polonus*, žiūrint preciziškai, negalėtų būti taikomas svariai, sunkiai statistiškai apibrėžiamai, galbūt apie dešimtadalį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos sudariusiai grupei, kuriai *gente lituanus* XVIII a. buvo labiau metafora. Šis trečias kelias, vedęs į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę tautų, tokių, kokia ji buvo XVIII a., buvo – *gente polonus, terrigenae lituanus, natione polonus*.

Lenkų bajorų Žemaitijoje ryšiai su gimtine Lenkijoje

J. Drungilas, *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis, Vilnius, 2019, p. 74–79.*

Lenkų bajorų Žemaitijoje ryšiai su gimtine Lenkijoje

Žemaitijoje apsigyvenę lenkų bajorai pirmiausia rūpinosi įsikurti naujoje vietoje, tačiau kartu jie taip pat jautė ir gimtinės trauką, veikiamą dviejų tarpusavyje susijusių „magnetų“ – Lenkijoje likusių giminaičių ir valdų.

Ryšiai su gimtinėje likusia gimine neabejotinai buvo svarbūs pirmosios kartos atvykėliams, o labiausiai pradžioje, siekiant įsikurti naujoje aplinkoje. Akivaizdžiai tai paliudija migracinės grandinės mechanizmas, kai atvykusiųjų aplinkoje, kaip anksčiau nurodyta, aptinkami įvairiais giminystės ryšiais susieti artimieji: broliai, sūnėnai, dėdės ir panašiai. Be to, nuolatinių ryšių su gimine palaikymą stimuliuojo ilgalaikis pirmosios kartos atvykėlių valdų išlaikymas gimtinėje, Lenkijoje. Pragmatiniu požiūriu šios valdos buvo pastovus finansinis šaltinis, kurio paskirtį ar jo „tėkmę“ galėjo reguliuoti pats atvykėlis. Galima išskirti keletą šio nekilnojamojo turto panaudojimo variantų. Pirmas – valda kaip pastovus (papildomas) finansinių pajamų šaltinis. Antai, XVI a. antrojoje pusėje buvęs Šiaulių seniūnijos, o vėliau Žagarės dvaro vietininkas Lukas Vasilevskis greta gaunamų pajamų iš vietininkavimo kartu jų gaudavo ir iš savo tėvonijos Vasilevo dvaro, buvusio Palenkės vaivadijoje, Drohičino pavieta. Antra, Žemaitijoje susituokusiems lenkų bajorams gimtinėje turėtos valdos kartais buvo užrašomos jų žmonoms kaip dovis. Trečia, prireikus vienkartinės didesnės pinigų sumos, atvykusieji jiems priklausančias valdas ar jų dalis įkeisdavo, ir paprastai dažniausiai giminaičiams. Štai į Žemaitiją atvykęs Simonas Šulevskis (Szymon Szulowski, Suliewski) 1607 m. savo broliui Tomui trejiems metams įkeitė Palenkės vaivadijoje, Bielsko pavieta, buvusio ir jam priklausiusio, „[atsidalijęs] nuo savo brolių pagal tėvovinę teisę“, Točilovo (Toczyłowo) dvaro dalį. Lygiai taip pat galima prisiminti anksčiau aptartą Jono Maškovskio atvejį. Pastarasis, net ir tapęs kunigu, išlaikė sau priklausančią Maškovicų (Maszkowicie) dvaro dalį. Šios dalies jis neskubėjo parduoti ar dovanoti savo broliui, tuometiniam Lenčycos pavieto stalininkui Mikalojui. Be to, netgi broliui mirus, Jonas 1593 m. savo dvaro, buvusio Lenčycos pavieta, dalį už 6 000 auksinų įkeitė sūnėnui Aleksandrui. Tad išlaikyti Lenkijoje buvusias valdas atvykėliams buvo paranku pirmiausia dėl praktinių sumetimų. Be to, tai buvo finansinė atrama besikuriant naujoje vietovėje, o galbūt tai galima vertinti ir kaip atsarginį galimo sugrįžimo į gimtinę variantą. Kita vertus, tokios besikartojančios lenkų bajorų migracijos tarp Žemaitijos ir Lenkijos negalima vadinti baigta, t. y. galutinai įvykusia. Veikiausiai ją reikėtų vertinti kaip apykaitinę, švytuoklinę (angl. *circular, commuter*) migraciją. Ypač kai yra numanu, kad atvykėlis didesniu ar mažesniu mastu galėjo „vizituoti“ skirtinguose Abiejų Tautų Respublikos regionuose esančias jam priklausias valdas arba įsikūrusius giminaičius.

Konkrečiau nusakyti anuometinį atvykusiųjų ir jų giminaičių bendravimą, jo formas, intensyvumą pirmojoje ir vėlesnėse kartose yra gana sunku, nes išliko

nedaug duomenų. Šaltiniuose aptikta tik keletas pavienių atvejų, kurie, manytume, dėl savo turinio verti atskiرو aptarimo.

Čia norėtusi paminėti du išskirtinius atvejus, kurie, nors ir fragmentiškai, atskleidžia neįprastą giminaičių bendravimą pirmojoje kartoje. Štai, 1562 m. iš Kauno Stanislovas Suskis siuntė savo broliui į Mazoviją vokiečių, kad šis išmokyti lenkiškai, o jo brolis Tomas, Zambruvo pavieto paseniūnis, iš Mazovijos į Kauną pasiuntė lenką, kad tasai išmokyti lietuviškai. Pirmiausia čia reikėtų atsižvelgti į tuometinį Kauno statusą. Šis miestas, anksti gavęs savivaldą (1408 m.) ir įsikūręs geografiškai patogioje vietoje, sudarė puikias galimybes sparčiai bei sėkmingai plėtoti prekybą, taip pat ir pačiam miestui. Pagal finansinius srautus XVI a. Kaunas buvo antras miestas LDK. Tad minėtų brolių Suskių apsikeitimas asmenimis, kurie vėliau turėjo tarpininkauti (vertėjauti) su į Kauną ar Mazoviją atvykusiais įvairiakalbais prekybininkais, rodo, kad prekyba buvo motyvuotas brolių pragmatinis interesas dar labiau ateityje suintensyvinti tarpusavio bendravimą, jų ryšius. Tad neatsitiktinai XVI a. antrojoje pusėje dalis šios Suskių giminės (h. Pomianas) „nusėdo“ Žemaitijoje – Patumšių ir Beržėnų valsčiuose. Antras atvejis, kai valdovo Vladislovo Vazos buvęs pėstininkų gvardijos pulkininkas Reinholdas Rosenas (1590–1664) XVII a. viduryje iš Žemaitijos, Akmenės valsčiaus, broliui Voldemarui į Lenkiją „atidavė“ vietinio valstiečio Vaitiekaus Venckaičio dukrą, kurią šis paėmė „į nykštukus“. Žinoma, kad anuomet juokdariai ir neūžaugos buvo neatsiejama valdovų ir LDK didikų dvarų kultūros dalis, o jų pagrindinė paskirtis buvo linksminėti. Tačiau pastarasis atvejis išsiskiria, mat tai nebuvo nusamdyta, o prievartiniu būdu paimta valdovo jurisdikcijai priklausiusi valstietė ir panaudota asmeniniams poreikiams. Čia taip pat susiduriame ne su Abiejų Tautų Respublikos diduomenės sluoksniui priklausančiais asmenimis, bet su gimine, kurios skirtingų šakų asmenys gyveno iš karinės tarnybos įvairiose Europos dalyse. Tokiu būdu, rekrutuodami neūžaugas savo dvarams, Reinholdas ir jo brolis Voldemaras Rosenai imitavo ano meto kilmingųjų dvarų madas. Na, o aptartų pavyzdžių kontekstą tinkamai papildo dar vienas atvejis iš Vakarų Europos regiono. Kai XVI–XVII a. Prancūzijoje įsikūrę bei aukštesniam sluoksniui priklausę italai ne tik susirašinėjo su gimtinėje likusiais giminaičiais, bet ir parsisiųsdavo iš Italijos figų, razinų, *caprari* ir *marzolini* sūrių ir kt., tai, kas jiems primindavo gimtinę. Suprantama, kad šie anksčiau išvardyti pavyzdžiai buvo būdingi stambiosios ir vidutinės bajorijos sluoksniui, ko, manytina, nepasitaikydavo tarp atvykusių smulkiųjų bajorų. Kita vertus, tokie kontrastuojantys „mainai“ tarp giminaičių dėl linksmybių ir prekybos, viena vertus, byloja apie aiškiai nenusipėjimą, o kita vertus, apie veikusiai daugiasluoksne bei įvairialypę bendravimo kultūrą tarp Žemaitijoje įsikūrusių ir Lenkijoje likusių giminaičių.

Prie įprastinių giminaičių susitikimų, kurių, kaip galima manyti, tikrai buvo ne vienas ir ne keletas, o žymiai daugiau, vertėtų pridėti ir retas, bet pasitaikančias „privertines“ atvykėlių išvykas į gimtinę. Antai, kaip sakytą, pagal Lietuvos Statutų reikalavimą, atvykusį bajorą apkaltinus nekilingumu, jis privalėjo iš Lenkijos atgabenti į teismą dokumentą, įrodantį jo bajorišką kilmę. Tad, kaip rodo pateikti duomenys, į LDK atvykusių bajorų pirmoji karta gana intensyviai palaikė ryšius su Lenkijoje likusiais giminaičiais.

Kur kas kebliau kalbėti apie tai, kaip savo ryšius su gimtine išlaikė įsikūrusi antroji karta. Tikėtina, kad dauguma atvykusių smulkiajai bajorijai priklausančių giminių tuo metu jau nebeturėdavo valdų Lenkijoje. Tačiau buvo keletas giminių, kurios išlaikė valdas ir antrojoje kartoje. Čia galime paminėti, kad XVI a. pirmojoje pusėje į Žemaitiją atvykę Stanislovas Skaševskis ir Martynas Radziminskis savo sūnums paliko Skaševo ir Radzimino dvarus Mazovijoje. Tad nieko nuostabaus, kai busimasis Žemaitijos pakamaris Vaitiekus Radziminskis 1567 m. Mazovijoje, Cechanuvo paviete, valdė ne tik pagrindinį giminės Radzimino dvarą, bet ir gretimai esančias Kotermano, Kališo ir Tsčiankos (*Trzcianka*) vietas ar jų dalis. Beje, pasitaikydavo atvejų, kai giminė valdas Lenkijoje išlakydavo net kelis šimtmečius. Šiame kontekste išsiskiria Mališevskių giminė (h. Godziemba), kuri turėjo valdų ne tik Žemaitijoje, bet ir per keletą kartų išlaikė giminės lizdą Lenkijos Karalystėje. Štai Smolensko pastalininkis Jonas Chrizostomas Mališevskis Žemaitijoje, Juodeikių dvare, 1671 m. surašytame testamente pažymi, kad savo palikuonims palieka „dvarą Lenkijos Karalystėje, Dobrynės žemėje, vadinamą Mališevu“. Šitoks ilgas valdų išlaikymas Lenkijoje veikė kaip katalizatorius, padedantis su giminaičiais palaikyti ryšius, kartais netgi nusiūtiesiančius per kelias kartas. O tai rodo, kad šalia pragmatinio intereso egzistavo ir kitas valdų išlaikymo motyvas. Daugumai atvykėlių šios valdos buvo pagrindiniai jų giminių dvarai, kuriuos buvo siekiama išlaikyti savos giminės rankose, nes, matyt, egzistavo ir atitinkama sentimentų dozė, skatinusi palaikyti ryšius su gimine bei gimtine. Kita vertus, valdų išlaikymą Lenkijoje galima vertinti ir kaip migracinį „kanalą“, kuriuo galbūt galėjo atvykti nauji lenkų bajorai. Be to, gera proga aplankyti giminaičius galėjo būti karinė tarnyba Lenkijoje, kurios metu galbūt pasitaikydavo galimybė užsukti ir į gimtinę. Antai, 1590 m. Jonas Skaševskis negalėjo dalyvauti Raseiniuose vykusioje teismo byloje, nes buvo „Respublikos karinėje tarnyboje [...], Lenkijos Karalystėje“. Vis dėlto, pastarieji pavyzdžiai aptinkami pasiturinčios, ekonomiškai pajėgios bajorijos sluoksnyje ir nepriskirtini įprastiniams atvejams, tačiau kartu jie rodo antrosios ir vėlesnių kartų pasiturinčiųjų sluoksniui priklausančių lenkų kilmės bajorų mobilumą.

Kaip toliau klostydavosi Lietuvoje įsikūrusių lenkų bajorų, priklausiusių dar vėlesnėms kartoms, santykiai su giminaičiais, tiksliai nėra aišku. Veikiausiai, nebeturint valdų Lenkijoje, laipsniškai trūkinėdavo ir santykiai su gimine. Vis dėlto, netgi nutrūkus ryšiams su pagrindiniu dvaru gimtinėje ir giminaičiais, minėti du elementai stipriai įsispausdavo į giminės genealoginę savimonę. Tiesa, ši tendencija labiau pastebima ekonomiškai pajėgios, Žemaitijos valdžios elitui priklausančios bajorijos sluoksnyje. Kalbant apie giminystės ryšių funkcionavimą giminės atmintyje, galima vėl prisiminti anksčiau aptartą Kopanskių atvejį, kai Žemaitijoje įsikūrusios šios giminės trečiosios kartos atstovas Stanislovas savo bajorystę Varšuvoje 1610 m. įrodė, remdamasis Lenkijoje gyvenusių antrosios kartos pusbrolių Jurgio ir Mikalojaus liudijimais. Nors iš šių detalių nėra aišku, kiek iki tol giminaičiai palaikė ryšius, tačiau netgi darant prielaidų, kad bendravimas tarp giminaičių buvo nutrūkęs, šis pavyzdys rodo, jog giminėje iš kartos į kartą verbaliniu būdu buvo perduodamas atitinkamas giminės istoriją liečiantis informacijos kiekis.

Lygiagrečiai tą patį galima pasakyti apie atvykusiųjų kilmės vietos, jų pagrindinio giminės dvaro Lenkijoje pavadinimo, kuris stipriai įsireždavo į giminės genealoginę savimonę, atsiminimą. Įprastai giminės lizdo ar kilmės vietovės pavadinimas, kuris buvo įterpiamas tarp asmens vardo ir pavardės, skirtingu metu „išnirdavo“ vėlesnėse kartose. Antai, antrajai atvykėlių kartai priklausantis, iš Mazovijos kilęs Žemaitijos pilies teismo raštininkas, 1647 m. pasirašydamas, aiškiai nurodė savo kilmės vietą *Piotr z Rybna Rybiński*. Panašų vaidmenį atliko giminės pirmtako Žemaitijoje vardo fiksavimas arba kai buvo įrašomas giminės naudojamo herbo legendinis pirmtako vardas (pvz., *Skarbek Ważyński, Dunin Rajecki*).

Suprantama, šios tendencijos buvo būdingos visai Abiejų Tautų Respublikos bajorijai, tačiau atvykusių lenkų bajorų vėlesnėms kartoms tai svarbūs genealoginės savimonės elementai, primenantys jų kilmę bei giminystės ryšius.

Lenkų bajorų Žemaitijoje reemigracijos atvejai

J. Drungilas, *Erelis lokio guolyje. Lenkų bajorai Žemaitijoje XVI–XVIII a. Migracija, kalba, atmintis, Vilnius, 2019, p. 79–86.*

Reemigracijos atvejai

Šalia aptarto lenkų bajorų imigracijos proceso egzistavo ir atvirkštinis reiškinys – reemigracija, kai į Žemaitiją atvykęs asmuo vėliau sugrįždavo į Lenkiją. Nustatyti tokį į gimtinę grįžtančių bajorų tikslų srautą praktiškai neįmanoma, nes vėlgi nėra aptariamą reiškinį fiksuojančių statistinių šaltinių, tad belieka remtis pavieniais atvejais, kurie atskleidžia minėto reiškinio funkcionavimo kontūrus. Metodiniu požiūriu reemigracija galime vadinti tokį atvejį, kai atvykęs ir Žemaitijoje įsikūręs asmuo (asmenų grupė): a) po kurio laiko aptinkamas sugrįžęs į Lenkijos Karalystę, b) buvo trumpam atvykęs dėl konkrečios priežasties (pvz., dalijantis mirusiojo brolio turta), c) vėliau nebeaptinkamas Žemaitijoje. Tiesa, paskutinis variantas iš dalies gali klaidinti, nes, hipotetiškai mąstant, tuomet atvykęs galėjo būti miręs Žemaitijoje arba persikėlęs į kitą LDK dalį, tačiau taip pat išlieka nemaža tikimybė, kad ir šie bajorai sugrįždavo į Lenkiją. Kita vertus, aptartoji situacija rodo, kad, atsiradus įtarimui dėl reemigracijos bei norint pateikti išsamesnį jos vaizdą, yra būtina ne tik LDK, bet ir lenkiškų šaltinių „revizija“. Tačiau šiuo atveju apsiribosime pateikdami tik pastebėtus svarbesnius šio reiškinio aspektus.

Analizuojant lenkų bajorų sugrįžimą į gimtinę skatinusius veiksnius ir motyvus, sąlygiškai galima išskirti du reemigracijos tipus. Pirmasis būdingas smulkiajai bajorijai, kai atvykusieji grįždavo atgal į gimtinę, nes nespėdavo ar nerasdavo galimybių įsitvirtinti Žemaitijoje. Įprastinė sugrįžimo schema buvo tokia. Pradžioje pas pirmąjį LDK įsikūrusį brolių, kuris jau turėjo žemės ar vietininkavo kuriame nors dvare, atvykdavo ir apsistodavo kiti jo broliai ar giminaičiai. Vėliau, šiam broliui mirus, likusieji broliai dažniausiai išvykdavo atgal. Antai, XVI a. pabaigoje Žemaitijoje įsikūrė iš Mazovijos, Lomžos pavieto, atvykę du broliai Okurovskiai. Manytina, kad pirmas iš šeimos atvyko Stanislovas, tapęs Radviliškio miestelio vietininku, vedė Reginą

Kochanaite, susilaukė sūnaus Jono bei dukterų: Barboros, Onos, Elžbietos, tad ši šaka Žemaitijoje įsitvirtino ilgam. Jo brolis Mikalojus tapo J. Gruževskiui priklausančio Tauragės dvaro vietininku ir, matyt, liko nevedęs. Vėlesnės detalės rodo, kad Mikalojaus administruojamame dvare buvo apsistoję keturi jo broliai: Andrius, Jonas, Juozapas ir Mykolas. Galiausiai, Mikalojui mirus, minėti broliai išsidalijo jo turta, ir apie jų buvimą Žemaitijoje daugiau duomenų nebeaptinkame. Tad manytina, kad jie išvyko atgal į Mazoviją. Panašus atvejis, kai Motiejus Vitkovskis iš Krasuvo, greičiausiai kilęs iš Mazovijos (?), įsikūrė Žemaitijoje, tačiau po jo mirties likę keturi sūnūs – Mykolas, Samuelis, Jonas ir Abraomas, sprendžiant pagal kitų vėliau čia gyvenusių Vitkovskių patronimus, Žemaitijoje nepasiliko ir veikiausiai sugrįžo į Lenkiją. Ano meto šaltiniuose nerasime konkrečių detalių, nurodančių tokios reemigracijos priežastis, tačiau neabejotina, kad prie jų galima priskirti socialinius, ekonominius, taip pat ne taip aiškiai apčiuopiamus atvykėlių prisitaikymo sunkumus, t. y. psichologinius veiksnius – nauja aplinka, ryšiai, kalba ir panašiai.

Nors ir šaržuotai, kiti kai kurie šio reemigracijos tipo aspektai atsispindi anksčiau minėto humoristinio kūrinio „Tikra tūlo mazoviečio Bartošo kelionė į Lietuvą...“ fragmente, kai sumuštas ir apvogtas Mazovijos kaimietis satyriškai aprašo Lietuvos piniginės sistemos, valgio, papročių detales, iš esmės šiuo kūriniu formuodamas „provincinės“ Lietuvos stereotipą. Galiausiai per šį mazovietį autorius pateikė konkretų ir aiškų perspėjimą kitiems išvykti ketinantiems lenkams: „Nušmyrinau pas savo mielus bičiulius ir daviau jiems tokį priminimą, kad į Lietuvą (nes jau ketino) tarnybon nevyktų. Bartošo priminimas: kad mazoviečiai tarnybon į š Lietuvą nevyktų.“ Čia vertėtų pridėti, kad šis tekstas turėjo dvimatę skaitytojų (klausytojų) sistemą. Pirmoji – valstiečiai, kurie neabejotinai fiksavo tekste esančius Bartošo „kalbos kodus“ – jaučių pavogimą, pagrindinio veikėjo sumušimą, prastą valgį ir t. t. Jiems šis tekstas turėjo kelti gąsdinančią reakciją, kai antriesiems – bajorams, turtingesniems miestiečiams pagrindinio herojaus Bartošo mazovietiška tarmė kaip prasčioko kalba, jo valstietiškas mentalitetas kėlė juoką. Įdomu, kad šiame satyriniame tekste užfiksuotas svarbus momentas – migracinės grandinės veikimo detalė, kai pagrindinis veikėjas Bartošas įspėja savo bičiulius, jau susiruošusius išvykti į LDK. Ši detalė rodo, kad minėtas Bartošas, išvykęs ir įsikūręs LDK, būtų tapęs jo pažįstamų, kaimynų traukos centru bei padėjęs jiems įsikurti. Taip pat minėtą tekstą galima vertinti kaip „antireklamą“ Lietuvai ir kelti prielaidą, kad šis kūrinys galėjo atlikti tam tikrą migracijos stabdymo funkciją, kai teksto pabaigoje dar kartą pabrėžtinai primenama Bartošo svarbiausia mintis, kad kraštiečiai nevyktų į Lietuvą.

Antroji reemigracijos priežastis – atsiveriančios naujos karjeros galimybės gimtinėje. Tam pailustruoti pasitelksime dviejų iš Lenčycos pavieta kilusių brolių Jono ir Mikalojaus Maškovskių (h. Habdankas), Felikso sūnų, atvejį. Pradžioje trumpai peržvelgsime svarbiausius abiejų brolių gyvenimo ir karjeros momentus. Pirmasis į LDK atvyko Mikalojus, kurį pakvietė Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis. Taip pat žinoma, kad 1546 m. jis rūpinosi akmenų pristatymu iš Livonijos Žygimanto Augusto rūmų statybai Vilniuje. Mirus pirmajam patronui, jį užverbavo Mikalojus Radvila Juodasis, paskirdamas tuometinio Šiaulių valsčiaus vietininku. Vėliau Mikalojus minimas kaip valdovo dvarionis ir netrukus išvyko į gimtinę, nes tapo Lenčycos pavieta

stalininku (1572–1591 m.). Visiškai kitoks buvo jo brolio Jono Maškovskio likimas. Pradžioje jis aptinkamas kaip kunigaikščiui Jonui Svirskiui priklausančio Strūnaičio dvaro (Švenčionių r.) vietininkas, tačiau vėliau jis pasirinko dvasininko kelią ir veikiausiai, remiamas tuometinio kunigo Jono Makoveckio bei vėlesnio Šiaulių seniūnijos valdytojo M. Radvilos Našlaitėlio, tapo vienos turtingiausių Žemaitijos parapijų – Šiaulių, o po kiek laiko ir Joniškio klebonu (1569–1593 m.), šių parapijų ganytoju išbuvęs iki pat gyvenimo pabaigos.

Žinoma, kad dar nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikų¹ susiklostė tam tikra tradicija, kai atvykusiems ir dėl ryšių su valdovu arba didikais iškilusiems lenkų bajorams jų veikla bei gyvenimo etapas, praleistas LDK, tapdavo tramplinu tolimesnei karjerai Lenkijoje (pvz., brolių Chvalčevskių, Mikalojaus Grabės, Pauliaus Kolačkovskio, Florijono Kasparo Zebžidovskio pavyzdžiai). Tokius cirkuliuojančius šių asmenų atvykimus / išvykimus į / iš LDK galima priskirti *švytuoklinės* migracijos reiškiniui, o šių asmenų aplinkoje buvusiems lenkų bajorams toks nuolatinis „migravimas“ galėjo padėti įsikurti LDK.

Aptartasis Maškovskių ir kiti panašūs pavyzdžiai rodo, kad visų atvejų vėlgi negalime įsprausti į vieną nustatytą schemą. Be to, ne visai tikslu šių bajorų migraciją supaprastintai įvardyti kaip karjeros paiešką, ką akcentuoja lenkiškoji istoriografija. Veikiausiai šį reiškinį reikėtų traktuoti plačiau – kaip naujų galimybių ir atvykusiųjų asmenų savirealizacijos paieškas. Šiam teiginiui pagrįsti pateiksime keletą pastebėjimų. Pirmiausia, retoriškai galima klausti, ar išvykdamas į LDK anksčiau aptartas Jonas Maškovskis mąstė, kad taps dvasininku? Kita vertus, detaliau pažvelgus į jo brolio Mikalojaus istoriją, matyti, kad panašiais atvejais atvykėliams dažniausiai iškildavo keletas alternatyvų. Manytina, kad pradžioje buvo numatytas įsitvirtinimas Žemaitijoje, ką aiškiai parodo Mikalojaus sukaupta nemaža žemėvalda Žemaitijoje ir Upytės pavieta. Antai, 1567 m. LDK kariuomenės surašyme nurodoma, kad Maškovskiai iš savo valdų išrengė 12 raitelių bei 4 pėstininkus ir buvo priskirti Žemaitijos „ponams žemionims“. Prie to galima pridurti, kad, net ir tapęs Lenčycos pavieto stalininku, Mikalojus savo dvarus Žemaitijoje pardavinėjo pamažu, galbūt už tuos pinigus adekvačiai pirkdamas žemes Lenkijoje? Tad yra pagrindo manyti, kad iš pradžių broliai Maškovskiai siekė įsitvirtinti Žemaitijoje. Tačiau laiko tėkmėje Mikalojui priimtinesnis tapo kitas variantas – grįžimas į gimtinę. Esminis ženklas, rodantis, kad pasikeitė Mikalojaus planai, buvo tai, jog jis gavo Lenčycos pavieto stalininko pareigybę, kuri buvo gauta greičiausiai ne be Radvilų ir Žemaitijos seniūno Jono Chodkevičiaus pagalbos. Be abejonės, tam įtakos turėjo nemenka ir įvairi Mikalojaus administravimo patirtis bei jo išplėtotas ryšių tinklas. Pastebėtina, kad toks sugrįžimo variantas egzistavo visuomet, nes broliai, įsikūrę ir plėsdami žemėvaldą Žemaitijoje, išlaikė savo valdas Lenkijoje. Vadinas, Mikalojus gimtinėje išvėlgė didesnę sau perspektyvą, o Lietuvą paliko antraeiliam plane, kas atsispindi tolimesnėje giminės istorijoje. Antai, jeigu dalis Mikalojaus linijos asmenų, gyvenusių Lenčycos pavieta, nors ir nebeužimdami pareigybių, savo giminę reprezentavo bent valdovų elekcijose, tai Lietuvoje likusi dalis, kažkurio iš Mikalojaus sūnų – Aleksandro, Jono, Martyno, Felicijono (perėmusių jo žemėvaldos likučius Upytės pavieta) – palikuonys, įsiliejo į miestelėnų ir smulkiosios bajorijos sluoksnį.

Šie, kad ir sporadiški, atvejai rodo, kad reemigraciją skatino du skirtingi veiksniai. Pirmas – nesugebėjimas / nespėjimas įsitvirtinti Žemaitijoje, kurį galima vertinti kaip „išstūmimo“ veiksnį, ir antras – atsiveriančios naujos karjeros Lenkijoje galimybės, kurios tapo traukos veiksnium. Visgi privalu suvokti, kad vieno iš šių dviejų veiksmų prioritetą lėmė atvykusiųjų asmeninis pasirinkimas, kai kiekvienas iš jų turėjo išspręsti esminį klausimą: likti ir integruotis į vietinę bajoriją ar grįžti į gimtinę.

Viešosios erdvės kalbos

Z. Kiaupa, *Lietuvos istorija, t. 7, d. 2 Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.), Vilnius, 2012, p. 269–272.*

Žmonės: kalbos, tautos ir etnokonfesinės bendrijos

XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų tautinė sudėtis yra tarsi visiškai aiški: lietuviai ir rusenai / baltarusiai, taip pat atsikėlėliai, įsigyvenę nuo ankstesnių amžių, ir naujakuriai vokiečiai, totoriai, karaimai, žydai, lenkai, rusai, čigonai. Bet dėl to meto visuomenės luominio pobūdžio ir jo lemtų etnopolitinių reiškinių bei procesų įvardyti tautos sampratą gana sudėtinga ir painu. Tautos sampratoje susipynę etniniai, konfesiniai, sociopolitiniai požymiai. Konkrečioje tautoje buvo sutinkamas skirtingas šių požymių derinys ir santykis, vis dar gyvas buvo iš ankstesnių laikų paveldėtas konkrečios tautos etninės ir politinės sampratų netapatumas.

Viešosios erdvės kalbos

Galima sakyti, kad XVIII a. vienas iš svarbiausių tautos požymių buvo kalba. Todėl reikia aptarti geografinį ir socialinį kalbų paplitimą valstybėje.

Buvo skirtinos dvi grupės kalbų. Pirmą grupę – tai nuolatinių krašto gyventojų, lietuvių ir rusenu, kalbos. Jos visų pirma turėjo atramą kaimo erdvėje, tarp valstiečių, bet ne tik tarp jų. Kita kalbų grupė – tai dar viduramžiais į Lietuvą atsikėlusius ir čia įsigyvenusius žydų, karaimų, totorių, čigonų, taip pat vokiečių ir kiek vėliau atsikėlusius sentikių rusų vartotos kalbos. Atskirai aptartina lenkų kalbos padėtis XVIII a. Lietuvoje, kiek ji buvo susijusi su vietiniais gyventojais ir kiek ja kalbančių atsikėlė iš Lenkijos. Duomenys apie geografinį ir socialinį kalbų paplitimą suteiks galimybę pagrįsčiau kalbėti apie sudėtingą XVIII a. Lietuvos valstybės tautų apibūdinimą.

Tautas apibūdinti sunku ir dėl reiškinių, paveldėto iš ankstesnių laikų, – tai viešosios erdvės kalbos, kurios skyrėsi nuo valstybės etninių bendrijų kalbų. Ilgą laiką Lietuvos valstybės raštinės ir pavieniai raštingi žmonės vartojo rusenu ir lotynų kalbas, didžiuosiuose miestuose ir kariuomenėje, be šių kalbų, funkcionavo ir vokiečių kalba. Nuo XVI a. vidurio viešojoje erdvėje radosi ir sparčiai plito lenkų kalba. Numanu, kad šiomis kalbomis įvairiuose luomų, bajorų ar miestiečių, susiėjimuose (seimuose, seimeliuose, miestiečių susirinkimuose, kariuomenėje) ir Bažnyčių veikloje buvo bendraujama ir gyvu žodžiu. Kai kuriais atvejais, ypač vietinio pobūdžio susiėjimuose, vartotos ir lietuvių kalba ar rusenų šnektos, bet ten, kur susieidavo skirtingomis kalbomis šnekantieji, šių kalbų neužtekdavo.

XVIII a. jau buvo išnykusi rašomoji rusėnų kalba ir iš raštų kitakalbių išmoktas jos šnekamasis variantas. Iš viešojo gyvenimo traukėsi ir vokiečių kalba, kuria bekalbėjo miestuose evangelikų liuteronų bendruomenės. Kaip viešojo bendravimo kalba kai kuriose sferose dar buvo vartojama lotynų kalba, kaip antai: katalikų bažnyčiose ir mokslo įstaigose, bet štai iš mokyklų per XVIII a. ji pamažu traukėsi užleisdama vietą lenkų kalbai. Ypač nuosekliai tai vyko po 1773 m., kai Edukacinė komisija mokyklose teikė pirmenybę lenkų kalbai.

Viešajame gyvenime lenkų kalba buvo įsigalėjusi jau nuo XVII amžiaus. Ja buvo rašoma absoliuti dauguma centrinių valstybės raštinių išduodamų dokumentų, visų lygių teismų dokumentacija. Lenkų kalba buvo surašomi įstatymai seime, pavietų seimelių, bajorų konfederacijų, miestų savivaldos institucijų, dvarų dokumentai, ji vyraavo tarnybiniame ir asmeniniame susirašinėjime. Lietuvoje sukurta raštija lenkų kalba tiek žanrais, tiek tiražais smarkiai viršijo raštiją lietuvių ar rusėnų, arba baltarusių, kalbomis. Be to, Lietuvoje sklido iš Lenkijos įvežamos knygos ir kiti spaudiniai.

Sparčiai išplitusi lenkų kalba ir XVIII a. stūmė vietines kalbas, lietuvių ir rusėnų / baltarusių, iš tų viešojo gyvenimo sričių, kuriose jos dar buvo išsilaikiusios. Lenkų kalbos plitimas Lietuvoje iš dalies buvo savaiminis, nereguliuojamas procesas, valstybės ir luominės savivaldos institucijos bei, pavieniai asmenys lenkų kalbą XVIII a. vartojo kaip jų pirmtakai – beveik nieko nekeisdami. Bet kai kuriose gyvenimo sferose kalbų santykis tiesiogiai ar netiesiogiai buvo reguliuojamas. Tai buvo bažnyčių ir jų žinioje esančios švietimo sistemos veiklos sferos.

XVIII a. Lietuvos katalikų ir evangelikų reformatų bažnyčios skleidė tikėjimo tiesas tarp tikinčiųjų jų gimtąja, lietuvių, kalba. Tai rodo šia kalba išlikę pamokslai ir religinės knygos (plačiau žr. „Lietuvių kalba viešajame gyvenime“). Žemaičių vyskupas A. Tiškevičius (1740–1762) ir J. Lopacinskis (1762–1778) savo aplinkraščiuose nuolat primindavo klebonams, kad bendrauti su tikinčiaisiais reikia jų gimtąja kalba, 1767 m. ir 1770 m.

J. Lopacinskis reikalavo, kad jo kaip ganytojo laiškai būtų bažnyčiose skaitomi ir lietuvių kalba. 1762 m. jėzuitų generolas Laurentius Ricci aiškino Vilniaus akademijos vadovybei, kad tarp naujokų būtina būti mokančių lietuvių kalbą. Numanu kodėl – kad tapę ordino nariais galėtų dirbti tarp lietuvių. Čia tik keletas lietuvių kalbos vartojimo bažnyčių gyvenime pavyzdžių, be religinių knygų lietuvių kalba leidybos ir gana gausiai šia kalba išlikusių pamokslų.

Bet matyti ir lietuvių kalbos traukimosi iš bažnyčių veiklos požymių. Daugiau buvo sakoma pamokslų ir leidžiama religinės literatūros lenkų kalba. Ilgą laiką gyvavusios Vilniaus akademijos studentų pratybos sakyti pamokslus lietuvių kalba XVIII a. jau buvo išnykusios – Lietuvos jėzuitų provincijolai, vizitavę akademiją, jos nemini. Paskutinis jas minėjo Adalbertas Bohuševičius 1729 metais. 1738 m. Vilniaus bažnyčiose nustota sakyti pamokslus lietuvių kalba. Sunku pasakyti, ar Vilniuje nebebuvo lietuviškai kalbančių tikinčiųjų. Greičiau bažnyčios hierarchai nutarė lenkų kalba vienyti tikinčiuosius.

Reikalauta, kad valstiečiai mokėtų poteries lenkiškai, retkarčiais pasitaikydavo net prievartos. Taip 1767 m. Dubingių klebonas Pranciškus Stankevičius baudė savo parapijos valstiečius, nes jie poteries mokėjo lietuviškai, bet nemokėjo lenkiškai. Šis

atvejis sietinas su pamokslų lietuvių kalba Vilniuje nutraukimu. Ir viena, ir kita nutiko Vilniaus vyskupijoje ir gali liudyti jos vadovybės poziciją dėl vartojamų kalbų.

Tačiau valstiečių masės, gausiausi lietuvių kalbos vartotojai, XVIII a. net Vilniaus vyskupijoje dar nepatyrė akivaizdžios kalbinės polonizacijos. Tas pat pasakytina ir apie valstiečius rusenus. Iš visų socialinių sluoksnių labiausiai lenkų kalbą perėmė bajorai. Ji tapo jų luomo kalba. Dažnai teigiama, kad buvo visiška Lietuvos bajorų kalbinė polonizacija ir iš to išplaukianti kultūrinė polonizacija. Bet bajorų luomo socialinė struktūra buvo sudėtinga, neužmirštini ir regioniniai bajorijos skirtumai.

Iš XVIII a. neišliko duomenų, liudijančių, kad bajorų luomo aukščiausiojo sluoksnio nariai, ponai, mokėjo ir gyvenime vartojo lietuvių ar rusenu kalbas. Tačiau kalbant apie vidutinę ir smulkiają bajoriją reikia skaitytis su dvikalbystės galimybe ir atsižvelgti į lietuvių ir rusenu gyvenamų žemių kalbų santykio ypatumus. Apie juos daug pasako lietuvių ar rusėnų kalbų vartojimo viešajame gyvenime apimtys.

Adomas Mickevičius – kelių tautų poetas

Vytautas Kubilius, Adomas Mickevičius: poetas ir Lietuva, Vilnius, 1998, p. 7–25.

Pasaulinės literatūros olimpe Adomas Mickevičius stovi greta Goethes (Gėtės), Schillerio (Šilerio), Byrono (Bairono), Puškino. Tai iškiliausia Vidurio Europos literatūros figūra, pakelta į aukštybes „tautų pavasario“ bangos. Lenkams Adomas Mickevičius – Lenkijos nepriklausomybės pranašas ir lenkiškumo simbolis. Lietuviams – savos žemės ir savos istorijos augintinis, ištaręs šventus žodžius: „Lietuva, mano tėvyne...“ Gudams – Naugarduko–Lydos apylinkių gamtovaizdžių ir papročių vaizduotojas, naudojęs vietiniam folklorui giminingas spalvas. Czeslawas Milosz (Česlovas Milošas) pavadino Mickevičių „pomirtiniu senosios Respublikos kūdikiu“. Tai kūdikis, kurį pakrikštijo romantizmas, atverdamas jam gimtojo krašto istorijos prasmę ir europietiško universalumo erdves. „Kas nori suprasti poetą, tekeliauja į jo kraštą“, – citavo Vilniaus „romantinės mokyklos“ pradininkas Goethes žodžius. Šis patarimas ypač pravartus tiems, kurie nori iš 200 metų nuotolio išvelgti poeto kūrybos versmes, jos naujumą ir paskirtį.

[...] Mickevičiaus raštai, įvežami slapta į Lietuvą, platinami kaip sukilimo proklamacijos, vaidino lemtingą vaidmenį formuojantis lietuvių nacionalinei literatūrai. Lietuviškam žodžiui, ateinančiam iš dūminės valstiečio pirkios, tie raštai jau buvo nukalę herojišką Lietuvos praeities mitą, tautinių herojų galeriją, Lietuvos krašto vaizdžio poetinį etaloną ir herojiško dramtizmo tonaciją. Daugeliui XIX amžiaus vidurio ir pabaigos lietuvių rašytojams Gražinos ir Konrado Valenrodo autorius buvo didysis mokytojas. O ką kalbėti apie bajoriškos kilmės inteligentus, ėmusius rašyti lietuviškai, – jie jautėsi esą „dviejų tautinių sielų“ hibridai, „Adomo Mickevičiaus sielos epigonai“ (Mykolas Römeris (Riomeris)).

Antanas Baranauskas, ryškiai nubrėžęs lietuviško poetinio pasaulėvaizdžio kontūrus poemoje Anykščių šilelis (1858–1859), atmintinai deklamavo dešimtis Mickevičiaus Pono Tado puslapių. Tarp svarbiausių savo literatūrinio kelio rodyklių

mini Mickevičių ir Maironis, suformavęs Pavasario balsuose (1895) lietuvių lyrinio eilėraščio pagrindus, 1863 m. sukilimo išvakarėse Žemaitijoje, Šėmų dvare, kur buvo prisiglaudusi Žemaitė, būsimoji lietuvių realistinės prozos pradininkė, buvo aistringai skaitomi Vėlinių III d. nuorašai. „Alpėjo, alpėjo skaitydamos, šmotais rašės į rankraščius; tai buvo prieš pat lenkmetį, aš dar paršelis buvau, man nėčiupinėti nedavė, pagavusi skaičiau mėnesienoj“, – rašė vėliau Žemaitė autobiografijoje. Pavandenės dvare, kur dirbo namų mokytoja kita lietuvių rašytoja Marija Pečkauskaitė, stovėjo Mickevičiaus biustas, o jos namų bibliotekos didžiąją dalį sudarė Mickevičiaus, Kraszewskio (Kraševskio), Kondratowicziaus (Kondratovičiaus) raštai. Jonas Basanavičius, Aušros laikraščio steigėjas 1883 m., daug kartų skaitė Konradą Valenrodą dar mokyklos suole. Stasys Matulaitis, socialdemokratas ir pozityvistinės kritikos pradininkas, studijavęs Maskvos universitete 1886–1891 m., atsiminimuose rašė: „Mus, Maskvos universiteto studentus lietuvius, labai veikė lenkų rašytojo Mickevičiaus poetiniai kūriniai: „Konradas Valenrodas“, „Gražina“ ir kt., kurie plito tarp mūsų. Daugelį ištraukų mokėjome atmintinai, dažnai deklamuodavome.“ Dailininkas ir kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis savo bibliotekoje turėjo Mickevičiaus raštus. Juozas Tumas-Vaižgantas sakė: „Aš mūsų Mickevičių mėgstu ir jį garbinti garbinu. Man tiesiog dantį gelia, kai skaitau jo vertimus...“ Lietuvių nacionalinis judėjimas, iškėlęs atsiskyrimo iš unijinių tradicijų ir separacinės kovos programą, sėmėsi iš Vilniaus romantinės mokyklos tautinės savigarbos, o kartu polemizavo, įžvelgdamas joje rimčiausią psichologinę ir kultūrinę kliūtį savarankiškai lietuvių literatūros plėtotei.

XIX a. pabaigoje brošiūros „Kto byl Mickiewicz?“ paraštėse buvo įrašytos (spėjama, Vinco Kudirkos ranka) tokios pastabos: „Kai dėl mūsų, tikrų lietuvių, suprantančių savo etnografinį skirtumą nuo lenkų, tai mums Mickevičius su savo neteisinga pranašyste apie greitą mūsų tautos „finis“ (kuris, laimei, neįvyko, kaip poetas manė) yra svetimas genijus ir abejingas ir neužsitarnavo, kad labai juo domėtumės. Mickevičius Lietuvos nepripažino, Lietuva palieka jį lenkams.“ Dar griežčiau atsiskyrimą nuo Mickevičiaus formulavo jau nepriklausomos Lietuvos valstybės laikotarpiu Faustas Kirša: „A. Mickevičius, kurį dar daug kas nori lietuvių literatūron įtraukti, nepamatė lietuvių tautos tragedijos, nepažiūrėjo pavergtan, bet kupino meilės sodžiun, nežiūrėjo tautos atgimimo, bet nuėjo lengviausio vėjo kryptimi – su lenkų kunigais, ponais, grafais ir kunigaikščiais.“

Ta polemika vis dėlto neatvėsinė lietuvių literatūros simpatijų Vilniaus romantinės mokyklos pradininkui. Vincas Krėvė Kauno universitete įkvėptai skaitė, deklamuodamas iš atminties daugybę ištraukų, specialų kursą „A. Mickevičiaus kūryba“ (1938). Kazys Boruta, revoliucinio avangardo poetas, uždarytas 1933 m. į Kauno kalėjimą, prašė atsiųsti Mickevičiaus raštus lenkų kalba ir skaitė naudodamasis žodynu. Salomėja Nėris, lyrikė, aplankiusi 1939 m. Naugarduką ir Svitezio ežerą, viename laiške rašė: „Kaip čia gražu, nepalyginama – negaliu apsakyti. Visur sutinku didįjį Poetą, alsuoju jo dvasia.“ Filosofas Stasys Šalkauskis įrodinėjo, kad Mickevičiaus kūrybos etniniai pagrindai yra lietuviški – „kosmiškojo ritmo nujautimas“, prisirišimas prie gamtos, nostalgijos jausmas. Juozapas Albinas Herbačiauskas skelbė, kad „A. Mickevičius savo kūrybos dvasia, savo būdu ir charakteriu artimesnis mums negu lenkams“, kad „A. Mickevičiaus kūryba – tai mūsų tautinės idėjos šaltinis!“

Nė vienas svetimkalbis poetas Lietuvoje nebuvo apsuptas tokio gausaus vertėjų būrio (daugiau kaip 50) ir taip dažnai pakartotinai verčiamas kaip Mickevičius. 1937 m. Liudvikas Adomas Jucevičius išspausdino pirmuosius Mickevičiaus poetinių kūrinių („Svitezietė“, „Trys Budriai“, Vėlinių IV d. ištraukos) vertimus. Valerijono Ažukalnio-Zagurskio kūrybos sąsiuvinuose, pažymėtuose 1848 m. data, randame Konrado Valenrodo dainos apie Viliją, Pono Tado pradžios ir vienos baladės („Sugrįžimas tėvo“) vertimus. Konradas Valenrodas buvo net tris kartus ištisai išverstas dar XIX a. pabaigoje. Jį vertė Mikalojus Godlevskis (apie 1860 m., vertimas liko nespausdintas), Jonas Žilius-Jonila (1889), Stanislovas Dagilis (1891). Populiari šios poemos daina apie Viliją susilaukė net trylikos vertėjų, tarp jų – Maironio ir Vinco Kudirkos.

1893 m. Vienybėje lietuvininkų pasirodė Žiliaus-Jonilos išversta Gražina, o 1899 m. Varpe Kudirka pateikė dideles Vėlinių III d. ištraukas lietuviškai. 1909 m. atskira knyga išėjo Motiejaus Gustaičio versti Krymo sonetai. Du Pono Tado vertimai (Konstantino Šakenio ir Antano Valaičio) pasirodė 1924 m. Sovietmečiu dar kartą iš naujo buvo išversti visi pagrindiniai Mickevičiaus kūriniai – Konradas Valenrodas ir Krymo sonetai (abu vertė Vincas Mykolaitis-Putinas), Gražina (vienas vertimas Vytauto Sirijos Giros, kitas – Justino Marcinkevičiaus), Vėlinės (Justino Marcinkevičiaus). Vėlinių vertimas iškilo kaip vienas iš pačių geriausių poetinio vertimo pavyzdžių Lietuvoje. Paskutinį V. Mykolaičio-Putino darbą – Pono Tado vertimą, išvartą su įstabia vaizdinės plastikos galia iki septintos knygos, talentingai pratęsė ir baigė Justinas Marcinkevičius, išlaikęs poetiškumo dvasią. 1975–1978 m. išleistas Mickevičiaus Raštų tritomis lietuvių kalba, atitinkantis šiuolaikinį lietuvių poetinio žodžio lygį. Tėvynės praeities, jos grožio ir įpareigojančios meilės leitmotyvas, atgijęs sovietmečio lietuvių literatūroje ir įgavęs dvasinės atsparos akcento, taip pat romantinės tradicijos gyvybingumas (poetinė drama) savo šaknimis akivaizdžiai siekia Mickevičiaus kūrybą. „Neįmanoma iki galo įvertinti Adomo Mickevičiaus vaidmens ir poveikio mūsų literatūrai, dar daugiau – lietuvių mentalitetui, tautiniam charakteriui. Iki šiol nėra prozininko ir poeto, kuris tiek būtų davęs Lietuvai, kiek Mickevičius“, – sakė poetas Justinas Marcinkevičius.

Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas Lietuvoje*

Viktorija Daujotytė, Brigita Speičytė, Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas Lietuvoje, Lietuva tėvyne mano... Adomas Mickevičius ir jo poema Ponas Tadas*, sudarytojai Marijus Uzorka, Małgorzata Orzeł, Gintarė Džiaugytė, Živilė Mikailienė, Vilnius, 2018, p. 143–150.

Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas Lietuvoje*

Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz, 1798–1855), didžiojo lenkų poeto, kilusio iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kūrusio iš jos kultūrinio paveldo ir gyventosios dabarties jutimų, reikšmė Lietuvai, jos istorinei ir tautinei savivokai, yra visuotinė ir visuminė. 1822–1823 m. Vilniuje išleidęs pirmąjį savo kūrybos dvitomį *Poezija* (su ciklu *Baladės ir romansai*, poetine apysaka *Gražina*, poetinės dramos *Vėlinės* II, IV dalimis), tremtyje Rusijoje – 1826 m. rinkinį *Sonetai* (su *Krymo sonetų* ciklu), 1829 m. – poetinę apysaką *Konradas Valenrodas*, A. Mickevičius iškilo kaip ypatingas lenkų poezijos balsas. Nuo pirmųjų kūrinių poetas atrado savitą kalbą, leidžiančią sujungti žmogaus likimą su jo vieta, gimtine, tos vietos gamta, kultūra, istorija, iš jos atsiskleidžiančiomis universalijomis.

A. Mickevičiaus poema *Ponas Tadas* sukurta Paryžiuje, 1834 metais. Po *Vėlinių* III dalies (1832) ir po *Lenkų tautos ir piligrimystės knygų* (1832). Tai paskutinis didelis, iš esmės ir didžiausias šio poeto kūrinys, kuriuo iš metafizinių problemų rato tarsi žengta atgal – į gyvenimo realybę, labiausiai matomą sodžiuje, sodybose, gamtoje, o kartu ir į priekį, į atnaujintas gyvenimo užduotis, į prasmes, nukreiptas į ateitį. Ponaitis Tadas nėra pagrindinis veikėjas, bet jam ir jo sužadėtinei Zosei lemta žengti į ateitį.

Poema *Ponas Tadas* yra poetinis įrodymas, kad Europoje du šimtmečius iš sutarčių, santarvės ir nesutarimų gyvavo Abiejų Tautų Respublika. Kad šis valstybinis darinys įsigyveno ne tik istorijoje, bet ir žmonių likimuose, kraujuje ir kalboje. Po paskutinio padalijimo 1795 m. Respublika nustojo egzistuoti kaip politinė realybė, bet iš bajorų sąmonės neišnyko. Istorinės Lietuvos žemėse gyvybingi liko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ženklai, Vytis, Statutas. Ir bendroji atmintis, A. Mickevičiui itin svarbi:

Tie medžiai kunigaikščių Lietuvą dar mena!
 Baltvyžy, Paneriuos ir šiandien jie šiurena.
 Miškai, kurių ūksmė ir šlamesys ramino Vytenį, Mindaugą ir
 didį Gediminą <...>.
 Rówienniki litewskich wielkich kniaziów, drzewa
 Białowieży, Świtezi, Ponar-, Kuszelewa!
 Których cień spadał niegdyś na koronne głowy
 Groźnego Witenesa, wielkiego Mindowy,
 I Giedymina <...>.

Įsiskaitydami *Poną Tada* (originalo kalba ir išverstą į lietuvių kalbą), mes grįžtame į XIX a. pradžią, dar prieš 1830–1831 m. sukilimą, jo tragiką, valstybingumo viltis siejant su Napoleono žygiu į Rusiją.

Pono Tado aukštojo poeminio (epopėjinio) mąstymo (valstybės, tautos, sukilimai) gaubtas lyg žvaigždėtas dangus apgaubia žmonių gyvenimą (su didelėmis puotomis, medžioklėmis, su aikštingais šlėktų tarpusavio kivirčiais), bet ir su sodžiaus darbais, daržais, miškais, sodais, šventėmis. *Namų ūkis* – taip vadinasi pirmoji poemos dalis; tai toks pat dvaro ūkis, kaimo sodyba, kurioje ant Nevėžio kranto, praėjus geram pusšimčiui metų nuo A. Mickevičiaus mirties, gimė Česlovas Milošas (Czesław Miłosz, 1911–2004). Ta pati žemė, kurioje yra vietos didžiajai gyvybės slaptumai – gūžtelynui – ir „Mąstymo šventovei“. Ir žmogaus meilei – sunkiai, skaudžiai, išbandančiai (įstabus romantinis Jackaus Soplicos paveikslas) ir turtinančiai, laisvinančiai, žvilgsnius į ateitį kreipiančiai (Tado ir Zosės).

Ponas Tadas – atminties kūrinys. Nuo 1824 m., kai po Filomatų draugijos bylos buvo ištremtas į Rusiją, o iš jos išvyko į Europą, krašto, su kuriuo jautėsi susietas ir kraujo ryšiais, ir žemės gyvybės syvais, ir Nemuno smiltim, poetas daugiau neberegėjo. Atminties kultūra maitinama gyva atmintim ir skaudžiausia jos būseną – nostalgija. Susitikimai su didžiosios politinės emigracijos (po pralaimėjo 1830–1831 m. sukilimo) broliais (ir lietuviais, kalbančiais ir dainuojančiais lietuviškai) poeto sieloje atvėrė gyvą atminties versmę. Tarp tų bičiulių buvo ir Ignotas Domeika (1802–1889) – artimas draugas iš Vilniaus universiteto, iš studentiškos Filomatų draugijos, sukilėlis, emigrantas, vėliau – žymus mokslininkas geologas, Santjago universiteto profesorius. Anuomet A. Mickevičiaus vėl sutiktas, praėjus aštuoneriems metams nuo tos nakties Vilniuje, kai nepaisydamas policijos priežiūros, palydėjo A. Mickevičių į tremtį Rusijoje. Tų metų įvykius įprasminančioje dramos *Vėlinės* III dalyje pasirodo veikėjas Žegota – I. Domeika yra šiuo Ignoto vardo slavišku atitikmeniu pavadinto veikėjo prototipas. *Žegota* vadinosi ir pats pirmasis, tik pradėtas rašyti *Pono Tado* variantas, kurio pradžios juodraščius I. Domeika saugojo visą likusį gyvenimą kaip brangiausią turtą.

Poemos pradžioje atminties galia veržėsi tiesiogiai – aukštu, sujaudintu balsu:

Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą!
Kaip reik tave branginti, vien tik tas pamato,
Kas jau tavęs neteko. Nūn tave vaizduoju.
Aš ilgesy grožiu sujaudintas tavuoju.
Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jakz drowie:
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.

Invokacinė poemos pradžia Lietuvoje yra įsitvirtinusi kaip atskiras tekstas: jo vertimai ir interpretacijos jau pasiekusios ir kultūrinės sąmonės gylį. Tai persmelkiančios galios žodžiai. Tik dideliems poetams tai pasiekama; tik dideli poetai virtuosiškai valdo kelis kalbos registrus: pakilią lyriką, buities piešinį, dialogą, humoristinę sceną, politinę satyrą, maldos, atgailos intonacijas. *Ponas Tadas* – daugiaklodės, daugialypės kalbos kūrinys, polifonija, kur aukštus tonus keičia žemesni, garsius – tylesni, kur gamtos piešinys virsta santūria minties grafika.

Ponas Tadas – lenkų literatūros ir kartu Europos literatūros paveldo kūrinys. Lietuva įrašyta jame istorija, ženklais, simboliais, vaizdais ir jausmais. Lenkų dvasinė kultūra suformavo, išugdė ir išsaugojo didžią pagarbą *Ponui Tadui*, jo rankraščiams, lapų, prirašytų Poeto ranka, šventumo jutimui. Šiandien, kai rankraščiai nyksta, rankos raštas, baigiantis antrą šimtmetį, jau yra relikvija.

A. Mickevičiaus poema *Ponas Tadas* – bendro Abiejų Tautų Respublikos kultūrinio paveldo kūrinys, reikšmingas modernioms nacionalinėms kultūroms, kurios formavosi iš šios valstybės skirtingais istoriniais keliais: baltarusių, lenkų, lietuvių. Poemos poveikio pėdsakai atsekami ir tragiškai nutrūkusioje Lietuvos žydų litvakų jidiš literatūros tradicijoje. Tiek, kiek šių kultūrinių bendrijų žmonės skaitė, vertė *Poną Tadą*, aiškinosi mokyklose ir universitetuose, mezgė su šiuo kūriniu meninį dialogą ar jį neigė – visais atvejais jie įsitraukė ir į poemos ypatingą meninį pasaulį, ir patvirtino savo ryšį su istorine Lietuva ir senąja Respublika – jos valstybingumo tradicijomis ir kultūriniu palikimu.

Emigracijoje publikuota A. Mickevičiaus poema XIX a. viduryje ir antroje pusėje nebuvo laisvai prieinama istorinės Lietuvos skaitytojams. Rusijos imperijoje 1834–1895 m. buvo draudžiama *Poną Tadą* (kaip ir daugelį A. Mickevičiaus kūrinių) spausdinti ir platinti. Taigi poema nuo pat publikavimo laiko daugiau nei pusę amžiaus Lietuvoje buvo nelegalus kūrinys ir priklausė pagrindinei literatūrai. *Ponas Tadas* ir kitos emigracijoje išėjusios A. Mickevičiaus knygos istorinės Lietuvos skaitančiąją publiką pasiekdavo privačiais keliais, parvežtos iš užsienio kelionių, neretai būdavo skaitomos garsiai su bičiuliais ir artimaisiais, persirašomos – net jei tos knygos ir jų nuorašai galėjo tapti įkalčiu, užtraukti persekiojimą dėl draudžiamos literatūros skaitymo ir platinimo. Lietuvos rašytoja ir dailininkė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė (Gabriela z Güntherów Puzynina, 1815–1869) savo atsiminimuose paliudijo, kaip į Dabraulėnų dvarą (dab. Baltarusijoje, tarp Švenčionių ir Smurgainių) 1836 m. „*Ponas Tadas* slapta atvyko iš Paryžiaus“: „Kokia šventė mums buvo tasai atvykimas! Regis, po žiemos stailga atsidarė langai, ir šiltas, kvapnus pavasario vėjas išblaškė krosnies priešildytą orą.“

Net ir nepalankiomis pagrindžio sąlygomis XIX a. Lietuvoje *Ponas Tadas* veikiai sulaukė atgarsio. Poema, kurios meninis pasaulis išsiskynė A. Mickevičiaus gimtinėje, buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, buvo atpažinta kaip šio krašto žmonių tapatybės tekstas ir kultūros liudijimas. Pro cenzūros varžtus meninė poemos sugestija smelkėsi į rašomus kūrinius, rankraštiniais vertimais, o galiausiai ir jų publikacijomis pasiekė daugiakalbę istorinės Lietuvos skaitytojų bendruomenę. Poemoje *Ponas Tadas* atskleistą senosios bajoriškos Lietuvos visuomenės virsmo, jos tapsmo modernia tautine bendrija temą plėtojo populiariams Lietuvos poetas, A. Mickevičiaus kraštiečiai, laikytas jo literatūriniu įpėdiniu, Vladislovas Sirokomlė (Władysław Syrokomla, tikr. Ludwik Kondratowicz, 1823–1862) poemoje-gavendoje *Kilmingasis Jonas Ažuolragis* (*Urodzony Jan Dęboróg* 1852). Lietuvių poetas Antanas Baranauskas (1835–1902) buvo inspiruotas *Pono Tado* kraštovaizdžio poetikos, kuri atliepė tradicinę lietuvių gamtojautą ir teikė impulsą romantinei žmogaus ir vietos ryšio raiškai. *Ponas Tadas* literatūroje atvėrė tokį erdvės patyrimą, kurio orientaciniu centru tampa namai kaip asmeniškai, jutimiškai patirta vieta, kaip gamtiškai ir kultūriškai konkreti žemė, lemianti asmens ir bendruomenės tapatumo formas. A. Mickevičius poemoje sukūrė

kraštovaizdį kaip kosminį gamtos ir giliosios istorinės atminties tekstą – vieną ryškiausių istorinės Lietuvos kultūrinio mentaliteto ženklų. Tokią kraštovaizdžio traktuotę A. Baranauskas išskleidė poemoje *Anykščių šilelis* (par. 1858–1859; publ. Vilniuje 1860–1861), kuri su A. Mickevičiaus *Pono Tado* yra susieta tiesiogine citata („kaip Mickevičius sako“), o pirmojoje publikacijoje šią nuorodą lydėjo ir toks komentaras: „Lietuvninkas Adomas Mickevičia, lenkų giesminykas, gražiai mūsų miškų grybus aprašė giesmėj: *Pan Tadeusz*. Poemos *Ponas Tadas* kraštovaizdžio poetikos savastį lietuvių kultūroje liudija tai, kad iki pasirodant visos poemos vertimui į lietuvių kalbą 1924 m., vienas labiausiai lietuvių vertėjų pamėgtų *Pono Tado* fragmentų buvo ketvirtos knygos *Diplomatija ir medžioklė* (*Dyplomatyka i łowy*) pradžia, arba „mažoji invocacija“, skirta Lietuvos miškams („Tie medžiai kunigaikščių Lietuvą dar mena“ [...]); versti ir kiti peizažiniai šios knygos fragmentai. Savo ruožtu Lietuvos literatūrinio kraštovaizdžio tradicija, inicijuota A. Mickevičiaus kūrybos, buvo tęsiama ir skirtingų stilių Lietuvos lenkų literatūroje nuo Elizos Ožėškovos (Eliza Orzeszkowa, 1841–1910) realizmo romano *Prie Nemuno* (*Nad Niemnem*, 1888) iki XX a. ketvirto dešimtmečio Vilniaus literatūrinio avangardo sambūrio „Žagary“ poetų Teodoro Buinickio (Teodor Bujnicki, 1907–1944), Česlovo Milošo (Czesław Miłosz, 1911–2004) kūrybos. Jos pėdsakai ryškūs litvakų moderniojo poeto Moišės Kulbako ([...] 1896–1937) poemoje jidiš kalba *Baltarusija* (*Raysn*, 1922).

Lietuvių kultūroje yra įsitvirtinęs simbolinės reikšmės pasakojimas, kad A. Baranauskas parašęs savo poemą, siekdamas lietuvių kalba pasigalynėti su A. Mickevičiaus *Pono Tado* gamtos vaizduosenos plastika, išreikšta lenkų kalba. Šis pasakojimas rodo, kad *Ponas Tadas*, „slapta atvykęs iš Paryžiaus“, skatino literatūrinę kūrybą skirtingomis Lietuvos krašto kalbomis. Tokį poveikį ypač atskleidžia poemos vertimai. Amžininkų yra paliudyta, kad A. Baranauskas ne tik *Pono Tado* dalis mokėjęs atmintinai, bet ir buvo išvertęs poemą (ar greičiausiai jos fragmentą) į lietuvių kalbą. Tačiau šis vertimas, kurio pirmosios aštuonios invocacijos eilutės buvo paskelbtos lenkų spaudoje 1885 m., neišliko ir nėra žinomas. Pirmasis *Pono Tado* vertimas į vieną iš vietinių Lietuvos kalbų *beveik* pasirodė Vilniuje, kai A. Baranauskas *Anykščiuose* užbaigė savąjį *Anykščių šilėlį*. Tais pačiais 1859 m. buvo išspausdintas *Pono Tado* pirmųjų dviejų knygų vertimas į baltarusių kalbą *Pan Tadeusz w białoruskiém narzeczu: Bylica piérszaja-druhája*, kurį atliko poetas, dramaturgas Vincentas Duninas-Marcinkevičius (Wincenty Dunin-Marcinkiewicz [...], 1807–1884), kūręs lenkų ir baltarusių kalbomis. Tai buvo pirmasis poemos vertimas į kitą slavų kalbą po anksčiau pasirodžiusių vertimų į vokiečių (1836) ir prancūzų (1844) kalbas. Tačiau cenzūra uždraudė leidinį platinti ir konfiskavo tiražą, kadangi tuo metu Rusijos imperijoje baltarusių kalba buvo laikoma rusų kalbos atmaina, o nuo 1853 m. galiojo draudimas lotynišku šriftu spausdinti rusiškus leidinius. Mūsų dienas pasiekė vienintelis šios publikacijos egzempliorius, o leidimas buvo pakartotas tik 1908 m. Peterburge.

Vertėjas V. Duninas-Marcinkevičius savo darbą skyrė Baltarusijos valstiečiams ir smulkiajai šlėktai, kurie „gyvendami nuošaliai tarp miškų namuose vartoja gimtąją kalbą“ ir skaitydami *Poną Tadą* gali pažinti „savo bočių papročius“. Nors vertimas tuo metu skaitytojų nepasiekė, pratarmėje išsakytos vertėjo intencijos atskleidžia,

kad poema skaityta ir vertinta kaip istorinės Lietuvos kultūrinės savasties išraiška. Neabejotinai tokiais sumetimais panašiu metu *Pono Tado* invokaciją į lietuvių kalbą išvertė ir poetas Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis (Waleryan Zagurski, 1816–1834) – kaip ir baltarusių vertėjas kilęs iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės smulkiųjų bajorų, taigi to paties socialinio sluoksnio, kuris taip raiškiai pavaizduotas poemoje *Ponas Tadas*. Iš XIX a. penktame–šeštame dešimtmetyje sukurtų savo originalių poetinių tekstų lietuvių kalba ir vertimų iš lenkų kalbos V Ažukalnis sudarė rinkinį *Raštai lietuviški*. Rankraštis gavo cenzūros leidimą spaudai jau prasidėjus 1863 m. sukilimui Lietuvoje, netrukus autorius dėl „netinkamų“ patriotinių pažiūrų buvo suimtas ir įkalintas, o 1864 m. Lietuvoje uždraudus spausdinti lietuviškus tekstus lotyniškais rašmenimis, rinkinys taip ir nepasirodė. Net jei būtų pasirodęs – būtų išėjęs be A. Mickevičiaus vertimų: *Pono Tado* invokacija drauge su kitais „nepatogiais“ A. Mickevičiaus ir Lietuvos lenkų poetų vertimais rankraštyje cenzoriaus buvo išbraukta.

Šios dvi pirmųjų *Pono Tado* vertimų leidybinės peripetijos Lietuvoje vaizdžiai liudija A. Mickevičiaus sklaidos Lietuvoje politines aplinkybes. Dėl to *Pono Tado* fragmentų, ypač invokacijos lietuviški vertimai, iki XIX a. pabaigos plito nuorašais – kaip ir V Ažukalnio vertimas, išlikęs rašytojos Liudvikos Nitaitės-Didžiulienės-Žmonos (1856–1925) archyve. Tokiu būdu ši poema bei jos poveikis pasiekė naują lietuvių inteligentijos kartą – lietuvių tautinio atgimimo veikėjus. Neatsitiktinis dalykas, kad Užnemunė ir jos mokyklos – Veiverių mokytojų seminarija, Marijampolės gimnazija – tapo lietuvių inteligentijos ugdymo ir drauge naujaisiais A. Mickevičiaus bei kitų istorinės Lietuvos rašytojų kūrybos lietuviškosios sklaidos židiniais. Yra žinių, kad *Pono Tado* invokacijos vertimai galėjo būti skaitomi Užnemunės mokyklose per lietuvių kalbos pamokas. Pedagogas, poetas, vertėjas Petras Arminas-Trupinėlis, 1877–1883 m. dirbęs Marijampolės gimnazijoje, buvo sudaręs lietuvių literatūros ir istorijos chrestomatiją mokykloms, į kurią įdėjo ir kažkurį *Pono Tado* invokacijos lietuvišką vertimą, bet, deja, valdžios leidimas spaudai nebuvo gautas. Lietuvišką pagrindinę, neoficialią A. Mickevičiaus poemos sklaidą Užnemunės mokyklose iškalbingai liudija ir toks faktas, kad Marijampolės gimnazijos lotynų kalbos mokytojo Petro Kriaučiūno (dirbusio 1881–1887) auklėtiniai Seinų kunigų seminarijoje giedodavo *Pono Tado* invokaciją lietuvių kalba kaip patriotinę giesmę. Tokiu pat būdu XIX a. pabaigoje kažkuris dar nepublikuotas invokacijos vertimas sklido lietuvių emigrantų kolonijose JAV. Taigi Rusijos imperijoje pagrindžio sąlygomis, jei ne visas *Ponas Tadas*, tai *pars pro toto* – jo invokacija, – besiformuojančioje modernioje lietuvių kultūrinėje bendrijoje tapo tekstu, išreiškiančiu tautinę tapatybę ir palaikančiu kultūrinės rezistencijos laikyseną lietuvių tautinio atgimimo metais. Šiuo laikotarpiu tai buvo ir dažniausiai verstas poemos fragmentas: 1904 m. Rusijos imperijoje legalizavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, periodikoje, vertimų rinkiniuose ir poezijos antologijose 1906–1922 m. pasirodė net šešios skirtingų vertėjų *Pono Tado* invokacijos publikacijos (kai kurie jų – kaip Stanislovo Dagilio ar Kosto Stikliaus – galėjo būti atlikti dar XIX a. pabaigoje).

Iškilingas *Pono Tado* invokacijos kreipinys į tėvynę Lietuvą, jos grožio motyvas lietuvių tautinio atgimimo metais tapo patriotinių emocijų raiškos formule. Tačiau A. Mickevičiaus tekste tėvynė nusakoma kaip prarasta, jos ilgimasi, į ją

grįžtama atmintimi ir vaizduote. Šis praradimo motyvas, neatitinkantis lietuvių tautinio atgimimo aspiracijų, iš dalies paaiškina, kodėl *Pono Tado* invokacijos kuris nors vertimas nebuvo išspausdintas XIX a. pabaigos nelegalioje lietuvių spaudoje, bet jos tekstas buvo parafrazuotas žymiausiose to meto lietuvių patriotinėse giesmėse – perrašant tėvynės praradimo motyvą į jos esaties situaciją. Poemos invokacijos pakilus kreipinys į Lietuvą buvo pakartotas 1898 m. sukurtoje poeto, publicisto, lietuvių tautinio atgimimo veikėjo Vinco Kudirkos (1858–1899) *Tautiškoje giesmėje* (*Lietuva, tėvyne mūsų*; muzika autoriaus). 1918 m. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, kitais metais *Tautiška giesmė* buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos himnu. Tapti valstybės himnu pretendavo ir žymiausio lietuvių tautinio atgimimo epochos poeto Jono Mačiulio-Maironio (1862–1932) giesmė *Lietuva brangi*. Šio eilėraščio pirmasis variantas buvo paskelbtas dar 1891 m. nelegalioje lietuviškoje spaudoje kaip Maironio rankraštinės poemos *Lietuva* (1888) pradžios fragmenas, tiesiogiai pirmąją eilutę variavęs *Pono Tado* invokacijos kreipinį, plėtojęs invokacijoje pasirodantį Lietuvos grožio motyvą. Šiam tekstui kompozitorius Juozas Naujalis (1869–1934) sukūrė melodiją, ir giesmė XIX–XX a. sandūroje išpopuliarėjo chorų repertuare, buvo plačiai giedama vaidinamuosiuose lietuviškuose vakaruose Lietuvoje ir užsienyje. Manoma, kad ir Kudirkos *Tautiška giesmė* su *Pono Tado* invokacija yra susijusi tarpininkaujant šiai Lietuvoje plačiai anuomet žinotai giesmei. Maironio *Lietuva brangi* iki šiol yra išlaikusi neoficialaus himno statusą, tad simboliška, jog abi svarbiausios lietuvių patriotinės giesmės turi *Pono Tado* „geną“: invokacijos kreipinį, Lietuvos grožio motyvą. Be to, poemoje *Ponas Tadas*, inspiravusioje lietuviškų patriotinių giesmių kūrybą, figūruoja ir XIX a. populiari Józefo Wybickio (1747–1822) giesmė *Dar Lenkija nežuvo*, arba *Dombrovskio mazurka* (*Mazurek Dąbrowskiego*), vėliau tapusi Lenkijos Respublikos valstybiniu himnu. Poemoje ji vaizduojama kaip turinti didžiulę vienijančią emocinę ir vertybinę jėgą, poemos veikėjai ją gieda, groja, cituoja pačiais pakiliausiais patriotinio entuziazmo momentais. Taigi net jei Lenkijos ir Lietuvos moderniųjų tautų istorija pasisuko kita linkme, nei poemoje *Ponas Tadas* A. Mickevičiaus išsakyta politinė vizija, pati poema, kaip rodo valstybių himnai, simboliškai atliko „literatūrinės unijos“ vaidmenį.

XX a. pradžioje ryškėjant atskiriems lietuvių politiniams siekiams, keičiantis požiūriui į unijinės valstybės tradiciją ir kintant literatūrinei estetikai, keitėsi ir *Pono Tado* vaidmuo lietuvių rašytojų ir skaitytojų bendrijoje. Tiesa, poema ir toliau teikė resursų literatūriškai interpretuoti to meto lietuvių politines vizijas. Maironio poemos *Jaunoji Lietuva* (1907) pabaigoje yra sukurta scena, vaizduojanti Vilniuje, dvarininko Goštauto rūmuose susirinkusį skirtingos kilmės moderniosios Lietuvos visuomenės elitą – dvarininkus, bajorus, lietuvių inteligentiją, kurie planuoja Vilniuje pastatyti paminklą didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Vytautui, gieda savojo meto lietuvių poeto Adomo Jakšto (1860–1938) ir kompozitoriaus J. Naujaliao sukurtą himną. Ši scena akivaizdžiai rezonuoja su *Pono Tado* siužetu – susitaikymo puota Soplicos dvare, žymiuoju Jankelio koncertu. Tad interpretuodamas A. Mickevičiaus poemos motyvus, Maironis *Jaunojoje Lietuvoje* sukūrė naujojo ir senojo Lietuvos visuomenės elito solidarumo viziją. Pasak Maironio, tokį solidarumą turi palaikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo tradicija, kurią poemoje simbolizuoja

kunigaikštis Vytautas. Tačiau potekstėje jį grindžia ir aliuzijos į *Poną Tado* kaip bendrą kultūrinį paveldą. Tokį paveldą, kuris kintančiomis istorinėmis aplinkybėmis teikia veiklos orientyrus – šiuo atveju luomų susitaikymo paskatas. Kadangi anuometinėje politinėje ir socialinėje tikrovėje šis susitaikymas nebuvo įmanomas, Maironio *Jaunoji Lietuva* – perkurta lietuvių tautinio atgimimo epochos laiko poema *Tarp skausmų ir garbės* (1895) – žymėjo lietuvių moderniosios kultūros slenkstį, po kurio atstumas tarp „jaunosios“ ir istorinės Lietuvos neišvengiamai didėjo. Maironis tolesnėje savo kūryboje – poemose *Raseinių Magdė* (1909), *Mūsų vargai* (1920) – aliuzijas į A. Mickevičiaus kūrybą pasitelkė jau satyriniais tikslais, visų pirma bajorijos kritikai. Pakitusį santykį su A. Mickevičiaus poema ir apskritai istorinės Lietuvos kultūra rodo nauja eilėraščio-giesmės *Lietuva brangi* redakcija 1920 m.: eilėraštyje įrašytas iš *Pono Tado* kilęs Lietuvos dvarų vaizdinys („Baltai iš sodų žalių bekyšą“), bet jis nusakytas kaip kalbiškai, tad ir emociškai nutolęs („Jie mūsų širdis mažai ką riša“).

Vis dėlto ties šia – ir kalbine – riba moderniojoje lietuvių kultūroje *Ponas Tadas* iškilo nauju profiliu: kaip atminties literatūros kūrinys, atskleidžiantis praeities įasmeninimo, „prarasto laiko ieškojimo“ poetines formas, kuriant individualiosios ir kolektyvinės atminties jungtis. Šiuo požiūriu į kūrybinį dialogą su poema *Ponas Tadas* lietuvių literatūroje įsitraukė prozininkė Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1877–1930), kilusi iš Žemaitijos bajorų, debiutavusi XIX a. pabaigoje, lietuvių tautinio atgimimo metais. Šatrijos Ragana 1922 m. paskelbė vieną paskutinių savo kūrinių, romaną *Sename dvare*, – savotišką atsisveikinimą su istorinės Lietuvos dvarų kultūra, turintį nemažą autobiografinių detalių. Romano kompozicija rodo genetinį ryšį su poema: kūrinys pradedamas lyrine įžanga, struktūriškai atitinkančia invokaciją, ir panašiai kaip pastarojoje čia atskleidžiama atminties kelionės į praėjusį laiką išeities situacija. Romano įžangoje, kaip ir *Pono Tado* invokacijoje, iškyla motinos figūra, simbolizuojanti individualios atminties ištakas. Su *Ponu Tadu* romaną sieja ir tiesioginės citatos (XIX a. pab. Žemaitijos dvaro salone vaikai deklamuoja *Pono Tado* invokaciją), ir bajoriškosios kultūros realijos (veikėjai „originalai“, medžioklės scenos, miesto ir provincijos bajorų santykių įtamos), visuomenės demokratėjimo tema. Tačiau svarbiausia, kad su A. Mickevičiaus poema rezonuoja lietuvių literatūroje unikali kalbinė bei stilistinė romano polifonija – romane veikia lyriniai, realistiniai, satyriniai kalbos registrai, dialogiškai susiduria kelios kalbos: lietuvių bendrinė, žemaičių tarmė, Žemaitijos bajorų lenkiška šnekta. Šatrijos Raganos romanas į lietuvių kultūrinę atmintį įrašė jau išnykusį istorinės Lietuvos kultūrinį pasaulį, drauge paliudijo, kokių mastu *Ponas Tadas* yra nulėmęs jo suvokimo ir literatūrinės raiškos formas.

Šatrijos Raganos romanas žymėjo ribą, kai lietuvių kultūroje *Ponas Tadas* ir istorinės Lietuvos lenkiškoji literatūra lietuvių kultūrą veikė tiesiogiai, skaitoma originalo kalba. Nepriklausomoje Lietuvoje užaugo nauja karta, kuriai priartinti kitakalbį istorinės Lietuvos paveldą reikėjo papildomų pastangų. Be to, susikūrus Lietuvos Respublikai ir jai įsivėlus į politinį konfliktą su Lenkija dėl Vilniaus krašto, lietuvių kultūroje sustiprėjo jau anksčiau išryškėjusios išcentrinės raidos tendencijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos atžvilgiu, tad naujos energijos ėgavo ir diskusija dėl A. Mickevičiaus priklausomybės lietuvių kultūrai ir literatūrai, kurios kanonas pradėtas formuoti ir diegti per valstybinę švietimo sistemą. Tokiame kontroversiš-

kame kontekste pirmą kartą publikuota visa poema *Ponas Tadas* lietuvių kalba: tais pačiais 1924 m. Kaune skirtingose leidyklose išėjo dviejų vertėjų – Konstantino Šakenio (1881–1959) ir Antano Valaičio (1890–1946) – atlikti savarankiški poemos vertimai.

Du vertimai vienu metu pasirodė greičiausiai todėl, kad jie buvo atlikti tam tikros visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo sumaišties metu – pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, kuriantis nepriklausomai Lietuvos valstybei. Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas, Veiverių mokytojų seminarijos 1911 m. absolventas, Aukštųjų kursų Kaune lietuvių kalbos lektorius A. Valaitis savo vertimo darbu pratęsė Užnemunės A. Mickevičiaus „vertimo mokyklos“ tradiciją. *Poną Tadą* jis greičiausiai išvertė 1923 m., studijuodamas literatūrą ir psichologiją Prancūzijoje, Monpeljė universitete. Inžinieriaus K. Šakenio, vieno žymiausių XX a. I pusės lietuvių švietimo darbuotojų, pedagogų, paskatos imtis *Pono Tado* vertimo sietinos su jo mokytojavimu Vilniaus lietuvių gimnazijoje (vėliau gavusioje Vytauto Didžiojo vardą) 1918–1919 m. Šiai gimnazijai nuo įsikūrimo 1915–1922 m. vadovavo ir lietuvių kalbos mokytoju dirbo Mykolas Biržiška (1882–1962) – iškilus lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjas, vėliau lietuvių literatūros profesorius, atkaklus Lietuvos lenkų rašytojų populiarintojas, jų palikimo skleidėjas Lietuvoje, aistringas A. Mickevičiaus gerbėjas ir, beje, *Pono Tado* invokacijos vertėjas (1921). M. Biržiška A. Mickevičiaus kūrybą įtraukė į Vilniaus lietuvių gimnazijos lietuvių literatūros kursą, o ši programa bei jos autorius M. Biržiška vėliau formavo lietuvių literatūros mokymo Lietuvos gimnazijose ir universitete kryptį. M. Biržiška A. Mickevičiaus ir kitų Lietuvos lenkų rašytojų kūrybą traktavo kaip istorinės Lietuvos daugiakalbės kultūros reiškinį ir pristatė XX a. trečiajame dešimtmetyje išleistuose mokykliniuose vadovėliuose, chrestomatijose, savo skaitomuose lietuvių literatūros istorijos ir specialiuose A. Mickevičiui skirtuose kursuose Vytauto Didžiojo universitete Kaune. Nors ir

neilgas K. Šakenio bendradarbiavimas su M. Biržiška Vilniaus lietuvių gimnazijoje galėjo paskatinti nehumanitarinio išsilavinimo ir polinkių mokytoją imtis poemos vertimo. Abu vertėjai savo darbų pratarmėse pabrėžė istorinę distanciją, skiriančią skaitytoją nuo kūrinio vaizduojamo pasaulio ir jo realijų, tad publikacija kvietė interpretacijos darbui, galinčiam įveikti šį prasminį nuotolį. Poemos vertimai, nors daugeliu požiūrių nepasiekę originalo išraiškos lygmens, buvo svarbi pastanga išlaikyti A. Mickevičiaus *Poną Tadą* visų pirma lenkų kalbos nebemokančios jaunosios lietuvių kartos akiratyje ir lietuvių mokykloje.

1940–1990 m. sovietinės okupacijos metais lietuvių kultūroje A. Mickevičiaus *Ponas Tadas* atliko panašų vaidmenį kaip XIX a. – tapo viena iš lietuvių kultūrinės rezistencijos atramų. Būtent Antrojo pasaulinio karo metais patriotinių reikšmių *Pono Tado* intertekstas pirmąkart po Maironio kūrybos grįžo į lietuvių poeziją. Salomėja Nėris (1904–1945) karo metais parašytame eilėraštyje *Už gyvybę tu brangesnė*, reaguodama į sovietinės okupacijos prievartą (1940 m. pradėtus vykdyti Lietuvos gyventojų trėmimus į Sibirą), karo katastrofą, parafrazuodama A. Mickevičiaus poemos invokaciją. Tėvynės praradimo emociją išreiškiantis lyrinis Lietuvos peizažas eilėraštyje baigiamas eilutėmis: „Už gyvybę tu brangesnė, / Širdyje kur plaka. / Tas tegali pasigesti, / Kas tavęs neteko.“ A. Mickevičiaus *Ponas Tadas* eilėraštyje iškyla kaip dvasinio atsparumo šaltinis ir liudijimas prievartos akivaizdoje.

Iškalbinga šio teksto pateikimo skaitytojui istorija. Pirmąkart eilėraščio variantas oficialiai buvo paskelbtas 1943 m. Maskvoje publikuotame rinkinyje *Dainuok, širdie, gyvenimą*; čia jis buvo įtrauktas kaip antrasis tekstas į ciklą *Mama! Kur tu?*, kurio siužetą sudaro pionierių kelionė stovyklon. Kraštutinė tėvynės meilės emocija tremtinio ir emigranto A. Mickevičiaus kūrinio žodžiais, akivaizdžiai pranoko ciklo siužetą ir reikalavo ezopinio skaitymo, skatino atpažinti kitą eilėraštyje nusakomą „kelionės“ situaciją ir dingstį nei stovyklavimas pajūryje. Šio eilėraščio reikšmės atliepanti kontekstą S. Nėris atskleidė pagrindinei apyvartai skirtame priešmirtiniame rinkinyje *Prie didelio kelio*, kuris buvo publikuotas tik po pusės amžiaus, 1994-aisiais. Eilėraštis *Už gyvybę tu brangesnė*, išimtas iš ankstesnio ciklo, pradeda rinkinio skyrių, pažymėtą iškalbingu liaudies dainos epigrafu: „Kas pramynė juodus takus / Per tėvelio sodą.“ Tekstas įkomponuotas į tokių eilėraščių grupę, kaip *Lietuvai, Kas priespaudą šitą pakels, Tėvynei, Myli tėviškę lietuvis*. Į šį teksto variantą buvo įtraukta ir A. Baranausko patriotinių giesmių parafrazė, atsisveikinimas su tėvyne *Lik sveika, Lietuva* (plg. A. Baranausko *Sudiev, Lietuva*). Taigi eilėraštis, ataustas nuorodomis į A. Baranausko, A. Mickevičiaus kūrinius ir, pridurtina, Maironio giesmes, pagrindiniame rinkinyje jau tiesiogiai atskleidžia kaip tėvynės likimo temos tekstas, kaip reakcija į okupacijos, Sibiro tremčių, emigracijos traumas. A. Mickevičiaus poemos invokacija grįžta kaip tokios reakcijos išraiškos takus atveriantis tradicijos kūrinys.

Šią A. Mickevičiaus *Pono Tado* invokacijos atsinaujinusios recepcijos liniją perėmė poetas, vertėjas, literatūros mokslininkas Vincas Mykolaitis-Putinas, 1948 m. (150-ųjų A. Mickevičiaus gimimo metinių proga) išvertęs okupacijos sąlygomis naujo aktualumo įgijusią A. Mickevičiaus poetinę apysaką *Konradas Valenrodas*. A. Mickevičiaus mirties šimtųjų metinių proga 1955 m. ėmėsi versti ir *Poną Tadą*. Pirmąją invokacijos eilutę V. Mykolaitis-Putinas išvertė: „Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą“, nors originale figūruoja nelyginamasis santykis: „tu esi kaip sveikata“. Vertėjas, aukšto lygio poetas, galėjo atrasti originalo frazei adekvatesnį pirmosios invokacijos eilutės variantą, bet V. Mykolaitis-Putinas, kuriam S. Nėris, kaip žinoma, buvo perdavusi pagrindinį rinkinį *Prie didelio kelio* su eilėraščiu *Už gyvybę tu brangesnė*, galėjo šią katastrofų meto, sustiprintos reikšmės invokacijos parafrazę išlaikyti akiratyje ir – tikslingai ar ne – įrašyti ją vertime. Taigi lietuvių kultūros istorijos tragiškuoju laikotarpiu, kada buvo siekiama tradicijos išteklį, stiprinamos jos jungtys, priešinant kultūros destrukcijai, A. Mickevičiaus *Pono Tado* invokacija lietuvių literatūroje iškilo kaip viena tokių jungčių drauge su A. Baranausko, Maironio poezija.

Sovietinėje Lietuvoje A. Mickevičius buvo legalizuotas kaip „pažangus“ lenkų romantizmo poetas, vaizdavęs kovas su vokiečiais ir kvietęs į revoliuciją prieš išnaudotojus. Tačiau „valenrodizmo“ prasme j o kūryba išliko aktuali kaip svarbi Lietuvos kultūrinės ir istorinės tradicijos grandis, dar kartą padėjusi megzti ryšius „tarp senųjų ir jaunųjų metų“ („między dawnymi a młodszyimi laty“ – anot *Konrado Valenrodo* eilutės). V. Mykolaitis-Putinas, ėmėsi versti *Poną Tadą*, 1955 m. išleido ir savo ankstesniais tyrimais, prieškarinio universiteto dėstytais literatūros kursais paremtą studiją *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra* – pirmąją A. Mickevičiaus literatūrinių ir kultūrinių ryšių su Lietuva lituanistinę refleksiją. Simboliška, jog A. Mickevičiaus kūryba sujungė ir svarbiausius skirtingų kartų XX a. lietuvių poetus, kūrėjus Lietuvoje: greta

V. Mykoliaičio-Putino kaip talentingas A. Mickevičiaus poemos *Grażina* (1958), poetinės dramos *Vėlinės* (1958), lyrikos vertėjas iškilo jaunosios kartos poetas Justinas Marcinkevičius (1930–2010). Šių abiejų poetų plunksnai priklauso ir naujas *Pono Tado* vertimas. Prie pradėtos versti poemos V. Mykolaitis-Putinas grįžo 1962 m., iki savo mirties 1967-aisiais išvertė kiek daugiau nei pusę teksto (iki šeštos knygos 426 eil.). V. Mykoliaičio-Putino darbą pratęsė J. Marcinkevičius, baigęs versti likusias poemos knygas, suredagavęs visą vertimą, kuris buvo paskelbtas 1974 metais. V. Mykoliaičio-Putino ir J. Marcinkevičiaus vertimas yra iki šiol skaitoma ir nepasenusi lietuviška *Pono Tado* versija.

XX a. pabaigoje A. Mickevičius dar kartą dalyvavo lietuvių politinės rezistencijos manifestacijoje. 1987 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos disidentų surengtas pirmasis Lietuvos SSR nesankcionuotas mitingas, skirtas pažymėti Molotovo-Ribentropo pakto metinėms ir pasmerkti Baltijos šalių sovietinei okupacijai, įvyko Vilniuje būtent prie A. Mickevičiaus paminklo. Šis 1984 m. Gedimino Jokūbonio sukurtas paminklas yra *Pono Tado* invokacijos skulptūrinė interpretacija: poeto figūra, atsigręžusi į jaunystės miestą, užmerktomis akimis, panirusi į vidinį regėjimą. Čia buvo viešai sugiedotos abi *Pono Tado* invokacijos inspiruotos lietuvių patriotinės giesmės: *Tautiška giesmė* ir *Lietum brangi*. Mitingas, simboliškai įprasminamas *Pono Tado* invokacijoje išsakytų prarastosios tėvynės, jos susigrąžinimo stebuklo reikšmių, žymėjo Lietuvos išsilaisvinimo iš Sovietų Sąjungos pradžią. Netrukus, 1990-aisiais – Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metais – Lietuvos valstybiniame dramos teatre režisieriaus Jono Vaitkaus pastatyta A. Mickevičiaus poetinė drama *Vėlinės* atskleidė tuometines prievartos, smurto slopinamos, luošinamos žmogaus sąmonės išsilaisvinimo aspiracijas.

Nepriklausomoje Lietuvoje atsinaujinus ir suintensyvėjus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos ir daugiakalbės literatūros, bajoriškiosios kultūros tyrimams, A. Mickevičiaus *Ponas Tadas* į mokslinių tyrimų ir lietuvių kultūrinės bendrijos akiratį grįžo kaip globalizacijos amžiuje aktualią daugiakultūriškumo patirtį išreiškiantis, kultūrų dialogą galintis skatinti kūrinys, ypač svarbus tebesitęsiant XX a. nacionalinių konfliktų šleifui. Šiai A. Mickevičiaus recepcijos linkmei didelį impulsą teikė nepriklausomoje Lietuvoje po sovietinės cenzūros dešimtmečių su nemažu entuziazmu atrasta Č. Milošo, save laikiusio A. Mickevičiaus mokiniu, kūryba – modernia prozine *Pono Tado* versija laikytinas romanas *Isos slėnis* (*Dolina Issy*, lietuviškas vertimas 1991), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo paradoksus svarstanti esė *Tėvynės ieškojimas* (*Szukanie ojczyzny*-, lietuviškas vertimas 1995). Lietuvos kultūrinio gyvenimo įvykiu tapo poeto apsilankymai Lietuvoje 1992, 1997, 2000 m., jo susitikimai su Lietuvos akademine ir kultūrine bendruomene, aštrios, nepatogių tiesų nevengiančios kalbos, skatinusios permąstyti bendrą Lenkijos ir Lietuvos istorinį paveldą, kurtis sąmoningą ir atvirą santykį su juo.

Simboliška, kad lietuvių literatūroje nenutilo būtent *Pono Tado* invokacijos balsas: viena įdomiausių pastarojo meto jos poetinių replikų – poeto Aido Marčėno (g. 1960), postmodernaus „klasiko“ eilėraštis *Plikledis Katedros aikštėje* (2001). Čia pro storą ironijos šydą įžvelgiamas A. Mickevičiaus poemos intertekstas leidžia išsakyti kitaip turbūt tiesiogiai nebepasakomą stebuklo – vadinasi, atviros ateities – lūkestį tūkstantmečių sąvartoje.

Tokia punktyriška *Pono Tado* istorija Lietuvoje rodo, kad A. Mickevičiaus poema intensyviausiai veikė lietuvių literatūrą ir kultūrą iki XX a. trečio dešimtmečio, kai dialogas su ja nebuvo veikiamas kalbos barjero. Net jei A. Mickevičiaus kūryba liko moderniosios lietuvių literatūros kanono fone, joks kitas nelietuvių kalba sukurtas tekstas taip esmingai nėra įsirašęs į lietuvių kultūrą kaip *Pono Tado* invokacija.

Lenkija lietuvių akimis

Krzysztof Buchowski, Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius, 2012, p. 289–331.

Lenkija lietuvių akimis (iki 1938 m. kovo mėn.)

Tarpukariu į Lenkiją ir lenkus lietuviai žiūrėjo neigiamai. Tai buvo ankstesnio konflikto ir tarpukario lietuvių ir lenkų santykių padarinys. Daugelio tuometinio vaizdo sudedamųjų dalių šaknys siekė mažų mažiausiai tautinio atgimimo laikus, kitos atsirado kaip propagandos, sukoncentruotos į Vilniaus klausimą, padarinys. Tautinėje sąmonėje įsivyravo Vilniaus mitas. Kartu informacija apie pietinį kaimyną dėl izoliacijos buvo labai ribota. Lietuvių visuomenė iš esmės buvo pasmerkta matyti Lenkiją tokią, kokią ją rodė oficialūs pranešimai, taigi deformuotą tikrovės vaizdą. Dėl nuolatų palaikomos „nacionalinės įtampos“ kartos, išaugusios nepriklausomoje Lietuvoje, Lenkijai ir lenkams priskyrė beveik vien tik neigiamas savybes. Kauno spauda noriai smerkė priešus, periodiškai jais tapdavo rusų bolševikai, vokiečiai, anglai, prancūzai, netgi latviai, tik lenkai nuolatos ir nekintamai buvo pristatomi kaip grėsmingiausi priešai. Būtent tarpukariu galutinai susiformavo lenko priešo įvaizdis ir visą XX a. jis buvo Lenkijos ir lenkų stereotipo sudėtinė dalis.

Švietimas tarpukario Lietuvoje, panašiai kaip daugumoje tuometinių valstybių, realizavo tautinio patriotinio auklėjimo programą. Santykių su lenkais istorijos dėstymo turinys iš esmės sutapo su tautinio atgimimo XIX ir XX a. sandūroje veikėjų interpretacija. Naujomis sąlygomis ji buvo papildyta išvadomis, paremtomis neseno konflikto patirtimi. Valstybė nedvejodama propagavo neigiamą Lenkijos įvaizdį ir tarp jauniausios kartos – vaikų, kurie augo tikėdami, kad lenkai visi yra plėšikai ir piktadariai.

Oficialiai kuriama ir visuotinai priimta istorijos vizija sudarė to įvaizdžio pagrindą. Mokykla ir propaganda įtvirtino įsitikinimą, kad Lenkija buvo amžinas Lietuvos priešas, o neatskiriama ir amžina lenkų politikos dalis buvo grobikiškas imperializmas, nukreiptas prieš visus kaimynus. Pavergtoms tautoms lenkai primesdavo savo kalbą ir siekė juos asimiliuoti. Taip lietuviai prarado nepriklausomybę ir nemenką tautos dalį. Lietuvių viešojoje nuomonėje susikūrė logiškas ryšys tarp senovės istorijos ir šiuolaikinio martirologijaus. Istorijos interpretacija, paremta vienareikšmiškomis antilenkiškomis asociacijomis ir nacionalistinėmis emocijomis, tapo viena iš dabartinės lietuvių tautos tapatybės pagrindo sudėtinių dalių.

Pagal tautinio atgimimo apaštalių nurodymus, didžiausiu Lietuvos istoriniu didvyriu buvo paskelbtas didysis kunigaikštis Vytautas. Jo kultas, turintis aiškų antilenkišką skambesį, tarpukariu įgavo tautos telkimo ir valstybės kūrimo mastą. Literatūroje, švietime ir publicistikoje valdovas buvo vaizduojamas kaip herojus be menkiausios dėmelės, Lietuvos didybės kūrėjas. Pagal propaguojamą interpretaciją, kunigaikščio figūra simbolizavo kovą su lenkais dėl suverenumo. Kaip pastebėjo Alvydas Nikžentaitis, „didžiausiais Vytauto nuopelnais buvo laikomi tie jo poelgiai, kuriuose galima buvo atrasti antilenkiškų motyvų“. Didžiojo kunigaikščio asmuo buvo laikomas dabartinių tautinių interesų reiškėju ir gynėju. Kaip tik dėl to jis tapo Vilniaus vadavimo sąjungos akcijos globėju. 1930 m. buvo minimos 500-osios kunigaikščio mirties metinės, šie metai buvo paskelbti Vytauto metais. Šalyje surengta daugybė patriotinių iškilmų, atidengta daugybė jam atminti skirtų kryžių ir paminklų. Su Vytauto aukštinimu koja į kojąėjo jo pranašumų prieš lenkus skaičiavimas. Tautiniu buvusios galios simboliu tapo Žalgirio mūšis, kuriam irgi buvo suteikta antilenkiška reikšmė. Išties lietuvų kartos mokėsi, kad didysis kunigaikštis, nors lenkai buvo nerangūs ir neryžtingi, įveikė kryžiuočių grobikus ir taip išgelbėjo ir Lenkijos nepriklausomybę. Vinco Grybo sukurtas ir 1932 m. atidengtas paminklas Kaune vaizdavo galingą vadą, stovintį ant skydo, kurį neša kryžiuotis, rusas, totorius ir lenkas. Tokio pobūdžio didybės ir dominavimo laikų priminimai tarpukario realijų fone dažnėjo ir stiprėjo. Vytauto mito antiteze tapo juodoji Jogailos legenda. Jogaila beveik oficialiai buvo prakeiktas, jam užkrauta atsakomybė už Lietuvos išdavystę, tai yra už tai, kad per jį pasirašyta unija su Lenkija. Labai populiarios tarp lietuvų buvo Jano Matejkos paveikslo „Žalgirio mūšis“ reprodukcijos, paveikslo centrinė figūra – triumfuojantis Vytautas, o ne Jogaila, nustumtas į tolimą planą.

Išauklėti panašios istorinės mitologijos dvasia, lietuviai labai supykdamo, kai lenkai bandydavo – kaip buvo tvirtinama – sumenkinti Vytauto nuopelnus arba „pasisavinti“ kitus tautinius Lietuvos didvyrius, pavyzdžiui, Adomą Mickevičių ar Tada Kosciuską. Viešpatavo įsitikinimas, kad šitaip pasireiškia amžinas lenkų kultūrinis imperializmas. Mokyklų klasėse, paskaitų salėse ir spaudos puslapiuose vyko karštos polemikos su lenkų siūloma lietuvų ir lenkų santykių istorijos vizija, stengiantis apnuoginti tariamas melagystes ir neteisingą faktų interpretavimą.

Visuotinę pyktį kėlė faktas, kad lenkai, nors praėjo ištis daug laiko, ir toliau Lietuvą matė visų pirma per grožinės literatūros ir bajoriškos tradicijos prizmę. Pasak lietuvų autorių, mokytojai lenkiškose mokyklose į vaikų galvas grūdė „dvarininko Sienkiewicziaus suklastotą“ vaizdą, aukštino niūrius baudžiavos laikus, todėl jauni lenkai lietuvų tautinį judėjimą ir Lietuvos nepriklausomybę laikė išsigimimu. Lenkų valstybėje jaunimas buvo auklėjamas neapykantos Lietuvai dvasia. Lenkų visuomenė nepažinojo ir nesuprato dabartinės tautinės Lietuvos, ir, svarbiausia – nė nesistengė jos suprasti, o savo įsivaizdavimus laikė tikrove. Kauno spauda tvirtino, kad lenkų tikinimas, esą jie myli Lietuvą, labiau panašus į kanibalo žavėjimąsi būsima vakariene.

Visuomenėje tvirtėjo įsitikinimas, kad lenkai niekada nenorėjo pripažinti lygių lietuvų ir lenkų teisių, taip pat neketino traktuoti lietuvų kaip lygiavertės tautos. Strateginis lenkų tikslas buvo ir yra padaryti Lietuvą savo provincija ir sulenkinti jos gyventojus. Pirmai progai pasitaikius, lenkai ir toliau ketina jėga primesti Lietuvai

savo viešpatavimą. Buvo tvirtinama, kad, negalėdami iš karto praryti visos Lietuvos, 1920 m. jie atsiplėšė bent sostinę ir toliau godžiu žvilgsniu žiūrė į likusią šalies dalį. Jie tik ieško tinkamo preteksto. Vienintelis dalykas, kuris juos stabdo, tai galimų padarinių tarptautinėje arenoje baimė, ypač Vokietijos ir Sovietų Sąjungos reakcijos baimė. Anot lietuvių vizijos, lenkai, negalėdami vykdyti atviros invazijos, stengiasi išgąsdinti Lietuvą, diskredituoti jos valdžią, kurstyti išdavikus ir tėvynės išgamas. O pradėti derybas su Kaunu Varšuva bandė tik iš jėgos pozicijos ir nė negalvodama apie kompromisą – vien tik beatodairiškai siekė realizuoti savo tikslus. Lenkai nori Lietuvą apgauti ir priversti pasiduoti.

Dėl tokios propagandinės veiklos lietuvių visuomenė buvo beveik tikra, kad Lenkijai santykiai su Lietuva yra prioritetiniai, o lenkų politinis elitas įdėmiai stebi padėtį Kaune ir laukia, kad šis sukluptų. Lietuvių spauda dažnai informuodavo apie lenkų dalinių koncentraciją prie „demarkacijos linijos“, o tai, komentatorių manymu, akivaizdžiai pranašavo rengiamą agresiją. Daug vietos užimdavo sensacingi pranešimai apie pasienio incidentus, kuriuose neigiamų personažų vaidmenį atlikdavo lenkų kareiviai ir policininkai. Ypač daug tokių pranešimų pasirodė per įtemptą 1926–1928 m. lenkų ir lietuvių santykių laikotarpį. Tada laikraščiai buvo pilni apokaliptinių žinių apie lenkų provokacijas ir tūkstančius priešiškausi nusiteikusių kareivių, pasiruošusių veikti. Dėmesingai buvo sekama ir išpučiama kiekviena žinia, kuri galėjo patvirtinti blogiausius nuogąstavimus. Didžiausią nerimą lietuviams kėlė Jozefo Pilsudskio vizitai į Vilnių, iškilmingi švenčių minėjimai ir netgi griežti Vilniaus spaudos komentarai. Visa tai turėjo pranašauti neišvengiamai artėjančią invaziją. Dėl milžiniško tokios informacijos srauto visuomenėje stiprėjo tikri nuogąstavimai dėl tėvynės likimo ir savo pačių ateities. 1927 m. rudenį opozicinis dienraštis *Lietuvos žinios*, aprašydamas tariamus pasirengimus agresijai, dramatiškai tvirtino, kad netrukus spės tautos likimas.

Progų stiprinti tokius nuogąstavimus teikė politinių emigrantų veikla – vadinaujų plečkaitininkų (nuo socialdemokratų veikėjo Jeronimo Plečkaičio pavardės), kurie po 1926 m. gruodžio mėn. perversmo atsidūrė Lenkijoje ir buvo lenkų vyriausybės remiami. Tautininkų propaganda sėkmingai vaizdavo juos kaip išdavikus, už Judo sidabrinius parduodančius tėvynę nekenčiamam priešui. Plečkaitininkų veikla Lietuvoje buvo visuotinai vertinama ne tik kaip antivalstybinė, bet ir kaip antitautinė, o jie patys buvo vadinami apmokamais J. Pilsudskio agentais. Vyriausybė propagandoje nepraleido progos paskelbti J. Plečkaitį lenkų dvarininkų samdiniu, tų dvarininkų, kurie trokšta iš lietuvių valstiečių atimti žemę. Buvo tvirtinama, kad lenkai tikriausiai nori pasinaudoti proga, apginkluoti emigrantus ir žygiuoti į Kauną. Tačiau dera pabrėžti, kad kai kurie 1927–1928 m. įvykiai išties padėjo formuoti emigrantų kaip parsidavusiųjų lenkams įvaizdį. Lenkija iš tikrųjų juos finansavo ir aktyviai rėmė jų veiklą. Lydoje net buvo įkurtas centras, kuriame planuota įkurti skyrių, galintį imtis veikti Lietuvos gilumoje. Piotras Lossowskis daro prielaidą, kad to centro veikla veikiau buvo Augustino Voldemaro vyriausybės politinio spaudimo elementas, nei tikras pasirengimas pradėti sukilimą, tačiau lietuvių spauda pastebėdavo ir atitinkamai komentuodavo iškalbingus faktus, retai nešališkai aiškindama lenkų politikos niuansus Lietuvos atžvilgiu. Ironiška, bet 1928 m., prasidėjus lenkų ir lietuvių deryboms

Karaliaučiuje, emigrantų spaudos organas *Pirmyn* apkaltino tautininkų režimą dėl baustino ir antitautiškai aplaidaus požiūrio į Vilniaus klausimą per derybas.

Tariamai prolenkiška arba pernelyg nuolaidi Varšuvai pozicija paprastai būdavo geras pretekstas opozicijai puldinėti vieną vyriausybę po kitos. Be to, kaip jau sakytą, beveik visos politinės jėgos, atsidūrusios opozicijoje, kartojo tuos pačius priekaištus, kuriuos jiems patiems pateikdavo, kai jie buvo valdžioje. O valdantieji energingai persekiojo tariamus gėdingo susitarimo su Lenkija šalininkus opozicijos gretose. Priekaištai dėl polonofilijos buvo baisiausi įžeidimai, kokiais lietuvių veikėjai apipildavo vieni kitus, o po 1926 m. ir sėkmingas ginklas, kuriuo tautininkų režimas naudojosi siekdamas diskredituoti politinius varžovus.

Pamažu tarp lietuvių susiformavo įsitikinimas, kad sureguliuoti santykius su Lenkija bus galima tik tada, kai lenkai prisiims visą atsakomybę už visas istorines ir dabartines skriaudas ir už jas atlygins. Buvo tvirtinama, kad be šito iš tikrųjų neįmanomas joks susikalbėjimas. Didelė lietuvių elito dalis manė, kad faktas, jog lenkai atmeta pirmiau išdėstytas sąlygas, yra pakankamas pagrindas politinei izoliacijai vykdyti, net jeigu tai gali kelti tam tikrų nepatogumų. Be to, daug politinio elito narių laikėsi nuomonės, kad atsiribojimas nuo pietų kaimyno Kinų siena leido jaunai lietuvių tautai sustiprėti ir tapti atspariai nuolatos grasinančiai lenkų kultūros ekspansijai.

Noru pasiekti svarbiausius tikslus buvo teisinami ir iš pažiūros iracionalūs Kauno valdžios žingsniai tarptautinėje arenoje. Visų pirma kalbama apie Sovietų Sąjungos ir Vokietijos paramos paieškas. Tarptautinė Kauno strategija rėmėsi įsitikinimu, kad Lenkija yra svarbiausias Lietuvos nepriklausomybės priešas ir Varšuvos laukia neišvengiamas konfliktas su abiem didžiosiomis kaimynėmis. Buvo manoma, kad tokiu atveju Lietuva įstengs pasinaudoti situacija ir atgaus „okupuotas“ teritorijas, kartu išsaugos nepriklausomybę. Vadinasi, Kaunas turi išlaikyti gerus santykius tiek su Maskva, tiek su Berlynu. Lenkijos grėsmė, panašiai kaip konflikto metais (1918–1922), buvo laikoma kur kas rimtesne nei Vokietijos ar Sovietų Sąjungos. Iš pirmiau minėtų prielaidų gimė taktika visais įmanomais būdais kenkti Lenkijai, nes „buvo manoma, kad visa, kas silpnina Lenkiją, naudinga Lietuvai“. Šiuolaikinis tyrinėtojas Algimantas Kasparavičius pastebėjo, kad priešiškas požiūris į Lenkiją deformavo lietuvių politinę sąmonę ir lėmė savotišką tarpukario Kauno diplomatų donkichotiškumą. Jie akivaizdžiai nepakankamai vertino bolševikų grėsmę ir aiškiai pervertino Lietuvos reikšmę vokiečiams, kurie į šią valstybę žiūrėjo grynai kaip į instrumentą. Autorius tą negalavimą pavadino lietuvių užsienio politikos „lenkišku virusu“.

Lietuvoje dėl įsitikinimų buvo neigiamai vertinamos visos lenkų iniciatyvos Centrinėje ir Rytų Europoje, o ypač siekis vadovauti regione. Lenkų ir čekoslovakų varžytuvėse buvo statoma už Prahą, kuri ne itin draugiškai sutarė su Varšuva. Taip pat nedraugiškai buvo žiūrima į lenkiškas ambicijas tapti galingiausia valstybe, interpretuojant šitai tik kaip dar vieną imperializmo apraišką. Lietuvių analitikų nuomone, panašūs mėginimai pasireiškė užimant ne tik baltarusišką, ukrainietišką ir, žinoma, lietuvišką teritorijas, bet ir vokišką bei čekišką. Savaitraštis *Trimitas* lenkus tiesiai vadino „tarptautiniais raubritieriais [plėšikais]“. Lietuvių propaganda tikino, kad ta prasme lietuvių ir lenkų kivirčas turi platesnę, tarptautinę, reikšmę, nes yra bendros tautų kovos prieš lenkų imperializmą dalis.

Ypač didelį nerimą Kaunui kėlė lenkų aktyvumas prie Baltijos. Lietuvių spaudos nuomone, Varšuvai veikla šiaurės kryptimi buvo prioritetinga, ji norėjo vadovauti ne tik Lietuvai, bet ir Latvijai bei Estijai. Lietuva, nepalaužiamai gindama savo nepriklausomybę, suardė Lenkijos ekspansijos planus. Tačiau Baltijos šalių suverenumui ir toliau gresia pavojus, nes Lietuva atkirto Lenkiją nuo jūros, nuo Klaipėdos ir Latvijos uostų. Buvo tikinama, kad vadinamųjų rytinių lenkų pakraščių ekonomika silpna ir neduoda Lenkijai laukiamo pelno, todėl Lenkija nenuleis rankų, kol nepasieks platesnės prieigos prie Baltijos jūros per Lietuvą ir nepavergs kitų regiono valstybių. Žurnalo *Mūsų Vilnius* karikatūra vaizdavo Jozefą Pilsudskį, užgrobusį Vilnių, Gardiną ir Suvalkus ir reikšmingai žvilgčiojantį į Kauną, Rygą ir Taliną. Lietuvių spauda paprastai Lenkiją kaltino ir sąmoningu Baltijos šalių kiršinimu, nes jų vienybė galėjo išardyti lenkų planus. Panašiu būdu lenkai troško gauti priėjimą ir prie Juodosios jūros. Buvo leidžiama suprasti, kad amžini valstybės imperialistės planai „nuo jūros iki jūros“ atgimė su nepriklausoma Lenkija, o tuos planus propagavo visos tos valstybės politinės jėgos.

Anot lietuvių interpretacijos, avantiūristinė Lenkijos politika kėlė didžiulę grėsmę taikai Europoje. Dėl savo teritorinio apetito ir tautinių mažumų persekiojimo Lenkija susipyko su visais kaimynais, ypač su Vokietija ir, žinoma, su Lietuva. Kartu Lenkijos politika ir toliau nebuvo laikoma visiškai savarankiška ir lenkai piešiniuose buvo vaizduojami kaip prancūzų belaisviai. Buvo tikinama, kad Prancūzija laiko Lenkiją savo kolonija ir naudoja prieš vokiečius. Varšuva yra visiškai priklausoma, todėl kelias į ją veda per Paryžių. Tiesa, 4-ajame dešimtmetyje buvo pastebėta, kad lenkų ir prancūzų draugystė kiek atvėso, tačiau buvo pabrėžiama, kad prancūzų vyriausybės balsas ir toliau yra vienas iš nedaugelio veiksnių, su kuriais Lenkija tarptautinėje arenoje turi skaitytis.

Lietuvių propaganda mielai kritikavo Paryžių, kad tasai remia Varšuvą. Taip pat puolė ir kitas valstybes, kurias įtarė palaikant Lenkiją ir norint politiškai su ja suartėti. Nebuvo gailimą Didžiosios Britanijos ar net Sovietų Sąjungos ir Vokietijos. Kiekviena tarptautiniame susitarime, kuriame dalyvaudavo Lenkija, buvo įžiūrima lietuviška potekstė. Pavyzdžiui, 1926 m. Didžiosios Britanijos ir Lenkijos bandymas bendradarbiauti buvo vertinamas kaip Londono pritarimas Lenkijos siekiams užgrobti Lietuvą. Visą tarpukarį nuolat grįždavo nerimas dėl Lietuvos padalijimo tarp Vokietijos ir Lenkijos, kuris galėjo įvykti pasirašius tariamą Varšuvos ir Berlyno sutartį. Buvo daromos prielaidos, kad už leidimą užimti likusią Lietuvos dalį Lenkija ketina atiduoti Vokietijai vadinamąjį Dancigo koridorių ir sutikti, kad ši prisijungtų Gdanską ir Klaipėdą.

Tad Kaunas itin įdėmiai stebėjo lenkų ir vokiečių santykius. Kai 4-ojo dešimtmečio pradžioje dėl Klaipėdos pašlijo lietuvių ir vokiečių santykiai, lietuvių spauda iškart pareiškė, kad tai lenkų darbas. Didžiulį išpūdį, tiesiog šoką sukėlė lenkų ir vokiečių derbos, kurios pasibaigė 1934 m. sausio 26 d. pasirašyta nepuolimo sutartimi. Susvyravo Lietuvos užsienio politikos pamatai. Viešuomenė buvo įsitikinusi, kad Lenkija tapo Vokietijos sąjungininke, o tai kėlė didžiulę grėsmę ne tik Lietuvos nepriklausomybei, bet ir taikai visame pasaulyje. 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje Lenkija mielai buvo statoma į vieną „gangsterių“ valstybių eilę greta hitlerinės Vokietijos, fašistinės Italijos, frankistinės Ispanijos ir imperialistinės Japonijos. Buvo nurodoma, kad tik nacistams

darant įtaką Lenkijoje vyko antižydiški ekscesai. Taip pat buvo svarstoma, kada Lenkija, sekdamą savo naujų bičiulių pavyzdžiu, taps Tautų Sąjungos nare.

Tačiau propaganda pabrėždavo, kad Lenkijos ir Vokietijos suartėjimas įvyko prieš lenkų visuomenės valią ir interesus. Buvo tvirtinama, kad sąjunga su Vokietija – tai asmeninis Jozefo Pilsudskio darbas. 1934–1935 m. mielai buvo primenama tariama lenkų maršalo germanofilija – tą turėjo liudyti jo pozicija per Pirmąjį pasaulinį karą. Taip pat buvo leidžiama suprasti, kad lenkų ir vokiečių tandeme Lenkija atlieka aiškiai antraeilį vaidmenį. Iš tikrųjų vokiečiai manipuliuoja Lenkija, išnaudoja ją, nieko nesiūlydami mainais. Kaip buvo juokaujama karikatūrose, vokiečiai liepė lenkams Dancigo koridoriuje valyti jiems batus. J. Pilsudskis buvo vaizduojamas vergiškai besilankstantis prieš Adolfą Hitlerį arba kaip šuo, besislepiantis už vokiečių pono kojų. Mielai buvo primenamas amžinas lenkų ir vokiečių priešiškas, kurio neįmanoma nubraukti ar bent užmaskuoti. Varšuva buvo kaltinama pamynusi istorinę tradiciją. Kauno laikraščiai tikino, kad vokiečiai, skelbdami gražias deklaracijas ir kaip masalu mojuodami Lietuvą, slepia savo siekius pavergti ir Lenkiją, ir Lietuvą. Laikraščio *Sekmadienis* piešinyje J. Pilsudskis – pelė, žengianti į vokiečių spąstus, kuriuose kabo sūris Lietuva. Vėliau naivia germanofilija buvo apkaltintas Lenkijos užsienio reikalų ministras Jozefas Beckas. Lietuvių spauda nedelsdama pastebėjo, kad vis dėlto lenkai iš prigimties yra neištikimi sąjungininkai – kai tik 1936 m. gavo iš prancūzų paskolą, nė nesuabejoję išdavė savo globėjus vokiečius.

Daug vietos spaudoje, radijo laidose ir viešuose pasisakymuose buvo skiriama Lenkijos vidaus reikalams. Valdžia taip pat stropiai sekė, analizavo lenkų spaudą ir jos publikacijas naudojo priešininkui diskredituoti. Nebuvo pamiršti ir Lenkijai nepalankūs Vakarų Europos autorių pasisakymai, jie su pasitenkinimu buvo perspausdinami valstybės dienraštyje *Lietuvos aidas* ir papildomi atitinkamais komentarais. Blogiausią šlovę, lietuvių akimis, turėjo lenkų elitas ir administracija. Lietuvių nuomone, lemiamą įtaką Lenkijai ir toliau darė jos bajorai, veikiantys grynai savo interesams. Dažnai jais buvo į Varšuvą persikraustę lietuvių ponai. Senu papratimu jie užaudavo, vogdavo ir pragerdavo viską, nėmaž nesirūpindami paprastais žmonėmis ir valstybe. Vargšė, pavergtą lenkų „liaudis“ nuolankiai tempė tą jungą, kaip anksčiau tai darė lietuviai. Publikacijose šia tema buvo leidžiama suprasti, kad dabar laisvoje, neokupuotoje Lietuvoje galų gale „liaudis“ valdo savarankiškai. Kartu buvo reiškiamas viltis, kad ir vargšai lenkai galiausiai pasuks tuo pačiu keliu ir išstums iš valdžios dabartinį elitą. Visą tarpukario laikotarpį lietuvių ir lenkų ginčas mielai buvo siaurinamas iki luominio pabrėžiant: „Mes kovojame ne su liaudies Lenkija, o su lenkų ponais – tai didžiulis skirtumas.“

Varšuvos biurokratijai buvo priekaištaujama dėl „poniško“ pasipūtimo, paniekos silpnesniajam, arogancijos ir barningumo, ir visa tai koja į koją ėjo su itin žema morale ir kvailumu. Buvo cituojamas tariamai Europoje populiarus posakis: kvailas kaip lenkų ministras. Pasak vieno lietuvių žurnalisto, valdininkai darbe elgėsi taip, tarsi biuras būtų jų nuosavas palivarkas. Kad pabrėžtų savo reikšmingumą, jie tyčia delsė spręsti pačias paprasčiausias problemas. Be to, „ponai valdininkai“ visada vėluodavo, slėpdavosi nuo interesantų arba ištisas valandas sėdiniudavo kavinėse. Taip pat autorius negalėjo atsistebėti, kad Varšuvoje vėlavimas apskritai visuotinai priimtas

paprotys ir praktikuojamas net geriausių draugijų. Vėlavimas nebuvo laikomas blogo auklėjimo apraiška. Visuotiniu įsitikinimu, Lenkiją valdo „gauja ciniškų niekšų“, nesirūpinančių valstybės gerove, galvojančių tik apie tai, kaip prisikimšti kišenes, taigi „miesčionių, skerdikų, banditų, galvažudžių ir t. t. mišinys“. Visiems jiems, žinoma, būdinga akla neapykanta Lietuvai.

Spauda tvirtino, kad Lenkijoje viešpatauja neišpasakyta korupcija, išlaidavimas ir netvarka. Trūksta kelių ir tiltų, švietimas apverktinos būklės. Pusė valstybės biudžeto skiriama kariuomenei ir policijai, kurių pagrindinė užduotis bauginti piliečius, ypač tautines mažumas. Todėl Varšuvoje ir kituose miestuose visiškai nebaudžiamos plinta visuomeninės patologijos, banditizmas ir prekyba moterimis. Tad buvo daroma išvada, kad „lenkus griebis velnias arba iš karto, arba po truputį“. Kaip ypatingo elito nuopuolio pavyzdžiai buvo nurodomi Lenkijoje organizuojami šunų lenktynių ir kanarėlių giedojimo konkursai, taip pat gandas, kad Torūnėje atidarytas specialus naminių gyvūnėlių universitetas. Su pasipiktinimu buvo pabrėžiama, kad tuo pačiu metu bedarbiai nuo bado merdi. Komentarų autorių piktino ne tik tai, kad trūksta elementarios užuojautos vargšams, bet ir keistenybe pripažintas nepraktiškas požiūris į gyvūnėlius. Kitame pranešime, kur buvo aprašomos 1928 m. derliaus nuėmimo pabaigtuvės Lenkijoje, specialusis *Lietuvos aid*o korespondentas Juozas Purickis atkreipė dėmesį į bauginančią išlaidavimą – daugybę prezidentui teikiamų vainikų. Anot autoriaus, būtų išmintingiau varpas, iš kurių supinti vainikai, iškulti, tada Lenkijos valstybės galva bent visą žiemą turėtų duonos.

Iki 1926 m. lietuvių spauda nuolat smerkė visas lenkų politines jėgas, daugiausia dėmesio skirdama nacionaldemokratams ir pilsudskininkams. Po gegužės mėn. pasikėsinimo beveik vienintelė pranešimų ir analizės tema tapo, žinoma, sanacija.

Lenkų politinio elito figūra, kuri kėlė stipriausias lietuvių emocijas, buvo, be jokios abejonės, Józefas Piłsudskis. Jam skirtų pasisakymų tone buvo galima pastebėti įvairių jausmų mišinį: neapykantą, baimę, taip pat nuostabą. Lietuvoje apie J. Piłsudskį buvo rašoma ir kalbama labai daug, nuolat pasirodydavo naujų periodinės spaudos straipsnių ir komentarų bei atskirų leidinių, pavyzdžiui, rusų emigracijos rašytojo Marko Aldanovo knygos vertimas. J. Piłsudskį dažnai vaizdavo karikatūristai, jis tapo poniškos ir agresyvios Lenkijos personifikacija.

Pirmoji susidomėjimo lenkų maršalu viršūnė, suprantama, buvo pasiekta 1919–1922 metais. 1926 m. gegužės mėn. įvykus pasikėsinimui, kilo antra didžiulė susidomėjimo banga. J. Piłsudskio grįžimas į valdžią Kaunui buvo tikras smūgis. Spaudos reakcija balansavo ant isterijos ribos. Buvęs valstybės viršininkas vienareikšmiškai buvo siejamas su agresyvia politika – Suvalkų sutarties sulaužymu ir generolo L. Żeligowskio akcija. Visuotinai baimintis, kad maršalas ir toliau vykdys panašią politiką, bent jau tam, kad nukreiptų lenkų visuomenės dėmesį nuo sunkios ekonominės padėties. Spauda tvirtino, kad J. Piłsudskiui grįžus į valdžią sustiprės ne tik avantiūrinio imperializmo militaristai ir jų rėmėjai, bet ir renegatai, svajojantys apie galimybę atgauti savo dvarus Lietuvoje. Spauldoje buvo reiškiamas nuomonė, kad maršalas yra tipiškas šlėktos ir savo tautos atstovas, būtent todėl jis svajoja apie Lietuvos kaip „maistingos provincijos“ pavergimą ir jos prijungimą prie Lenkijos. Buvo rašoma, kad J. Piłsudskis yra nenusipėjamas ir ūmaus budo, nesilaikantis jokių taisyklių žmogus. Jis

gali užpulti Lietuvą tiesiog šiaip sau, jei jam užeis toks noras, negalvodamas apie galimus padarinius. „Todėl, – apibendrina laikraštis *Lietuvos aidas*, – karo sąvoka pas mus jungiama su Pilsudskio elgesiu.“ 1927 metai pasibaigė Lietuvos ir Lenkijos ministrų pirmininkų susitikimu Ženevoje – tada buvo pasiekta nuogąstavimų ir J. Pilsudskio kaltinimų viršūnė. Niekas ir niekada nepatikėjo jo tikinimais, kad nori taikiai išspręsti ginčą. Ir vėlesniais metais daug kartų grįžo nemeluota to „vilko avies kailyje“ – taip jis buvo vadinamas – agresyvių planų baimė.

Kritiškai vertintas ir J. Pilsudskio Lenkijos valdymas. Ne tik oficialioje lietuvių propagandoje, bet ir opozicinėje spaudoje jis buvo vaizduojamas kaip stambiųjų žemės valdų savininkų interesų reiškėjas, pats asmeniškai engiantis valstiečius tarsi rusų caras. Buvo priduriama, kad niekas nežino, kokia jo programa, ir kad netgi sklando gandai, jog ir pats J. Pilsudskis šito nežino. 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečių sandūroje buvo pabrėžiama, kad per jo valdymą Lenkija pateko į sunkią ekonomikos krizę. Buvo tikinama: žmonės masiškai nusigręžia nuo maršalo, nes jis, nors ir žadėjo, nieko valstybėje nepakeitė į gera. Visuomenė jį laiko „savavališku maniaku“, nors iš tikrųjų J. Pilsudskis jau buvo senas, ligotas žmogus, kurio autoritetas rėmėsi tik senąja legenda. Lietuvių spauda ir radijas su pasimėgavimu citavo necenzūrinius „lenkų diktatoriaus“ posakius, siedami juos su progresuojančios psichinės negalios apraiškomis. Sunkus būdas buvo aiškinamas didybės manija u Napoleono kompleksu. Mielai prisimenamas senovo Lenkijos socialistų partijos kovotojo kaip teroristo biografijos epizodas.

Lietuvių spauda grąžė rankas dėl opozicijos ir visų J. Pilsudskio Lenkijos piliečių likimo. Šiame kontekste maršalas buvo vaizduojamas kaip kruvinas diktatorius, apsėstas liguisto valdžios troškimo ir netekęs visuomenės palaikymo. Jo įsakymu buvo įgąsdintas parlamentas ir klastojami rinkimų rezultatai. Po 1930 m. rugsėjo mėn. opozicijos parlamentarų įkalinimo (vadinamosios Bžesko bylos), vienas lietuvių autorių rašė: „Šiandien Pilsudskio jėgą ir autoritetą sudaro tik durtuvai.“ Politinių kalinių kalėjimas Biarozą Kartuskoje buvo vadinamas „lenkų inkvizicija“ ir dar vienu botagu maršalo rankoje. Pusiau juokais, pusiau rimtai buvo svarstoma, ar J. Pilsudskis, turėdamas neribotą valdžią, nesumanys pasiskelbti Lenkijos karaliumi ir didžiuoju kunigaikščiu Vilniuje, juk tai suteiktų jam pretekstą įsiveržti į Lietuvą.

Tačiau per įžeidinėjimų ir kaltinimų luobą prasiverždavo ir žavėjimosi J. Pilsudskiu gaida. Buvo gėrimasi tais jo bruožais, kurie kitiems tapdavo kritikos objektu. Lietuvių autoriams aiškiai imponavo maršalą supanti didžio valstybės vyro, „monarcho“, politikoje smarkiai peraugusio aplinkinius, aureolė. Dešiniams savotišką simpatiją kėlė autoritarinis jo valdymo stilius. Taip pat J. Pilsudskis buvo laikomas vieninteliu veiksmu, vienijančiu lenkų valstybę ir visuomenę. Valstybės laikraštis *Lietuvos aidas* ne kartą pranašavo, kad po vado mirties Lenkiją neišvengiamai užlies chaoso banga. Nebuvo slepiamas pasididžiavimas J. Pilsudskio lietuviška kilme, bet buvo pabrėžiama, kad jis, kaip sulenkėjęs šlėkta, visiškai nepažįsta ir nesupranta šiuolaikinės Lietuvos. Buvo rašoma, kad maršalas nemėgsta lenkų ir save laiko lietuviu. Be to, turi visas savo luomo neigiamas savybes: pasipūtimą, išdidumą, avantiūrizmą. Buvo tvirtinama, kad J. Pilsudskis Varšuvoje apsupo save vilniečiais, o lenkai tai pavadino „lietuvių okupacija“. Pabrėžiama, kad tik jo „žemaitiška galva“ gelbsti Lenkiją nuo visiško žlugimo. Maršalo mirtis Lietuvai padarė didelį įspūdį. Tiesa, buvo pabrėžiama,

kad mirė lietuvis renegatas, „tūkstančių nekaltai išžudytų žmonių kraujo slegiamas“, tačiau buvo reiškiamas įsitikinimas, jog tai buvo vienintelis autoritetas, galėjęs sutaikyti Lietuvą su Lenkija. Juk jo įpėdiniai Lietuvą matys tik kaip objektą, kaip begėdiško spaudimo tikslą. Vadinasi, kyla neišvengiamos konfrontacijos grėsmė.

Lietuvių propaganda daug mažiau gaišo ceremonijoms vertindama sanacinę elitą. Jis tiesiog buvo tapatinamas su legionieriais, atėmusiais iš Lietuvos sostinę. Tvirtinta, kad jų pagrindinė savybė – beribė ištikimybė maršalui. Į jį žiūri kaip į dievuką. Jeigu J. Piłsudskis iš savo žmonių pareikalaus užkariauti Lietuvą, šie nė nemirktelėję tai padarys. Dauguma jų alkoholikai ir diletantai. Lietuvių vertinimu, Waleris Slawekas buvo menko išsilavinimo, Aleksanderis Prystoras visų nemėgstamas, o Januszas Jędrzejewiczius apskritai beveik bolševikas. Visi pilsudskininkai tamsios asmenybės. Po 1935 m. blogiausiai buvo vertinamas Józefas Beckas, jis tapo nuolatinio lietuvių propagandos taikiniu. Tai jam buvo užkrauta atsakomybė už Lenkijos pataikavimą Vokietijai, bet visų pirma jis buvo puolamas dėl „kieto kurso“ lietuvių mažumos atžvilgiu. Smalsumą, bet ir nepasitikėjimą kėlė Edwardo Rydzo-Śmiglio asmenybė. Viena vertus, jis buvo laikomas faktišku J. Piłsudskio įpėdiniu, kita vertus, buvo atkreipiamas dėmesys į jo kaip politiko nedidelę patirtį. Lietuvių akimis, E. Rydzo-Śmiglio liaudiška kilmė buvo jo privalumas. Ministras pirmininkas Felicjanas Ślawojus Śladkowskis tapo stačiokiškų juokų objektu – buvo tyčiojamasi iš jo tariamo neišmanymo. O prezidentą Ignacą Mościckį Kauno spauda užkabindavo daug rečiau. Jis buvo vaizduojamas kaip apskritai mielas žmogus, tačiau visiškai neišmanantis nei lietuvių, nei valstybės valdymo reikalų.

Nepalankiai buvo vertinama ne tik Lenkijos valdžia, bet ir visuomenės išsilavinimas, jos protinis išsivystymas. Propaganda tikino, kad beveik pusė Lenkijos gyventojų – analfabetai, vos 10 % inteligentų skaito knygas, o kiti leidžia laiką lošdami kortomis ar kitaip pramogaudami. Valstybė nesirūpina švietimu, nes labiau linkusi plėtoti armiją. Labiausiai valdžia negerbia mokytojų, baisiausiai juos niekina, nors kartu uždeda jiems pareigą nutautinti mažumas. Buvo aprašytas atvejis, kai Polesėje inspektorius pastatė mokytoją į kampą, o aprašymą baigė komentaras: „Kaip matome, Lenkijoje gali nutikti bet kas.“

Paprastai daug dėmesio lietuvių propaganda skirdavo tragiškai Lenkijos ekonomikos, ypač žemės ūkio, būklei. Buvo paplitusi nuomonė, kad kaimas perpildytas, nuskuręs, purvinas ir atsilikęs, labiau primena tamsius baudžiavos laikus nei XX amžių. Ir, žinoma, buvo priduriama, kad atsakomybę už tai turi prisiimti valdininkai ir žemvaldžiai. Pabrėžiama, kad tai jų interesus gindama valdžia nevykdo būtinos žemės reformos. Anot lietuvių pasakojimų, nuolatinis Lenkijos valstiečių trobelių svečias buvo badas. Per 40 % lenkų rekrūtų netiko karinei tarnybai, nes nuolat neprivalgydavo ir sirgdavo. Kaimo kūdikių ir vaikų mirtingumas siekė 50 %. Slegiami nepakeliamų mokesčių, valstiečiai tikra to žodžio prasme degtuką dalijo į keturias dalis. Vienas jų, regis, netgi išrado įnagi ugniai įžiebtį, bet valdininkai jį konfiskavo, saugodami degtukų gamybos monopolijos interesus. Kaimo mokyklose vaikai prausėsi smėliu, nes trūko muilo. Lietuvių spaudoje kartais išskirtiniam skurdui nusakyti netgi buvo vartojamas posakis „lenkiškas vargas“.

Lenkų pramonė nekėlė entuziastingo susižavėjimo, ji buvo apibūdinama tokiais epitetais: rachitiška, mažai išplėtota, pasenusi. Tačiau lenkų jūrininkystės plėtra buvo stebima itin įdėmiai. 4-ajame dešimtmetyje ypatingą susidomėjimą kėlė Gdynės statybos, šis miestas buvo laikomas Gdansko konkurentu, o tai, lietuvių požiūriu, buvo teigiamas dalykas. Tačiau nedelsiant imtas kritikuoti karo laivyno augimas, nes, buvo tvirtinama, dėl tos lenkų didybės manijos neišvengiamai paaštrės tarptautiniai santykiai, o didelės išlaidos šalies ūkio padėtį dar labiau pablogins.

Su dideliu pasitenkinimu buvo pabrėžiama, kad žemės ūkio kultūros požiūriu ir piliečių pragyvenimo lygiu Lietuva neabejotinai lenkia Lenkiją, kaip buvo tvirtinama, kokiais dvidešimčia metų. Buvo remiamasi išsamiais skaičiavimais tikinant, kad Lietuvos kaimas, kuriame vyrauja stambūs ir vidutiniai ūkiai, gyvena kur kas turtingiau. Visur steigiamos mokyklos, statomi nauji namai, tiesiami keliai. Valstybė vykdo naudingą kreditavimo politiką ir remia žemės ūkio produktų supirkimą. Tokiame fone padėtis Lenkijoje atrodė ypač nepalanki. Buvo leidžiama suprasti, kad lenkai turėtų perimti lietuvių ūkininkavimo pavyzdį. Deja, užuot galvoję apie darbą, Varšuvos ponai labiau linkę rūpintis kariniais paradais ir pramogomis, o pajamų, tiesą sakant, jie gauna išnaudodami tautines mažumas.

Antilenkiškuose lietuvių propagandos pasisakymuose, be Vilniaus klausimo, dažniausiai buvo eksploatuojama būtent tautinių mažumų problematika. Tiesą sakant, abi problemos buvo artimai susijusios. Buvo tikinama, kad Lenkijos valstybė okupavo etnines lietuvių, baltarusių, ukrainiečių ir kitų tautų teritorijas. Lietuvių apskaičiavimais, duomenys, liudijantys, kad mažumos sudaro trečdalį Lenkijos gyventojų, yra gerokai sumažinti. Buvo tvirtinama, kad mažumos iš tikrųjų sudaro net 40–50 % gyventojų ir užima du trečdalius valstybės teritorijos. Ir priduriama, kad labai galimas daiktas, jog patys lenkai savo valstybėje yra mažuma, nes joje gyvena mažiausiai 7 mln. ukrainiečių, 4 mln. žydų, 2 mln. baltarusių, 2 mln. vokiečių ir bent milijonas lietuvių.

Buvo tikinama, kad lenkai vykdo brutalaus mažumų nutautinimo politiką. Šiuo požiūriu visos grupuotės stengėsi įgyvendinti nacionaldemokratinę tautinio egoizmo koncepciją. Toks elgesys tuo labiau baustinas, nes patys lenkai dar visai neseniai kankinoti okupantų priespaudoje. Lenkija – tai „tautų kalėjimas“, kuriame mažumos engiamos, jų atstovai areštuojami ir kankinami. Buvo tvirtinama, kad lenkai nieku laiko 1919 m. įsipareigojimus tautinėms mažumoms, todėl 1934 m. jiems buvo lengva jų nepaisyti. Tai dar vienas lenkų klatingumo ir jau J. Pilsudskio su L. Želigowskiu išbandytos taktikos Lietuvos atžvilgiu įrodymas. Žurnalo *Mūsų Vilnius* karikatūristas pavaizdavo lenkų maršalus ir pulkininkus, grandinėmis kaustančius tautinių mažumų atstovus. Užrašas po karikatūra skelbė, kad lenkai pripažįsta tik tokią savo krašto mažumų laisvę. Lietuvių propagandininkai tvirtino, kad, be lietuvių, labiausiai lenkai persekiojo ukrainiečius. 4-ojo dešimtmečio pradžioje, lenkų daliniams tramdant Rytų Galiciją, lietuvių periodikoje buvo spausdinami šiurpūs straipsniai ir drastiškos nuotraukos, iliustruojančios teroro politiką. Taip pat lenkai noriai buvo kaltinami antisemitizmu.

Lenkijos valstybės tautinė padėtis lietuvių autorius vertė daryti išvadas, kad tas darinys panašus į verdantį katilą, kuris anksčiau ar vėliau sprogs. Visos mažumos sukils prieš savo engėjus, ir Lenkiją apims pilietinio karo ugnis. Tad lietuviai buvo

suinteresuoti solidarumu su engiamais baltarusiais ir ukrainiečiais – tai turėjo skatinti Lenkijos destrukciją ir artinti okupuotų teritorijų išlaisvinimą. Be kita ko, toks samprotavimas 3-iojo dešimtmečio pradžioje paskatino suteikti organizacinę ir finansinę paramą baltarusiams, o 4-ajame dešimtmetyje – ukrainiečiams.

Nepaisydami oficialios Kinų sienos politikos lietuviai žurnalistai arba kitų profesijų atstovai kartkartėmis apsilankydavo Lenkijoje ir vėliau spaudoje aprašydavo savo išpūdžius. Žmonių, kurie matė Lenkiją „savo akimis“, pasakojimai, ypač apie gyvenimą Vilniaus krašte, buvo labiau pasverti nei propagandiniai tekstai, nors irgi nestokojo kritiškumo. Pavyzdžiui, 1928 m. rudenį spaudos puslapiuose pasirodė reportažų ciklas – žymiausių lietuvių žurnalistų (ir politinių veikėjų) vizito vaisius. Be kitų, Lenkijoje lankėsi *Lietuvos aid* redaktorius Matas Bagdonas ir Žurnalistų sąjungos pirmininkas, buvęs užsienio reikalų ministras, Juozas Purickis. Pirmasis po trumpos kelionės tik atkartoj banalias frazes, o J. Purickis pasiryžo ilgesnei kelionei, kurią išsamiai aprašė valstybės dienraštyje. Reporteris su vizitu apsilankė Lenkijos užsienio reikalų ministerijoje, surengė daug susitikimų su valdininkais ir plunksnos kolegomis, taip pat, kaip minėta, dalyvavo derliaus nuėmimo šventėje. Varšuva J. Purickiui nepadarė didelio išpūdžio, ji buvo sukritikuota, be kita ko, už pernelyg mažą ir purviną geležinkelio stotį, aptriušusius namus ir apleistas gatves. Autorių, buvusį kunigą, taip pat papiktino faktas, kad po 23 val. į viešbutį negalima pasikviesti moterų. Tačiau didžiausią dėmesį jis skyrė antilietuviškų nuotaikų pėdsakų paieškoms žymių žmonių pasisakymuose ir spaudos publikacijose. Apibendrindamas straipsnių seriją J. Purickis padarė išvadą, kad lenkai neturi jokio supratimo apie šiuolaikinę Lietuvą ir labiausiai norėtų ir toliau ją matyti kaip savo provinciją. Per vizitus į Lenkiją panašų išpūdį patyrė ir Vilniaus vadavimo sąjungos veikėjai Mykolas Biržiška, Bronislava Biržiškienė ir Fabijonas Kemėšis.

1930 m. krikščionių demokratų veikėjas profesorius Kazys Pakštas, be neišvengiamai negatyvių išpūdžių iš Vilniaus ir gaižių pastabų apie Lenkijos ūkio būklę, teigiamai įvertino jos kultūros laimėjimus. Taip pat jam aiškiai imponavo Gdynės plėtra.

Galimybių susitarti su Varšuva paieškų laikotarpiu, 1934–1935 m., Lenkijoje lankėsi daug lietuvių žurnalistų. Kauno spauda publikavo, pavyzdžiui, tautininkų partijos opozicijos veikėjo Cezario Petrausko korespondenciją. Jis dalykišku tonu stengėsi atskleisti lenkų požiūrį į santykius su Lietuva. Be kita ko, jis nurodė, kad lenkai, nors, be jokios abejonės, lietuvių ir ignoruoja, vis dėlto labai domisi jų reikalais, ir reikalavo atnaujinti kontaktus bent kultūros kūrėjų lygmeniu, esą tai leis lengviau ir greičiau susikalbėti. Savo ruožtu savaitraščio *Diena* publicistas Jonas Petrėnas daug vietos skyrė ne tik politiniams klausimams. Jį domino, pavyzdžiui, kino produkcija, Lenkijos telegrafo agentūros veikla, netgi Varšuvos puošėivų mados. Savaitraštis *Naujoji Romuva* spausdino Vlado Jakubėno kelionės po Vakarų Lenkiją reportažus, kuriuose autorius beveik entuziastingai aprašinėjo kovos su vokietinimu laimėjimus.

Palyginti daugiausia korespondencijos paskelbė Valentinas Gustainis, žurnalistas, susijęs su tautininkais, buvęs *Lietuvos aid* vyriausiasis redaktorius. Abiejų valstybių valdžioms neoficialiai susitarus, V. Gustainis pusantų metų (nuo 1935 m. sausio mėn. iki 1936 m. liepos mėn.) gyveno Lenkijoje ir rengė reportažus didžiausiems Lietuvos laikraščiams. Tekstai buvo įvairios tematikos, dažniausiai parašyti puikiai jaučiant

lenkų problemas ir pasižymėjo dideliu objektyvumu. Bet kartu šis autorius pabrėždavo, kad lenkai ne tik nepažįsta naujosios Lietuvos, bet ir nenori jos pažinti, nes yra linkę laikytis senųjų mitų. V. Gustainis taip pat neslėpė negatyvaus Kauno požiūrio į lenkų politiką Kauno atžvilgiu. 1937 m. pradžioje šis autorius išleido išsamią keturių šimtų puslapių knygą *Lenkai ir Lenkija*, į kurią sudėjo savo gyvenimo Lenkijoje išpildžius. Lietuvių literatūroje šis darbas ilgai neturėjo sau lygių tarp apibendrinamųjų raštų apie valstybę, laikomą didžiausiu priešu. Jau įžangoje V. Gustainis pabrėžė, kad jis priėmė pasiūlymą išvažiuoti, nes Lenkija iš visų Europos valstybių jam buvo mažiausiai pažįstama. Jis troško pamatyti ir suprasti lenkus tokius, kokie jie yra iš tikrųjų. Knygoje jis daug vietos skyrė politinio elito atstovų, ypač mirusio Józefo Piłsudskio ir Edwardo Rydzo-Śmiglio, charakteristikoms. Išsamiai aprašė lenkų teisinę sistemą ir politinį gyvenimą. Atskiruose skyriuose buvo aptariamas lenkų tautos charakteris, švietimas ir mokslas, tautinių mažumų problemos, ekonomikos būklė, kultūrinis gyvenimas. Daug vietos užėmė Lenkijos tarptautinės padėties analizė ir, žinoma, santykiai su Lietuva. Be kritinių pastabų, knygoje yra ir daug pozityvių pastebėjimų, pavyzdžiui, dėl karinių pajėgų organizavimo ir jo vaidmens valstybėje, motorizacijos plėtros, teigiamai buvo įvertinti kultūros ir aukštojo mokslo laimėjimai, netgi ekonomikos pažanga.

Lietuvių suvokiamo tarpukario Lenkijos vaizdo iliustracija būtų neišsami, jei nebus paminėti (reikia pripažinti, kad negausūs) balsai, raginantys sutramdyti įsiūbavusias antilenkiškas nuotaikas, užmegzti santykius, netgi ieškoti sąlyginio susitarimo su Lenkija, neatsisakant pretenzijų į Vilnių. Kaip minėta, ypač daug tokių balsų skambėjo per visuomeninę diskusiją, kurią sukėlė 4-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje pablogėję lietuvių ir vokiečių santykiai. Už kompromisą tada atvirai pasisakė būrys intelektualų, ypač Vincas Čepinskis ir Leonas Bistras. Peržiūrėti savo poziciją Lenkijos atžvilgiu ar bent pradėti su ja dialogą ragino ir poetai, tarp jų Liudas Gira ir Lietuvoje gyvenanti lenkė Julia Wichert-Kajruksztisowa (Julija Vichert-Kairiūkštienė). Tuo laiku panašūs raginimai skambėjo ne tik opozicijos, bet ir vyriausybės finansuojamoje spaudoje. Net aštriais antilenkiškais pasisakymais garsėjantis Andrius Rondonanskis tuo metu įkalbinėjo lietuvius atsisakyti stereotipų ir nežiūrėti į kiekvieną lenką kaip į banditą ir Żeligowskį, taip pat apgailestavo, kad spaudoje sunku rasti pozityvios informacijos apie Lenkiją. Galiausiai A. Rondonanskis apibendrino, kad tokia padėtis, be teigiamų pusių, turi ir neigiamų, nes visuomenei iškyla grėsmė paskęsti nežinojime ir savotiškoje hipnozėje. Juk lietuviai pamažu ima tikėti, kad „Lenkija [yra] Lietuvos priešų ir aplamai judošių maišas“. Laikas parodė, kad Vilniaus vadavimo sąjungos propagandininko nuogaštavimai buvo pranašingi, o juk – tikra ironija – tas pats A. Rondonanskis nemažai prisidėjo kuriant atitinkamą Lenkijos ir lenkų vaizdą.

Lenkų literatūros recepcija

Teresa Dalecka, Lenkų Literatūros recepcija Lietuvoje paskutiniaisiais dešimtmečiais, *Krantai*, 2013, Nr. 147, p. 14–17.

Tradiciškai kūrinių recepcijos sudedamosios dalys yra šios: teksto vertimas, kritikų atsiliepimai, literatūrinė nuomonė, funkcionuojanti viešojo erdvėje, straipsniai ir recenzijos, rašytojo įtaka „priimančios“ šalies literatūrai bei kultūrai (jeigu tokia yra) ir masinės kultūros formuojama nuomonė.

Lenkų literatūros recepcija Lietuvoje yra sudėtingas reiškinys. Reikia užduoti klausimą, ar ir kaip lenkų literatūra funkcionavo Lietuvoje paskutinį dvidešimtmetį, reikia atsižvelgti į vertimų „egzistavimą“ visuomenėje, recenzijas literatūrinių žurnalų puslapiuose. Svarbiau yra pasakyti *kas*, o ne *kiek* buvo verčiama, nors kiekis gali būti suinteresuotumo lenkų literatūra rodiklis.

Kalbant apie recepciją visų pirma reikia turėti galvoje istorinį kultūrinį procesą. Ilgą laiką vyravo tendencija praturtinti lietuvių literatūrą įtraukiant į ją lenkalbius rašytojus, kilusius iš Lietuvos. Jau XIX–XX amžių sandūroje Lietuvos skaitytoją domino visų pirma tie lenkų literatūros reiškiniai, kurie buvo susiję su Lietuva, pasakojo apie jos praeitį, gamtą, žadino patriotinius jausmus. Tokių autorių kaip Adomas Mickevičius, Józefas Ignacas Kraszewskis, Władysławas Syrokomla ar Marija Rodziewiczówna kūryboje buvo aptinkami lietuvių tautiniai siekiai.

Ar panaši lenkų literatūros vertimų XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje situacija? Į šį klausimą reikia atsakyti teigiamai. Šiuolaikinėje lenkų literatūros recepcijoje Lietuvoje taip pat pastebimas reiškinys, kurį galima apibūdinti kaip tam tikrų tautinių vertybių paiešką lenkų rašytojų, kilusių iš Lietuvos, kūryboje. Ir tai yra natūralus procesas. Čia jau paminėtų autorių kūrinius vėl pradėta leisti Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Pasirodė taip pat nauja pavardė – Czesławas Miłoszas. Tai buvo ankstesnių tendencijų tęsinys. Taigi nepriklausomoje Lietuvoje neįvyko lūžis lenkų literatūros vertimų į lietuvių kalbą srityje.

Kita vertus, galima galvoti apie tokių „lietuviškų“ autorių kaip Tadeusz Konwickis, išskyrus „Mažąją apokalipsę“, Józefas Mackiewiczus, išskyrus „Kelią į niekur“, Sergiuszas Piaseckis ar Zbigniewas Żakiewiczus kūrinių vertimų nebuvimą. O šių rašytojų veikalai taip pat galėtų praturtinti lietuvių skaitytoją tam tikromis vertybėmis.

Panašiai kaip Adomas Mickevičius, kuris buvo įtrauktas į lietuvių tautinės mitologijos erdvę ir kultūroje jam buvo priskirta mitų kūrėjo funkcija, taip pastaruoju metu svarbią kultūrinę funkciją atliko Miłoszas. Ar Czesławas Miłoszas priartins Lietuvai Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę? – klausė kažkada Kornelijus Platelis. Poetas teigia, kad Miłoszas savo požiūriu į Lietuvą yra kažkur tarp Mickevičiaus ir šiuolaikinių lietuvių.

Czesławas Miłoszas taip pat buvo autoritetas pristatant lenkų literatūrą literatūrinių ir kultūrinių žurnalų puslapiuose. Jo „Lenkų literatūros istorijos“ fragmentai dažnai buvo publikuojami priartinant lenkų rašytojus Lietuvos skaitytojams. Kyla klausimas, kodėl Lietuvos literatūrologai nereiškė savo nuomonės, o panaudodavo Miłoszo knygoje pateiktus vertinimus.

Politinių permainų laikotarpiu, kai svarbiausias tikslas yra savo tautinių tradicijų išsaugojimas, rašytojai tampa tam tikrų vertybių ir idėjų simboliais. Norint, kad kultūrinis mitas gyvuotų, jis atitinkamais istoriniais momentais turi būti pasakojamas „iš naujo“. Gera proga gali būti jubiliejai. Iš čia kartais kyla proginis susidomėjimas Lietuvoje lenkų literatūra. 1998-aisiais buvo švenčiamos Adomo Mickevičiaus 200-osios gimimo metinės. Buvo išleista daug knygų, daugiausia nauji anksčiau išverstų kūrinių leidimai. Kitais metais minėjome Juliuszo Słowackio jubiliejų. Šis poetas galėtų būti populiarus Lietuvoje panašiai kaip Mickevičius, bet nebuvo „sulietuvintas“. Per paskutinį dvidešimtmetį Słowackis nebuvo verstas. Galbūt to priežastis yra jo kūrinių sunkumas. O gal todėl, kad jo kūriniuose trūksta posakio apie Lietuvą „tu esi kaip sveikata“.

Kai 1996 metais Nobelio premijos laureate tapo Wisława Szymborska, Lietuvoje plačiau imta domėtis jos kūryba. Iki to momento ši pasaulyje gerai žinoma autorė nebuvo populiarinama.

Iš to, kas čia pasakyta, galima apibrėžti, kad lenkų literatūra lietuvių skaitytoją domina visų pirma tada, kai pasakoja apie jam artimas problemas. Yra savotiškas veidrodys, į kurį žiūri Lietuva, lietuvių tauta. Kartais tas savotiškas „dialogas“ turi polemikos bruožų. Bet vis tiek lenkų literatūroje ieškoma sąlyčių su sava kultūra, savomis problemomis. Todėl nestebina tokių kūrinių kaip Władysława Reymonto „Valstiečiai“ ar Wiesławo Myśliwskiego „Akmuo ant akmens“ vertimai. Kaimiškojo mentaliteto problematika yra itin aktuali lietuvių kultūrai. Taigi tai, kas parašyta Lenkijoje, papildė kaimo įvaizdį, funkcionuojantį lietuvių literatūroje.

Istorinis literatūrinis procesas priimančias kalbas priverčia ieškoti užsienio literatūrose trūkstamų grandžių. Šis reiškinys susijęs visų pirma su mažosiomis Europos literatūromis. Lietuvos ir Lenkijos visuomenės tapo artimos kultūriškai, kas nebūtinai turi sietis su kalbiniu artumu. Atrodytų, tas istorinis artumas turėtų lemti didesnį susidomėjimą Lietuvoje lenkų literatūra, nes kaip tik ji dažnai yra lietuvių literatūros ir kultūros kontekstas. Bet tas susidomėjimas pasirinktinis. Mickevičiaus vertimų į lietuvių kalbą recenzentas 1999 metais pažymėjo, kad norint gauti platesnį Mickevičiaus kūrybos vaizdą reikėtų išversti daugiau jo veikalų, nebūtinai pasižyminčių lietuviškąja tematika.

Lenkų literatūros įtaka lietuvių literatūrai keitėsi pagal tai, kaip keitėsi istorinė konjunktūra, vyraujančios estetinės konvencijos, taip pat atskirų intelektualų ir rašytojų skelbiamos idėjos. Šiuo metu lenkų literatūra yra tokioje pačioje plotmėje kaip ir kitos užsienio literatūros. Vertimai leidžiami, bet jie nėra literatūrologų ir literatūros kritikų susidomėjimo objektas. Todėl pagrindinis lenkų literatūros recepcijos būdas yra fragmentiškumas. Svarbų vaidmenį atlieka taip pat Lenkija „primetant“ recepciją. Dažnai verčiami tie lenkų rašytojai, kurie atvykdavo į Lietuvą skirtingomis progomis – į Knygų mugę, Pen klubo susitikimus ir t. t. Dažnai vertimą inicijuoja vertėjas arba tai lemia privatūs Lietuvos ir Lenkijos rašytojų kontaktai.

1945–1990 metais įprastas lenkų literatūros Lietuvoje populiarinimo reiškinys buvo dažnai publikuojami poezijos ir prozos vertimai literatūriniuose žurnaluose. Iki 1991-ųjų lenkų literatūra Lietuvoje aktyviau egzistavo dėl įprasto lietuvių inteligentijai lenkų kalbos mokėjimo, kuris buvo svarbus kontaktų su Europa ir pasauliu

įrankis. Skaitymo nelydėjo literatūros kritikų aktyvumas, todėl tokia padėtis šiandien nestebina.

1945–1990 metų lenkų literatūros recepcijoje pastebimos tam tikros tendencijos. Daugumą tekstų sudarė populiarių romanų vertimai. Aktyviai buvo leidžiami tokie autoriai kaip Joanna Chmielewska, Helena Mnisek ir Tadeuszas Dołęga-Mostowiczius. Tiražas pasiekdavo netgi 100 tūkstančių. Populiarūs buvo Stanisławo Lemo kūrinių vertimai. Dėmesio sulaukė taip pat čia jau aptarti veikalai, susiję su Lietuva.

Pastaruoju metu verčiami tekstai, kurie Lenkijoje yra tapę populiari. Į lietuvių kalbą buvo išverstas Jerzy Pilchas („Stiprusis angelas“, „Kiti malonumai“), Olga Tokarczuk („Praamžiai ir kiti laikai“, „Dienos namai, nakties namai“), Antoni Libera („Madame“), Pawełas Huelle („Mercedes-Benz. Iš laiškų Hrabalui“), Wojciechas Kuczokas („Mėšlas“), Dorota Masłowska („Lenkų ir rusų karas po baltai raudona vėliava“), Januszas Głowackis („Paskutinis kiemsargis“), Eustachas Ryłskis („Sąlyga“), Ryszardas Kapuściński („Kelionė su Herodotu“) ir kt. Kita vertus, pasitaiko „klasikinės“ literatūros vertimų, kaip, pvz., Bruno Schulzo „Cinamoninės krautuvės“. Paminėti pavyzdžiai tėra pavieniai reiškiniai, kurie neleidžia kalbėti apie konkrečias recepcijos tendencijas. Bet kartu reikia pabrėžti kiekybinį lenkų poezijos vertimų lūžį. Mickevičiaus, Miłoszo, Zbigniewo Herberto, Szymborskos, Tadeuszo Różewicziaus kūrinių vertimai yra labai aukšto meninio lygio. Jų autoriai – žymiausi lietuvių poetai.

Lenkijoje pastaruoju metu pasirodė specialūs literatūrinių žurnalų numeriai, skirti lietuvių literatūrai („Literatura na świecie“, „Dekada literacka“, „Kartki“), ir antologija „Sen Mendoga“ („Mindaugo sapnas“). Lietuvoje tokia iniciatyva būtų sveikintina. Iki šiol panašūs leidiniai nepasirodė galbūt todėl, kad vyrauja įsitikinimas, jog lenkų literatūra yra prieinama Lietuvos skaitytojui originalo kalba. Bet taip pasakyti galima tik apie nedidelį „subrendusių“ skaitytojų skaičių.

Kultūriniuose literatūriniuose žurnaluose Lietuvoje įprastai yra pristatomi atskiri reiškiniai, susiję su lenkų literatūra. Jie orientuoti į skaitytoją, kurio tikslas – susipažinti su šiuolaikiniais Europos intelektualiniais diskursais. Suinteresuotiems lenkų kūrėjų tekstais buvo išversta jau pradžioje paminėta Czesławo Miłoszo „Lenkų literatūros istorija“. Savo ruožtu trūksta šiuolaikinės lenkų literatūros apžvalgos. Tokio leidinio skaitytojais galėtų būti visi besidomintieji lenkų literatūra, taip pat ir lietuviškų mokyklų, kuriose lenkų kalba įvesta kaip fakultatyvinė, mokiniai, be to, aukštųjų mokyklų humanitarinių specialybių studentai. Nes geriausia literatūros funkcionavimo erdvė yra mokykla ir universitetas. Lietuviškose mokyklose galima susipažinti tik su keliais lenkų autoriais – Mickevičiumi, Miłoszu ir Szymborska. Su šitomis pavardėmis susiduria ir studentai. O šį sąrašą vertėtų praplėsti.

Kodėl literatūrologai Lietuvoje beveik nenagrinėja lenkų literatūros? Literatūros tyrinėjimai palikti Lenkijos mokslininkams. Lietuvoje galima nebent skaityti kūrinius. Tokią padėtį galima paaiškinti lietuvių literatūrologų „nepasirengimu“ nagrinėti lenkų literatūrą. Todėl ir pasitelkiama lenkų kritikų nuomonė. Dažnai yra verčiami straipsniai apie lenkų literatūros tendencijas vertimai. Be to, kartais vertėjai atlieka kritikų funkciją, kuri nėra jiems būdinga. Pristato autorių ir kūrinių. Bet pratarmė yra svarbus dalykas, nes suteikia galimybę literatūrą suprasti kaip procesą, pripratina atsižvelgti į istorinį kontekstą.

Šiuo metu geriausiai žinomas ir dažniausiai verčiamas į lietuvių kalbą lenkų rašytojas yra Czesławas Miłoszas. Įdomus dalykas, kad pats Miłoszas lenkų literatūros likimą, specifiką, prakeikimą ir malonę pavadino pasmerktojo netekti savo šaknų likimu. Iš pradžių buvo noras atsiriboti nuo praeities, bet labai greitai gimė siekis „susigražinti prarastą lobį“. Lietuvą, kurioje praėjo vaikystė ir jaunystė, Miłoszas daugelyje savo kūrinių vadino „Gimtąja Europa“. Miłoszo Lietuva – tai Šeteniai ir jo šeima, gimtojo krašto gamta, kurią jis prisimindavo su ilgesiu tarsi „prarastą rojų“, tai socialinė aplinka, kurioje poetui visiškai natūraliai egzistavo kultūrų, kalbų ir religijų įvairovė. Mažoji Miłoszo tėvynė – tai ir Vilnius, miestas, kuriam poetas skolingas už savo dvasinį ir kūrybinį tapsmą ir kuris visą jo gyvenimą išliko europietiškos savimonės ir kultūrinio tapatumo centru.

Miłoszas dažnai kartodavo vienos savo dvasinės mokytojos, Simone Weil, žodžius, kad prisirišimas prie savų šaknų yra svarbiausias žmogaus dvasios poreikis. Žmogus turi šaknis, jei aktyviai ir natūraliai dalyvauja bendruomenės, saugančios praeities lobius, gyvenime. Miłoszas savaip suprato tą dalyvavimą – rašė apie Lietuvą. Tai jam buvo kaip pareiga, jis norėjo išsaugoti atmintį ir perduoti ją kitiems. Rašė Lietuvą traktuodamas tarsi mitą, suvokiamą kaip negrižtamai prarastą vaikystės ir jaunystės kraštą.

Lietuva taip pat pradėjo atidavinėti poetui „skolas“. 2011 metai buvo Miłoszo metai. Įvyko daug renginių, konferencijų, susitikimų, koncertų, parodų, pasirodė mokslo darbai, skirti poeto kūrybai. Vilniaus universitete ir buvusios Žygimanto Augusto gimnazijos pastate Vilniuje atsirado poeto atminimo lentos.

Rašytojas gyveno beveik visą XX amžių, buvo įvykių stebėtojas, idėjų žinovas, praėjusio amžiaus didumo ir nelaimių kronikininkas. Ankstyvojoje vaikystėje matė Pirmojo pasaulinio karo įvykius, jaunystėje tapo komunistinės ir fašistinės sistemos plėtros liudininku, išgyveno Antrąjį pasaulinį karą. Poezijoje ir prozoje pabandė viską filosofškai apmąstyti. Miłoszas – tai ne tik savo epochos pranašas, bet kartu jos tyrėjas ir analitikas. Pažinimo aistra jo kūryboje susijusi su moralisto aistra. Etinė jo laikysena kilusi iš krikščioniškosios etikos, remiasi tiesos ir teisingumo idėjomis.

Į lietuvių kalbą Lietuvai atgavus nepriklausomybę chronologine tvarka buvo išversti tokie Nobelio premijos laureato veikalai: „Isos slėnis“ (1991), „Pavergtas protas“ (1995), „Tėvynės ieškojimas“ (1995), „Lenkų literatūros istorija“ (1996), „Ulro žemė“ (1996), „Rinktiniai eilėraščiai“ (1997), „Pakelės šūnytis“ (2000), „Tai“ (2002), „Išvyka į Dvidešimtmetį“ (2003), „Gimtoji Europa“ (2003), „Jerzy Giedroyc, Czesław Miłosz – Laiškai 1952–1963“ (I t., 2010).

Kaip atskirą reiškinį reikėtų aptarti Witoldo Gombrowicziaus kūrinių recepciją Lietuvoje, kuri yra sudėtinga, netrūksta joje įtampų. Dažniausiai tai susiję su rašytojo idėjų sunkumu, o todėl ir – jų nesupratimu. Nes Gombrowiczius yra labai „lenkiškas“ rašytojas. Niekas taip kaip jis nesuprato lenkų kompleksų. Kūrėjas savo tekstuose užsiiminėjo jų demaskavimu. Reikėtų paklausti, ar jo veikalų vertimai populiarūs tarp skaitytojų. Vertimų gausa ir Lietuvoje režisuoti spektakliai leidžia teigiamai atsakyti į klausimą.

Kitas klausimas: kas skaito Lietuvoje Gombrowicziaus kūrinius? Visų pirma „ieškantys“ asmenys, intelektualai, teatro žmonės. Gombrowiczius neigiamai vertino

tuos reiškinius, kurie susiję su kultūra, ribojančia žmogaus laisvę. Galima išskirti kultūrinę, politinę ir „neapibrėžtą“ Gombrowicziaus veikalo recepciją. 1996 metais buvo išleista „Pornografija“, 1999 – trys „Dienoraščio“ tomai, 2004 – „Ferdydurkė“, 2008 – „Kosmosas“, 2009 – „Transatlantas“. Nacionaliniame teatre buvo rodoma drama „Ivona, Burgundo kunigaikštaitė“.

Gombrowiczius Lietuvoje dažniausiai yra vadinamas „lenkų klasiku“, rašytoju aristokratu, intelektualu. Jo atžvilgiu buvo vartojamos ir sąvokos „skandalistas“, avantgardo kūrėjas. Aptardamas „Transatlantą“ recenzentas rašė: „Jei kuri nors tauta turi galias literatūros tradicijas, vadinasi, joje neišvengiamai randasi genialių tradicijos laužytojų. Prieš mus gyvas pavyzdys – didysis nacionalinių lenkų kultūros kanonų klibintojas W. Gombrowiczius...“

Lietuvių skaitytojas domisi Gombrowicziaus kūrinių universalumu: tauta kaip prievartos darinys, patriotizmas kaip sistema, kalėjimas, iš kurio individas nori ištrūkti. Galima teigti, kad rašytojas Lietuvoje buvo angažuotas kaip visuomenės skausmų „komentuotojas“, autorius, šlovinantis žmogaus laisvę. Sustabarėjusios kultūros, etinės, visuomeninės ir politinės normos – tai universalios problemos, aktualios Lietuvos skaitytojui. Pasitelkiant Gombrowiczių savo tautoje ieškoma vidinių varžtų.

Kartais lietuvių skaitytojas nepasiruošęs priimti Gombrowicziaus kūrinių. 2004 metais „Šiaurės Atėnuose“ pasirodė rašytojo dramos „Vestuvės“ fragmentas, – be jokio komentaro. Vienas iš skaitytojų tiesiai paklausė, ar tai nėra kokia nors provokacija. Kitas padėkojo už „kitokią“, „nekasdienę“ literatūrą. Gombrowiczius kelia „diskomforto“ jausmą, nes priverčia pagalvoti apie savo ribotumą, tame tarpe literatūrinį.

Trumpai būtina aptarti ir Wisławos Szymborskos recepciją Lietuvoje. Reakcija į jos Nobelio premiją buvo gana lėta – poezijos tomas pasirodė tik praėjus dviem metams po apdovanojimo. Bet pabrėžti reikia aukštą vertimų lygį. Poetę vertė pažintieji Lietuvos poetai. Taigi savo „sirtyje“ rašytoja yra žinoma. Be to, mokslininkė lituanistė Audinga Peluritytė-Tikuišienė Szymborskos poeziją palygino su Nijolės Miliauskaitės poetiniu pasauliu. Kaip bendrus bruožus pabrėžė savotišką minimalizmą, būdingą fragmentiškumą, antisentimentalumą. Szymborska neturi Lietuvoje savo „populiarintojo“, kaip Miłoszas ar Gombrowiczius. Nors savotiška lenkų literatūros „ambasadorė“ Lietuvoje yra rašytoja Birutė Jonuškaitė, kilusi iš Lenkijos ir puikiai mokanti lenkų kalbą. Žurnalo „Metai“ puslapiuose ji remdamasi lenkų publikacijomis paskelbė Szymborskos gyvenimo ir kūrybos apžvalgą. Kaip pabrėžia Rita Ivinskytė, kadaise poetės kūryba žavėjo aktualumu, kėlė susižavėjimą ir pagarbą, vėliau pradėjo kelti ir pavydo jausmą. Lietuvių skaitytojams ji buvo pristatyta kaip skaitytoja. 2006 metais pasirodė „Neprivalomi skaitiniai“, Szymborskos feljetonai apie perskaitytas knygas. Poetė siūlo kitokią knygos skaitymo ir supratimo kultūrą.

Nobelio premijos laureatės kūrinius dažniausiai publikuoja savaitraščiai „Literatūra ir menas“ ir „Šiaurės Atėnai“. Kartais prie vertimo yra skelbiamas originalas. Skaitytojų komentarai įrodo, kad lenkų poezija gali būti skaitoma lenkų kalba. Poezijos mylėtojai neatleidžia vertėjams to, kad šie kartais keičia vertime žodžius, ir kaltina juos lenkų kalbos nemokėjimu. Virtualioje erdvėje vyksta aršios diskusijos apie poezijos subtilybes.

Po Szyborskos mirties „Literatūroje ir mene“ pasirodė Renatos Šerelytės tekstas, skirtas poetei. Remiantis komentarais galima teigti, kad daugeliui skaitytojų tai buvo straipsnis, supažindinantis su nesenai mirusia autore. Tai reiškia, kad prie publikuojamų žurnaluose kūrinių turi būti „pridedami komentarai“ apie autorių. Nes kitaip žymūs poetai liks tik gražių eilėraščių autoriais.

2008-aisiais Lietuvoje buvo įgyvendinamas Skaitymo metų projektas „Su knyga per kultūrinę Europą“. Vieną susitikimą organizatoriai skyrė lenkų literatūrai. Pristatomi autoriai yra recepcijos „atspindys“. Susitikimo metu buvo pristatytas Juliuszas Słowackis (susijęs su Vilniumi), Władysławas Reymontas (kaip Nobelio premijos laureatas, buvo skaitomi „Valstiečių“ fragmentai), Wisława Szymborska (kaip Nobelio premijos laureatė), Witoldas Gombrowiczius (kaip pasaulyje žinomas autorius, buvo skaitomi „Pornografijos“ ir „Dienoraščio“ fragmentai), Zbigniewas Herbertas (kaip žinomas poetas). Susitikimų, skirtų lenkų literatūrai, galėtų būti kur kas daugiau, nes Lenkija turi aibę autorių, vertų dėmesio.

Lietuvos leidybinė rinka yra maža. Todėl teisūs tie, kurie teigia, jog lenkų literatūros vertimų yra daugiau negu kitų literatūrų. Bet kaip įvertinti paskutinių dešimtmečių vertimų visumą? Vertinant reikia atsižvelgti į skirtingus kriterijus. Svarbiausias jų – vertimų reikšmė skaitytojui. Kyla klausimas, ar lenkų literatūros vertimuose slypi potencialus skaitytojas. Galima pasakyti apie dvi skaitančiųjų rūšis – masinis ir aukštos literatūros skaitytojas.

Lenkų literatūros vertėjai reprezentuoja ne lenkų, o lietuvių kultūros interesus. Todėl, kad svarbiausias vertimų tikslas yra tam tikrų literatūros temų „papildymas“ vertimais. Leidėjai nori pateikti skaitytojui tą, ką svetimoje kultūroje laiko įdomiausiu dalyku. Tekstai vertimams parenkami ne todėl, kad jie yra reprezentatyvūs savo kultūrai, o todėl, kad jų vertimas gali įeiti į kūrybinį dialogą su kultūra, į kurią verčiama. Tokie tekstai siūlo naujus kriterijus, naujas kalbas ir idėjas. Blieka padėkoti vertėjams ir prašyti versti daugiau.

Lietuviai ir lenkai 1988–1994 metais

Vladas Sirutavičius, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai, Lietuva ir Lenkija 1988–1994 metais, Vilnius, 2017, p. 425–430.*

[...] I. Lenkų bendruomenės politizaciją ir nacionalinės teritorinės autonomijos reikalavimo iškėlimą į politinę darbotvarkę veikė kelios aplinkybės. Pirma, konkurencija tarp įvairių etninei lenkų bendruomenei atstovaujančių aktyvistų ir neformalių politinių grupuočių. Politinėje konkurencijoje dalyvavo ir pagrindinė bendruomenei atstovaujanti organizacija – Lietuvos lenkų sąjunga. Nacionalinės teritorinės autonomijos reikalavimas tapo veiksmingu įrankiu ne tik lenkų etninės mažumos konsolidacijai ir mobilizacijai, bet ir atskirų politikų, politinių grupių įtakai bendruomenėje stiprinti. Antra, Lietuvos lenkų mobilizaciją skatino ir ta aplinkybė, kad pagrindinės Lietuvos politinės jėgos – Lietuvos komunistų partija ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdis svarbiausiais lietuvių kalbos, nacionalinės teritorinės autonomijos klausimais

pasiekė nacionalinį konsensuą. Didelė lenkų etninės bendruomenės aktyvistų dalis tai suvokė kaip grėsmę savo bendruomenės kultūriniais ir tautiniams interesams. Trečia, galima teigti, kad 1988–1990 m. pradžioje Tarybų Sąjungos vadovybė neturėjo vieningos, bendros nuomonės Lietuvos lenkų nacionalinės teritorinės autonomijos klausimu, vyravo atsargus, rezervuotas požiūris. Antra vertus, vis didėjanti tarybinės politinės sistemos ir režimo decentralizacija ir fragmentacija sudarė sąlygas atsirasti politinėms jėgoms, kurios siekė aktyviau pasinaudoti lenkų nacionalinės teritorinės autonomijos idėja. Tokia jėga Lietuvoje buvo vadinamieji platformininkai, po XX LKP suvažiavimo atskilusi partijos dalis. Kai kurie lenkų autonomininkai, pirmiausia Šalčininkų rajone, buvo ir LKP / TSKP aktyvistai. Būtent platformininkai ir radikalesnė autonomininkų dalis susilaukdavo konservatyvios TSKP dalies paramos.

Tarybų Lietuvos valdžia Šalčininkų ir Vilniaus rajonų tarybų sprendimus, kuriuose buvo išsakoma parama nacionalinei teritorinei autonomijai, vertino kaip kurstančius ir pažeidžiančius „respublikos valstybinį teritorinį vientisumą“. Artėjant rinkimams į LTSR Aukščiausią Tarybą, buvo priimtas Vietos savivaldos pagrindų įstatymas. Jame rašoma, kad tik Lietuvos įstatymų leidžiamoji valdžia turi teisę nustatyti ir keisti „administracinių vienetų ribas“. (Vietos valdžia, rajonų tarybos tokios kompetencijos neturėjo. Įstatyme nebuvo kalbama ir apie nacionalinių teritorinių vienetų sukūrimo galimybę.) Įstatymas taip pat numatė savivaldybių tarybų paleidimą ir tiesioginio, administracinio valdymo įvedimą Kartu valdžia ėmėsi veiksmų, kuriuos būtų galima interpretuoti, kaip bandymus mažinti įtampas tarp lietuvių ir lenkų, tarp valdžios ir Lietuvos lenkų bendruomenės. O kai kuriomis priemonėmis siekta atitraukti lenkus ir nuo autonomijos reikalavimo. Buvo priimtas Tautinių mažumų įstatymas, kuriame teigiama, jog tarybų sprendimu teritorijoje, „kurioje gyvena tautinės mažumos, informaciniai užrašai greta lietuvių kalbos gali būti ir tautinės mažumos kalba“. Valdžia taip pat išipareigojo parengti „perspektyvinę Pietryčių Lietuvos ekonominio, socialinio bei kultūrinio vystymo ir integravimo programą“. Taigi, Tarybų Lietuvos valdžia Lietuvos lenkų atžvilgiu taikė kompleksą priemonių: vienomis siekta sumažinti lenkų paramą nacionalinės teritorinės autonomijos reikalavimui, kitomis – „paspausti“ pietrytinių rajonų vadovus, tarybas, kad šie atsisakytų eskaluoti autonomijos klausimą.

II. Panašios politikos laikėsi ir naujoji Lietuvos Respublikos valdžia.

Naujoji valdžia griežtai atmetė lenkų nacionalinės teritorinės autonomijos sukūrimo idėją. Ją laikė grėsme nacionaliniam suverenitetui ir teritoriniam valstybės vientisumui. Antra vertus, siūlė ir tam tikras nuolaidas, kurios lenkus turėjo atitraukti nuo nacionalinės teritorinės autonomijos kūrimo. Iš esmės dėl tokios politikos atsirado Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos 1991 m. sausio 29 d. sprendimai. Buvo padarytos kelios reikšmingesnės pataisos Tautinių mažumų įstatyme. Ketvirtajame įstatymo straipsnyje teigiama, kad „administracinių teritorinių vienetų, kuriuose kompaktiškai gyvena kuri nors tautinė mažuma, vietos įstaigose ir organizacijose greta valstybinės kalbos vartojama tos tautos mažumos (vietinė) kalba“; penktajame pažymima, kad „minimuose administraciniuose teritoriniuose vienetuose informaciniai užrašai greta lietuvių kalbos gali būti ir tautinės mažumos (vietinė) kalba.“ Tą pačią dieną buvo priimtas nutarimas „Dėl valstybinės komisijos Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti išvadų“. Dokumente Vyriausybė įpareigojama pateikti parlamentui

Lietuvos administracinio suskirstymo projektą, „pagal kurį numatomas Vilniaus apskrities pagrindas būtų dabartiniai Šalčininkų ir Vilniaus rajonai“. Abu šiuos nutarimus galima laikyti nuolaida lenkų bendruomenei. (Tiesa, po kelių dienų priimtas nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos respublikos pase“. Juo nustatytas aiškus įpilietinimo kriterijus – įrašai pasuose turėjo būti tik valstybine lietuvių kalba.)

Apskritai, vertinant sausio 29 d. sprendimus, galima teigti, jog jie turėjo politinį-konjunktūrinį pobūdį: pažadais tikėtasi patraukti Lietuvos lenkus, kad šie dalyvautų vasario mėn. apklausoje ir paremtų Lietuvos valstybės nepriklausomybę (ir nedalyvautų Tarybų Sąjungos organizuotame referendume, kuris Lietuvos valdžios buvo paskelbtas nelegaliu). Pažymėtina ir tai, kad Tautinių mažumų įstatymo įgyvendinimo mechanizmas nebuvo aiškiai aptartas – nebuvo aiškiai įvardyta, ką reiškia „kompaktiškai gyvenama“ tautinės mažumos teritorija, taip pat neišaiškintas sąvokos „informaciniai užrašai“ turinys. Taigi galima daryti išvadą, kad kultūrinės autonomijos įgyvendinimas turėjo priklausyti nuo lenkų bendruomenės „elgesio“: paramos apklausai ir teritorinės autonomijos siekio atsisakymo.

Po Nepriklausomybės paskelbimo lenkų bendruomenėje politinė-idėjinė diferenciacija tik dar labiau sustiprėjo. Susiformavo keli politiniai centrai, kurie pretendavo reprezentuoti bendruomenę: Lietuvos lenkų sąjunga, Koordinacinė taryba ir galiausiai Aukščiausios Tarybos lenkų frakcija. Aiškiausiai nacionalinės teritorinės autonomijos sukūrimo idėją parėmė Koordinacinė taryba, kurią sudarė pietrytinių rajonų tarybų deputatai. Respublikos valdžia Koordinacinės tarybos nepripažino, nors su rajonų tarybų atstovais derybas vedė. Tad pagrindiniu naujosios valdžios partneriu, sprendžiant lenkų bendruomenei aktualias problemas, tapo Lenkų frakcija.

Lietuvos Respublikos valdžia stengėsi plėsti ryšius su Lenkija. Vilnius pasiūlė pasirašyti „dokumentų paketą“ (tarpvalstybinę sutartį dėl tautinių mažumų, draugiškų santykių ir kaimyninio bendradarbiavimo deklaraciją, ekonominį susitarimą ir susitarimą dėl atstovybių) ir tokiu būdu išgauti iš Varšuvos faktinį Lietuvos Respublikos pripažinimą. Tačiau Lenkijos vadovybė (jos Užsienio reikalų ministras K. Skubiszewskis) tokią idėją atmetė, pasirinkdama moralinio-politinio Lietuvos nepriklausomybės palaikymo kursą. Po Kovo 11-osios oficialioji Varšuva padarė keletą pareiškimų, remiančių atsikuriančią Lietuvos valstybę, tačiau paramos būta labiau moralinės-politinės. Antra vertus, neskubėta paremti Lietuvos siekio integruojantis į regionines posovietinių valstybių struktūras (konkrečiai, į Vyšegrado grupę). Į dvišalių santykių darbotvarkę iškilo tautinių mažumų, pirmiausia lenkų mažumos Lietuvoje, klausimas. Galima daryti išvadą, kad nekomunistinė, centristinių Solidarumo jėgų dominuojama Lenkijos valdžia lenkų mažumos klausimo sprendimą siejo su Lietuvos politinės sistemos demokratizacija ir lenkų teritorinės autonomijos idėjos nerėmė. (Antra vertus, negalima ignoruoti ir to fakto, kad Lenkijoje buvo politinių jėgų, kurios palaikė nacionalinės teritorinės autonomijos idėją, o lenkų mažumos Lietuvoje interesus manė esant svarbiausia dvišalių santykių darbotvarkės dalimi.) Apie tai liudija B. Geremeko vizitas į Lietuvą 1990 m. kovo mėn. bei 1990 m. pabaigoje Lenkijos užsienio reikalų ministerijos parengta *aide memoire* mažumos klausimu.

Apklaustos ir sovietinio referendumo rezultatai liudijo, kad žymi lenkų bendruomenės dalis Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimui nepritaria. Tokią nuostatą galima paaiškinti keliomis aplinkybėmis: žymiai daliai rytų Lietuvos rajonų gyventojų lenkų sovietinė socialinė-ekonominė struktūra ir ją atstovaujantys vietiniai politikai (o taip pat Maskvos „centras“) suponavo tam tikrą stabilumą, nuspėjamumą ir tuo pačiu saugumą. Tai, žinoma, nereiškia, kad tomis struktūromis ir jas reprezentuojančiais veikėjais gyventojai buvo visiškai patenkinti. Tačiau būtent sovietinės struktūros kėlė didesnę pasitikėjimą nei nauja, dar nespėjusi susiformuoti bei įsitvirtinti socialinė bei politinė *lietuviška* tvarka; antra, rajonų gyventojų nesaugumo būklę palaikė ir stiprino lietuvių, kaip titulinės tautos, dominavimo pavojus; trečia, jei lietuvių daugumos eventualus ir stiprėjantis dominavimas kėlė grėsmę, tai Lietuvos valstybės perspektyvos didžiąjai daliai tų rajonų gyventojų anaipol neatrodė tokios aiškios, vienareikšmės ir nekeliančios abejonių, kaip daugumai lietuvių.

Lenkų politiniai centrai, pirmiausia Koordinacinė taryba, nacionalinės teritorinės autonomijos idėjos įgyvendinimą vertino kaip atsvarą lietuvių – titulinės tautos – politiniam dominavimui. Todėl stengėsi autonomijos politines ribas kaip galima labiau išplėsti. Apie tai liudija Mostiškėse, tarybų deputatų atstovų suvažiavime, priimti dokumentai. (Formaliai, priimtuose dokumentuose buvo kalbama apie nacionalinę teritorinę autonomiją Lietuvos Respublikos sudėtyje.) Lietuvos valdžia, priešingai, stengėsi lenkiškumą depolitizuoti. Rytų Lietuvos komisijos (vadovavo R. Ozolas) parengti dokumentai liudija, kad pietrytiniais Lietuvos rajonams, dominuojamiems lenkų, buvo pripažįstamas tam tikras kultūrinis savitumas, tačiau teritorinės politinės autonomijos idėja buvo iš principo atmetama, o Mostiškėse priimti dokumentai vertinti kaip siekis sukurti valstybę valstybėje.

III. Pučo Maskvoje pralaimėjimas formavo naują geopolitinę ir politinę situaciją. Iš Lietuvos politikos buvo eliminuotas vienas lenkų politinių centrų – Koordinacinė taryba (Vilniaus ir Šalčininkų rajonų vadovybė). Įvesdama tiesioginį valdymą dviejuose rajonuose, Lietuvos valdžia tikėjosi užgniaužti autonomines tendencijas. Valdžios politika rėmėsi keliomis nuostatomis: atriboti likusius du lenkų politinius centrus (LLS ir Lenkų frakciją) nuo įtakos rajonuose (ypač tai pasakytina apie LLS), o *tiesioginiu* „partneriu“ laikyti paprastus krašto gyventojus lenkus arba kitaip tariant *lenkų liaudį*. Todėl tiesioginio valdymo pradžioje Vyriausybės įgaliotiniai apie savo tikslus ir uždavinius kalbėjo labai nuosaikiai, atsargiai ir raminaimai. Visgi tokia politika nepasiteisino, įvairių pleišto tarp lenkų liaudies ir elito nepasisekė, likę lenkų politiniai centrai konsolidavosi. Prie to prisidėjo ir Varšuvos politika, kuri griežtai kritikavo tiesioginio valdymo įvedimą.

Lenkija ir Lietuva „draugiškų santykių ir kaimyninio bendradarbiavimo deklaraciją“ pasirašė tik 1992 m. sausio mėnesį. (Lenkija su Ukraina panašaus pobūdžio deklaraciją pasirašė dar 1990 m. spalio mėn., su Latvija – 1991 m. birželio mėn.) Galima teigti, kad pasirašyti deklaraciją šalys nutarė tuoj po rugpjūčio pučo. Tikėtina, kad deklaracijoje turėjo būti fiksuojamos bendros, iš tarptautinių dokumentų perkeltos nuostatos, reglamentuojančios tautinių mažumų būklę. Tačiau, paleidus Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybas ir įvedus jose tiesioginį valdymą Varšuva tokio pobūdžio dokumentą pasirašyti atsisakė ir siūlė jį išplėsti, atsižvelgiant į Lietuvos lenkų mažumos

reikalavimus. Derybos dėl konkrečių deklaracijos straipsnių užsitęsė. Antra vertus, po 1991 m. rudenį įvykusių parlamento rinkimų Lenkijoje buvo sudaryta dešiniųjų jėgų J. Olszewvskio vyriausybė. Joje buvo politinių grupuočių, kurios aktyviai kėlė lenkų mažumos „persekiojimo“ ir „diskriminavimo“ klausimus, atstovai. Dešiniosios jėgos apskritai galėjo blokuoti tarpvalstybinės deklaracijos pasirašymą. Trečia, metų pabaigoje oficialioji Varšuva visgi apsisprendė forsuoti deklaracijos pasirašymą, o parafuotas dokumentas buvo sausio 3 d., pasirašytas – sausio 13 d. Tokį apsisprendimą galėjo sąlygoti kelios aplinkybės: pirma, nenorėta didinti įtampos dvišaliuose santykiuose. (Prieš santykių eskalavimą buvo Lenkijos užsienio reikalų ministras K. Skubiszewskis, kurį rėmė prezidentas L. Wałęsa.) Antra vertus, manyta, kad deklaracija bus efektyvus instrumentas spaudžiant Lietuvą gerinti lenkų mažumos būklę. Trečia, Lenkijai vis labiau aktyvinant kontaktus su NATO aljansu (ypač po Romos viršūnių susitikimo), įtampos su kaimynine Lietuva buvo nereikalingos. Galiausiai, visai tikėtina, kad mažinti įtampas galėjo patarti ir politikai, atstovaujantys politinėms Vakarų saugumo struktūroms. Ketvirta, jei po rugpjūčio pučo Lietuvos vadovybė demonstratyviai ir viešai deklaravo siekį „eiti“ į Vakarus per Siaurės šalis ir net ignoruoti Varšuvą, tai metų antroje pusėje ir pabaigoje tokie pareiškimai iš viešosios erdvės išnyko. Tikėtina, nebe patarimų iš Vakarų. Taip Lenkiją vis labiau imta traktuoti kaip „tiltas“ į Vakarus. Matyt, neatsitiktinai ir deklaracijos tekste lietuviai padarė įvairių nuolaidų. Pavyzdžiui, dokumento trečiame straipsnyje rašoma, kad abi valstybės „garantuoja asmenims, priklausantiems tautinėms mažumoms, teisę vartoti savo vardus ir pavardes, taip kaip jie skamba ir rašomi jų gimtąja kalba...“ Šalys taip pat „susilaukys nuo veiksmų sukeliančių tautinius pokyčius teritorijose, kuriose gyvena tautinės mažumos“.

IV. Po rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą (1992 m.) bei Prezidento rinkimų (1993 m. pradžioje) šalyje formavosi nauja politinė situacija, kuri turėjo įtakos lietuvių ir Lietuvos lenkų bei tarpvalstybinių santykių dinamikai. Triuškinančią pergalę pasiekę kairieji – LDDP ir Prezidentu tapęs Algirdas Brazauskas – nebuvo linkę aštrinti santykių, o priešingai, siekė įtampas (tarp lietuvių ir lenkų, Lietuvos–Lenkijos) pašalinti. Tačiau antra vertus, būtent kairiųjų valdymo laikotarpiu galutinai buvo formaliai įtvirtintas lietuvių titulinės tautos etnokultūrinis dominavimas – užbaigtas rengti ir 1995 m. pradžioje priimtas Valstybinės lietuvių kalbos įstatymas. (O tautinių mažumų įstatymo straipsnių įgyvendinimo mechanizmas taip ir nebuvo parengtas.) Kairiųjų valdymo laikotarpiu įvyko ir dar vienas svarbus pokytis: iš esmės Lietuvos lenkų bendruomenė ir ją reprezentuojančios visuomeninės-politinės struktūros susitaikė su *tautinės mažumos statusu*. (Iki rugpjūčio pučo ir kurį laiką po jo – apie tai liudija LLS priimti dokumentai – „krašto žmonės“, iš esmės lenkams, buvo keliama apsisprendimo idėja.) Tiesa, lenkai save laikė mažuma, turinčia specifinių poreikių. Ir galiausiai, trečia. Nors kairiųjų dominuojama Lietuvos valdžia ir siekė mažinti tarptautines įtampas, visgi priemonių, kaip depolitizuoti lenkų bendruomenę nerado, todėl nenuostabu, kad galiausiai susiformavo etninė Lietuvos lenkų politinė partija (*Akcja Wyborcza Polaków na Litwie*), kuri pretendavo reikšti politinius bendruomenės lūkesčius.

Ir po deklaracijos pasirašymo Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai klostėsi pakankamai sudėtingai. Tarpvalstybinę „draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo“ sutartį šalys pasirašė tik 1994 m. balandžio mėnesį. (Tiesa, iki 1994 m. pavasario Lietuva ir Lenkija pasirašė keliolika susitarimų, kurie reguliavo įvairias tarpvalstybinių santykių sritis.) Rengiant sutartį, politinėje tarpvalstybinėje darbotvarkėje iš esmės dominavo du klausimai, dėl kurių buvo nesutariama: tautinių mažumų ir „santykio su istorija“ (arba praeities, Želigowskio agresijos įvertinimo). Nauja Lietuvos valdžia iš esmės tęsė ankstesnės kursą ir neatsisakė ketinimų į sutartį įtraukti Želigowskio akcijos įvertinimą. Tiesa, taip buvo daroma ne tiek dėl principinių nuostatų, kiek dėl dešiniųjų spaudimo. Iki 1993 m. pabaigos LDDP ir Brazausko užsienio politikos koncepcija buvo grindžiama Lietuvos, kaip jungties tarp Vakarų ir Rytų, strategija. Ji suponavo gerus santykius su kaimynais bei integraciją į švelnaus saugumo Vakarų struktūras. Tačiau dešiniųjų tokia koncepcija netenkino, jie rėmė ir aktyviai agitavo už Lietuvos integraciją į NATO. Tik Brazausko ir LDDP apsisprendimas integruotis į Aljansą pašalino įtampas tarp dešinės ir kairės, o tai kartu vėrė galimybes pasirašyti sutartį su Lenkija be Želigowskio agresijos įvertinimo. Pokyčius kairiųjų užsienio politikoje lėmė ne tik vidinė (nuolatinis dešiniųjų spaudimas), bet ir tarptautinė konjunktūra: politinė krizė Rusijoje ir dešiniųjų jėgų pergalė Dūmos rinkimuose (1993 m. rudenį), taip pat aiški Lenkijos nuostata tapti NATO nare. Tokiame kontekste buvo pasiektas „istorinis“ kompromisas: šalys galų gale pasirašė tarpvalstybinę sutartį ir ją ratifikavo. Beje, atrodo, kad tam tikrų nuolaidų tautinių mažumų klausimais padarė ir Varšuva. Keturioliktame sutarties straipsnyje pažymima, kad tautinių mažumų atstovai turi teisę „vartoti savo vardus ir pavardes pagal tautinės mažumos kalbos skambesį“. (Tiesa, tame pat straipsnyje rašoma, kad detalios pavardžių rašymo normos „bus nustatytos specialioje sutartyje“. Tokios sutarties Lietuva ir Lenkija taip ir nepasirašė.) Taip pat pabrėžtina ir ta aplinkybė, kad sutartyje įrašyta nuostata, kuria patvirtinamas „dabartinių teritorijų su sostinėmis Vilniumi ir Varšuva vientisumas dabar ir ateityje“, reiškia faktinį Vilniaus krašto pripažinimą Lietuvai.